

МАШРИҚЗАМИН-
ХИКМАТ
БЎСТОНИ

М-24
ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ
ОЛИЙ ВА УРТА МАХСУС ТАЪЛИМ ВАЗИРЛИГИ

МАШРИҚЗАМИН-
ХИКМАТ
БЎСТОНИ

НАУЧИЯ
БИБЛИОТЕКА
ТошГУ

В 1440

«ШАРҚ» НАШРИЁТ-МАТБАА
КОНЦЕРНИНИНГ БОШ ТАХРИРИЯТИ
ТОШКЕНТ — 1997 ЙИЛ

Таржимон, тупловчи ҳамда изоҳ муаллифлари
ҲАМИДЖОН ҲОМИДИЙ ва **МАҲМУД ҲАСАНИЙ**

Масъул муҳаррир: **ҒАЙБУЛЛОҲ АС-САЛОМ**

Машриқзамин — ҳикмат бустони. //

Тарж., тупловчи ҳамда изоҳ муаллифлари: Ҳ.
Ҳомидий ва Маҳмуд Ҳасаний. Масъул муҳаррир: Ғ. Ас-
Салом/. — Т.: Шарқ, 1997. — 400 б.

Сарл. олдиди: Ўзбекистон Республикаси Олий ва
урта махсус таълим вазирлиги.

ББК 94.8

МАШРИҚЗАМИН – ҲИКМАТ БЎСТОНИ

Буюк аждодларимизнинг беқиёс маънавий мероси, минг йиллик тарихимиз ва маданиятимизга асосланган маънавий ҳаётимизни тиклай бошладик. Динимиз ва тилимизга қайтдик, миллий урф-одатларимиз ва анъаналаримиз, хуллас, инсон маънавиятига даҳлдор барча бойликларимиз қайтадан қад ростлаяпти. Одамларда ўзлигини англаш, миллий ғурур, ўтмишдан фахрланиш, порлоқ келажакни бунёд этишни ўз қўлимизга олганимиздан ғурурланиш каби туйғулар камол топаяпти, уларнинг бугунги ва эртанги кунга ишончи ортиб бораёпти.

И.А. КАРИМОВ,

Ўзбекистон Республикаси Президенти.

ДОНИШМАНДЛАР СУЗЛАЙДИ

Азиз китобхон! Авзойингиздан куриб турибман. «Машириқзамин — ҳикмат бустони» мажмуасини ҳафсала билан олиб, варақлай бошладингиз ва бу хазинани мамнуният билан қулга киритдингиз. Китобни харид қилдингиз. Муборак бўлсин. Адашмадингиз. Унга сарфлаган пулингиз ўзингиз билан бирга кетди... Аллақачонлардан буён Сизнинг шундай бир асарга муштоқ, орзуманд эканингизни сезиб юрувдим. Мана, энди бағрингиз бут, кўнглингиз туладиган бўлди.

Биламан, ҳозиргача дилингизнинг бир чеккаси гап эди. Дуруст: ялпи саводхон бўлдик. Турфа билим, санъат, ҳунарларни эгаллаганимиз ҳам ёмон бўлмади. Ҳар ким уз соҳасининг мутахассиси бўлиб етишди. Булар барчаси баржой ва гузал. Лекин!.. Аросатда қолиб кетганимиз ҳам рост. Ғарб билан Шарқ рақобатга киришди. «Ким-кимни» савдоси бошланди. Маънавият бозорларига яхши нарсалар билан бирга, сийқа, баъзан чиркин Ғарб матоҳлари тинимсиз қуйилиб кела бошлади. Аксарият, ё Ғарб маданиятини мукаммал эгаллай олмадик, ё ўзимизнинг том Шарқиюн ахлоқий қиёфамизни тўқис сақлаб қола билмадик. Моддий турмуш шароитлари, миллий-ижтимоий муҳит узгариши билан дунёқараш ва маслағимизда, фикрлаш йусини-

миз, муомала-муносабатларимизда туб силжишлар пайдо булди.

Мен ҳар бир миллатни уз миллий қиёфасида кураман. Ҳинд мардум бошда қалпоғи, табассум билан кўкси узра икки кафтини жуфтлаштириб турган бир алфозда намоён булади. Худди Лаъл Баҳодир Шастри сингари. Менинг узбегим эса, бошда дупписи билан, унғ қулини кукрагига қуйган ҳолда, тавозе юзасидан қаддини хиёл букиб туради... Хужа Насриддин афанди каби.

Ўз қиёфасига эга булмаган киши шахс эмас. Ўз қиёфасига эга булмаган жамоа, оломон халқ ёхуд жамият эмас. Ўз қиёфасига эга булмаган қавм миллат эмас... Айниган, сохтакор коммунизм ғояси барчани ялпи «тенглаштириш» даъвоси билан чиқиб, мавҳум «байналмилал», «умуминсоний» шахс андазасини қарор топтиришга зўр берди. Бундай галат синфий-фирқавий талқин ва талабга кура, олайлик, узбекнинг (умуман Шарқ кишисининг) лутфкор таъзими унинг... қуллиги, мутеълиги ифодаси деб эълон қилинди. «Совет кишиси» гуё мағрур, ҳур инсон, бас, унинг бошқаларга ва бир-бирларига белини букиши муғлақо номатлуб деб топилди. Шу тариқа турмуш, тирикчилик, фикрлаш мақомига, урф-одатлар, таомиллар ва бошқа инсоний-руҳий ҳолатларга алоқадор барча нарсаларда гарбона тасаввурлар кенг тарғиб қилина бошлади. Шарқона миллий қадриятлар «феодал-патриархал» қоқлоқлик аломатлари, «эскилик сарқитлари» деб ҳукм қилинди.

Мен маънавий Ғарб билан маънавий Шарқни ва бу маънода Шимол билан Жанубни бир-бирига зидлаштирмоқчи, бирини иккинчисидан устун қуймоқчи ёки камситмоқчи эмасман. Тарихда бундай уринишлар кўп бўлган. Бари — беҳуда. Гарчи улар ўртасида сезиларли, катта тафовутларни курсам-да, афзаллик қидирмайман. Ҳикмат тафаккурдан, мантиқдан, тарихий тажрибадан, кундалик ҳаётдан туғилади. Ўз табиатига кура бу ижодий жараёнدير. Бу жараён мантиқий бирлик, зиддият, тафовут, тақозодорлик сингари белги ва хусусиятларга эга. Булар эса ҳамма вақт ҳам тарихий, жуғрофий, диний, миллий ёки минтақавий-маданий муштараклик ёки тафовутлар замирида келиб чиқавермайди. Айни бир маданий-миллий заминда ҳикмат, мақол ёки ўғит узининг аксил кўринишларига, даъво ва талқинларига эга булиши ҳам мумкин.

Бизга Ғарб ахлоқини жуда кўп ва катта «миқдорда», кенг қўламларда тиқиштирдилар. Узимизнинг кўп минг йиллик кўҳна, муйсафид Шарқимиз чегараланиб қолди, гоҳо бир чеккага суриб ҳам қуйилди. Аста-секин ахлоқ ва маънавиятда қозоқнинг қозоқлиги, қирғизнинг қирғизлиги, татарнинг татарлиги ёки узбекнинг узбеклигини таниб олиш ҳам қийин бўла бошлади. Одамларда манқуртлашиш майли кучайди. Айниқса, аҳолининг зиёвий қатламларида, турли ёшдаги кишилар, шаҳар билан қишлоқ ёки овул фуқаролари уртасида бу нарса яққол кузга ташланди.

...Қанчалик қириб-қиртишламайлик, баҳор келди дегунча тоғ-тошлар орасидан, энг қаттиқ жисмларнинг ҳам бағрини ёриб, майин майсалар ниш уриб чиқа бошлайди... Худди шунингдек, узоқ даврлар мобайнида, ўша қизил мустабид жоҳилият даврида динга, айниқса Ислом динига «бутун фронт буйлаб» ҳужум олиб борилганига қарамай, халқимиз асрлар давомида қалбининг турида авайлаб сақлаб келган диний, миллий қадриятларни куз қорачўғидай сақлаб қолди. Чунки билардики, қанчалик «сарқит», «қолоқлик», «жоҳиллик» аломатлари деб жазавага берилишмасин, мазкур маънавий бойликларнинг кўпи биз учун чинакам инсоний-ахлоқий жавҳар эди. «Ҳикматлар бустони»ни ўқир экансиз, бугунги кунда у биз учун бамисоли доно муаллим, мураббий, устод вазифасини утайди. Ҳар бир одам боласи бу ёруғ дунёга келиб, то ундан рихлат қилгунига (вафот этгунига) қадар ўзининг инсоний бурчини қандай уташи кераклигидан баҳс очади, сабоқ беради. У бизни қандай утириш-туриш, одамлар уртасида ўзни қандай тутиш, ҳатто қандай кулиш ёки йиғлашгача, шарм-ҳаё, андиша, ибо, нималарни эъзозлаш ёки ҳазар қилиш каби минглаб «майда-чуйда» ахлоқ-одоб йўриқ ва қоидаларидан огоҳ этади. Дилимиз турида ва тилимиз учуда турган, узимиз айтолмай қийналаётган сон-саноксиз чигал муаммоларга жавоб беради. Бу ўзига хос «баҳс-мунозараларда» Арасту ҳакимдан — Абу Али ибн Синогача, Афлотундан — Абу Райҳон Берунийгача, Жалолиддин Румийдан — Алишер Навоийгача, Соҳибқирон Амир Темурдан — Зебуннисогача, Заҳириддин Муҳаммад Бобурдан — Муҳаммадшариф Гулҳанийгача юзлаб мутафаккир зотлар иштирок этадилар. Хужа Аҳмад Яссавий, Суфи Олдоёр, Увайсий, Хужа Самандар Термизий, Юсуф Хос Ҳожиб, Маҳмуд Кошгарий, Муҳаммад Зехний, Бархур-

дор ибн Махмуд, Абулбаракот Қодирий, Мажидиддин Хавофий, Муҳаммад Сиддиқ Рушдий сингари зоти олийлардан теран ибратли фикрлар келтирилади. Жуда қўллаб муъжабулбулдонлар, қомусул аъломлар, маҳзанул асрорлар, мажмуатуш шуарою фузалолар, донишномалар, қобусномалар, пандномалар, девон ва лугатлар, ал-қонунлардан далиллар олинади. Мазкур бустонда инсониятнинг буюк ақл эгаларини ҳамма замонларда банд этиб келган оғриқли масалалар, до-рул фанодан то дорул бақоғача, курраи заминдан то самовотгача, «бугунги кундан» то рузи маҳшаргача сон-саноксиз кузатишлар, тараққиёт, турғунлик ва ин-қироз, утмиш — ҳозирги замон — келажакка дахлдор баҳслар Шарқ ахлоқ йусини (кодекси) нуқтаи назари-дан ёритилган. Бу мажмуа саҳнида гуё турли замонлар-да ва минтақаларда эрамиздан олдинги замонлардан то янги замон сарҳадларигача яшаб утган қўллаб со-лим ақл соҳиблари «бирлашганлар». Таниқли Шарқ донишмандлари жамулжам бўлиб, ўзига хос «анжуман қўрганлар».

Яна бошқа, гаройиб таассурот туғилади уқувчида. Китоб саҳнида фақат бугунги бизнинг замондошлари-миз ўз ўтмишдошлари, бобокалон донишмандлар би-лан эмас, балки ул зоти шарифлар ҳам, ўз навбатида, ҳозирги узоқ ва яқин авлодлари билан мулоқот қилган-дай бўладилар. Аждодларимиз ўзларининг ХХI аср бу-сағасида турган авлодлари ҳузурига ташриф буюришар экан, тийрак наслларнинг турмуш шароити, аъмоли, фикрлаши ва нутқ моромидеги чуқур ўзгаришларни кўриб завқлангандай бўладилар. Ақл-идрок, тафаккур камолотига таҳсин уқийдилар. Мустақил ҳаёт тарзи-мизни қўлаётганлари уларнинг сиймосидан сезилиб тургандай. Гоҳи ҳолатларда эса, ҳатто ўша минг йил-лар нарисидеги инсоний ожизликлар «ўша-ўша» ҳоли-ча ҳамон давом этиб келаятигини пайқаб, бош ир-гайдилар, ҳайрат бармоғини тишлайдилар. Она табиат-нинг бузилган, руйи заминда ялпи қиргин қуроллари-нинг инсон наслига таҳдид солиб турганидан воқиф бўлиб, афсус ва надоматлар чекишаётганини сезмас-лик мумкин эмас. Уларда биз билан баҳс ва мунозара, мусохабаларни давом эттириш истаги борга ухшаб туюлади.

Шу зайл, Шарқнинг панд-насихатларидан инсоний муносабатларга дахлдор барча муаммо ва жумбоқларга жавоб оласиз. Кунглингиз таскиң топади. Чунончи:

одамийлик, яхшилик ва ёмонлик, нутқ ва сукут, рост ва ёлгон, дустлик ва рақобат, улуглик ва ушоглик, заковат ва ҳасад ҳамда бошқа сифат ва иллатлар хусусида барча мутафаккирларнинг гаплари бир жойдан чиққандай бўлади. Айни вақтда ҳар бир зоти шариф ёки халқ даҳосининг даъво ҳукмларида масаланинг турли қирралари очилади.

Мавлоно Жалолиддин Румий буюрадилар:

Яхшиларнинг суҳбатин кўнглингда сол,
Ҳеч ёмоннинг суҳбатин қилма ҳаёл!
Кур, қизил гул боғ ичин хандон қилур,
Мард киши номардни ҳам инсон қилур.
Гарчи сен булсанг агар мәрмар каби,
Яхши бирла бўлгасен гавҳар каби.

Мавлоно Муҳаммад Жабалрудий яхши дустни атторга нисбат берадилар:

У (аттор — Ғ. С.) уз атридан сизга бермаса-да,
сиз унинг атрлари ҳидидан баҳраманд бўлаверасиз.

Энди Муҳаммад Жавҳар Заминдордан эшитайлик:

Беҳунар одам эмас, молу зари булганда ҳам,
Булмагай эшак одам анга либос ёпганда ҳам.

«Қурқит Ота китоби» тилга киради:

Қора эшакнинг бошига юган солган билан
тулпор бўлмас.

Бу қиёсларда Шарққа хос лисоний, мантиқий ва ахлоқий аломатлар бўртиб қуринади. Булар: боғ, қизил гул, мәрмар, гавҳар, аттор, атр ҳиди, зар... Шарқнинг ҳиди анқиб туради. Шу орада жаҳолат ва бефаросатлик тимсоли эшак пайдо бўлиб, унинг ҳантраган овози ҳам эшитилиб қолгандай бўлади...

Хужа Самандар Термизий дуст-душман баҳсида минбаъд тайинлайдиларки, зинҳор адашманглар деб:

Синалмаган дустга ва синалган душманга
ишонмоқ катта хато.

«Фавоқиҳ ал-жуласо» Арастуға ҳавола қилади:

Нодон узига узи душман булади, бас, у узгага қандай дуст бўлсин!

Яна бир нозик огоҳ:

Аҳмоқ одамдан аччиқланмоқ улик устида ашула айтгандай гап.

Муҳаммад Жабалрудий Анушервони Одил тилидан мана бу доно фикрни илгари суради:

Яхши гап ҳам ёмоннинг оғзидан ёмон бўлиб чиқади. Кимнинг юрагида яхшилик бўлса, доимо яхшиликла зикр қилади. Ёмон кишилар эса ёмонликдан гапирадилар.

Бундай хулоса чиқазишга туртки берган антиқа бир воқеа борким, узингиз, ҳурматли китобхон, уқиб олинг деб, бу ерда уни атайин келтирмадим.

Масъурлар, нисбатлар, масофалар, мувозанат ҳақида кундалик ҳаётда оғишмай амал қилишимиз лозим бўлган, эсда нақшланиб қоладиган кўп панд-насихатлар бор:

Узингдан улуғлар сенга раҳм қилишини хоҳласанг, узингдан пастларга раҳм қил.

Абулбаракот Қодирий:

Ортиқча ширин бўлмагинки, еб юбормасинлар ва ортиқча аччиқ бўлмагинки, туфлаб ташламасинлар (Буқрот ҳақимдан иқтибос).

Пулни ишлатсанг озаяди, ақлни ишлатсанг сайқал топиб, кўпаяди.

«Махзан ал-улум»дан:

Хушбахт шундай кишики, у узгаларнинг феълу ҳаракатидан ибрат олади. Бадбахт шундай кишики, унинг аҳволидан бошқалар ибрат олади (Батлимусдан).

Ҳикматнома мажмуасини яратишнинг қийинчилиги бениҳоя кўп, хилма-хил манбалар орасидан уларни териб-тергилаб олишнинг мушкуллиги билангина эмас, балки не ҳасратда тўпланган инжу доналарини бир илга тизиш, фикрларни муайян тизимга келтириш, алоҳида-алоҳида олиб қараганда тарқоқ, пароканда узвлар, ашёлардан яхлит вужуд барпо этиш ишининг мураккаблиги билан улчанади. Китобда бу жумбоқ ҳам хийла пухта ҳал қилингандай.

Азизлардан бири лебдурким, «ҳайратланиш учун бир дақиқа вақт кифоя, бирон ҳайратангиз гап айтиш учун эса кўп йиллар керак». Қўлимиздаги мана бу мажмуада кўп минглаб ҳикматли гаплар жамланган. Асрлар, минг йилларнинг маҳсули булар. Қадимул айём қаъридан келаётган руҳий қадрият, бебаҳо маънавий бойлик. Ҳар бири алоҳида митти сўз санъати асар.

Ҳар бир ибратли фикр, мақол, нақл, асотир, оқилона айтилган гап узича бир тугал асар. Шуниси борки, ҳеч ким ҳикмат мақомидаги лўнда гап айтиш учун махсус қўлига қалам олмайди. Тўғри, ёзувчилар, давлат ва жамоат арбоблари, олимларнинг ен дафтарларидан купгина доно фикрларни топиш мумкин. Булар муаллифларнинг бой тажрибасидан, кишиларнинг турмуш тарзлари, атрофдаги воқеа-ҳодисаларни узоқ вақт давомида кузатишларидан тугилади. Ихчам пурмаъно иборалар, мақол ва маталлар турли бадий асарларда, луғатларда, адибларнинг қалб дафтарларида ноёб дурдоналар, инжу шодалари сингари сочилиб ётади. Улар воқеалар таҳлили замирида, тасвир ичида, муаллиф муддаосининг лўнда ифодаси, қаймоғи сифатида, гуё «ўз-ўзидан», «беҳосдан», «фавқулодда», «қиссадан-ҳисса» тарзида тугилади. Бундай иборалар муқаррар суратда ниманидир тасдиқлаши эмас, рад этиши, шубҳа остига олиши ҳам мумкин. Замирида тасдиқ, инкор, ҳукм, муқояса, кесатик, пичинг, сифатлаш, ўхшатиш, муболаға ётади. Уларга лоқайдлик ҳос эмас. Фикрни тимсоллар, образлар воситасида эҳтирос билан ифодалайди. Юксак ҳаёт доволарида, мураккаб ижтимоий ва маънавий ҳаёт чорраҳаларида, руҳий зиддиятларнинг дучлашган ва кесишган нуқталарида «ярқ» этиб пайдо булган бу қўйма асарларда аччиқ ҳақиқатларга, самимий тилакларга, нескбин даъватларга, дуоий хайрларга дуч келади киши. Улар инсонларни қандай яшашга ургатади. Энг қийин дамларда одамларга доно маслаҳатчи, ҳамлард, мураббий ва руҳий мададкор бу-

либ пешвоз чиқади. Оталар сўзини уқиган ва уққан ҳар бир инсофли, оқил киши ўз эзгу ниятида янада собит, ўз кори хайридан мамнун, меҳр-шафқатидан масрур, ҳоғамлигидан рози ва мағрур бўлиши баробарида, бошқа кимдир бировлар ўз разолатидан пушаймон, жаҳолатидан шарманда, қабоҳатидан юзи қора, шароратидан дили сиёҳ, озурда бўлса ажаб эмас.

Нутқ ва панд-насихатнинг бу турига эзмачуриклик, сўзамоллик хос эмас. Умуман, китобда нутқ ва сукутнинг қандай ҳолларда матлуб ёки ноуринлиги ҳақида кўп мароқли фикрлар айтилган. Сўз фикрнинг либоси, фикр сўзнинг жонидир. Айни вақтда: зукко кишилардан бири деган экан: даҳо фикрдан барча сўзларни олиб ташлаш мумкин. Буёғи қандоқ бўлди!.. Бирон тараф, тағдор маънони англатишда сўздан кўра сукут афзалроқ экан-да? Бундай иборалар уқувчини уйлашга, фаҳм-фаросатни ишга солишга, коса тагидаги ним-косани топишга ундайди.

Мажидиддин Хавофийдан:

Бир киши бир ҳақимнинг зиёфатиға борди. У беҳуда сўзларни ҳаддан ортиқ валдирарди. Сунг сўз орасида: «Энди сўзлашни бас қилай», — деди. Ҳақим унга эътироз билдирди: «Йуқ, сен сўз сўзлаганинг йуқ!»

Абулбаракот Қодирий дебдурлар:

Бир куни Бузургмеҳрдан: «Сўзлаш яхшими ёки сукутми?», — деб сўрадилар. У: «Сўзлаш!» — деб жавоб берди. Ундан яна сўрадилар: «Нега бўлмаса утмиш ҳақимлари доимо бунинг аксини айтиб келдилар?». Бузургмеҳр жавоб қилди: «Сўзлаш афзал деганимнинг маъноси шуки, агар бу восита бўлмаганда эди, сукутдаги беқийс хислатлар очилмай қоларди!»

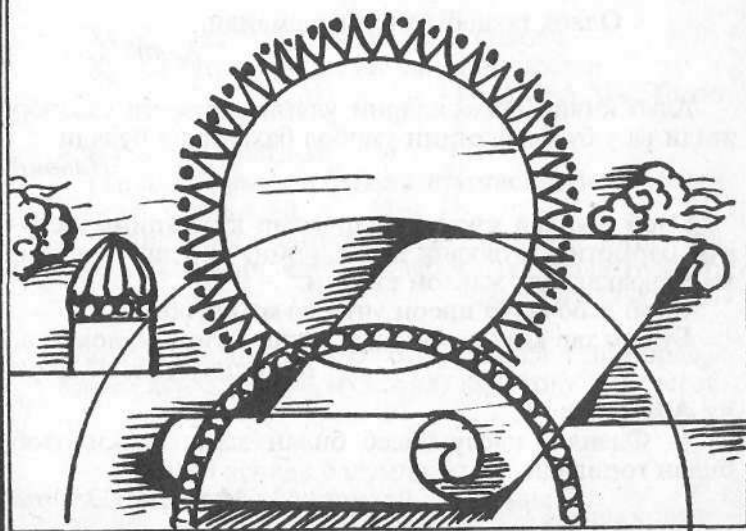
Икки биродаримиз: Ҳамиджон Ҳомидий билан Маҳмуд Ҳасаний тартиб берган «Машриқзамин — ҳикмат бустони» эканига ҳеч кимда шубҳа йуқ. Аммо бошқа бир истакни ҳам эътироф этишга тўғри келади. Бу ҳали ҳаммаси эмас. Хамир учидан патир. Биринчи тажриба ва уриниш. Аминманки, кейинги нашрларда китоб янада тулишади, сайқалланади, таржималарга

ишлов берилади, кам-кустлари тузатилади, таҳрир-
лаб жумлалар янада қиёмига етказилади. Нашрнинг
илмий мақоми тагинам пухталанади. Ҳар хил курсат-
кичлар — индекс илова қилинади. Калит-сузлар бери-
лади. Бироқ ҳозирги ҳолида ҳам у бизнинг бугунги
талаб ва эҳтиёжларимизни тула қондиради, деб уйлай-
ман.

Яхши одамлар, ҳолис ниятли, олийжаноб ҳазрати
инсонлар орасида булмоқ нақадар улуғ мукофот, улкан
бахт киши учун! Сиз, азиз китобхон, Шарқ ҳикматла-
ри бустони ичра кезиб, юзлаб донолар, оқиллар, фози-
лу фузалолар, адибу удаболар яратган ҳаёт сирларидан
хабардор бўлаётган экансиз, амин бўлингки, улуғлар
даврасидасиз, улар билан мулоқотдасиз. Демак, бахт-
лисиз.

Ғайбуллоҳ ас-САЛОМ.

ОДОБ,
ТАЪЛИМ-ТАРБИЯ,
ИСТЕЪДОД
ФЙДАЛАРИ ҲАМДА
БЕОДОБЛИКДАН
ЕТАДИГАН ЗАРАРИ

Одоб шундай тожки — поку бегубор,
Бошинга қуйгину қайга борсанг бор!
Бархурдор ибн Маҳмуд

Оллоҳ такаббурларни севмайди.

Ҳадис

Адаб кичик ёшдагиларни улуғлар дуосига сазовор
этади ва у бу баракотдин умрбод баҳраманд бўлади.

Навоий

Одоб шундай узукки, агар у ҳар кимсанинг тасар-
руф бармоғига мувофиқ келса, унинг улуғлик оти ҳам-
ма маъракаларда жавлон қилади.

Одоб дебочадур инсон учун иззат китобига,
Булар, ҳар ким одобсиздур, нишон тири маломатга.
Бархурдор ибн Маҳмуд

Айтдилар:

— Фазилат наслу насаб билан эмас, балки одоб
билан топилади.

Муҳаммад Зсҳний

Булмас адабсиз кишилар аржманд,
Паст этар ул хайлни чархи баланд.

Навоий

Одоб аҳли билан ҳамсуҳбат бўлиш — гуллар ҳидини
уфурарётган тонг насимидан ҳам ширин.

«Оталар сўзи»

Кишида одоб булса, илм ҳам булиши лозим. Одоб
ақлга боғлиқ нарса. Ақл устига одоб ҳам қўшилса нур
устига аъло нур бўлади. Улуғлик ақлу одоб билан ву-
жудга келади. Ақлнинг қадри одоб билан, бойлик қад-
ри саховат билан, қувват қадри баҳодирлик билан оша-
ди.

«Фавоқиҳ ал-жуласо»

Адаб ирфон илми ичрадур шамъ.

Анбар Отин

Одамлар одоб туғиёсини ташқи ва ички дунё ахлоқ
қўзининг равшанлигини оширувчи сабаб, деб билган-
лар ва бу қимматли оқ йўлнинг отлиғи булмай туриб
иззат ва ҳурмат мартабасининг идрок каъбасига етма-
ганлар.

Саодат мулкининг йулида доим бехатар юргай,

Одобнинг ҳассаси булса кишининг қулида ҳар дам!

Бархурдор ибн Маҳмуд

Хулқ гузал булса, барча халқ севади,

Хулқи турғи булган киши турга чиқади.

Юсуф Хос Ҳожиб

Бир кун Букротдан:

— Одобли билан одобсизнинг уртасидаги фарқ қан-
дай? — деб сурадилар.

— Гапирадиган ҳайвон билан гапирмайдиган ҳай-
вон орасидаги фарқ каби, — деб жавоб берди Букрот.

«Фавоқиҳ ал-жуласо»

Агар одам эсанг, сайр эт бу гулшанда адаб бирла,

Қадам ҳар сори қуй мулсифат ким гову хар густох.

Огаҳий

Кимки аслида бадумид эрур,

Яхшилик ул кишидан этма умид.

Алмай

ҲИКОЯТ. Одоб хазинасини юрагига жойлаган бир
ийгит бор эди. У ўз бахтини тополмай бир неча вақт

сарсон-саргардонликда юрди. Кунлардан бир кун Анушервоннинг ходимларидан бирининг хизматига кириб қолди. У ердаги қийинчилик ва макру хийлаларнинг азобига қанчалик бардош бермасин, бирор фойда курмади. Қоронги тунларни эса оғир хаёллар билан ўтказди: Байт:

Куннинг жамолини курай деганга,
Тунда сабр қилмоқ ёлғиз чораси.
Гавҳар қидирувчи меҳнатдан қурқса,
Қулига чиқмагай дурнинг сараси!

Кунлардан бир кун Анушервон ўз мулозимларидан: «Энг юмшоқ нарса нима?» — деб сўради. Биров: «Шоҳи», деб жавоб берди. Биров: «Товуқ патлари», деди. Яна бирови-эса: «Шоҳидан ҳам юмшоқроқ нарса нима булиши мумкин», деди. Шу пайтда ҳалиги йигит сарой тепасида турган эди. У мулозимларнинг жавобидан Анушервоннинг кунгли тулмаганини кўриб, сўзлашга ижозат сўради. Ижозат бўлгач деди: «Энг юмшоқ нарса тинчликдир!» Анушервон унга офарин айтди ва яна сўради: «Энг яхши овқат нима?» Йигит: «Шаҳвоний қувватни оширмайдиган ва танда иллат кузгатмайдиган овқат энг яхши овқатдир», деди. Яна сўради: «Энг яхши шароб қайси?» Йигит: «Ақлни зое қилмайдиган ва касаллик пайдо қилмайдигани», деб жавоб берди. Яна сўради: «Гулларнинг ичида энг ширин ҳидлиси қайси?» Йигит: «Ота-она тириклигида уларни хурсанд қиладиган, ўлгандан кейин эса уларнинг номини боқийлаштирадиган ҳаёт гули бўлмиш фарзанд», деб жавоб берди.

Анушервон йигитни тақдирлади ва ўз ҳақимлари орасига олди. Байт:

Доно ночорликда қолса ҳам бир кун,
Умиди ҳосилдан курсатар нишон.
Мушкни кур, либосга бекитилса ҳам,
Ҳид сочиб узини қилур намоён!

Муиниддин Жувайний

Одоб — улуглик ва юксаклик қасрининг нарвони, бу нарвон орқали барча мақсад ва манзилга етиш мумкин. Шарм гулзоридан эса барча муддао гулини дасталаш мумкин. Латиф сирларнинг ҳақиқатини англовчилар ва ҳар қандай рамз маъносини тадқиқ қилув-

чилар айтадиларки, одамийлик рисоласининг дарсларини уқишга азм қилиб, бахтиёрлик кучасига қадам қўювчи ҳар бир инсонга, аввало, шарму одоб қонидасини ёд қилмоқ шартдир. Токи бахт муаллимининг йўланмаси билан ҳаёт қонунининг илмини идрок қилишда билимли ва уста була олсинки, ҳақиқатан ҳам, инсоният учун одоб ажойиб тож ва одамийлик безаги учун қимматбаҳо гавҳардир.

Бархурдор ибн Маҳмуд

Дегул инсон десанг ани не ажаб,
Булмаса қирқ яшарда ақлу адаб.

Сайфи Саройи

Одобли одам табибга ўхшайди, у билан суҳбатлашиш кунгилдаги ғамни қувади.

«Оталар сузи»

Бир куни халифа Маъмун одоб билан сузлаётган бир боладан: «Кимнинг ўғлисан?» деб суради. Бола: «Одобнинг ўғлиман», деб жавоб берди. Бу жавобни эшитган Маъмун: «Қандай чиройли отанг бор экан-а», деб унга таҳсин ўқиди.

Муҳаммад Зеҳний

Улғаюрсан, санда бор бўлса адаб,
Улғаюрсан, санга ёр улса адаб,
Одам эрсанг, ташқи сурата берма зеб,
Она юртингни ҳамиша айла зеб.

Анбар Отин

Одоб бир булутки, унинг бир томчи ёмғири яхши кишиларнинг амал экинзорига ёғса, умид полизини абадий кўкаламзорга айлантиради ва яхши ном ҳосилдан фойда хирмонини барпо қилади.

Бархурдор ибн Маҳмуд

Отанг-онанг тарбиятига қил гузар,
Ҳолина айлаб назар, олгил хабар.

Сайд Қосимий

Узингдан кейингиларга ибрат булай десанг, узингдан илгаригилардан ибрат ол.

«Оталар сузи»

Ҳақиқий инсон ҳамиша илм ва ҳунар олишга инти-

лади. Илм бир дарахт бўлса, одоб унинг мевасидир. Одобсиз олим мевасиз дарахтдир.

Муҳаммад Зеҳний

Ҳар бир киши касб-корни мукаммал билмоғи, яхши тарбия олмоғи ва яхши хулқ-одоб, фазилатларга эга бўлмоғи керак.

Абу Наср Фаробий

Ҳикмат арбобларининг айтишларича, кишининг вужуд гули одоб ранги ва ҳидидан холи бўлса, у киши одамлар назарида тикандек хору беқадр булади, халқ кунгли у билан суҳбатлашишдан қолади ҳамда бегона-ошнолар ундан юз ўтирадилар. Унинг аҳволи саҳифасига нафрат қалами билан узоклик ва бегоналик белгисини қуядилар. Шунинг учун бешарм ва одобсиз кишилар давроннинг даккиси ва танбиҳидан узларининг озодлик қанотларини синган ҳолда кўрадилар ва уларнинг меҳру-муҳаббати ҳеч кимнинг дилига ҳеч қачон утирмайди.

Бархурдор ибн Маҳмуд

Ҳаёт энг яхши мураббийдир.

«Оталар сузи»

Тарбия таъсир қиладиган кишилар уч тоифага бўлинадилар.

Биринчиси — ҳануз оқ билан қорани танимаган бола. Унинг табиати ҳали ёмонлик ғубори билан булганмаган, юраги эса ботил ишлар зулмати билан қораланмаган булади. Бундай болага насиҳат тез таъсир қилади. Бундай болани туғри йулга осонлик билан ургатиш мумкин.

Иккинчиси — оқ билан қорани ажратадиган бўлиб қолган бола. Улардан баъзилари уз нафсининг галабаси билан яхшилик томонга бурила олмай юрган булади. У қилаётган ишининг ёмонлигини билади. Нуқсонларини эътироф этади. Бундай одамни тарбиялаш биринчисига нисбатан қийинроқ, аммо унга доимий тарбия берилиб, ҳар хил насиҳатлар ва танбиҳлар бериб борилса, албатта, яхши йулга кириб кетади.

Учинчиси — оилада ботил ҳаёт ва фосид фикрлар билан усиб улғайган киши. У умр буйи ноҳақ ишларни ҳақ деб билиб келган ва шунга астойдил эътиқод қуйган булади. Ёмонлик қилса ҳам уни узича яхшилик

деб уйлайди. Бундай кишини тарбия қилиш жуда оғир. Унинг тарбиясига киришиш — тирноқ билан қудуқ қазини ёки ҳали қизиб чўққа айланмаган темирни бол-галаш билан баробар.

Донолар яхши ёки ёмон хулқли булишни оилага боғлайдилар. Уларнинг айтишларича, бузук хотиндан туғилган ва разил ота қулида тарбияланган фарзанддан яхшилик кутиш қийин. Чиройли хулқ офтобга ўхшайди, офтоб музни эритгани ёки сув тузни эритиб юборгани каби чиройли хулқ ҳам барча ёмонликларни эритиб юборади.

Абулбаракот Қодирий

Онадан тарбия қурмаган қиз ёмон,
Отадан таълим олмаган ўғил ёмон.

«Қурқит Ота китоби»

Ҳар кимки илм-ҳикматни ўрганаман деса, уни ёшлигидан бошласин, саломатлиги яхши бўлсин, яхши ахлоқ ва одобли бўлсин, сўзининг устидан чиқсин, ёмон ишлардан сақланадиган бўлсин, хиёнат, макр-ҳийладан узоқ бўлсин.

Абу Наср Фаробий

Мураббийси бўлмаган одамни ҳаёт узи тарбиялаб қўяди.

«Оталар сузи»

Ҳаёли киши имонлидур, имонлилар жаннатийдир.

Ҳадис

Ҳамма ишларингизда туғри булинг, одамларга муомалада хулқингиз чиройли бўлсин.

Ҳадис

Одами ақлу назокатда сулув,
Булса ахлоқи садоқатда сулув.

Анбар Отин

Истеъдод эгаларини тарбиялаш шундай бир кимё-дирки, у қора тупроқни тоза олтинга, ноқис тошни эса айбсиз гавҳарга айлантиради. Чунончи айтадилар:

Тарбиядан тупроқ гавҳар бўлади.
Ноф ичра қон мушки асғар бўлади.

Қийматсиз қора бир темирни иксир,
Тарбия айлагач соф зар бўлади!

Хожа Самандар Термизий

Истеъдод эгасини тарбиясиз қолдирмоқ зулмдир.
Истеъдодсиз кишини тарбиялаш эса умрни зое утказишдир. Байт:

Кишида бўлмаса агар истеъдод,
Минг ҳийла қил таълим қор қилмас асло.
Гумон қилма, бузоқ худо бўлмайди
Бутпараст олтин-ла берса ҳам оро.

Муиниддин Жувайний

Кимики ахлоқи зоҳири хушдур,
Ани ҳаргиз ёмон гумон қилма.

Оразий

Азизим, ҳунар аҳлининг тарбиясига сайъ-ҳаракат қил. Ҳунарсиз кишиларга отасининг хизматлари туфайли эътибор қилма! Одамларни отасининг хизматлари туфайли эмас, узларида булган қобилият туфайли тарбиялаш лозим! Байт:

Уликдир ҳаётда ҳунарсиз киши,
Ҳунарсиз булгандан улгани яхши!

Хожа Самандар Термизий

Отага итоат — Оллоҳга итоат қилишдир*.

Ҳадис

Одамларга таом едиринглар ва ширинсуз булинглар.

Ҳадис

Таълим фақат сўз ва ургатиш билангина бўлади.
Тарбия эса амалий иш, тажриба билан бўлади.

Абу Наср Фаробий

Сабабсиз кулги — беодоблик белгиси.

«Оталар сўзи»

*Баъзи ҳикматлар мавзу тақозосига қўра атайин такрорланган. — *Мух.*

Ҳар ким агар ёшлигидан беодоб кишилар ичида ўсиб улғайса, катта бўлгач, унинг вужудига ўрнашиб олган бадфёъллик иллатини чиқариб ташлаш қийин бўлади.

Гудакликдан ёмон фёлга урганса,
Юз меҳнат-ла уни кам қилиб бўлмас.
Яхши йўлга солай дебон уринма,
Ўсиб қотган шохни ҳам қилиб бўлмас!
Хожа Самандар Термизий

Керак тарбият ёшлиқдан керак,
Улуғ бўлса лозим келур гам смак.
Абдулла Авлоний

Одобсизлик ота-она уйини хароб қилади.
«Оталар сузи»

Болага отанинг меҳнати сингган бўлса,
Сунг у боланинг хулқ-атворида билинади.
Ота болани назоратда тутса,
У яхши, эзгу бўлади.
Юсуф Хос Ҳожиб

Беодоблик шундай селки, у обру ва виқор қасрини қупориб, идрок буйнини ҳар хил арқонлар билан боғлаб ташлайди. Оқил кишиларнинг айтишича, одоб риояси шундай сурмаки, унинг гардидан ҳар бир кишига сурса, эътибор кўзининг равшанлиги ҳеч қандай сабаб билан заифлик ва иллатга йулиқмайди. Замонанинг катта-кичиклари унинг ҳузурини меҳру муҳаббат базмининг чироғи, деб биладилар. Кундан-кунга иқболининг юлдузи юксакликка кутарилаверади.

Кишида барча ахлоқи ҳамида,
Чу жамъ улди қуярлар отин эҳсон.
Бириндин саходур, бири мурувват,
Булар гар йуқтур, инсон эрмас инсон.
Навоий

ҲИКОЯТ. Ҳушёрликнинг киме табиатли саррофлари бу ҳикоятнинг бебаҳо олтинини шундай пул қилиб чекадиларки, бир куни Бағдод вилоятида бир неча бола бир кучада ўйин билан машғул эдилар. Уша шарҳнинг ҳоқими дам олиш мақсадида отга миниб, уша

кучадан утиб борарди. Ҳокимнинг асари у ерда зоҳир булгач, бир бола ақлининг муаллими кумагида бу ҳолни сезиб, уридан турди ва одоб юзасидан чеккага чиқиб, девор остида турди. Бошқа болалар эса ҳеч нарса сезмагандек туравердилар. Қизгин уйиндан эса тухтамадилар, буни кузатиб турган подшога бу бола-нинг ҳаракати ёқди. У отини бола томонга бир оз юргизиб, унинг диққатини узига қаратди. Уни имтиҳон қилиб куриш мақсадида кулидан узугини чиқариб, болаларнинг уртасига отди ва деди: «Кимки узукни олдинроқ топиб келса, шоҳона ҳадя олади». Болалар олдинроқ узукни топишга ҳаракат бошладилар. Ногоҳ биттаси топиб, уни подшога олиб келди. Ҳалиги бола эса уз оёгини одоб чегарасидан чиқармай, жойидан жилмай турарди.

Фикр гар яхши тарбият топса,
Ханжар, олмосдан булур уткур.
Фикрнинг ойнаси улурса занг,
Руҳи равшанзамир булур бенур.

Абдулла Авлоний

Меҳмонни эшиккача кузатиб қуйиш суннатдир.

Кошифий

Ҳар ким одоб сурмасидан тортса ҳаё кузига,
Мақсад келинин кўрар қаршисида беҳижоб.

Подшо куз қири билан унинг ҳолатини кузатиб турар эди. Бу сафар узукни унинг олдига ташлади. Бола эса узукни ердан кутариб олиб, чангини артди-да, бир упиб, одоб ва ҳаё юзасидан секин-секин юриб келиб, икки қўллаб подшога узатди. Подшога унинг одоб ва ҳаёсининг чиройлилиги ёқиб деди:

Одоб уз эгасин бир кун еткизар
Иззату обрўга ва саодатга.
Одобнинг боғидан терса ҳар ким гул,
Ҳаёти тулади хуш тароватга.
Одобли кишилар топар яхшилиқ,
Беодоб нишондир, бил, маломатга!

Подшо болаларнинг ҳар бирига инъом ҳадя қилди. Сунг ходимлардан бирига қараб деди: «Мана бу бола-

нинг ота-онасини топиб рози қил, болани бизга берсин, тарбиялашга арзийдиган бола экан».

Ота болани кичиклигидан бебош қилиб қўйса,
Болада гуноҳ йўқ, барча жафо отада.
Ўғил-қизга билим, ҳунар ургатиш керак,
Токи бу ҳунарлар билан феъл-атвори гузал бўлсин.
Кимнинг хулқ-атвори, феъли яхши бўлса,
У тилагини топади, ою кун унга кулиб боқади.

Юсуф Хос Ҳожиб

Одоб, бу ёмон суздан ва ёмон ишдан узини тиймоқдир ҳамда узининг ҳам, узганинг ҳам иззатини сақлаб, обрусини тукмасликдир.

Кошифий

Ёшлиқда заҳмат чекиб, илм ургансанг, касб-ҳунар эгалласанг, қариганда роҳат топасан.

Кошифий

Яхши ишлов берилмаган ердан яхши ҳосил унмайди.

«Оталар сўзи»

Муסיқа фани шу маънода фойдалики, кимнинг феъл-атвори мувозанатини йўқотган бўлса, уни тартибга келтиради.

Абу Наср Фаробий

Яхши қилиқ оқ сут билан кирса,
Улим келиб тутмагунча узгармайди.
Юсуф Хос Ҳожиб

Одамига яхши қилиқдур биҳишт,
Етти тамуғдин баттар, ул ҳуи зишт.
Ҳайдар Хоразмий

Не хуш хислат эрур ахлоқи неку,
Неки қилдинг келур олдинга утру.
Муруват пеша қилким, ҳайи сонё,
Етургай қилмайин ажришғни зосё.

Толибий

Кишини ёмон дема (ғийбат қилма).
Муҳаммад Сиддиқ Рушдий

Қурқоқнинг олдида ҳақ сўзни айтма.
Муҳаммад Сиддиқ Рушдий

Нодондин йироқ қочқон донодур.
Муҳаммад Сиддиқ Рушдий

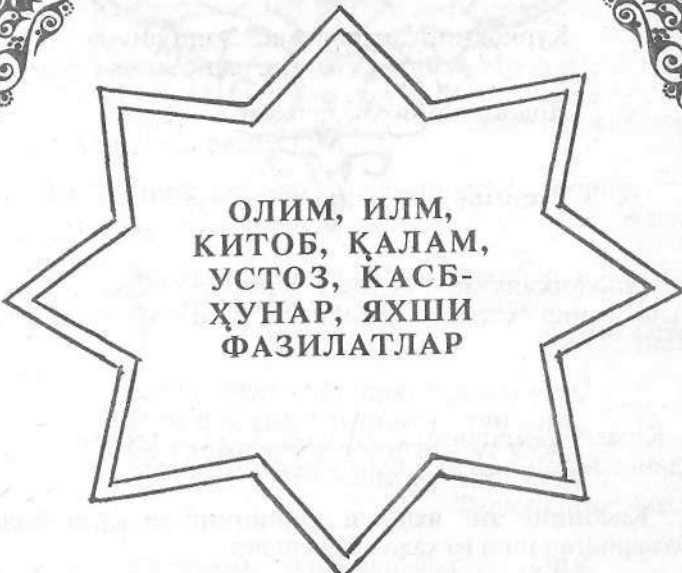
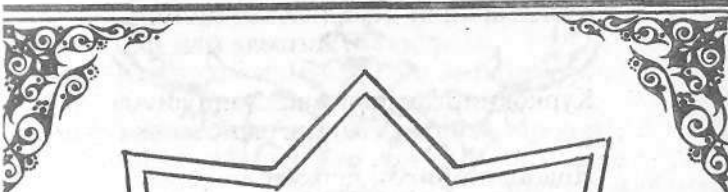
Узингни шубҳадин йироқ тут.
Муҳаммад Сиддиқ Рушдий

Мунофиқликнинг белгиси учтадир: ёлғон сўзлаш,
ваъдасининг устидан чиқмаслик ва омонатга хиёнат
қилиш.

Ҳадис

Кимки ғайридинни ҳақорат қилса, қиёмат куни
утдан ясалган қамчи билан урилади.

Ҳадис

ОЛИМ, ИЛМ,
КИТОБ, ҚАЛАМ,
УСТОЗ, КАСБ-
ҲУНАР, ЯХШИ
ФАЗИЛАТЛАР

Касбнинг энг яхшиси кишининг уз қули билан
бажарилган иши ва ҳалол саводидир.

Ҳадис

Илим уқуб қилмаган амал мақбул,
Дона сочиб кутармади маҳсул.

Навоий

Ер юзи бир дашту сахро бўлса, гулзори илм,
Саҳнаи оламини бўлмоқда намудори илм.
Илму фан бирла қуролланмоқда сардори илм,
Илм уқи, ҳеч бир жонга сткурмайди озор илм.

Оразий

Олим киши сўзидан олгил уғит,
Яхши сўзлар таъсири дилга сингар.

Маҳмуд Кошгарий

Олим кишини эзгу тутиб сўзин эшит,
Хунарини урганибон амал қилгил.

Маҳмуд Кошгарий

Олим кишилар ҳар ерда азиз ва ҳурматлидурлар.

Абдулла Авлоний

Эмиш ҳар элга қадри илм бало,
Ула илм мақоми баски боло,
Кишиким илму фандин бохабардур,
Ҳалойиққа муътабардур.
Тирикликда кишиким қилса ҳар кор,
Анинг осонлигина илм даркор.

Абдулла Авлоний

Илм урганиш ҳар бир мусулмон учун фарздир.

Ҳадис

Жаҳон равшан зиёи илмдандур,
Кунгил софи сафойи илмдандур.

Анбар Отин

Кимда булса донишу, ақлу, тамиз,
Илм ила ҳилм аҳлини тутган азиз.
Сен хатолардан узингни тут узок,
Эй угил! Оқил эсанг солгил қулоқ!

Фаридиддин Аттор

Бировким қилса олимларга таъзим,
Қилур гуёки пайгамбарга таъзим.

Навий

Эй угил! Қайси фан булмасин, то уни мукамал
эгалламагунингча ҳаракатни тухтатма, бир илм иккинчи
илмни эгаллашга ердам беради. Бир илмни эгаллашга
ақлинг йул бердими, уни охиригача эгалламай туриб,
чала ташлаб кетма!

Абдибек Шерозий

Билимни буюк, уқувни улуг бил,
Бу иккиси танланган бандасини улуглайди.
Заковат қаерда булса, улуглик булади,
Билим кимда булса буюклик олади.

Юсуф Хос Ҳожиб

Илм ила кимнинг дили равшан эрур,
У замон ичра саломат тан эрур.

Фаридиддин Аттор

Илм урганишдан уялган ва такаббурлик кучасига
кириб қолган кишилар ҳеч қачон илмга эга була ол-

майдилар. Эй угил, сен илм урганишдан уялма! Нодонлик ёмон хислат!

«Жовидони хирад»

Билимсиз, шубҳасиз, аниқ кўрдир,
Кел, эй нодон, билимдан ҳисса ол.

Юсуф Хос Ҳожиб

Агар инсон илм нури билан уз йулини ёритмаса, зулмат ва нодонлик кучасида қолади. Киши қалбининг нури илм ва маърифат билан бақувват булади. Инсониятнинг қадри илм билан ҳосил булади. Илмдан ҳали ҳеч ким зарар қурган эмас. Илмни эгаллаб олиш эса бир санъатдир. Дунёда қандай ёвузлик содир бўлган бўлса, уларнинг ҳаммаси нодонлик орқали келиб чиққан. Энг зур ҳалокат нодонлик, инсонийликни битирувчи ҳам нодонликдур. Яхши таҳсил қурган ва илм нури билан ҳулқини яхшилаган аёл ҳар ерда иззат топади. Илм — аёл учун зийнат. Ақлини нодонликдан қутқарган ҳар бир аёл номус, иззат, аёллик қадрини тушуниб етади. Бундай аёл ҳеч бир ишда адашмайди. Илмсиз аёл эса бола тарбиялашда турли хатоларга йул қуяди.

Абдибек Шерозий

Бешиқдан қабргача билим иста.

Ҳадис

Муяссар бўлса тилладин сенга тахт,
Узингдин пастга зинҳор айламагин сахт.
Агар берса сенга жаҳон султонлиги даст,
Киши уз ҳолини билмак керак паст.
Агар рутбанг эрур аълоий офок,
Иқилгон хасталарни ҳолина бок.
Такаббур қилмагил эй бемаоний,
Фалонни углидурмен деб фалоний.

Суфи Оллоёр

Ҳакимдан:

— Шунча илмни қандай ҳосил қилдинг? — деб сурадилар:

У айтди:

— Илм уқибган пайтларимда ёндирган чирок мойини ҳисобласанг, еб-ичган нарсаларимдан купрок

булади. Бундан маълум бўладики, вақтни еб-ичиш ва уйнашга сарфлашдан кура илмга сарфлаш зарур экан.

«Фавоқиҳ ал-жуласо»

Билиб дарсингиз айлаб азбар ўқунг,
Ўқунглар, ўқунглар, ўқунглар, ўқунг.
Хавоу ҳавасларни айлаб раҳо,
Сабоқларни такрор этинг борҳо.

Роқим

Илм мартабаси мартабаларнинг зўридир, деган гап шубҳасиз тўғри. Қайси ерда илму маърифат кучли бўлса, уша ер бахт маскани ҳисобланади. Қайси ерда нодонлик мавжуд бўлса, у ер қуруқ ёки тошлоқ жой кабидир.

Гузал хулқ билан пайваста бўлган илм одамларни бахтиёр қилади, мартабасини баландлатади. Илмдан мақсад кўркам ва эзгу ишларни амалга оширишдир.

Фахрулбанот Сулаймоний

Бир соатгина илм урганиш бир кечалик ибодатдан яхшидир.

Ҳадис

Уламолар суҳбатида бул, пок, соф ниятли кишиларга талпин.

«Амир Темур уғитлари»

Илмсиз иликсиз сунгак каби бушдир, иликсиз сунгакка қўл урилмайди.

Билим билан кишининг мартабаси ошди, илмсизлик эса кишини тубанлаштирди.

Билимли киши керакли сўзни сўзлайди, кераксиз сўзни кумиб ташлайди.

Аҳмад Юғнакий

Муродингни ҳаётинг ичра ахтар,
Ки мавҳум илм ичинда бўлма ахгар.

Анбар Отин

Қайси бир олимнинг илмидан сўралганда қизғониб гапириб бермаса, қиёматда оғзига утдан тизгин солиб қўйилади.

Ҳадис

Илмсиз инсон — мевасиз дарахт.
Нодонга илм ургатмоқ умрни зое утказмоқдир.
Илм бир хазина булса, бу хазина калити савод.
Илм келинчакка ухшайди, у хилват ва пинҳонлик-
ни ёқтиради.
Илм инсон зийнати.
Қогозга туширилмаган илм унутилиб кетади.
Кимки илм билан ақлини оширишга уринса, молу
давлат узи келаверади.
Илм булмаса одамнинг ҳайвондан фарқи булмас
эди.
Молни ишлатганинг сари озаяди, илм эса купаяди.
Хар кимки эрур улума моҳир,
Булгай анга сузнинг ҳусни зоҳир.

Шавқий Каттақургоний

Аввало олим бул! Лоақал таълим олувчи ёки тинг-
ловчи, илму уламоларни севувчи булгин.

Ҳадис

Заковатли уқади, билимли билади,
Билимли, заковатли тилакка етади.

Юсуф Хос Ҳожиб

Хар кишининг руҳи илм бирла қувватланса, шаф-
қатли ва бетамаъ булур.

Сидқий Хондойлиқий

Одамга фақат ҳусн эрур руйига зеб,
Ботинда жамил улмаса, бу ҳусн бекор.

Дилшоди Барно

Сайри жаҳон қилинг, сувга ухшаб. У доим оқишда-
дур — тоза ва хушдур ва агар бир ерда куп тухтаб
қолса, бадбуй булур.

Мухаммад Сиддиқ Рушдий

Амалсиз илм — мевасиз ёғоч.

«Оталар сузи»

Ҳамма эзгуликлар билим туфайлидир.
Билим туфайли гуё кукка йул топилади.
Суз буз ерга яшил кукдан тушди,
Сузи туфайли инсон узини улуг қилди.

Юсуф Хос Ҳожиб

Борди-ю кишининг учта фарзанди бўлса, ҳар уччовига ҳам илм ургатгани яхши. Агар бундай имкониятга эга бўлмаса, биттасига илм ургатсин, биттасига ҳунар ва яна биттасига зироат ёки тижорат ургатсин. Умуман, уларни бирор фойдали иш билан машғул қилиш, нобакор ва қабиҳ кишилар билан улфат, ҳамсуҳбат бўлишидан қайтариш керак.

Муҳаммад ибн Муҳаммад ал-Жомий

Эй келди фунуни илм таслим санга,
Қилмоқ анга лозим бўлди таъзим санга.
Гарчи йўқ эрди қувват оёқимда, вале,
Келдим бош ила олғали таълим санга.

Огаҳий

Яхши хислат жаҳонда олий мартаба ва юксак даражага етказувчидир. Аммо бунга етишни воситаси илм ва одоб бойлигидир.

Илм саодатга йўлловчи машғал,
Жоҳиллик улимга бошлар ҳар маҳал.
Қитъа:
Билим кишиларни улугвор қилар,
Одамдан кетмайди то у улгунча.
Олтин, кумуш билан керилма зинҳор,
Бу иззат олтину-кумуш тургунча.

Муиниддин Жувайний

Олимлар қалами шаҳид қонидан муқаддас.

Ҳадис

Китоб — барча бунёдкорлик, яратувчилик ва ақл-идрокнинг, илму донишнинг асосидир. Ҳаётни ургатувчи мураббийдир.

«Амир Темур утиглари»

Садақанинг афзали мусулмон кишининг илм урганиб, сунг бошқа мусулмон биродарларига ҳам ургатишидир.

Ҳадис

Илму фан уйига юборинглар болангизни,
Анда уқуганлар бори яктой жаҳондир.

Аваз Утар

Дунёни билмакка идрокинг гаров,
Зеҳн қуймоққа дили покинг гаров.
Яхши иш қилмоқ учун йуқса уқув,
Санга лозимдур уқув бирлан уқув.

Анбар Отин

Илмнинг чеки йуқ, қанча кўп уқисанг, билмаган
нарсаларинг шунчалик кўпаяверади.

«Ғавоқих ал-жуласо»

Ҳар кишида илму санъат бордур,
Бахту давлат ул кишига ёрдур.

Камий

Илм ва ҳунар урганиш инсон учун энг зарур нарса-
лардан ҳисобланади. Ҳар қандай нарсанинг моҳияти-
ни англаш, жаҳондаги воқеаларнинг яхши-ёмон томо-
нини библиб олиш, одамларнинг қадру-қимматини туғ-
ри тушуниш, оиланинг фаровон яшашини туғри таш-
кил этиш, қисқаси, ҳар томонлама мукамал бўлиш
учун илм ва ҳунар урганиш зарурий эҳтиёжлардан
биридир.

Ғаҳрулбанот Сулаймоний

Оз-оз урганиб доно булур,
Қатра-қатра йигилиб дарё булур.

Навоий

Ғойдали бирор нарса ёзадиган бўлсанг, шундай хат
билан ёзки, токи уни осон уқиб, тезроқ ғойда олиш
имконияти бўлсин. Қандай ғойдали нарсани ёдлаб
олган бўлсанг, шундай тушуниб ёдлаки, токи уни
қайтариб ёзиш ва тушунтириш имконига эга бўлгин.
Қалам сўз элчиси ҳисобланади, ёзув эса қўлнинг тили-
дир.

«Ғавоқих ал-жуласо»

Ҳаял айламанглар, уқунг мутгасил,
Утар кўз юмуб-очгунча ою йил.

Роқим

Қилмаган илм сари кимса назар,
Халқ беҳуд касб майл айлар.

Қолмади ҳеч қадри илму ҳунар,
Курди беилм қавм неча зарар.

Камий

Билмагани сураб урганган олим,
Орланиб сурамаган узига золим.

Навоий

Устоз ва муаллимлар ҳурматини урнига қуйганлар
бу дунёда ҳам, охирада ҳам саодат топар.

Кошифий

Илм асосига қурилмаган улугликнинг охири хор-
ликдир.

Нодон агар улуг булса унга кунгил боғлама,
Чунки амал нодон билан боқий эмас жаҳонда.
Чароҳ ҳеч қачон жоҳилларнинг амалини билмайди,
Қора чоғга тикар уни, қуймас бир кун омонда.
Кишини йилқидан билим фарқлади,
Билим билан инсон мартабали бўлди.
Заковатли киши гузал ва тил-сузи тугри,
Ва тамоми қилиқлари тугал — тукис булади.

Юсуф Хос Ҳожиб

Ҳалол касбдан чарчаб ухлаган одам гуноҳлари кечи-
рилган ҳолда тунайди.

Ҳадис

Турт нарса саодат далилидир: тугри сўз, тавозеъ,
ҳалол касбу ҳунардаги меҳнат, сир сақлаш.

Кошифий

Илм, Навоий сенга мақсуд бил,
Эмдики, илм улди, амал айлагил.

Навоий

Аёллар ҳам эрлар каби истеъдодга эга кишилар
булиб, ҳурмат ва эҳтиромга лойиқ булишларидан таш-
қари, оиланинг асосий тарбиячиларидир. Шундай
экан, улар ҳам зарур илм билан қуролланишлари ке-
рак.

Фахрулбанот Сулаймоний

Билим билан саодат йули очилади, шунга кўра,
Илмли бул, бахт йулини изла.

Аҳмад Юғнакий

Узи ҳақида уйламай, фақат элга билим бериш ҳақида уйлаган олим киши худди шамга ухшайди, у узини ендиради ва халқни зиёли қилади.

Ҳақиқий олим шундай кишики, унинг сўзи, уйи, фикри ва иши бир хил бўлади.

Олимнинг ёмонлиги кеманинг синишига ухшайди. Чунки кема синса ҳам узи чуқади, ҳам узгаларни чуқтиради.

Олим қачонки узининг барча ҳис-эҳтиросларининг устидан ҳоким бўлолса, шундагина уни олим дейиш мумкин.

Олимлар билан утирсанг фойда оласан, чунки гул сенида утирган одамга гул ҳиди уриб қолади.

Олим кўр булса ҳам дунёни кўради.

Жоҳил соғ булса ҳам узоқни кўрмайди.

Одамнинг энг ёмони нодон бўлиб, фойда келтирмаганидир.

«Оталар сузи»

Илмни ёзиб қўйиш билан боғлаб олинглар.

Ҳадис

Билим қидиришга урдим бошимни,
Бекорга ўтказмадим умримни бир дам.
Қайдаки эшитсам илму донишни,
Эшиги тагида ўлтирдим маҳкам.

Носир Хисрав

Билимсиз кишиларнинг кўнгли хурофотга мойил бўлади.

Абу Райҳон Беруний

Ибн Аббосдан:

— Сен қандай қилиб шунча илмга эришдинг, — деб сўрадилар.

У шундай деб жавоб берди:

— Савол берувчи тил, билувчи қалб ва чидамли ўқитувчи билан.

«Фавоқиҳ ал-жуласо»

Одамидур илму дониш бирла одам, йуқ эса,
Жумлаи ҳайвонгадур яксон қаду рухсору лаб.

Оғаҳий

Қуш ов кўрса юксақлардан пастга тушар,
Олим киши угит берса, дарҳол уқар.

Маҳмуд Кошғарий

Кишиким илм ила булса тавонгар,
Не ғам гар йуқтур анго зару гуҳар.

Оразий

Шаббий айтади:

— Илм бобида ниманики эшитсанг ёзиб қуй, қоғоз
булмаса деворга булса ҳам ёз. Чунки ёдланган нарса
унутилади, ёзилган нарса эса абадий қолади.

«Ғавоқиҳ ал-жуласо»

Илм ва диннинг машҳур кишилари уз маслаҳатлари
билан подшоҳларга ёрдам бериб келганлар.

«Амир Темур угитлари»

Агар булмаса йул бошлагучи пир,
Солур буйнунга шайтон доми тазвир.
Ажаб йулдур тамоми меҳнату ранж,
Ва лекин ҳар қаричда бир ниҳон ганж.

Суфи Оллоёр

Кимки устодига ихлос ила иззат қилса,
Ҳақ анинг манзилини жаннати ризвон айлади.

Роқим

Хурмус ҳаким сузларидан:

Одам учун сазовор нарса шуки, у ҳикмат ургансин,
донолик илмини билсин ва уни юрагига нақш қилсин.
Ҳикмат ва фазилатга етишга қарилик тусқинлик қи-
лолмайди. Ҳикматни кимки дилига жойлаган булса, на
ботир, на қаҳрамон, на подшо, ҳеч ким уни тортиб
ололмайди. Киши уз ниятини суз билан мувофиқ қил-
син, токи тили бошқа-ю, дили бошқа булмасин.

«Жовидони хирад»

Ишлари дарсу сабоқ, илму адаб такрордур,
Офарин, минг офарин, бу илм бир асрордур.

Нодим

Айтишларича, Фаробий жуда камбағал экан, қоғоз сотиб олишга ҳам баъзан имконияти булмас экан. Урмонга чиққан кезларида хаёлига келган нарсаларни да-рахт япроқларига ёзиб қуяр, қоғоз топганида кўчириб олар экан.

«Фавоқиҳ ал-жуласо»

Ул мактаб ароким ўқудунг ноз рамузин,
Гўёки вафо илмини унутмиш эди устод.

Увайсий

Қушни билан яхши алоқада булинглар.

Ҳадис

Илм ва одоб таги йўқ хазина. Кимки унга эга булса,
қадр қиймати биланд бўлади.

Фазилатга фақат илми шарафи бор одам лойиқ.

Билмаган айб эмас, билмаганни буйнига олмаслик айб.

Одамлар сендан ўрганмаса, сен одамлардан ўрган.

Илм шундай нарсаки, бутун куч сарф этилмаса,
қўлга кирмайди.

«Оталар сўзи»

Билим — қайтариш ва такрорлаш мевасидир.

Абу Райҳон Беруний

Эр кишига зебу зийнат ҳикмат ва донишдур.

Навоий

Турт нарса ўлик дилни тирилтиради: устод, яхши
дўст, мувофиқ ёр ва давлату-иқбол сабабчиси бўладиган
доно ақл.

Муиниддин Жувайний

Бу дин илмики хомам қилди таҳрир,

Эрур фикҳу ҳадису сунгра тафсир.

Чу такмил ўлди бу уч илм, сен, бил,

Яна ҳар илм майлин қилма, ё қил.

Навоий

Илмдан истасанг, нишон йўқтур,

Бор бошида қазонча салласи.

Бағний

Кимки ёшлигида илм урганмаса, қариганда ҳурмат тополмайди.

Муҳаммад Зехний

Ҳеч ким устозсиз топмас жаҳонда иззу жоҳ,
Нечаким ҳашмат била Искандари даврон эрур.

Пошшоҳужа

Бир куни Искандардан:

— Сен устозингни онангдан кўра яхшироқ ҳурмат қилар эмишсан, шу ростми? — деб сўрадилар.

— Ҳа, — деб жавоб берди Искандар, — онам мени йўқлик осмонидан олиб тушди, устозим эса ердан кукка кутарди.

«Фавоқиҳ ал-жуласо»

Жаҳон илмики бу кун менга ёд эрур,
Анга барча жаҳл аҳли устод эрур.

Навоий

Бузургмеҳрдан:

— Нима учун устозингни отангдан афзалроқ ҳурмат қиласан? — деб сўрадилар.

— Чунки отам мени ўткинчи ҳаётга олиб келди, устозим эса боқий ҳаёт бағишлади, — деб жавоб берди.

«Оталар сўзи»

Олимларга яқинлаш, баҳра олгил тутиб дил.

Маҳмуд Кошғарий

Ҳақиқатан ҳам устоз илм бериши билан кишининг номини улуглаб, авлодлар оғзида қолдиради ва иккинчи ҳаёт бағишлайди.

Илм андоқ ганжи нофеъдур бани одамғаким,
Кимда ул бўлса, икки олам бўлур обод анго.

Огаҳий

Шаҳски, илм нурин топти зоти,
Анинг то ҳашр қолди яхши оти.
Сикандар чун топти илму ҳунарни,
Не янглиқ олди, кўргил, баҳру барни.

Навоий

Бу замонда ҳамдами роз улмага ўқуш керак,
Ҳар китобни ўқигонда маънисин ўқиш керак.
Андин урганиб адаб илмин газал туқиш керак,
Норасоликнинг жаҳонда томирини қирқиш керак,
Илмсиз афсунчиларга тири паррондур китоб.

Дилшоди Барно

Кишиларга улардан аввалроқ салом беришга шошил, бу улуг кишиларнинг фазилатларидан бўлиб, камтарлик нишоналаридан биридир.

Муҳаммад Ҳусайн

Қалам оламини идора қилади.
Қаламнинг кучи қиличдан уткир.
Қиличнинг кучи қаламнинг учи.

«Оталар сузи»

Билим, ҳунар, эзгу қилиқ ва ё ҳуяқни
Киши урганади, сунг йуриқ тузилади.
Киши зулмат босган қоронгу уй кабидир,
Уқув-идрок бир машъалдирки, уни ёритади.
Кургин, турли яхшилиқлар уқув-идрокдан келади,
Киши билим туфайли улғаяди, машҳур бўлади.

Юсуф Хос Ҳожиб

Саҳл ибн Хорун айтади:

— Қалам кунгилнинг бурнидир, у қачон қонаса сирларни дафтар юзига сочади ва асарларни юзага келтиради. Қалам қоғоз юзига гавҳар тизувчи асбобдир. Китоб бир боғки, ёзувлари унинг гулларидир.

«Фавоқид ал-жуласо»

Китоб олимлар фикрининг паноҳгоҳи, доно кишилар бустонининг чамани, оддий кишиларнинг тамошо-гоҳидир. У кимсасиз кишиларга дил очувчи боғ, кўнгли шикасталарга раҳнамодир. У барча ерда барча билан ошно, дардли кишилар дилига даводир.

Бир дустки, ҳеч кимга бермаган азоб,
Узоқ синаб кўрдим, билсанг у китоб.
Сирни яширмайди уқувчисидан,
Ҳабар берар сенга ёзувчисидан.
Хилватда сен билан бўлиб у улфат,
Жимгина куради ёқимли суҳбат.

Ҳеч кимдан қолишмас билимли аҳбоб,
Ундан сурамасанг бермайди жавоб.

Муҳаммад Жабалрудий

Булса гар илму ҳунардин холи ул,
Эй Камий, оламда билким, хордур.

Камий

Кимки китобга қуп боқса, китоб унинг зеҳнини
очади, завқини оширади, сузга чечан қилади.

Китоб ёлғизликдаги энг мунис ҳамдамдир.

Китоб ўтмишдан ҳам, келажакдан ҳам хабар берув-
чидир.

Китоб инсондан ҳеч нарса тиламайди, аммо уни
камолга етказидади.

Китоб одоб-ахлоқнинг кони, билимнинг эса булоғи-
дир.

«Оталар сузи»

Эй азиз! Киши учун китобдан азизроқ ва ёқимли-
роқ суҳбатдош йўқдир. Китоб фасоҳат, балоғатда, ла-
тофатда тенги йўқ, мунофиқликдан холи ҳамроҳдир.
Ёлғизликда ва ғамли айёмларда мунис улфатдир. Унда
на нифоқ бору, на гина. У шундай ҳамдамки, сузлари-
да ёлгон ва хато булмайди. Суҳбатидан эса кишига
малоллик етмайди. У уз дўстининг дилини оғрит-
майди. Юрагини эса сиқмайди. У шундай рафиқдир-
ки, киши орқасидан гийбат қилиб юрмайди. Унинг
суҳбатидан сенга шундай файзли фойдалар етадики,
бундай фойдани одамлардан топа олмайсан. Аксинча,
аксар одамлар суҳбатидан кишига зарар етади. Китоб-
дек дўст ичида барча илму ҳилм мужассамдирки, у
кишиларни ўтмишдан ва келажакдан огоҳ қилиб тура-
ди. Шунинг учун ҳам: «Китоб ақл қалъасидир», деган-
лар.

Муҳаммад Жабалрудий

Бизни хорликка солган, бегумон билдик —
билимсизлик

Дегаймиз онг учун, оҳ, онгеизлик —
билимсизлик.

Демоқчиман илм, одоб туғсин, фазл улиб номи,
Ушандоғ бир уғилдин лаззат олсин бу жаҳон
коми,

Билим шундоғ булганда, ер юзида қолмасин
оми,
Булуր ул онда инсон бир-бирига лутф-эҳсонлик.
Оразий

Абу Бакр ал-Хоразмий улим тушагида эди. Ундан:
— Кунглинг нимани хоҳлайди, иштаҳанг нимани
тусамоқда? — деб сурадилар.
— Китоб юзига бир қарасам, — деди у.
«Фавоқиҳ ал-жуласо»

Уқиб урганилган ҳар битта ҳунар,
Ҳунаромандга бир кун фойда келтирар.
Низомий Ганжавий
Мол-дунёни қанча термагин, у тугайди, олқинади,
Ёзилсачи, суз абадий қолади, оламни кезади.
Юсуф Хос Ҳожиб

Агар одам илм ва ҳунар таҳсили билан улуг киши-
ларнинг ҳунарини урганса, вужуд матосининг қадри
ҳаёт дуқонида аъло даражага етиб, топиш-тутиши ҳам
кўпроқ булади.

Бархурдор ибн Маҳмуд

Билимнинг шундайки, у яланғоч булганингда ҳам
узинг билан қолади уни ҳаммомга кирганингда сув ҳам
йўқота олмайди.

Абу Райҳон Беруний

Ҳунар ва санъат шундай нарсаки, у кераксиз бўлиб
қолмайди, ишлатмасанг ҳам йўқолиб кетмайди, керак
пайтда эса сенга кўмакчи булади. Эркак кишига қирқ
ҳунар ҳам оз. Эркак була туриб, «мен буни бил-
майман» дейиш уятдир.

«Фавоқиҳ ал-жуласо»

Камол эт касбким, олам уйидин
Сенга фарз улмагай гамнок чикмоқ.

Навий

Эй угил! Фазлу-ҳунар орттиришга бутун кучинг би-
лан кириш, уни мукаммал эгаллаб олишга ҳаракат қил.
Абдибек Шерозий

Хунарингдан бир кун старсан бахтга,
Хунарсиз ким стар тож ила тахтга.

Низомий Ганжавий

Касб этар оҳиста-оҳиста киши фазлу хунар,
Боғаро булбул боласи хушнаво кам-кам булур.
Мурғи ваҳшини қилолмас ҳеч ким якбора ром,
Донаю домини қурдинг, мубтало кам-кам булур.

Анбар Отин

Ки қилгуси санга бу камлик ишгимол камол,
Камолсиз киши ҳар ердадур хижолатманд,
Етурмагай кишига ҳаргиз инъфиол камол.

Увайсий

ҲИКМАТ. Ҳар кимнинг зари булмаса-да, аммо хунари булса дунёда ҳеч бир хавф-хатари булмайди. Шунинг учун киши хунар зийнати билан безанмоғи керак. Хунарсиз киши қуруқ савлатдир. Қуруқ савлат қотиб турган суратга ухшайди. Сен суратга боқ, у одамга ухшаса-да, жони булмайди. Дарахт шохи мевасиз булса, кийикнинг шохларидан нима фарқи бор. Қалам гарчи чуп булса-да, илму хунарни ошқор қилгани учун азиздир. Ойна эса гузаллар юзи туфайли қўлда юради. Сен Абу Жаҳл тарвuzини кўр, ширин тарвuzлар каби чиройлидир. Аммо аччиқ булгани учун қиймати йўқ.

Беҳунар одам эмас, молу зари булганда ҳам,
Булмагай эшак одам анга либос ёпганда ҳам.

Муҳаммад Жавҳар Заминдор

Кимдаким аҳли жаҳондин бор илму маърифат,
Қилгуси они бархурдор илму маърифат.

Толибий

Кимки маърифатни этса эъзоз,
Ани ирфон этар, албатта, мумтоз.

Анбар Отин

Дониш эрур отган уқим нишони,
Дадиллик манбаи билимим кони.
Эзгулик осмонини маҳбусиман,
Занжирим фаною само уммони.

Паҳлавон Маҳмуд

Ҳакимлар беҳунар кишини, «қанотсиз қуш» деб атаганлар. Яъни қушнинг парвози учун қанот бўлиши шарт. Ҳунар ҳам барча ишларда киши учун зарурдир. Қудратли подшолар ва шон-шавкатли улуг кишилар ҳам, молу неъматлари ер куррасини қоплайдиган даражада қуп бўлса ҳам, уз фарзандларини касбу камол ва қобилиятга тарғиб қиладилар. Демак, оддий халқ ҳунар урганиши уз фаровонлигининг ва маишатининг асосий шарти, деб билишлари зарур.

Бархурдор ибн Маҳмуд

Ҳақ йулинда ким сента бир ҳарф уқутди юз ранж ила,
Айламоқ осон эмас ҳаққин адо минг ганж ила.

Навоий

Билаги зур бирни йиқар, билими зур — мингни.

«Амир Темур уғитлари»

Кимда ким уз изланишларининг афзаллиги қонуниятларини излаб топишда деб биларкан, ул албатта, ҳақиқат уз қарашларини амалда исботлаш йулидан боради.

Абу Райҳон Беруний

Кишида булмаса фазлу ҳунардан,
Ундайнинг сувратдан нима фарқи бор.
Ҳунар дунё туплаш учун эмасдир.
Узгалар кунглини шод қилгин такрор.

Муҳаммад Жавҳар Заминдор

Касби илм этмай киши гар қолса маҳз жаҳл ила,
Икки олам обрӯси булгуси барбод анго.

Оғаҳий

Ҳақиқатан ҳам, ҳунар меҳрибон дуст, шафқатли ер ва файз етказувчи бир чопоғон отдирки, у уз чавандозини тезгина роҳат ва эътибор манзилига етказиши ва шундай ҳимоячидирки, уз соҳибини тамаъ оловидан қутқариб, омонда сақлайди.

Бархурдор ибн Маҳмуд

Айди: «Халқ ичра бу бир касбдур,
Касбни бошинга кийсанг насбдур».

Гулханий

Ким булса хунарсиз иши — уқ ранжи эрур,
Бу важҳ ила хунари ганжи эрур.

Навоий

Эй угил! Бу насиҳатларга қулоқ сол, касбу хунар ур-ганишдан ор қилма, меҳнат қилишни ўрган. Юрт ва элнинг ривожи ҳам хунарга боғлиқ. Энг ҳалол ва энг ёқимли емиш ва кийиш хунардан ҳосил булади. Хунар — яширин хазина. Кун ичида дунё тасодифлари туфайли мол-мулкдан ажралсанг ҳам, хунардан ҳеч қачон ажралмайсан. Хунар сенинг доимий ҳамроҳинг, мададкорингдир.

Муҳаммад Жавҳар Заминдор

Инсоннинг хунари унинг бойлиги.
Пул тугайди, бироқ хунар тугамайди.

«Оталар сузи»

Хунар бир булуб ёпмиш айб,
Қилур дўст ул бир хунарга назар.

Оразий

Агар одам учун хунар дарахтининг мевасига эҳтиёж бўлмаса ҳам, бироқ бир кун хунар унинг ҳаётини сақлаб қолишда асосий восита бўлиб қолиши мумкин. Шунинг учун ҳам оталар уз фарзандларининг истеъдод уйини қобилият мулки билан безашга бор кучлари билан ҳаракат қилсинлар.

Бархурдор ибн Маҳмуд

Неча арзи хунар қилсам суз ичра,
Тугарлар ул хунарга айб ила ном.

Мунис

Бир-бирингиз билан саломлашиб юринглар, шунда урталарингда меҳру муҳаббат уйгонур.

Ҳадис

Эй угил! Дунёда энг ёқимсиз ва энг ёмон ҳислатлардан бири ишламасдан бировларнинг инъом-эҳсонига тамаъ кузини тикиб ўтиришдир. Касбу хунар эгаси тамаъдан холидир. У уз хунарининг фазилати туфайли уз меҳнати билан ҳалол топиб, ҳалол ейди.

Муҳаммад Жавҳар Заминдор

Хунар саҳифасига рақам чекувчилар хужаста сийратли ҳар бир юрт-мамлакатдан қизил тилла сингари муътабар ширин сўзли катта ва кичикнинг раҳматига муяссар буладилар. Агар кишининг қўл остида қобилиятнинг тоза олтинидан бир дирам бўлса оғирчилик пайтларида ҳам унинг кузи тамаъ чанги билан булганмайди ва рўзгор сандиғи бойликнинг кумуш-олтинидан холи булмайди.

Барҳурдор ибн Маҳмуд

Асл гизо касб ва ҳунар билан топилган гизодир.

Муҳаммад Сиддиқ Рушдий

Хислати хуб ҳамадин, бас адаб урган зинҳор,
Билимию ҳунари булган киши булмас хор.

*Толиб Толибий**

Ҳунарни қадрламаган оч қолади.
Ҳар ким анжир сотиб, қорни бўлса тўқ,
Унга шу ҳунардан устун ҳунар йўқ.
Инсон ҳунаридан ҳурмат куради,
Дунёда не экса шуни уради.

«Оталар сузи»

Ҳунар кургил айб кургунча зинҳор,
Чечак тер боққа кирсанг, олмагил хор.

Қутб

Айтишларича, Гуштосб кунлардан бирида ўз ватанидан айрилиб, Кустантания шаҳрига келиб қолди. Унинг ёнида бирор тийин ҳам йўқ эди. Ёйишга нарса тополмай, оч қолди. Бировдан сурай деса, иззат нафси йўл қуймас эди. Унинг едига ешлиги тушди. У болалик пайтида мактабга бораркан, йўл четида жойлашган темирчи дукони олдида бироз тўхтаб, темирчиларнинг пичоқ ва болта ясашларини томоша қилар эди ва унинг сиридан бир мунча воқиф булиб қолган эди. Гуштосб куп уйлаб угирмай, темирчилар олдида борди ва уларга деди:

— Эй, биродарлар, мен ҳам темирчилик сиридан анча хабардорман, мени ҳам ўзларингизга шерик қилиб олсаларингиз.

Темирчилар рози булишди. Гуштосб бир неча муд-

* XVIII асрда яшаган шоир, «Доробнома» достони муаллифи.

дат ишлаб пул йиғди. Сунг ватанига қайтиб борди. У мартабага эришган пайтида барча ёшу қарини касбу ҳунар урганишга даъват қилди. Болаларни куннинг аввалида ўқитиб, иккинчи қисмида ҳунар урганишга фармон берди.

Муҳаммад Жабалрудий

ҲИКОЯТ. Келтиришларича, бир ҳаким уз углига насиҳат қилиб, шундай дер экан:

Олтининг харж билан охир булар кам,
Ҳунар шундай ганжки, камаймас ҳеч дам!
Уларнинг фарқини айтсам агарда,
Ҳунар чашма эрур, олтин-чи шабнам!

Хуррабий

Одамнинг баракали ва бадавлат бўлиши учун касбу ҳунардан қимматроқ мато йўқ ва улуглик ҳамда саодат осмони учун эса қобилиятдан ёрқинроқ юлдуз йўқдир. Ҳунар суви билан суғорилмаган киши гуёки мева ва сояси йўқ қуруқ дарахтга ухшайди. Ёки ҳид ва рангдан холи гулга монанддир. Дарҳақиқат, бу фирдавсмонанд гулшаннинг райҳонлари ҳиддан димогини муаттар қилган киши хилма-хил камёб лаззатли неъматлардан баҳраманд бўлади. Бу неъматнинг ёқимли майдан бир журъа тотмаган киши доимо бахтсизлик ва ожизлик билан оғриб, хумор булиб юради. Куп азоб ва ўқубатлар юкини елкасида кўтариб юришга мажбур бўлади. Билим ва ҳақиқат боғининг боғбонлари касбу ҳунарсиз кишиларни жамиятнинг разил ва пасткаш кишилари, деб ҳисоблаганлар. Касбу камолсиз кишининг муҳаббати ҳеч бир дилдан жой топмайди ва ҳеч ким касбу ҳунарсиз кишига ёрдам қулини чўзмайди.

Ҳунар билан ҳаёт наҳлин эгаллаганларга,
Саодат хазинаси калити муяссардир.

Бархурдор ибн Маҳмуд

Агар боши била чоҳ қазиса банда,
Кўзини ёшича сув топса анда.
Ва гар қазса ариғ киприк била мард,
Агар бир хушаи жав қилса парвард.
Бу меҳнат бирла топсанг парча нон,
Кишининг миннатидин улдур осон.

Суфӣ Оллоёр

Косибдан шоду зуррам йуқ жаҳонда,
Хунардан яхши дур ҳам йуқ жаҳонда.
Кимки шогирдликка чин дилидан шод,
Бир куни ўзи ҳам бўлгуси устод.

Носир Хисрав

Илм ибодатдан афзал.

Ҳадис

Куним кундан-кунга бўлсин десанг хуш,
Илм пайидан бўл борида эс-хуш.
Ҳар варақни ўқиб чиққанда мудом,
Ҳаракат қил, тушун барисин тамом.
Буйра тўқувчиким, тўқиса аъло,
Ёмон кулоҳдўздан бўлади аъло!

Низомий Ганжавий

ОТА-ОНА, ОИЛА,
ҚАРИНДОШ ВА
ҚЎШНИЛАР

Бошни фидо қилгил ато бошига,
Жисми қил садқа ано қошига.
Тун-қунингга айлагали нурфош,
Бирисин ой англа, бирисин қуёш.

Навоий

Ғар бу гулшанда ано бўлса гулу сарв — ато,
Сен каби туғмағуси сарви гуландом ўғул.

Оғаҳий

Ҳар бир дарахтнинг меваси бор, кўнгилининг меваси
эса фарзанддир.

«Оталар сўзи»

Ушал фарзанд бирла шод бўлғай,
Бори қайғусидин озод бўлғай.

Сайёдий

Бахтиёр бўлишни истасанг қуйидаги хислатларни
узингда мужассам қилгин: аввало ота-онанинг ҳаққини
адо қил, ота-она хурсандлиги киши учун дунёда катта
давлатдир.

Муҳаммад Ҳусайн

Ота-она беҳад бўлади хурсанд,
Фарзанд бўлолса муносиб фарзанд!

Муҳаммад Жавҳар Заминдор

Шуни англамоқ керакки, ота учун фарзанддан кура яқинроқ кимса йуқ ва отанинг фарзандга булган муҳаббатининг қанчалик юксаклигини баён қилиш қийин! Лекин шунга қарамай, фарзанд отага нисбатан озгина бесодоблик қилса, фарзанд муҳаббати ота назарида пастлайди ва унга жазо ва танбеҳ беришга киришади. Агар ота билан фарзанд уртасидаги аҳвол шу экан, бир-бирига алоқаси ва яқинлиги булмаган кишилар орасида беадблик юз берса, қандай нохушлик булади.

Бархурдор ибн Маҳмуд

Узинг ҳам, молинг ҳам отангникидир.

Ҳадис

Атога ким бу янглиг қилса хизмат,
Ўз ўглиндин анингтеқ тобғай иззат.

Қутб

Намози бомдоддин кейин волидангни зиёрат қил ва хизматида бўл.

Муҳаммад Сиддиқ Рушдий

Аввало онангга яхшилик қил, яна онангга, яна онангга яхшилик қил, сунгра отангга яхшилик қил!

Ҳадис

«Аҳе» ва «Киме» китобларида фарзанд ҳақида қуйидаги гаплар битилган: «Фарзанд ота-она қулидаги омонатдир, унинг дили эса нафис гавҳарга ухшайди. Гавҳарга ҳар хил нақшлар солиш мумкин булгани каби, бола дилига ҳам турли фикрлар нақшини солиш мумкин. Бола тоза ер кабидир, унга қандай уруғ сепсанг, уша уруғ унади. Шунинг учун ота-она ва муаллим бу ишда узаро ҳамкор бўлиб; унинг дилига яхшилик уруғинигина сепмоқлари лозим».

Бархурдор ибн Маҳмуд

Ўз диёримда мени ҳоли маконим бор эди,
Ақраб қавми қобил меҳрибоним бор эди.
Бир неча фарзандларим — ширинзабоним бор эди,
Ўз қулимда ихтиёру ҳам имконим бор эди,
Давр жаври бирла курки, кетди илгимдин имон.

Сайқалий

ҲИКОЯТ. «Равзаи худд» асарининг муаллифи Мавлоно Мажидиддиннинг ёзишича, у бир куни Язд шах-

рида ваъз айтаётган экан. Гап ота-она ҳақида кетаётан пайтда бир қария урнидан туриб, йиглаганича: «Эй мавлоно, отасининг соқолидан тутиб, бошига калтак билан урган фарзанд ҳақида нима дейсан?» — деб суради. Мен ундан: «Отаси уни нима ишга ургатган эди?» — деб сурадим. У эса: «Эшакни ижарага беришга», — деб жавоб берди. «Айб унинг отасида, — дедим унга, — болани ешлигидан илм урганишга жалб қилганида ва яхши кишилар суҳбатига юборганида, ундан бундай иш содир бўлмас эди. Ота бундай қилиш урнига эшакни ижарага беришга ургатипти. Натижада бола эшакни жиловидан тортиб, бошига чуп билан уришга урганиб қолган. У уз отасининг соқолини эшакнинг жилови, деб уйлаб тортган, бошига эса эшакнинг боши, деб ёғоч билан туширган».

Фарзандни ҳақл зимистонидан илм рушнолиги томон етаклагинки, илм инсон фахри, жоҳиллик эса гафлатдир.

Муҳаммад ибн Муҳаммад ал-Жомий

Уғил-қиз кичиклигида нимани урганса,
То қариб улмагунча унугмайди.

Юсуф Хос Ҳожиб

Оталарнинг ўз фарзандларига нисбатан бўлган муҳаббат қасри асосларидан бири — бутун куч ва қувватларини фарзандларини фаросат, камолот билан безатиб, уларнинг вужудини касбу ҳунар либоси билан кийинтирмоқларидан иборатдир.

Бархурдор ибн Маҳмуд

Эрур мақсад авлоди ила фарзанд,
Икки дунёда қилғучи баруманд.
Улуғлардин бу сўз бордур муқаррар,
Ки ҳар одамда фарзанд улмаса гар.
Ани бўлмас замири коми ҳосил.
Булур балким сабоби доғи зойил.

Толибий

Жаннат она оёғи остидадир.

Ҳадис

Отамиз оиланинг узоғини яқин ва йўғини бор қилиш учун доимий ҳаракатда бўлади. У бизнинг яшаши-миз учун уй-жой ҳозирлайди. Кийдириш учун кийим-

кечак топади. Ичишимиз ва ейишимиз учун овқат топиш пайдан булади. Борингки, ҳар бир оиланинг равнақи учун биринчи галда ҳаракат қиладиган киши отадир.

Болалар! Ота-боболаримиз биз учун тер тукиб ҳаракат қилишни, қулидан келган барча яхшиликларни биз учун муҳайё қилиш йулида жон-жаҳд билан меҳнат қилаётганликларини билишимиз, бунинг шукронаси учун уларга итоат қилиш, айтганларини қулоқ қоқмай бажаришимиз, отамиз чарчаган онда ва ёрдам керак булган пайтда дарҳол ёрдамга шошилишимиз, фарзандлик бурчини уташ учун ҳамиша шай туришимиз керак.

Ҳар бир фарзанднинг ота-онага ҳурмат ва эҳтиром курсатиши ва уларга нисбатан шафқат ва марҳаматларини ишга солиши муҳим вазифаларидан биридир. Уз ота-онасини рози қилмайдиган, уларни ранжитадиган фарзанднинг иши ҳеч қачон олга босмайди ва элнинг олдида обруйи булмайди!

Мустафо Ҳомийпошшо

Уғил онаси ва отасидан
Аччиқланиб кетиб қолди.
Яна ғамгин булиб қайтиб келди.
«Онам насиҳатини олайин,
Отам пандини эшиттайин»
Деб келди, — дейишади.
Билиб қуйинг: бу — яхши.

Таъбирнома

ҲИКОЯТ. Айтишларича, бир бадавлат кишининг яккаю-ягона уғли булиб, у ниҳоятда исрофчи ва беҳуда сарфловчи эди. Байт:

Давлат уйин учун эмас жаҳонда,
Узни сақлаш учун доим омонда!

Ота уз углининг ноқобил эканини билгани учун олдиндан чора куриб, улар пайтида унга насиҳат қилиб деди:

— Эй уғлим, мен улганимдан кейин бойликларимнинг бари сенга қолади. Ишончим комилки, сен уларнинг барини беҳуда сарфлаб битирасан. Қулингда ҳеч нарса қолмай, очлик ва ночорлик билан охири улимнингта рози буласан. Мен нариги уйнинг бурчагидаги томнинг

шилига бир арқон боғлаб қуйибман. Жондан туйган пайтингда узингни уша арқонга осгин!

Ота шу гапларни айтиб жон берди. Ноқобил угил куп утмай, барча пулларни сарфлаб тамомлади. Охири гадойлик қилишдан ор қилиб узини осиб улдиришга қарор қилди. Отаси тайинлаб кетган уйга кириб, арқоннинг учини буйнига солиб, узини осди. Том тусуни уни кутаролмай синиб кетди. Шу он тупроқ аралаш отаси атайлаб угли учун бекитиб кетган бойликлар ерга тушди. Меҳнат билан топиладиган бойлик қадрини тушуниб етган угил энди пулни уйлаб ишлатадиган, хайрли йулларга сарфлайдиган булди. Отаси хотираси учун халқни хушнуд қилишга ва саховат нуридан баҳраманд қилишга киришди. Назм:

Кишида бўлмаса давлат удир хок,
Давлатли кишига жаҳонда не бок!
Давлат гоҳи келиб, охирда кетар,
Бефаҳм кишилар узни йуқотар.

«Махзан ал-улум»

Муяссар булса тиллодин сенга тахт,
Узингдин пастга зинҳор айтмагил сахт.

Суфӣ Оллоёр

Болалар! Оналаримиз бизларни вояга етказиш учун меҳру муҳаббатини аямай, оромидан кечиб, кечалари ухламай, тарбиямизга машғул булган. Хафа булиб қолсак еки кунглимиз бироз ранжиса, атрофимизда парвона булган, тобимиз қочиб қолса, хузур-ҳаловатини йуқотган ҳам она. Боғбонсиз бирор дарахнинг меваси яхши булмайди. Она эса биз учун боғбондир. У доимо бизни парвариш қилиш пайдан булади. Бунга фаҳмлаган ҳар қандай бола уз онасини барча нарсадан устун қуяди ва ҳаминша хурмат қилади.

Ақлли фарзанд бир дақиқа булса ҳам она меҳрини эсдан чиқармайди, кичкина ишга қул урганда ҳам онани бундан воқиф қилиб, унинг розилигини олади, айтган сузларига қулоқ солиб, маслаҳатларига амал қилади, ҳар вақт онани миннатдор қилишга уринади.

Вояга етган болалар яхши тарбия олиб, бирор касб эгаллаб олганларидан кейин ҳар вақт оналари олдига келганларида бир вақтлар шу онасидан суг эмиб катта булганларини, унинг кучоғида парвариш топганларини уйлаб, ҳеч қачон онага қаттиқ гапирмайдилар, юм-

шоқ сузлар билан унинг кунглини оладилар. Онанинг бир вақт узлари учун чеккан жафоларини кўз унглари-га келтириб, шу чеккан жафо ва меҳнатларини унуттиришга уринадилар, уларнинг дил розилигини олиб, бир умрга шодмон қиладилар.

Мустафо Ҳомийпошшо

Оталарнинг дўстлиги болаларни яқинлаштиради.

Ота-онасини ҳурматлаган кишининг умри узун бўлади.

«Оталар сузи»

Ота-онанинг хизматини қилиш ҳар бир фарзанднинг бурчи. Аммо бу бурч ота-она қачонки фарзанднинг хизматига муҳтож бўлиб қолганда амалга оширилади.

Фарзанднинг ота-она олдидаги одоблари шундайки, ота-она нима деса диққат билан қулоқ солади. Уларнинг олдига тушиб юрмайди. Нимаики буюрсалар ва буюрган нарсаларида хиёнат ёки гуноҳ иш бўлмаса жону дил билан бажаради. Утирган жойларидан турсалар у ҳам иргиб туради. Чақирсалар лаббай деб жавоб беради. Уларни хурсанд қилишга ҳаминша орзуманд бўлади. Олдиларида таъзим билан туради. Қилган ишларини миннат қилмайди. Ота-онанинг бир хил ишлари учун аччигланиб, уларга ҳумрайиб қарамайди. Рухсатсиз сафарга кетмайди.

Яна бошқа ҳуқуқларидан баъзилари шуки, уларнинг олдиларида одоб сақлайди. Ечиниб утирмайди. Бирор ери оғриётган бўлса, отани-онани ташвишга солмаслик учун имкони борича яширишга ҳаракат қилади. Шунга ухшаш нарсаларнинг ҳаммасида одоб қоидаларини жойига қўяди.

Муҳаммад ибн Муҳаммад ал-Жомий

Саодатманд ақл эгалари фарзандларни худди киши аъзосига ухшатадилар. Ҳар бир аъзо уз эгасига қанчалик иш берадиган бўлса, уша аъзони бошқаларига нисбатан кўпроқ эъзозлайдилар. Фарзанд қанчалик азиз ва муқаррам бўлмасин, агар у одоб зийнати-дан бенасиб бўлса, куриш қувватидан холи кузга ухшайди.

Фарзанд бўлса агар ноаҳил, бадкор,
Ҳосилсиз дарахтлар бесамар, бебор!

Бархурдор ибн Маҳмуд

Оиладаги иноқлик ва тотувлик ҳар қандай мушкул ва қийин ишларни бартараф қилишга ёрдам беради. Фақатгина оила аъзолари эмас, балки эллар ҳам бир ёқадан бош чиқариб иш курсалар, ҳар қандай душман устидан ғалаба қозонади. Бунга қуйидаги ҳикоят мисолдир.

ҲИКОЯТ. Косиб ва хунарманд бир кишининг бир неча угиллари бўлиб, улар ҳар куни узаро низо қилиб уришардилар. Бир куни кекса косиб бир даста чўпларни йиғиб, маҳкам қилиб боғлади ва угилларига бериб: «Қани, шу чўпларни синдиришлар-чи!» деди. Угиллар қанчалик уринишмасин, бари бир синдира олишмади. Шунда ота боғланган чўпларни ечди ва бир донадан угилларига бериб: «Энди синдириб кўринглар», деди. Угиллар чўпларни синдиришди. Шунда ота угилларига қараб: «Ҳозир ниманики кўрган бўлсаларингиз, у сизларнинг аҳволингизга мисолдир. Агар иттифоқ бўлсангиз, ҳеч ким сизларни синдира олмайди. Мабодо муро-са қилмай, бир-бирингиздан ажралиб яшасангиз, қийинчиликлар олдида бошингиз ҳам булади!» деди.

Ғулом Муҳаммад Восиф

Китобларда баён қилинишича, ота-онанинг фарзандга нисбатан саксонга ҳақи бор. Уларнинг қирқтаси тириклик вақтида ва қолган қирқтаси улгандан кейин амалга оширилади. Тириклик чоғидаги қирқта ҳақнинг унтаси танга, унтаси тилга, унтаси дилга ва унтаси молга тааллуқлидир.

Танга тааллуқли бўлган унта ҳақ ота-онага сидқидилдан хизмат қилишдир. Бу шундайки, ота-онага ҳамма вақт ҳурмат кузи билан қаралади, қилма деб буюрган ишлари қилинмайди, уларнинг маслаҳати ва розилигисиз ҳеч бир ишга қўл урилмайди, яна улар сен утирган жойда ҳозир бўлсалар, сен дарҳол урнингдан туриб кутиб оласан, улар утирган бўлишса, сен оёқда тик турасан, улар рухсат қилишгандагина утирасан. Улар утирадиган уринга сен утирма. Йулда бирга кетаётганда уларнинг олдиларига утиб олма. Гупроқли, лойли, сувли еки умуман хавфли жой келгандагина олдинга утиб олишинг мумкин. Уларнинг олдида очик чехра билан утир. Қовоғингни солма, хумрайиб қарама, чақирганларида эса югуриб бор.

Дилга тааллуқли ун нарса шундан иборатки, *биринчи* — уларга раҳм-шафқат билан қара. *Иккинчи* — уларга доимо қўлингдан келганча яхшилик қил. *Учин*

чиси сенинг шодлигинг уларнинг хурсандчилиги билан булсин. *Туртинчиси* улар ҳам тортсалар сен ҳам қайгур ва уларнинг дардига малҳам булиш йулини қидир. *Бешинчи* — улар ортиқча гапирсалар ҳам узингга малол олма. *Олтинчи* — улар таңбеҳ берсалар, хафа булиш урнига хурсанд бул. *Еттинчи* — уларга қанча яхшилик кўрсатмагин ва ҳақларини адо қилмагин, диллари заррача озор топишини узинг учун ор, деб бил. *Саққизинчи* — қандай ниятлари булса, уша-ниятларига етишлари учун ҳаракат қил. *Тўққизинчи* — улар қанчалик узоқ умр кўрсалар, шунчалик қувон. *Унинчи* — қанчалик дардли булса, шунчалик кунглини олишга урин.

Тилга тааллуқли булган унтаси шундан иборатки, *биринчи* — уларга мулойим муомала қил ва доимо тавозеъда бул. *Иккинчи* — уларга баланд овоз билан гапирма. *Учинчи* — уларга кўп гапирма ва куполлик қилма. *Туртинчи* — отларини айтиб чақирма. *Бешинчи* — гапирасганларида сўзларини булма. *Олтинчи* — айтганларини рад қилма. *Еттинчи* — фалон ишни қил, деб айтсалар сен йўқ, деб жавоб қилма. *Саққизинчи* — улар қичқириб гапирсалар ҳам, сен паст овозда гапир. *Тўққизинчи* — гапларига оҳ-ух деб хитоб қилма...

Молга тааллуқли булган унта нарса қуйидагилардан иборат: *биринчи* — узингга қийим-кечак қилишдан аввал ота-онангга қилиб бер. *Иккинчи* — уларга узинг ейдиган таомлардан ширинроқ таом қилиб бер. *Учинчи* — бир дастурхондан овқатланаётганингда емишларнинг яхшисини уларнинг олдига суриб қуй. Ҳикоя қилишларича, Ханнон ибн Атия уз онаси билан бир дастурхондан овқат ейишга кўрқиб турар экан. У доимо: «Онамнинг кузи тушган ва энди емоқчи булиб турган мевасини билмасдан еб қўйсам, онамнинг кунглига бирор гап келса, мен гуноҳкор булиб қолсам, унда ҳолим нима кечади, мен шундан кўрқаман» дер экан. *Туртинчи* — қандай нарсани сотиб олиш истаклари булса, уша нарсани сотиб олиб бер, чунки сен ёш булган пайтингда нимани хоҳласанг, улар уша неъматни сотиб олиб беришган. *Бешинчи* — иморатларини яхшила ва уни жиҳозлаб бер. *Олтинчи* — сўрамасалар ҳам пул бер, чунки улар буни ошкора айта олмасликлари мумкин. *Еттинчи* — уларга: «Топган-тутган нарсаларни сизлар учун, ниманики хоҳласаларингиз бемалол олаверинглар, ҳаммасини узингизникидек кўринглар», деган сўзлар билан орадаги уялиш ва тортиниш-

ни йўқот. *Саккизинчи* — агар улардан узоқроқ ерда турилса, гоҳ-гоҳ меҳмонга таклиф қилиб, иззат-ҳурматини жойига қуйиш керак. *Тўққизинчи* — ота-онанинг дўстларини ҳам ҳурмат қил, бу ишинг билан сенинг ота-онанинг ўз дўстлари олдида юзлари ёруғ бўлади...

Ота-она улгандан кейин қилиниши керак бўлган қирқта ҳақ-ҳуқуқларга қуйидагилар киради: биринчи — майитни зудлик билан дафн этиш чораларини қур, чунки ўликнинг иззати уни тезда дафн этишдир. Қумишдан аввал жасадни ювишни ва кафанлашни унутма. Ўзинг доду фигон қилиб йиғлама ва ўзгаларнинг ҳам шундай қилишларига йўл қўйма.

Ота-она дафн этилгандан кейин, уларнинг зиёратларига тез-тез чиқиб тур. Агар ҳафтада бир марта зиёратга чиқишни одат қилиб олсанг, улўғ кишилар йўлини тутган буласан. Бошқаларнинг улган ота-оналарини ёмон сўзлар билан ёдга олмагинки, улар ҳам сенинг ота-онанинг шундай ёдга олмасинлар. Ҳикмат китобларида айтилишича, кимки ўз ота-онасини ўлгандан сўнг ёмон сўзлар билан ёдга олса, у малъун кишидир.

Ота-она вафот этгандан сўнг ёру дўстларини уйингга таклиф этиб, улар билан бирга ота-онанинг хотирасини ёд эт, ота-онанинг яхши қурган овқатлардан тайерлаб, унинг биродарларига нисор айла!

Муҳаммад ибн Муҳаммад ал-Жомий

Фарзанднинг ота-она олдида бурчи бўлгани каби ҳар бир ота-онанинг ҳам фарзанд олдида бурчи бор. Чунончи, ҳар бир ота ўз фарзандини номусли аёлдан туғилишига ҳаракат қилсин, токи туғилгандан кейин одамлар шу фарзандга турли таъналар қилиб юрмасин. Болага яхши ва чиройли исм қўйсин. Унга илму маърифат ургатсин. Ота-она ўз фарзандини ҳамиша ҳалол овқат билан боқсин. Ҳаромдан ейилган хурак болага ёмон таъсир курсатади ва ҳаромхўрликка ургатади. Ҳикоя қилишларича, бир кун Молик ибн Динор уйда йиглаб утирган экан. Буни қурган одамлар:

— Нега йиғлаяпсан? — деб сўрадилар.

У эса:

— Яккаю-ягона қизим бор, гапдан гап чиқиб у менга: «Эй ота, менга ҳаром овқат едирганингдан қура, очдан ўлдирсанг афзалроқ!», деди. Мен бу ишнинг уддасидан чиқармиканман деб, йиглаб утирибман! — деб жавоб берди.

Демак, ҳар бир ота-она ўз фарзандини фақат ҳалолдан топилган овқат билан боқиши лозим, бунинг учун ота-онанинг ўзи аввало ҳалол овқат сийиши керак. Шундагина пушгидан бўлган бола ҳалол ва покиза бўлиб туғилади. Она ҳомиладорлик пайтида ҳаром ва нораво овқатлардан тийилиши зарур.

Муҳаммад ибн Муҳаммад ал-Жомий

Фарзандлар ота-онага итоат этиб, ҳар бир фурсатни уларнинг ризолигисиз ўтказмасликлари лозимдир. Ҳар бир саодатли ва азиз фарзанд ота-она кайфиятини розилик белгиси билан хандон қилади, ота-она хурсандчилигини ўзига келадиган яхшиликнинг дебочаси деб билади. Нажот эшигининг калити ва саодат гулзорининг насими ота-она туфайли ҳосил бўлади. Фарзанд ўстиришдан муддао шулки, улар имкони борича ота-она хизматини қилсинлар ва ҳеч қачон уларга уят ва шармандалик келтирмасинларки, уят ва шармандалик ота-онанинг фарзандга бўлган меҳру муҳаббат ойнасини хиралаштиради. Бундай ёмон фарзанддан бегона яхшироқ деб ҳисоблайдилар.

Бархурдор ибн Маҳмуд

Оллоҳ ҳар бир ишда мулойимликни яхши кўради.

Ҳадис

Бола етти ёшга етгач, уни илм олишга ва жоҳиллик ботқоғидан қутқаришга уринилади, агар унга илм ўргатишнинг иложи бўлмаса, бирорта яхши ҳунар ўргатилади.

Сенинг молиниг қанча куп бўлса, уларни фарзандингнинг илм ва ҳунар олиши йўлида сарфла, чунки молу давлатга ишониб бўлмайди, ҳунар эса ҳеч қачон улмайди. Илм ва ҳунар урганмай ўтирувчи кишилар ҳақида олимлар учта сабаб борлигини гапирдилар. Бундай кишилар ё зоҳид, ё танбал ёки такаббур кишилардир. Агар у зоҳид бўлса, тез кунда тамаъ балосига гирифтор бўлади. Агар танбал бўлса, гадойлик кўйига тушади. Агар такаббур бўлса, ночорликдан охири ўғирлик йўлига киради. Кимки касбу корга эга бўлса, бундай иллатлардан узоқлашади.

Муҳаммад ибн Муҳаммад ал-Жомий

Бировнинг ота-онасини суккан одам ўз ота-онасини ҳақорат қилган бўлади.

Ҳадис

ҲИКОЯТ. Қиз йигитнинг саволига жавобан деди:

— Кишининг қалбида қуйидаги бустонлар булади. Биринчи — илм бустони, иккинчи — мулойимлик бустони, учинчи — ихлос бустони, тўртинчи — камтарлик бустони, бешинчи — саховат бустони, олтинчи — ризо бустони, еттинчи — умид бустони!

Йигит:

— Бу бустонларда нималар булади? — деб суради.

Қиз деди:

— Киши равнақ топай деса, аввало илм бустонига киради ва у ердаги нодонлик ва жоҳиллик хашакларини юлиб, узоққа отади. Сунг мулойимлик бустонига киради ва бустонда адоват ва ҳасад тиканлари устан булса, уларни олиб ташлайди. Сунг ихлос бустонига киради ва бу бустонда рие, бадгумонлик хашаклари булса, уларни юлиб, бустонни тозалайди. Сунг камтарлик бустонига киради ва бу бустонда такаббурлик ва мағрурлик хашаклари булса, уларни юлиб тозалайди. Ундан сунг ризо бустонига киради ва бу бустонда манманлик, қайсарлик тиканлари булса, бустонни улардан холи қилади ва тушқунлик тиконлари булса, уларни юлиб отади.

Йигит қизнинг ақлига яна ҳам қойил қолди ва шунча ешга кириб, бундай оқила қизни курмаганини хис этди. Сунг қиздан суради:

— Эй қиз, еш булатуриб, шунча илму ҳикматни кимлардан ургангансан?

Қиз:

— Ота-онамдан! — деб жавоб берди.

Муҳаммад Жабалрудий

Агар она янги тугилган болага сут беришда узрли булмаса, узи сут бергани маъқул. Чунки онанинг сути бошқаларнинг сутига нисбатан ҳазмлироқ булади. Сут берганда ҳам ҳар икки куракдан сут бериш лозим. Бири нон урнида булса, бири сув урнида булади. Агар она сут беришда узрли булса, доя қабул қилмоқ керак. Аммо хунук, тентак ва айбли доялардан сақланмоқ керак, яъни сут берувчи доя ҳар қандай нуқсонлардан холи булсин. Чунки сут болага катта таъсир курсатади.

Болани эмизиш муддати икки йил булади. Аммо йигирма бир ойни ҳам жоиз топганлар. Болани етти ешгача эркин қуйилади. Етти ешдан эса илму одоб ва олий фанларни урганишга тарғиб қилмоқ лозим.

Болаларни ёмон, билимсиз кишилар билан ҳамсуҳ-

бат бўлишларига йул қуймаслик даркор. Чунки улар нимани курсалар ва кимга эргашсалар, уша нарсаларга тезда сункиб қолишади. Агар шу ҳол руй берса, ундан сунг Лукмон ва Афлотуннинг мингта панду-насихати билан ҳам уларнинг кунглидан урганган нарсаларни чиқариб бўлмайди.

Бархурдор ибн Маҳмуд

Ҳақиқий фарзанд ҳар бир соҳада уз отасининг ҳукмига тобе булади.

Бархурдор ибн Маҳмуд

Ота-онага итоат этиш билан бирга уларга чин дилдан ишониш ва барча соҳада сирдош, деб фаҳмлаш ҳам лозим. Чунки болаларга нисбатан ота-она купни курган, ақл ва тажриба ҳосил қилган ва яхши-ёмон йулни билган булади. Шунинг учун ота-она болаларга тугри йулни курсатиб, насихат ва маслаҳатлар бериши, болалар эса унга амал қилишлари керак.

Ота-онанинг сўзларига ишонмаган, улардан узини ақлли ва ишбилармон деб ҳисоблаган болалар купгина қийинчиликлар ва ҳар хил офатларга дучор буладилар. Чунки ишончсизлик одамда алдов ва ёлгончиликни турдиради, ёлгончилик эса барча қабиҳликни юзага чиқаради. Бировга ёлгон гапириш энг буюк айб бўлиши билан бирга ота-онани алдаш энг ярамас одатдир. Ота-онани гафлатда қолдириш, ҳар бир ишнинг ҳақиқатидан беҳабарлик ота-она учун зур укубат ва ҳақоратдир. Болалар қийин аҳвол ва оғир кулфатга дучор бўлганларида уз ота-оналарини бундан огоҳ қилсалар, ота-она ўзининг ақли, тажрибаси билан бу қийин ҳолатдан чиқиш йулини курсатиб берадилар.

Ҳаётда хоҳ кичик бўлсин, хоҳ катта бўлсин, бирор болага қараб: «Буни ота-онангдан яшир, уларга айтма» деса, у дуст эмас, балки душмандир. Бундай одамни курган бола душман сифатида ундан қочиб кетишни уйлаши керак. Сузнинг қисқаси шуки, ҳар бир фарзанд ота-онасини уз аҳволдан, қилаётган ишидан воқиф қилиш билан бирга уларнинг панду насихатларига қулоқ солиши ва амал қилиши зарур. Уларнинг яхши ишларидан ибрат олиши, тажрибаларидан ҳаётда фойдаланиши керак.

Ҳар бир бола бирор тасодиф туфайли хатога йул қуйса, дарҳол бу хатони тугрилашга киришиши, бутун куч-қудратини ишга солиб, узини оқлашга, иккинчи

марта бундай ишга қўл урмаслик учун жон-жаҳди билан курашиши лозим.

Фарзанд ота-онанинг бахти ва қувончи бўлишига қарамай, агар у ота-она ризолигидан ташқари иш тутса, ундай бераҳм фарзанддан ақлли бегона яхшидир.

Бархурдор ибн Маҳмуд

Отага итоат — Оллоҳга итоат қилишдир.

Ҳадис

Фарзанд эрур давлат боғига ниҳол,
Ундан кулиб боқар бахт ила иқбол.
Қолдирса агар у яхши деган ном,
Эл ичра обруйи ошар батамом.
Фарзанд бўлса ҳамки хуршиди тобон,
Безори бўлса у, юз бур уша он.
Одамлик йўлидан юрса гар узоқ,
Меҳру муҳаббатга лойиқмас мутлоқ.
Хато йулдан юриб, қилмай орият,
Авлод-аждодинга келтирар уят.
Ноқобил фарзанддан ота қалби зор,
Ундан бегоналар яхшидир зинҳор!

Бархурдор ибн Маҳмуд

Болалар ҳаётда усиб улғаяр эканлар, уларнинг толеълари икки нарсадан айри бўлмайди: ё бахт-саодатли бўлади ёки гумроҳлик йўлига кириб, бахтсиз бўлиб қолади.

Болалар қандай қилиб бахтли бўлишлари мумкин? Агар бола ота-онасининг гапига қулоқ солса, уларнинг айтган йўлидан чиқмаса, берган маслаҳатларини жон деб қабул қилса, уларга шунчаки қулоқ солиб қўя қолмай, бутун кучи билан амал қилишга уринса ва доимо ёдида тутса, бундай бола катта бўлганда албатта бахтли бўлади.

Бола қандай қилиб бахтсиз бўлиб қолади? Агар бола ўз ота-онасининг беғараз чин кўнглидан меҳрибонлик қилиб айтган сўзларига қулоқ солмаса, берган маслаҳатларини қулоққа олмаса, бошқаларнинг панду насиҳатларини тингламаса, бора-бора йўлдан адашади, оқибат натижада бахтсиз бўлиб қолади. Бахтсиз болалар катта бўлганларидан кейин ўз бахтсизликларига ўзларини айбдор, деб ҳисобламай, ота-оналарига тўхмат тошларини отишади, бахтсизликларининг сабабчиси қилиб уларни курсатишади.

Болалар! Сиз ҳаётда куриб турганингиздек, илмли ва маърифатли кишилар ҳамиша иззат ва икромда, билъакс, пули куп, манман деган бадавлат кишилар эса обру жиҳатидан уларнинг олдида пастдир. Бундан курйиби турибдики, илм кишини эл олдида азизу мукаррам қилар экан.

Мустафо Ҳомийпошишо

Ота ёки бобонгнинг наслу насаби билан эмас, балки уз меҳнатинг ва хунаринг билан керил!

Азизим, лоф урма наслу насабдан,
Насабдан кечгилу, лоф ур адабдан!

Яхши сигирнинг боласи ҳам яхши булади.
Ёкиннинг яхши булиши уругнинг тоза булишидан.
«Оталар сузи»

Қуни-қушни, қариндош,
Қурсин сендан яхшилик.

Маҳмуд Кошғарий

Ота-она, қариндош-уруғларни иззат-икром қилиш фақат ёшлик айёмимизда ёки бой-бадавлатлик пайтимиздагина эмас, балки умр буйи кучимиз тутагунчадир. Катталарнинг узаро алоқалари ва муносабатлари бошқаларга кучли таъсир қилади ва ёшлар бу муносабатлардан ибрат олишади.

Биз ота-онамизнинг ёнида бирга яшаётганимизда уларни доимо хушнуд этишимиз, уларга курсатиладиган иззат-икром қоидаларига нуқсон етказмаслигимиз, доимо ҳол-аҳволларини сураб туришимиз керак. Уйланганимиздан ва бошқа ерга ҳовли жой қилиб чиқиб кетганимиздан кейин эса тез-тез ёнларига бориб туришимиз, қулларидан упиб, дуоларини олишимиз, келолмаган тақдирда эса хат орқали ҳол-аҳволларидан хабардор бўлиб туришимиз шарт. Агар бизнинг илмимиз ва касбимиз ота-онаникидан юқори бўлса, биз бунга асло мағрурланмаслигимиз инсоний фазилатлардан ҳисобланади. Ота-она олдида амал ва касб билан мақтаниб керилишдан қура, жоҳил ва илмсиз булган афзалроқдир.

Ота-она тириклигида уларни хушнуд этиш, вафотларидан кейин эса тирикликларида айтган насихатлари ва маслаҳатларига амал қилиш, уларнинг яхши

хислатлари билан ёдлаб туриш содиқ ва вафодор фарзандларнинг бурчидир. Шуниси ҳам махфий қолмасинки, ота-онадан ташқари валийнеъматлик қилган ва яхшилик қилини чузиб турган инсонларнинг иззат-икромини ҳам бажо келтиришда нуқсонларга йўл қўймаслик керак!

Мустафо Ҳомийпошшо

ҲИКМАТ. Бир улуг киши уз укасига насиҳат қилиб дерди: Дўст жафо билан душманга айланади, душман эса яхшилик билан дўстга! Агар душманни яхшилик ва ҳадялар билан дўст қаторига киргизолмасанг, жафо билан душманлар қаторига киргизма!

Одам яхшиликка бандадир доим,
Душману-дўстлар ҳам оғир келмайди,
Ҳеч кимнинг дилига оғир келмайди,
Душман меҳр билан дўст бўлгани дам!

Мажидиддин Ҳавофий

Бир киши бир улуг одамдар суради: «Ака-ука дилга яқинми ёки дўст?» У деди: «Уз ака-укам садоқат йулини тутгандагина дилимга яқин».

Дўст бўлмаса яқинларинг кечгил улардан,
Бегоналар меҳр қилса, дўст тут уларни.

Муиниддин Жувайний

ҲИКОЯТ. Бир улуг киши келтирибдир: «Мен бир қавмни курдим. Уз ака-укаларини узоқ вақт курмай юраверишар экан. Курганда эса ҳол-аҳвол сурашмас. Фақат ишдан гапиришиб, пул-мол керак бўлса бир-бировидан аямас экан. Бундай яхшиликни эса бир-бировларига ҳеч қачон миннат қилишмас экан.

Яна шундай бир қавмни курдим. Агар бир-бирини бир кун курмай қолишса, ҳол-аҳволини, қандай яшаётганини, бола-чақа, хотин-халажларини ва бошқа нарсаларини зур эътибор билан суриштиришар экан. Ҳатто агар уйда жўжа бўлса, жўжанинг аҳволини ҳам сурашар экан. Агар гап пулдан чиқиб қолса, тезда чап беришиб, қочиб қолишаркан. Арзимас бир нарсани бир-бирига беришга оғринишар экан. Байт:

Юз марта ҳол-аҳвол сурагандан кура,
Бир тийин ҳадя қил дўст экан ночор.

Юзлаб ширин сўздан яхшироқ эрур,
Бир марта яхшилиқ айласанг бир бор.
Ёрдам қилиш агар бўлмаса дилда,
Тилингни тийгину, сўзлама зинҳор.
Қўп-қуруқ сўз билан алдаса ҳар ким,
У одам эмасдир, тулқидир айёр!

Мажидиддин Хавофий

Ёнида қўшниси туриб, фақат ўз қорнини туйгазиб
юрадиган одам мўминни комил эмасдир.

Ҳадис

Қариндош-уруғларингни ўзингдан узоқлаштира,
уларга марҳамат қўзи билан боқ, гапига қўлоқ сол ва
ҳамиша яхшилигингни аяма! Раҳм узоқ яшаш учун
воситадир ва у кишининг тинч, фаровон яшашига
сабабчи бўлади! Байт:

Кишидан рози бўлса гар қариндош,
Ошиб обрўйи, бўлғай барчага бош!

Муҳаммад Хусайн

ҲИКМАТ. Қўшни ким ва қайси миллатга тааллуқ-
ли бўлишидан қатъи назар, уни ҳурмат қилмоқ ва
қўшни ҳақ-ҳуқуқини адо этмоқ одамлик хислатлари-
дан биридир. Қўшни итига сабабсиз тош отиш, муш-
угини ҳайдаш эса, уни ҳақоратлаш билан баробардир.

Бир киши ўз дўстининг олдига келиб, уйда сичқон
қўплигидан шикоят қилди. Дўсти унга мушук боқиш-
ни маслаҳат берди. У эса рози бўлмай: «Мушук боқ-
сам, уйимдаги сичқонлар қўшнимникига қочиб чиқар-
микан, деб қўрқаман» деди. Узинг учун нимани но-
лоийқ деб ҳисобласанг, уни узга учун ҳам раво қўрма!

Муҳаммад Жавҳар Заминдор

Ўз қариндошларидан алоқа ўзиш дунё лаззатлари-
дан қўз юмишдир.

Яхши қўшни яхши йўлга бошлайди.

Яхши кунда ёт яхши, ёмон кунда «вой қардош».

Қўшни ёмон бўлса, яхши қўшнининг ҳам обрўйи
пастлайди.

«Оталар сўзи»

Қўшнининг ҳақ-ҳуқуқларидан бирини айтсам, бу
қўшнига ҳеч вақт озор бермаслик ва хафа қилмаслик-

дир. Қушни касал булса, ундан ҳол сураш, бошига мусибат тушса, ёрдам қилиш, гамли ва шодлик кунларида гам-шодлигига шерик булиш, ундан хато утса кечириш, аҳлу-аёлига ёмон қуз билан қарамаслик, бирор ёққа кетса уйдан хабардор булиб туриш, буларнинг ҳаммаси ҳам қушнинг ҳақ-ҳуқуқларидан ҳисобланади. Бундан ташқари, қушни қарз сураса, қарз берилади, мева-чева терилса, мева билан йуқланади.

Бир киши бир доно олдига келиб, ундан:

— Айтнинг-чи, мен яхши одамманми ёки ёмонми, буни қандай билса булади? — деб суради.

— Қушнилариңдан сура, агар улар сени яхши десалар, демак яхшисан! — деб жавоб берибди доно.

Муҳаммад Жавҳар Заминдор

Қариндош-уруғ киши учун қанот, дўстлар эса курашда қуроқдир.

«Махзан ал-улум»

Қарасангки, қушнинг соқолини олибди, сен ҳам соқолиңни қисқартир.

«Оталар сузи»

Келса биров йуқланиб,
Бергил яхши озук, нон.
Қарғаб кетар меҳмонлар,
Кутар булсанг гар ёмон.

Маҳмуд Кошгарий

Кел, эй оқил, буюрсанг ақлиң ишга,
Узингдин кетмагил доно демишга.
Агар боло чиқиб, кетсанг узунгдин,
Йиқилгайсан тойиб ерга юзингдин.

Суфи Оллоёр

Отадан ёш қолган — ақлдан бўш қолган.

«Қуркит Ота китоби»

Яхшиликнинг энг улуги — отаси
вафотидан сунг ҳам унинг дўстлари
билан алоқани узмасликдир.

Ҳадис

СУҲБАТ,
СУҲБАТДОШНИНГ
ЯХШИ ВА ЁМОН
ТАЪСИРЛАРИ

Суҳбатга арзимас ҳар бир қора дил,
Суҳбат учун яхши дўстлар пайдо қил!

Муҳаммад Ҳусайн

Фазл аҳлига ҳамсуҳбат бўлмоға ибo қилма,
Ким, булғусидур ортарға ибo боис.

Огаҳий

Узингни ёмон кишилар суҳбатидан узоқ тут, чунки
ёмон кишилар суҳбати жаҳаннам утидан ҳам ёмонроқ-
дир. Ҳар суҳбатнинг бир таъсири булади. Чунончи,
яхши кишилар суҳбати фазилатни оширса, ёмон киши-
лар суҳбати заҳматни оширади.

Муҳаммад Ҳусайн

Суҳбатни гулистонда соз айлабон айланг соз,
Ҳам соқийи гулчехра тutsун майи саҳбони.

Бағний

Қозонга яқин юрсанг қораси юқар, деб бежиз айт-
маганлар. Шунинг учун доимо яхши кишилар билан
суҳбатдош бўл, бебош ва ножинс кишилар суҳбатидан
парҳез қил! Назм:

Ножинс кишилардан айлагин парҳез,
Сахийлар куйида манзил тут ҳар кез.

Паст билан паст булгунг, ёмон-ла ёмон,
Яхшидан яхши-ю, марддан қаҳрамон!
Муҳаммад Жавҳар Заминдор

Навои мутрибу хуш мажлис, анжуман яхши.
Хувайдо

Яқинлар суҳбатини излаб, фиску-фужур аҳлидан
қоч, сабр қил, шошқалоқликни одат қилма, сирингни
ҳар кимга айтма, молингни уйлаб харж қил.
«Маҳзан ал-улум»

Ҳаромини суҳбатга ер айлама,
Илон асрогон қайдадур бегазанд.
Мирий

ҲИҚМАТ. Сахий ва олижаноб кишилар билан суҳбатдош булмоқ кишини ёқимли феъл ва чиройли хислатларга рағбат қилдиради. Ёмон феъллик ва фасод табиатлик кишилар билан булган суҳбат эса ёқимсиз сифат ва қабиҳ иллатларга етаклайди. Ёмонлар билан яхшилар суҳбати орасидаги фарқ ва улар билан қилинган суҳбат таъсири худди шамол кабидир. Шамол ёмон жойдан утиб қолса, бадбуй ҳидларни олиб келади. Агар ширин ҳидли жойлардан утиб қолса, муаттар исларни келтиради. Байт:

Ҳар кимнинг бор экан танида жони,
Ким билан сузлашеа, таъсири урар.
Ёмонлик булмаса кимнинг афъоли,
Доим яхши билан хуш суҳбат қураб!
Мажидиддин Хавофий

Азизим, жоҳил ва ноаҳил кишилар суҳбатидан қоч, оқил ва комил кишилар суҳбатига интилингки, фиску-фужур аҳлининг суҳбати бир куни узингга зиён келтирувчи илон суҳбатига ухшайди. Ақлли кишиларнинг хизматини қилиш фойдадан холи булмаган аттор дуконига ухшайдикки, атторнинг дукони ҳаминша кишиларнинг димогини уз ҳиди билан баҳраманд этади. Байт:

Аттор каби булгин, чунончи аттор,
Узгалар либосини қилар муаттар!
Хожа Самандар Термизий

Агар бўлса фикринг раиятписанд,
Балоғат эли бирла жалис авло.
Қачон суҳбатинг лойиқи ҳар лаванд,
Тут илиқини булғоч биров додхоҳ.

Мирий

Эй азиз, сен доимо олим ва фозил кишилар билан суҳбатдош бўлишга интил, нодон ва бадният кишилардан қоч, уларнинг тоифасига қушилма, сўзларини эшитма, ҳатто, касал бўлиб қолса ҳам кўришга борма! Сен яхши дўстлар топишга урин, улар сени ҳар доим қўллаб-қувватлайдилар.

Муҳаммад Жабалрудий

Чун бу давлат булғудек бўлди муяссар войким,
Суҳбатим ул лаҳза толъ заъфидин бўлди газанд.

Ҳусайн Бойқаро

ҲИКМАТ. Бир ҳаким уз ўғлига насиҳат қилиб дерди: «Ҳар ким билан суҳбатдош бўлсанг, унга дарҳол дўстлик сўзларини изҳор қилма. Синалмаган кишига ишониб булмайди. Орадан вақтлар утиб, эътиборингга лойиқ бўлса, дўстликка арзиса, унга яқинлаш ва барча ишда унга ёрдам қулини чўз!» Байт:

Биров дўстман деса, ишонма асло
Унинг юрагини қилмай имтиҳон.
Агар дўстликка у бўлса сазовор,
Суҳбатига фидо айла ҳатто жон.
Фақирликда қолса дўстларинг агар,
Бисотингда борин айлагин эҳсон!

Муиниддин Жувайний

Ғам дафъи учун соғару саҳбо яхши,
Ҳамсуҳбат анга надиму доно яхши.

Ҳувайдо

ҲИКМАТ. Оғирчилик ва ғамгинликда қурилган оқил суҳбати базм ва ишратда утказилган жоҳил суҳбатидан афзалдир. Байт:

Суҳбат учун топсанг доно кишини,
Ёмонларни яқин йўлатма зинҳор,
Дилга ёққан фақир доно суҳбати,
Нодон бойдан кура яхшидир минг бор!

Мажидиддин Хавофий

Бир киши Молики Динорнинг суҳбатига борган эди. Қараса, Молики Динорнинг ёнида бир ит унинг тиззасига бошини куйиб ётган экан. Ҳалиги киши итни ҳайдаб юбормоқчи булибди. Шунда Молик унга қараб:

— Эй фалончи! Итга тегма, ундан менга ва зарар бор ва на озор, ёмон суҳбатдондан қура у билан утирганим афзал! — дебди.

Муҳаммад Зеҳний

Дафу танбуру бенай суҳбат қурмоқ онча хуб
эмас,

Қил, эй мутриб ғазалхонлик, бу кун айёми
ишратдур.
Хувайдо

Эй азиз! Билгинки, ҳақиқий суҳбат одамнинг қалбига қараб бўлади, яъни одамнинг дилидан бировнинг дилига йул очилмагунча икки кишининг орасида ҳақиқий суҳбат, муҳаббат ва пайвандлик ҳосил булмайди. Шунинг учун донолар: «Дилдан дилга йул бор» деган мақол туқишган. Дил дилни топгандагина улар бири-бирининг аҳволига тушунади, шундагина ҳақиқий суҳбат, соф дустлик пайдо бўлади. Жалолиддин Румий ўз маснавийларида покиза суҳбатни куйидагича таърифлаган. Назм:

Яхшиларнинг суҳбатин кунглингга сол,
Ҳеч ёмоннинг суҳбатин қилма хаёл!
Қур, қизил гул боғ ичин хандон қилур,
Мард киши номардни ҳам инсон қилур.
Гарчи сен булсанг агар мармар каби,
Яхши бирла булгасен гавҳар каби!

Муҳаммад Жабалрудий

ҲИКОЯТ. Бир фозил киши бир улуг одам билан доим ҳамнафас, садоқат расмини жойига қуйишда эса бир дақиқани ҳам зое утказмас эди. Бир кун ундан: «Фалончининг суҳбат таъсири қай даражада?» деб сурадим. У деди:

Муҳаббат нуридир кузда, хаёли доимо дилда,
Эрур жоним томоғимда ани қурмас эсам бир дам!
Мажидиддин Хавофий

Мусоҳиблар курубон ёд қилгай,
Бузуқ ерларни обод қилгай.

Мажлисий

Азизим! Сен шундай йул тутки, бу билан сен ҳақиқий одамга айлангин, билим ва тажриба соҳиби бул, яхшилар суҳбатидан узинг учун бир натижа чиқар, ёмон кишилар қилаётган ишни куриб, уларга асло кунгил берма, беҳуда сўзловчиларнинг бемаъни сўзлари юрагингга таъсир қилиб, кунгил ойнасини хиралантирмасин! Дустни душмандан айириш йулини урган:

Дустинг учун жонни фидо айлагин,
Дустингни душмандан жудо айлагин.
Яхши ишга ундар дустинг ҳар онда,
Ёрдам берар ташвиш етган замонда!

Хожа Самандар Термизий

Узунг мажолисинг ила қарор тут, билсанг,
Булур қарога сазовор айру чоғида лос.

Шавқий Каттақурғоний

Бир куни Анушервон танҳо утирган эди. Шу орада унинг олдига Юнон, Муъбад, Фаррухзод, Бузургмехр ва бошқалар кириб келишди. Анушервон уларга қараб деди:

— Бу катта анжуман булди. Келинглар, ҳар биримиз биттадан ҳикматли гап айтайлик, токи сузимиз бошқаларга ибрат булсин!

Сунг Муъбадга қараб:

— Сен нима дейсан? — деди.

Муъбад деди:

— Икки нарса борки, улар бир-биридан яхшидир. Масалан, ҳунар билимдан яхши, иш эса сўздан афзал.

Анушервон:

— Батафсил тушунгир! — деди.

Муъбад давом этди:

— Ҳар кимнинг ҳунари булмаса, у қуруқ девор билан тенг. Ҳар кимнинг сўзи чиройли булса-ю, иши ёмон булса, фойдасиз шамол кабидир.

Анушервон Хуршидга қараб:

— Сен нима дейсан? — деди.

Хуршид:

— Жаҳонда икки нарса бор, уша икки нарсадан ҳеч нарса яхши эмас, биринчиси — хурсандчилик, иккинчиси — беозорлик! — деди.

Анушервон:

— Кенгроқ тушунтир! — деди.

Хуршид:

— Ҳар ким бориға қаноат қилиб хурсанд яшаса, ҳеч кимға эҳтиёжи қолмайди. Кимки ҳеч кимға озор бермаса, ҳеч кимни ҳафа қилмаса, ҳеч кимдан хавф етмайди! — деди.

Анушервон Бузургмехрга қараб:

— Сен нима дейсан? — деб суради.

Бузургмехр:

— Эй Анушервон, одамлар қуйидаги нарсаларға амал қилмасалар, ҳеч қачон хурсандчилик юзини кўрмайдилар: масалан, бориға қаноат қилмаса, етолмайдиган нарсасига интилса, бировнинг қулидаги нарсага тамаъ кўзи билан қараса! — деб жавоб берди.

Анушервон ундан ҳам кенгроқ тушунтиришни суради, у деди:

— Хурсанд шундай кишики, нима топса, ушанга қаноат қилади, топганига шукур қилиб, умрини гамсиз утказади. Тамаъ ва очкузлик эса у з жонини қийнашдир. Тамаъгир ва очкуз киши ҳеч қачон рост йўлдан юрмайди, ҳамиша кунгли иллатли булади. Ҳар ким узини яхшилик йўлига солса, ҳамма ёмонликдан омон булади, жаҳонда тинч ва осуда яшайди.

Анушервон Юнонға қараб:

— Сен нима дейсан? — деди.

Юнон шундай деб жавоб қилди:

— Етти нарса борки, ҳар ким бу етти нарсаға амал қилса, дунёда яхши отли булади. Биринчи — дунёда донолар маслаҳати билан иш қилса, иккинчи — уз ватанида булса, учинчи — одил булса, туртинчи — сабрли булса, бешинчи — қайсар булмаса, олтинчи — фойдасидан бошқаларни ҳам баҳраманд қилса, еттинчи — камтар булса!

Анушервон Юнондан ҳам бу сузларни кенгроқ тушунтиришни суради. Юнон деди:

— Маслаҳат марваридға ухшайди, одамларни тош деб ҳисобланса, шу тошлар орасидан бирорта марварид суз чиқиши мумкин. Ишни уз жойида муносиб ҳолда қилмасанг, зиени етади. Одиллик билан иш қилинса, бу ишға ҳеч ким қарши чиқмайди. Сабр ва ҷиддам барча мушкул ишларни енгиш калитидир. Қайсарлик эса энг ёмон ҳислат. Камтарлик барчанинг ҳавасини ва ҳурматини кўзготадиган ёқимли одатдир!

Анушервон бу ҳикматларнинг ҳаммасини ёзиб қолдиришга фармон берди.

«Жовидони хирад»

Сухбатдошнинг фикри ўз суҳбатдошига катта таъсир курсатади. Шунинг учун ҳам донолар: «Урик уриқни кўриб ранг олади» деб айтганлар. Назм:

Яхшиларнинг суҳбати шодон қилур,
Кур, қизил гул боғ ичин хандон қилур!

Муҳаммад Жабалрудий

Дуст билан суҳбат қурмоқ гуллар орасида сайр қилмоқ ва гузаллар нағмасига қулоқ солмоқдан хушдир.

«Оталар сўзи»

Эй биродар, мунофиққа булма улфат,
Ким улфатдур боши узра юз минг кулфат.

Аҳмад Яссавий

Уйларига меҳмон кўнмайдиган кишилар энг ёмон одамлардир.

Ҳадис

Доно суҳбатидан сира қочмагил,
Таъсирин ўтказар сенга ҳам у тил.

Носир Хисрав

Бу дунёда бемаъни гапларни кўп гапирадиган одамнинг гуноҳи қиёмат куни кўп бўлади.

Ҳадис

ДЎСТ, ДЎСТЛИК
ҚОИДАЛАРИ,
ДЎСТУ ДУШМАННИ
ФАРҚЛАЙ БИЛИШ

Содиқ ва вафодор дуст улким, уз дустидан ранжи-
майди, дустининг душманини уз душмани деб билади.
Агар керак бўлса, дўсти учун жонини ҳам аямайди.

«Амир Темур угитлари»

Доимо дўстлар билан бул ҳамнафас,
Кўрма душманнинг юзини бир нафас!

Фаридиддин Аттор

Бўлгин давомат хублар билан ёр,
Қоч аҳли шаррдин, албатта, зинҳор.

Толиб Толибий

«Нодон дўстдан зийрак душман яхши» деб бекорга
айтишмаган. Агар сен биров билан дўст тутинмоқчи
булсанг, уша кишининг вужудида учта хислат булмаса,
дўстлигинга арзимайди. Улар мана булардир.

Ҳар дўстки, дилида уч хислат булмас,
Кеч ундан, дўстликка асло арзимас.
Бири вафодорлик, бири сир сақлаш,
Бири — молин сендан аямаса бас!

Муҳаммад Жабалрудий

Чун булур ҳар лаҳза бегона бирла ошно,
Ошнолардин кунгул бегона булмай найласун.
Ҳусайн Бойқаро

Ҳар нарсанинг янгиси, аммо дўстнинг эскиси яхши.
«Оталар сўзи»

ҲИКМАТ. Бир киши бир улуг одамдан: «Бир киши узоқ вақтдан буён менга муҳаббат изҳор қилиб, дўстлик ва ихлос даъвосини урмоқда, унинг рост ёки ёлгон эканини қандай билмоқ керак?» деб суради. Улуг киши унга: «Юрагингни тубига боқ, агар у ерда дўстлик учун жой бўлса, дўстлаш!» деди. Байт:

Биров сенга меҳр йулини тутса,
Кунглинг ойнасига боқиб, қулоқ сол.
Агар юрагингда нафрат кўзғолса,
Аканг бўлса ҳамки ундан қочиб қол!
Мажидиддин Хавофий

Кимники айлай дер эрсанг махраминг,
Куп синамай айламагил ҳамдаминг.
Навоий

Душман агар мўр бўлса, кўрма ҳақир,
Ҳар нечаки бўлса олингда асир.
Саид Қосимий

Дўстлар дилини ранжитиш душманни муродига етказишдир.
Кошифий

Душманинг ожиз бўлганда кўнгилчанлик қилма, у қудратга кирса, сенга шафқат қилмайди.
Кошифий

Бир дона душмандан ҳазар қил ҳар дам.
Мингта бўлса агар дўстларинг оздир.
Душман битта бўлса, кўпу-носоздир!
Муиниддин Жувайний

Мувофиқ шева золим дўстлардин,
Муҳолифтабъ душманлар кўп ортук.
Навоий

Ақл соҳиби булган дуст араз туфайли уз дустини ташлаб юбормайди, имкони борича аввалги дустликни қайта тиклашга ҳаракат қилади. Кимки айбдор булса, айбдор томон аввал узр сураса ва айбига иқроор булса, аввалги дустлик яна қайта тикланади. Аммо ҳар икки томон бир-бирига ҳумрайиб, «сен узр сура» қабилида юрса, иттифоқлик нифоқ билан, муҳаббат эса ҳақиқий адоват билан алмашиши муқаррардир.

Абулбаракот Қодирий

Дустларим булсун десанг аҳли жаҳон,
Хулқи хушлукни қил одат, эй Азиз.

Аваз Утар

Бирор кимса билан дустлик йулини тутиш ва суҳбатдош бўлишда саккизга ҳақ мавжуд бўлиб, уларга тула амал қилиш муҳимдир. Биринчиси мол ҳақи бўлиб, унда учта даража мавжуд. Биринчи даража шундайки, сен ўз аёл ва фарзандларингни қандай муҳофаза қилиб, бекаму-куст яшашларини буйнингга олган булсанг, дустларга нисбатан ҳам шундай йул тугасан. Иккинчи ва учинчи даража шундайки, сен дустларингни ҳам ўзингдек тасаввур қиласан, масалан, сен ўз мол-мулкингга қандай эғалик қилсанг, уларни сарфлашда қанчалик эркин булсанг, дустларингни ҳам худди шундай йул тутишларига имкон берасан. Учинчи ва олий даража шундайки, дустларингнинг ишини ва уларнинг манфаатини ўз манфаатингдан юқори қўясан.

Иккинчи нафс ҳақидир. Бу шундан иборатки, дустлар бошига иш тушиб, сендан нарса ёки ёрдам сураб келмасидан аввал сен уларнинг ҳожатларини раво қилишга киришасан.

Учинчиси тил ҳақидир. Тил дейишдан мурод нутқдир, яъни дустга қаттиқ гапирилмайди, унинг айблари юзга солинмайди, камчилиги одамлардан бекитилади, яхшилиги мақталади, ёлғон муомала қилинмайди, унинг шодлиги ва сурурига сабаб бўладиган ҳақ гаплар гапирилади.

Туртинчи ҳақ аъзолар ҳақидир, яъни унинг жисм аъзоларидан бирор ёмонлик ёки нуқсон ҳосил булса, уни кечиради. Бирор ишда узрни пеш қилса уни кечиради.

Бешинчиси вафо ҳақидир. Вафонинг маъноси эса дустлик бобидаги сабот, унга улгунча риоя қилишдир.

Улгандан кейин эса бу ҳақни унинг болаларига ёки дустларига нисбатан давом эттиришдир. Шунинг учун донолар: «Тириклигида кўрсатилган кўп вафодан улгандан кейин кўрсатилган озгина вафо афзалдир!» дейдилар. Чунки улгандан кейин ҳам давом этган вафо тириклик пайтидаги вафога қараганда соф ва тоза, риёдан холи бўлади.

Олтинчиси ихлос ҳақидир. Бу шундан иборатки, дуст узоқда ёки олдида бўлган пайтларда ҳам бир хилда туради, узгармайди, икки уртада бўлган муҳаббат ва садокатга риоя қилишда заррача нуқсонга йўл қўймайди.

Еттинчиси йўқлаш ҳақидир. Бу шундан иборатки, улик ёки тириклигида унинг ўзини ҳам, авлодини ҳам яхши сўзлар билан тилга олади. Уларга ҳамиша омад тилайди, ўзига неки яхши нарса тиласа, уларга ҳам қўшиб тилайди.

Саккизинчиси ўзни тия билиш ҳақидир. Бу шундан иборатки, такаллуфни умуман тарк этади, ноўрин ҳар қандай такаллуфларга йўл қўймайди. Чунки такаллуф носазо иш бўлиб, унинг ўзини ҳам, дустларни ҳам қийнайди ва ноқулай аҳволга солиб қўяди.

Маҳмуд ибн Муҳаммад

Эй ёронлар, норасолар бирла қилманг ихтилот,
Мардуми бемарҳаболар бирла қилманг ихтилот,
Гумраҳи бераҳнамолар бирла қилманг ихтилот,
Йўл йитурган нобинолар бирла қилманг ихтилот,
Толиб Толибий

ҲИКМАТ. Дустсиз яшаш мумкинмас, аммо ҳамма ҳам дустликка арзийвермайди. Байт:

Дуст хазина-ю, дустлик гавҳардир,
Гавҳарни йўқотмоқ айб ила нуқсон!

ҲИКМАТ. Мингта дуст кам, битта душман кўпдир. Байт:

Қулингда бор экан токи имконинг,
Бировнинг кўнглига бермагин озор.
Минглаб кишиларни дуст тутмоқ яхши,
Аммо битта душман ундан ҳам бисёр!
Кўп дустнинг танида жони бир бўлар,
Жудо булишмайди улим келса ҳам.
Бирининг бошига тушса бир бало,
Жонни фидо қилар дустига шул дам!

ҲИКМАТ. Бир ҳақимдан сурадилар: «Қандай сафар энг узоқ сафар?». Жавоб берди: «Садоқатли дустни қидириш сафари!» Байт:

Қидирган нарсани топиш мумкиндир,
Бироқ содиқ дустни топмоқ муаммо!

Муиниддин Жувайний

Адувдин дустликни тутма умид,
Ки, булмас жамъ ҳаргиз ут билан сув.

Оразий

Яхши дуст атторга ухшайди, у уз атридан сизга бермаса-да, сиз унинг атрлари ҳидидан баҳраманд булаверасиз. Ёмон улфат темирчига ухшайди, унинг олови сизни куйдирмаса-да, бироқ қора тутуни сизга таъсир қилаверади. Шунинг учун ёмон улфатдан қочинг! Уларнинг дустлиги илон заҳаридан ҳам ёмонроқдир. Бу маънони ҳақим Фирдавсий қуйидагича назмга келтирган:

Анбар сотувчининг олдидан утсанг,
Либосинг анбарнинг ҳидин олади.
Темирчи ёнидан утганинг замон,
Қора дуди сенга юқиб қолади.

Муҳаммад Жабалрудий

Ғами дунёга чирмашгон сари ҳолинг забун булгай.
Ҳарифи сода таъбар куп балога мубтало.

Мужрим Обид

Доноларнинг айтишича, уч гуруҳ кишилар билан дустлик йулини тутиш мақсадга мувофиқдир.

Биринчиси, илм аҳли бўлиб, улар уз ҳаётларини илму одоб билан утказган ва ҳаётнинг барча аччиқ-чучугини тортган буладилар.

Иккинчиси, бахтиёр, табиати саодатманд кишилар, улар уз дустларининг айбларини одамлардан яширадилар ва ҳеч қачон ошқор қилмайдилар. Хилватда дустдан содир булган хатоларни юзларига айтиб берадилар ва улардан ҳеч бир насиҳатларини аямайдилар.

Учинчиси, беғараз ва бетамаъ кишилар бўлиб, уларнинг дустликлари ҳақиқий, бирор фойда топиш эвазига қурилмаган булади.

Абулбаракот Қодирий

Ҳамроз дўст топилса-ю, жонлар фидосидур,
Орзу шулдурки: камина кўнгул муддаосидур.
Хуш суҳбати мажруҳ дилим давосидур,
Мақдами кўзима айни шифо, хоки посидур.

Бастий

ҲИКОЯТ. Бир ҳақимдан сўрадилар: «Дустларингдан қайси бири сенга кўпроқ ёқади, қайси бири эса ақалик даражасига етиб борди, ҳаммасидан қайсисига муҳаббатинг баландроқ?» Ҳақим шундай жавоб берди: «уришиб қолсам, ярашадигани ва узр сўрасам, кечирадигани!»

Муиниддин Жувайний

Ҳар ким беайб дуст истаса, анга дуст
топилмагай
Ва кимки дустга ҳар хитоб учун итоб қилса,
душман кўпайгай.
Сидқий Хондойлиқий

Буқрот ҳақим айтади: Икки оқилнинг дустлиги ақл тақозосича булиб, бу дустликнинг умри боқий бўлади. Аммо икки нодоннинг дустлиги эса барқарор бўлмайди, чунки улар уз манфаатлари юзасидан тездагина уришиб қоладилар. Икки жоҳил дустлиги эса ҳеч қачон боқий бўлмайди, улар бирор нарса устида бир қарорга келолмайдилар, натижаси эса зарар билан тугайди.

Абулбаракот Қодирий

Ўзумдинму, фалакданму ва ё иқболи пастимдин,
Туну кун дустдин озору душмандин ситам токай?

Увайсий

Доноларнинг айтишича, ҳар кимни ҳам дўст тутиб булавермайди. Дунёда дўстдан кўра азизроқ ва қимматлироқ нарса йўқ. Айтишларича, Абу Жаъфар Муҳаммад ибн ал-Ҳусайн уз отаси ҳақида қуйидагиларни айтган:

— Дадам бир куни менга: «Эй ўғлим, беш тоифа киши билан дўстлик ва улфатлик қилма, улар билан ҳеч вақт суҳбат кўрма!» деди. Мен ундан: «Эй дадажоним, улар қайси тоифалар экан?» деб сўрадим. Дадам деди: «Биринчиси — фисқу-фужур аҳли. Улар сени халқ орасида расво ва шарманда қилади. Бир луқма

нон учун сени сотишдан қайтмайдилар. Уларнинг одатлари шуки, сендан доим бир нарса тамасида бўлишади, агар бермасанг, халқ ичида сенинг ҳақингда ёмон гаплар тарқатишади, обруйингни туширишади. Одамлар эса гапнинг тагига етмасдан сен билан ёмон муомала қила бошлайдилар»...

Мен дадамдан иккинчи тоифа қандай бўлишини сурадим. Дадам деди:

— Иккинчиси бахил ва хасис кишилар. Агар сен бирор нарсага муҳтож бўлиб қолсанг улар ҳеч қачон сенга бермайдилар. Сенинг молу-давлатингни эса уялмай ейдилар. Тутаса, душманингга айланадилар. Мен бунга уз бошимдан кечирганман. Пулим кўплигида дўстларим кўп эди. Камбағалликка тушиб қолганимда эса душманга айланишди, таъна тошини отишди, одам қаторига қўшмай қуйишди!

Дадам давом этиб деди:

— Уларнинг учинчиси ёлгончилар. Кимда бу хислат борлигини сезсанг, ундан узоқроқ юр. Улар сени уз яқинларингдан айиришади ва бегоналарни яқинлаштиради. Тўртинчи тоифа эса жоҳил, нодон ва аҳмоқ кишилардир. Улар билан бўлган суҳбат кишига аста-секин таъсир эта бошлайди, тугри йўлдан оздиради, одамнинг ниятини бузади. Бешинчи тоифа эса лақма, лаванд ҳамда дилида меҳри йўқ кишилардир. Бундай кишиларни малъун деб аташ муносибдир!

Муҳаммад Жабалрудий

Кулингдан келса дўстим, бевафога асло дил берма,
Жаҳоннинг моҳи бўлса, норасога асло дил берма.

Жафою жаврпеша сержафога асло дил берма,

Бало купроқ истар ошнога асло дил берма.

Машраб

Доноларнинг айтишича, дўст уч хил бўлади. Биринчиси «жони дўст» бўлиб, бундай дўст ҳақиқий ҳисобланади ва у уз дўсти учун жонини ҳам аямайди. Иккинчиси «тил дўст» бўлиб, у тилда дўстлик изҳор қилади, аммо бошга бирор кулфат тушса узини олиб қочади. Учтинчиси «нон дўсти» бўлиб, бундай дўст еб-ичиш — дастурхон учунгина дўст бўлади. Пулинг тутагандан кейин эса қорасини курсатмайди.

Абулбаракот Қодирий

ҲИКОЯТ. Дўст уч хил бўлади. Биринчиси овқат кабидир, улардан ҳеч ажраб бўлмайди. Иккинчиси до-

рига ухшайди ва уларга гоҳ-гоҳ ишинг тушади. Учинчи-
си дардга ухшайди ва улардан ҳеч қандай яхшилик
келмайди. Байт:

Толси ёр билар дўстликни қадрин,
Муҳаббат меҳрини тақиб жонига!

Муиниддин Жувайний

Аҳли дониш бирла ҳар дам айлангиз базми китоб,
Жамъи нодонлар бирла изҳори улфат қилмангиз.
Дуст улдуким, ёмон кун юз эвурмас дўстидин,
Мунис аҳволин куруб тарки муҳаббат қилмангиз.

Мунис

ХИКОЯТ. Бир улуг кишидан сўрадим: «Нечта дус-
тинг бор?» У деди: «Билмайман, чунки ҳаётим ҳозир
яхши, молу-қолим эса кўп. Дустнинг кимлиги огир кун-
да билинади.» Байт:

Кулиб боқса кишига толсъ,
Камаяди душманлари ҳам.
Бевафолик қилса толсим,
Душманларга тулар ҳар қадам!

Муиниддин Жувайний

Булма инъоми бирла хом тамаъ,
Дустум деганига алданма.

Мирий

Баъзи ҳақимларнинг айтишича, бир дўст иккинчи
дўстнинг айбларидан огоҳ булиб қолса, уни ҳаргиз
бировларига айтмайди. Аммо дўстнинг битта яхши
хислати ва ҳунари борлигини билса, уни унта қилиб
курсатади. Шерь:

Бир ҳунару булса, стмишта айбинг,
Дўст айбингни курмас, кўрар ҳунаринг!

Абулбаракот Қодирий

Душманингга душман булади дўстинг,
Душманингга ул ҳам булади ағёр.
Душманингга дўстлик айласа дўстинг,
Душмандир у аканг булса ҳам зинҳор!

Муиниддин Жувайний

Агар (дуст) холис ва тоза чиқса, анинг бирла дустлик қилгил. Йуқ эрса, они уз сирингдин огоҳ қилмагил...

Сидқий Хондойлиқий

Дунё сафоси билан, дуст вафоси билан гузал,
Ўз дустининг айбини очиб юрган киши разил
кишидир.
Ёмон одамга йулдош булгандан кура, утда куйган
яхши.
«Оталар сузи»

Азизим, баджаҳл кишилар билан дуст ва ҳамсуҳбат булмагинки, уларнинг аҳди буш ва вафо биноси заиф бўлади. Улар мурувват юзини жафо тирноғи билан тирнайдилар, мардоналик чашмасини номардлик туپроғи билан лойқалайдилар. Уларнинг назарида дустликнинг ҳурмати-ю, эски улфатчиликнинг кадруқиймати булмайди. Байт:

Хизмат ҳақин билмайдиган кимсаларнинг хизматин,
Қилма асло курмайсан на ҳурмату, на мактов!

Хожа Самандар Термизий

Холис дуст улдурки, суҳбатлашмоқда малул булмагай, меҳнат бирла роҳатда узгача булмагай, ҳозир ва гойибликда булакланмагай.

Сидқий Хондойлиқий

Аҳбоблар билан узаро шафқатда булиш ва дустлар билан мувофиқлик ва мадуро йулини тутиш яхшиликни келтириб чиқарувчи сабабдир ва бу билан дустлар муҳаббати кундан-кунга зиёда бўлади ва хусумат губори душманларнинг хогира ойнасидан маҳв бўлади. Гофил киши бирор дилни жароҳалаш учун қасд ханжарини кутарса, омонлик жигари интиқомнинг анвои уқига нишон бўлади. Ҳар қандай ноаҳил киши халал ва нуқсон тиканини ялангоёқ кишиларнинг оёғи остига ташласа, иқболнинг тароватли ойнаси чилпарчин бўлади.

Бархурдор ибн Маҳмуд

Дуст кулбама қуйди қадам, шод-хандонман бу кун,
Гарди пойи тож бар сар, балки султонман бу кун.
Увайсий

Дустларга яхшилик йулин унутма,
Душманларга инсоф кузи билан боқ!
Муиниддин Жувайний

Эй фарзанд, энг ёмон хислат дунёда дустларга қи-
линадиган мақр билан ҳийлади.
Муҳаммад Жабулрудий

Баҳористон бўлди, ранг-баранг гуллар бўлиб пайдо,
Хазон этмак учун дустлар, илоҳо, келмагай бодё.
Машраб

ҲИКМАТ. Ҳисоб ва сарф муомала учун, кумак,
ихлос ва узр дустлик ва муҳаббат учундир. Байт:

Ҳар кимсага таъна тошини отма,
Гарчи бўлса ҳамки қайсар ёки шум.
Айбсиз дустларни топмоқ муаммо,
Айт-чи, хатолардан ким поку маъсум?!

Ҳар ким дустларга хушфеъл булмаса,
Дустлик иззатидан булади маҳрум!
Муиниддин Жувайний

Дустлик ипи жуда нозикдир. Ҳар икки томон бу
ипни узилмаслиги учун қайгурмоғи керак. Бир номақ-
бул иш туфайли орага араз тулса, бу араз кучаймасдан
аввал узр сураш йулини тутмоқ керакки, эскимаган
араз тезда йуқ булади. Араз эскигач, гарчи у енгил
булса ҳам, муҳаббат қайта тикланиши қийинлашади,
тикланганда ҳам аввалгидек булмайди: Байт:

Бир хато юз бергач тез уни тузат,
Булмаса узгаси юз берар яна!
Абулбаракот Қодирий

Дуст тутмоқ осон, риюя қилмоғи қийин,
Душман булмоқ осон, ярашмоғи қийин.
Юсуф Хос Ҳожиб

Икки турли кишига яқинлашма, узоқлаш,
Уша нарса жон баробарида ширин булади.
Юсуф Хос Ҳожиб

Аччиқ суз жунунлик белгиси, жунунлик эса хусумат

белгиси, хусумат эса адоват келтириб чиқарувчидир. Душманлик мевасини берувчи дарахтни экишдан нима фойда?! Шундай мақол бор: «Таъна ва итоб-уқубат ва азоб белгиси!» Байт:

Юрагингда муҳаббат булса,
Ачитиб гапирма, кунгил бузилар.
Аксар вақт уланган дўстликнинг ипи,
Таънадан бошланиб, сунгра узилар!

Муиниддин Жувайний

Дўстнинг шапалоги душман ошидан яхши!

«Оталар сузи»

Кимки меҳру аҳлдин бегонадур,
Кунгли ичра ошнолиғ буйи йук.

Оразий

Инсониятнинг етказадиган фойдаларидан ва одамийлик дастгоҳини зебу зийнат билан безатиб турадиган ёқимли сифатларидан бири бу зиёфат ва дўсту биродарларга меҳрибонлик кўрсатишдир.

Бархурдор ибн Маҳмуд

ХИКОЯТ. Ёшлик онларимда дадамдан: «Муҳаббат даъвосини қилиб, ака-укаликдан лоф урган кишиларнинг уз сузларида содиқ ва қалбан мустаҳкам эканликларини қандай билса булади?!» деб сурадим. Дадам: «Уз бахти ва ҳаётини сенга таклиф қила олиши билан!» деб жавоб берди. Байт:

Киши булса нафси куйида гирен,
Даъвойи дўстлиги пуч ила ёлгон!

Муиниддин Жувайний

Дўстлар ва хайрихоҳлик қилувчилар ёмонни яхши қилиб кўрсатишга, ҳалал етадиган йўлни тусишга, гузалликни изҳор этишга ва яхшиликларга нисбат беришга тиришадилар.

Абу Райҳон Беруний

Нодон дўстдан ақлли душман яхши.

Жонингга қасд қилган душманинг доно
Булса, нодон дўстдан минг карра аъло!

Нодон қилган ишнинг барчаси зарар,
Фойдаси булса ҳам эрур бесамар!

Муҳаммад Жабалрудий

Дуст жамоли дардни аритади.

Дустнинг ёмони шундайки, яхшилигингни унуга-
ди, ёмонлигингни эслаб юради.

«Оталар сузи»

Ёз фасли, ер васли, дустларнинг суҳбати,
Шеър баҳси, ишқ дарди, боданинг кайфияти.
Дустларнинг суҳбатида нехуш улғай баҳси шеър,
То билингай ҳар кишининг таъби бирла ҳолати.

Бобур

ҲИКМАТ. Уч нарса уч нарсада булмайти: дустлик
лақмада, шафқат сергазабда, ҳалоллик очкузда!

Байт:

Ғазабни сундириш, гапни кам қилиш,
Яхши кишиларнинг эзгу хислати.
Нафсингдан ҳазар қил имкон борича,
Очкузнинг дилида булмас ҳиммати!

Муиниддин Жувайний

Дустни ҳайдамоқ акадан ажралмоқдир!

«Оталар сузи»

Аҳбобо, йигилмоқни фароғат тутингиз,
Жамиятингиз борини давлат тутингиз.

Бобур

ҲИКОЯТ. Бир оқил йигит ҳақида ҳикоя қилишлар-
рича, у дустлари билан ҳамиша улфат, улар билан
доимо ҳамдаму ҳамсуҳбат экан. Йигит уз дустларидан
меҳрибонлигини ҳеч вақт дариг тутмас экан. Тилида
ёса қуйидаги шеърни зикр қилгани-қилган экан:

Бугун қулда бор экан йигитликни даврони,
Ғайрат қил, оғримасин сендан ҳеч кимнинг жони!
Яхшиликнинг баҳори доим бир хил турмайди,
Бир кун нуқсон етару, пайдо булар ҳазони!

Ширин ҳулқи туфайли барча киши унинг ҳузурда
бандалик камарини боғлаб, хизматида ҳозиру нозир
экан:

Гузэл юзларига агар чиройли ҳулқ булса ер,
Қайга қадам қуймасин, халқдир унга талабгор!
Хуррамий

ҲИКМАТ. Дуст шундайки, суҳбатингни малол олмайди, узоқда юрсанг унутмайди, бойлик ва камбағалликда узгармайди, ҳожатинг булса амалга ошириш учун жон-жаҳди билан киришади, яхшилигини миннат қилмайди, бирор ҳожати булса сендан яширмайди, аҳволини сир тутмайди, сенга қанча куп яхшилик қилса, уни шунча кам деб ҳисоблайди, сендан озгина яхшилик кўрса, уни куп дейди, барча ишда узини сенга ҳамнафас деб ҳис қилади. Байт:

Савдогар дилидан меҳр излама,
Ҳар ким билан қилар алоқа ҳар он.
Хуш овоз қушни кур, ҳар бир лаҳзада
Узга гул олдиди куйлар беармон.
Муиниддин Жувайний

Дустлар сузи дoston бўлди,
Дустсиз дoston жаҳонда қани?
Ҳофиз Хоразмий

Тинимсиз зиёратдан малоллик туғилади.
Йулдошинг ит булса, калтакни ташлама.
Йулга чиқишдан аввал йулдош қидир.
Туякаш билан дуст булган кишининг дарвозаси
кенг бўлиши керак.
Дустнинг келиши байрамдир.

«Оталар сузи»

Минг киши муттафиқ этса ишини,
Босар, албатта, бу юз минг кишини.
Муҳаммад Солиҳ

ҲИКМАТ. Уч тоифа одамлар борки, улар билан дуст тутинишдан эҳтиёт бўлмоқ керак. Биринчиси фисқу фасодли одамлар бўлиб, уларнинг ҳиммати нафси аморасининг остида бекилган булади. Иккинчиси аҳмоқ кишилар бўлиб, бошга тушган зарарни даф қилишда ҳам, бирор фойдага етишишда ҳам уларга ишонмаслик лозим. Куп ҳолларда уларнинг нафи зарар, хайрли иши эса шарорадан баттар бўлиб чиқади. Учинчиси елгончилар бўлиб, улар билан булган суҳбат

жонга азоб, улфатчилиги эса дил уйини хароб қилади.
Бегона кишиларга сен ҳақингда ёмон гапларни еткази-
шади, улар ҳақида эса сенга даҳшатли хабарларни
келтиришади.

Байт:

Ҳар кимсада сероб булса ҳар хил дуст.
Бироқ ҳаммасига ишонмоқ хато.
Ёгочу чуп бир хил жинсдан булса ҳам,
Уду сандал булмас тол чупи асло!

Муиниддин Жувайний

Мен вафо шиор айлаб топмадим висоли дуст,
Ҳамнишину улфатлар бас жафога урганган.

Басний

Иттифоқ аҳлига давлат келишур,
Иттифоқ аҳли ҳам они билишур.

Муҳаммад Солиҳ

Душман сузларига ишонса киши,
Пушаймон тортишдир оқибат иши!

Хожа Самандар Термизий

Душманнинг кулгани — сирингни билгани.

«Амир Темур уғитлари»

Қилмаса душман элидин ким ҳазар,
Оқибат кургай ҳисобсиз ул зарар!

Фаридиддин Аттор

ҲИКМАТ. Муҳаббат ва дустлик лофини урса ҳам,
душманга ишонмоқ хато, жонажонлик лофини ҳаддан
оширса ҳам сузларига учмоқ жонга бало! Сув гарчи
утга яқинлашиб, совуқлигини ташласа ҳам, имконини
топса, утни бутунлай учиради. Байт:

Душманлардан асло чиқмагай дустлик,
Кулмак сувдан оби ҳаёт чиқарми?!

Муиниддин Жувайний

Тузган пахта буз булмас, қадимий ёв дуст булмас.

«Қурқит Ота китоби»

Азизим, душманнинг узрнамо сузларини эшитиб,

гурур отига минмагинки, у қанчалик тамаллуқ қилмасин, ялиниб елбормасин, барибир унинг сузлари макру хийладан холи булмайди. Адоват ниҳоли унинг сийнасида барқарор экан, бу ниҳолнинг меваси зарардан узга нарса булмайди Байт:

Душманга ишонмоқ самараси ғам,
Ғафлат тухмин эккан тортажак алам!

Хожа Самандар Термизий

Билгинки, душман насиҳатиға қараб иш тутмоқ хато, аммо нима демоқчи эканини билиб қуймоқ раво. Унинг айтганиға қарши иш тутсанг, тўғри йулдан юрган буласан. Бирор кимсанинг дуст ёки душманлигини билмоқчи булсанг, унга маслаҳат сол. Берган маслаҳатининг тўғри ёки нотўғрилигига қара, шундан хулоса чиқариб оласан!

Абулбаракот Қодирий

Бадхоҳлар ҳамиша оламда хор булғай,
Ҳар кимки булса душман хору зор булғай.
Адл айлабон қарам қил, шудир худо ризоси.

Нодира

Душмандан эҳтиёт булувчи заиф киши кучига мағрур булган кучли кишиға нисбатан саломатликка яқин булади.

Муҳаммад Зехний

Туртта нарса бор буюгу муътабар,
Узи кичик кўринур боқсанг агар.
Биттаси душман, бири оташ эрур,
Ҳам касаллик бирла кунгил ғаш эрур.
Сунгги донишки ул бергай оро,
Кўринур кичик бу туртта доимо.
Ҳар киши ўз душманин кучсиз санар,
Бир кун кучли зиендан ёнар.
Бир кичик учкун оловдин илашур,
Оқибат буткул жаҳонга қалашур.
Илм гар оз булса, оз тутма хор,
Оз илмнинг қадри ҳам оламча бор.
Дард агар оз булса ҳам қилгин даво,
Оқибат булмай десанг сен бенаво.
Ким бош оғриққа агар қилмас илож,
Оқибат хавфга тушар буткул мижоз.

Арзимас утни сув била тезда учир,
Вой ушал ҳолингга ут ҳар ён кучар!
Фаридиддин Аттор

Олам аҳли билингким, иш эмас душманлиг,
Ёр улунг бир-бирингизгаки эрур ёрлиг иш.
Навоий

Ақлли душман нодон дустдан яхши.
Имтиҳондан киши ё қадр топади ё қаҳр.
Кишининг тойиши оёгини қонатади, тилнинг
тойиши барча неъматдан маҳрум этади.
Душманнинг сўзига ишониб иш тутувчининг ҳоли
таажжублидир. Душман ҳеч қачон яхшиликни раво
курмайди.

Муҳаммад Зеҳний

Чу душман қавий бўлса тадбири хуб,
Ки тадбир этар ишни таъсири хуб.
Мирий

Душман агар дустлик лофини урса,
Ақл соҳиблари санамас ҳеч дуст.
Илон илонликча қолади доим,
Тери узгартириб, ташласа-да пуст!
Хожа Самандар Термизий

Сен душманни бечора санама. Чунончи Шайх Саъдий айтиди:

Пашшалар қутирса йугон жуссали,
Филни ҳам қулатиб ғамга солади.
Узаро бирлашса агар чумоли,
Шернинг терисини шилиб олади!

Душманни заиф деб узоқ гофил булма,
Нега қурқайин, деб сўз билан керилма.
Юсуф Хос Ҳожиб

Азизим, сен душман сўзларига дарҳол ишониб қўя қолма, унинг сўзлари хийла ва алдовдан иборат бўлиб, у уз мақсадига эришиш учун узини ниҳоятда мулоийм қилиб курсатади. Ички оламини ташқи олами билан бўяб курсатади. Сени гафлатда қурғач, тадбир уқини мақсад нишонига уради. У пайтда чора-тадбир куриш

фурсати утган бўлиб, ҳасрат ва надомат ёрдам бермайди!

Душман иши аввал ҳийла-ю найранг,
Сунг ҳужум бошлайди, қилади гаранг.
Бу селнинг йуллари тусилмаса гар,
Юзланар беҳисоб фитна-ю зарар.
Фитна йулин бугун тусмасанг маҳкам,
Эртага кучаяр бўлиб мустаҳкам!

Хожа Самандар Термизий

Зиён етказмайдиган душман яхшилиқ қилмайдиган
дўстдан афзал.

Отангни душмани сенга ҳеч вақт дўст бўлмайди.
Душмани купнинг роҳати кам бўлади.

«Оталар сўзи»

Душманни узингга маҳрами жон қилма,
Уз жонингга мунча жабру нуқсон қилма.
Эл машварати бирла ҳар иш топар салоҳ,
Иш қилма уз олдингча, пушаймон қилма.

Мужрим Обид

Оллоҳ таоло наздида тўғри суздан кўра яхши садақа
йўқ.

Ҳадис

Душман қасд айласа йўқотмоқ учун,
Оқил бўлсанг жидду-жаҳд айла тамом.
Мақсад ҳосил бўлса бахтга етарсан,
Акси бўлса, маъзур тутарлар мудом!

Хожа Самандар Термизий

Мингга дўстинг бўлса, уни кўп кўрма,
Битта душманинг бўлса, уни оз дсма.

Аҳмад Югнакий

Душманнинг куплиги оғир хасталиқдан ҳам хавфли.
Душмандан сунг бир кун бўлса ҳам яшамоқ мақсад-
га етмоқ билан тенг.

«Оталар сўзи»

Ҳақимлар айтади: «Синалмаган дўстга ва синалган
душманга ишонмоқ катта хато».

Хожа Самандар Термизий

Дустлар ҳолимга йиглар, душманим курсә кулар,
Дард куп, ҳамдард йук, душман қави, толей забун.
Машраб

Ҳакимлардан бири айтади: «Душманлар билан шундай муомала қилки, бордию душманлиги дустликка айланиб қолса, сирларинг ошкор бўлмасин».
Абулбаракот Қодирий

Кимнинг дуст ва кимнинг душманлиги огир кунларда билинади. Душман юзига кулиб боқ.

Гоҳи кулиб боқса, гоҳи тунд инсон,
Ундан узоқ юрган маъқул ҳар қачон!

Душманга буйин эгиш улимдир.
Душманга қарши ҳийла ишлатмасанг, душман
ҳийласидан ўласан.

«Оталар сузи»

...Душман фирибин ема,
Ва маддоҳ хушмадин чин дема.

Навоий

Тажрибақор оқил киши душман номини шамширининг уткир тиғи билан ҳаёт саҳифасидан учирмагунча осойишталик келишини тинчлик йўли билан кучолмайди. Мард киши ҳасм қадаҳини зафар тоши билан синдирмагунча мурод шаробини нуш этолмайди!

Душман зараридан буларсан омон
Мозорга чироқ ёқилган замон!
Ҳожа Самандар Термизий

Кичик теб бермагил душманқа фурсат,
Улуғ бўлур қачонким топса руҳсат.

Қутб

Азизим, киши ганимга мубтало бўлса, то ундан қутилмагунча кечани-кундуздан, кундузни эса кечадан ажрата олмайди. Чунончи айтадиларки, бемор тузалиб кетмагунча емиш неъматидан баҳра тополмайди, мард киши уз душманларидан қутулмагунча хотиржам нафас ололмайди. Байт:

Ботир бул, майдоннинг соҳиби — ботир,
Тулки дадил булса шерни қулотир!
Хожа Самандар Термизий

Беҳуда кишига қасд қилмоқ,
Беҳуда ўзни ҳалокка солмоқ.
Увайсий

Бир кишига «сен» деганингдир чу тиг,
Яхши сўзунг қилма кишидан дариг.
Саид Қосимий

Яхшилик эт эмдики дастинг етар,
Яхши-ёмон ҳар наким қилсанг утар.
Саид Қосимий

Дусти бор кишилар эмасдир гариб,
Уйдан юз фарсанг узоқ булса ҳам.
Уз шаҳрида дустсиз булганлар гариб,
Бошидан аримас бир зумгина ғам!
Муиниддин Жувайний

АҚЛ, АҚЛНИНГ
ФАЗИЛАТЛАРИ,
ДОНОЛИКНИНГ
ФОЙДАСИ ҲАМДА
НОДОНЛИКНИНГ
ЗАРАРИ

Инсоннинг шарафи ақлдан маҳкам,
Ундан обру топар ҳар қандай одам!

Хожа Самандар Термизий

Бу куннинг тадбири сабабли эртанинг тадбирига
эҳтиёжи қолмаган киши ақлидур.

Абу Райҳон Беруний

Нечаки хирад ичра булса ками,
Йилондин ямонроқ эмас одами.

Навий

Ақлу идрок ила қилгин машварат ҳар корга,
Буладур бемаслаҳат иш онча душвор, эй кунгул.
Ақл вазирдур, ҳар қаён йул бошласа ҳамроҳ бул,
Ҳар суз айтса сўзига сен қилма инкор, эй кунгул.

Муаззамхон

Юз ганж кишига ақлдин ҳосилдур,
Йуқдур анга факру фано, ким оқилдур.

Навий

Айтишларича, ҳар бир нарса ақлга муҳтож. Ақл эса
тажрибага муҳтождир. Ақл билан тажрибанинг алоқа-

си сув билан ернинг алоқаси кабидир. Сув билан ер узаро бирга бўлмаса, ерда бирор нарса униши маҳол!

«Фавоқиҳ ал-жуласо»

Ки ақл, тадбир била айлагил кор,
Буларни бил, бўлур ҳар вақтда даркор.

Сайқалий

Энг ақлли киши шундай кишики, уз нафсига ҳоқимлик қила олади. Тириклигида у шундай бир иш қиладики, бу қилган иши улгандан кейин ҳам уни тириклар қаторида олиб юради. Энг аҳмоқ одам шундай одамки, нафси қаёққа бошласа, уша еққа кетаверади... Улганимдан сунг одамлар мени кечиради, деб уйлайди.

«Махзан ал-улум»

Барча инсонлар ақлга муҳтождир. Ақл эса тажрибага суянади. Чунки тажриба ақлнинг ойнасидир. Ҳаётинг тажриба куп умр куриш натижасида пайдо булади.

Кошифий

Билим дарёсининг гавҳари ақл,
Оз бўлса ҳам ундан етар куп фойда!

Муиниддин Жувайний

Ақл фақат инсонгагина хос бўлган тугма қувватрухий куч билан боғлиқдур.

Абу Наср Фаробий

Луқмони ҳаким айтади:

— Кишининг ақли шараф ва улуглик асосидир!
Кимнинг ақли куп бўлса, айблари яширин ва дуслари ундан рози булади.

«Фавоқиҳ ал-жуласо»

Кундан-кунга саодатли булай десанг, қанчалик доно бўлмагин, бари-бир узингни нодон деб тасаввур қил! Шунда купроқ уқиб, донороқ буласан. Илми эса уз жойида сарф қил.

«Махзан ал-улум»

Мард элига узгача ойн керак,
Қавлигау феълига таҳсин керак.
Ақлинг агар сенга булса раҳнамун,
Жисминг аро жон эрур ул қофу нун.

Нишотий

Баъзи ҳақимларнинг фикрича, одамнинг ақли эканлигининг белгиси ҳамма билан муроса қила билишида, одамлар билан тил топа олишида ва уларни туғрилиқ томон юргиза билишидадир. «Халқ билан тил топа олмаган киши ақл неъматидан маҳрум киши», дейишади. Халқ билан муроса ва мадуро деганда шундай нарсани тушуниш керакки, унда ёлгончилик бўлмайди, ҳеч кимни алдамайди, тили билан дили бир-бирига мувофиқ булади, каттаю кичик билан бирдек муомала қилади, барчани яхши ишлар сари ундайди, ҳеч кимга зарари тегмайди.

«Фавоқих ал-жуласо»

Ақли расолар йўлдан адашмас,
Марди хирадманд ҳеч ҳаддин ошмас.
Соҳибфаросат ҳар ерда шоншмас.

Толиб Толибий

Утган ишга қайгуриб, беҳуда фиғон чекмоқ ва узи-узига озор етказмоқ ақлли кишилар одатидан эмас. Ақлли киши барча оғир ишлар олдида довдирамайди, узини маҳкам тутади, сабот ва ирода туфайли галабага эришади.

Абулбаракот Қодирий

Ақлли киши бир ишга киришишдан аввал, агар у шу ишнинг устаси булса ҳам, бошқа кишилар билан маслаҳатлашади. Чунки уз ақлига бино қўйган киши адашади, уз тадбирига ишонган киши тубанлик сари кетади.

Айбни эътироф этиш ақлли кишининг иши.

«Оталар сузи»

Ақлли ва иймонли кимсаларга
Бағишлайман шодлик, бардам руҳ...
Эътиқодман, Митраман,
Мудом сабоқ бермоқчиман,
Иймон билан фикр айласин.

Иймон билан суз суйласин,
Ва иймонга амал қилсин.

«Авесто»

Ақлли киши шундай кишики, покизалик ва садоқат анҳорининг суви билан эгрилик ва қингирлик оловини учиради. Чунки хато йул тутувчи ва эгри уйловчи кишилар катта-кичикнинг эътиборидан ва ёшу қарининг назаридан қолади. Обруйининг оғзи диллардаги муҳаббат неъматининг лаззатидан бебахра, лаби эса мақсад ҳамда ҳаёт шодлигининг зилол сувига ташна булади. Фард:

Эгри учун давлат сари йул йуқдир,
Эгри ук ҳам бориб тегмас нишонга!
Бархурдор ибн Маҳмуд

Хусну суратга боқиб ошифта булма, эй кунгул,
Ақли булмай ҳур талъат булса ҳам даркор эмас.
Оразий

ҲИКМАТ. Одамларга ҳурмат кузи билан боқмоқ ва раҳм кузи билан қарамоқ ақллилик ва донолик белгисидир. Байт:

Яхши назар билан қара ҳар кимга,
Либоси чиройли ё хунук дема!
Мунниддин Жувайний

Ақлли одам шундай одамки, қийин вазиятда осонгина қутулиб кетади. Доно шундай одамки, қийин вазиятга асло тушмайди.

Ҳар бир халқнинг ақли уз замонасига нисбатан булади.

Ақлли киши кадрю камол, нодон киши эса давлатумол қидиради.

«Оталар сузи»

Хирадманд улдуз балият чоғи,
Дуруст эрса шарафу ҳикмат чоғи.

Мирий

Эй азиз, билгинки, мусибат айёмида кунгли гамга тулмаган, хомхаёл ва бемаъни режалар тузиб, уз ишини барбод қилмаган киши ақлли киши ҳисобланади. Ақлдек устоддан кура меҳрибонроқ ва қўллаб-қувватловчи дастгир бўлмайди. Киши учун ақл оғир кунларда чора-тадбир топа билиш учун инъом этилган:

Ақл нима? У-да кўмакчи дилдир,
Ақлинг булса, сенда барча нарса бор.
Абулбаракот Қодирий

Хирадманд одамий ухшар ҳумоя,
Етар давлатга кимга солса соя.
Хужандий

Айгадилар:

— Ақлли одам етти хил киши билан ўзаро маслаҳатлашмайди. Улар нодон, душман, ҳасадчи, ёлгончи, қурқоқ, бахил, нафсига берилган кишилардир. Чунки нодон йулдан адаштиради:

Ҳар киши уз ақлидан огоҳ булар,
Узидан гумроҳлиги гумроҳ булар!

Душманинг сенинг зарар топишингни уйлайди:

Ҳар киши уз душманини кучсиз санар,
Бир куни кучли зиёндан ёнар!

Ҳасадчи бор-будингдан ажралишингни истайди:

Ким ҳасад қилса бировнинг молига,
Охири булгай анинг вой ҳолига!

Ёлгончи фикрингни бузиб курсатади:

Кимки ёлгон сўзласа ризқи кетар,
Бир куни ёлгон сўзи бошга етар!

Қурқоқ дадилликдан қайтаради. Бахил бойлик туплашга хирсманд булади ва ундан бировга фойда етмайди:

Молу қолинг аслида душман эрур,
Зоҳиран боқсанг неча равшан эрур!

Нафсига берилган киши ҳою ҳаваснинг асири бўлиб, нафс домидан қутулишга кучи етмайди:

Меҳнатинг бирла нафсга бер жазо,
Қилмасин токи балога мубталло!

Муҳаммад Зехний

Ақл ва фаросат шундай бир гавҳарки, унинг мадади билан кишиларнинг сўзи ва феълу ҳаракатига қараб, уларнинг ақли доирасини, касбини, яхши хислатли ёки қабиҳ иллатли эканини билиб олиш мумкин.

Муҳаммад Жабалрудий

Қанчадан-қанча одамлар ақл билан пастликдан юқорига кутарилади, қанчадан-қанча қадрли одамлар нодонликка йўл қўйиб, пастлик сари қулайди. Байт:

Эй угил, бу сўзим синалган бешак,
Бошида ақли йўқ мисоли эшшак!

«Оталар сўзи»

Халифа Мансур уз углига деди:

— Эй угил, мендан икки нарсани урган, бу нарсалар ҳаётингда керак бўлади. Биринчиси шулки, нима иш қилсанг, аввал роса уйла, кейин ҳукм чиқар. Иккинчиси шулки, нима ишга қўл урсанг, аввал уни йўлга сола оладиган ёки қувватини қайтара оладиган чора-тадбирини куриб қўй!

Бир ҳақимнинг айтишича, яхши ҳулқнинг унта белгиси бор. Улар қуйидагилардир: ақл, инсоф, илм, ҳилм, олижаноблик, кўркам феъл, эҳсон, сабр, шукр ва мулойимлик.

«Фавоқиҳ ал-жуласо»

Сабрлилик мусибатнинг биринчи дақиқаларида билинади.

Ҳадис

Нафснинг тизгини ақлнинг қўлидадир, ақл нафс устидан ҳукм юргизиб, уни ёмон йўлдан асраб туради. Одатда қайси нарса кўпайса, қадри камайиб кетади. Аммо ақл кўпайган сари қадри ошаверади. Ҳамма нарсанинг чегараси ва тўхтайдиган жойи бор, аммо ақлнинг чегараси йўқ.

Арслон ўз қуввати ва шижоати билан овқат топиб,
кун кечиргани каби инсон ҳам қайда булмасин ўз ақли
билан кун кечиради. Агар кишида молу дунё куп бул-
саю, ақли булмаса, қадру қиммати ҳам булмайди.

Ақлнинг аломати камтарлик, аҳмоқликнинг белги-
си эса такаббурликдир.

«Фавоқих ал-жуласо»

Ҳасми доноки, офати жондур,
Яхшироқ дустдинки, нодондур.

Оразий

Доно ҳар диерда азизу мукаррамдир,
Нодон азиз булган диерга лаънатлар булсун.

Нодира

Кишиларнинг оқил ёки жоҳил эканлиги уларнинг
сўзидан ва тутган ишидан маълум бўлади. Шунинг
учун ҳам донолар: «Қозонда бори чумичга чиқади», —
деб бежиз айтишмаган. Назм:

Ҳар кимсанинг булса ёмон одати,
Ўзи билмас, такрорланар бу одат.
Чаён тошга урар ўткир нишини,
Ваҳоланки, етказолмас ҳеч захмат!

Муҳаммад Жабалрудий

Ақлли одамнинг узини мақташидан кура ёмонроқ
айби йўқ. Агар унинг сўзлари рост булса, мақтанган
бўлади, елгон булса қадри кетади.

Ақлли киши ўз нуқсонлари учун узр сўрайди.
Нодон одамнинг гапи куп бўлади.

«Оталар сузи»

Бир ҳақимдан: «Сиз кишининг ақлини қандай қи-
либ биласиз?» деб сурадилар. Ҳақим уларга: «Агар мен-
да бундай истак пайдо булса, аввало уша киши билан
суҳбат қураман, баъзи нарсалар ҳақида баҳс этаман,
агар сўзлари рост ва хатоси кам булса, демак ундай
кишида ақл бор деб тасаввур қиламан» деб жавоб
берди. Яна ундан: «Борди-ю, уша киши билан сузлаша
олмасангиз, сиздан узоқда булса, унда қандай қилиб
аниқлайсиз?» деб сурашди. «У пайтда, — деди ҳа-

ким, — уша киши юборган дуст билан гаплашаман,
дусти орқали гапи ёки хатидаги фикрлардан мазкур
кишининг ақл доирасини текшираман!»

«Фавоқих ал-жуласо»

Ақлли киши шавкатли ва моли куп бўлишига қара-
май, душман билан ортиқча адоват йулини тутишдан
парҳез қилади. Байт:

Ҳаддидан опирма жавру-жафони,
Душманинг булса-да заиф, нотавон.
Мол-мулкинг душмандан ортиқ булса ҳам,
Хорлама ортиқча уни ҳеч қачон.

Муиниддин Жувайний

Беақл бўлма ҳеч, беақл киши,
Оёқсиз курт каби юриш-туриши.
Тузишу, йуқ булиш бу нифокдандир,
Ғалаба доимо иттифокдандир.

Низомий Ганжавий

Ҳақимлардан бири айтади:

— Одамнинг дилидаги нарсани ақлимиз сеза олиш
қувватига эга. Дилдаги нарсани аввало кишининг ти-
ли, сунгра эса кузи билдиради. Шунинг учун: «Куз
кунгил ойнаси» дейдилар.

«Фавоқих ал-жуласо»

Сержаҳл бошда ақл булмайди.

Ақлли киши одоб қоидаларини мукаммал урганиш-
га интилади. Ақлсиз киши эса одобга амал қилмаслик-
ка интилади.

Ақлликка бир ишора кифоя қилади.

«Оталар сузи»

Азизим, улугликнинг сабаби ақл ва одобдир. Ким-
ки соф ақл ва комил фаросатга эга булса, пастлик
даражасидан улуглик мартабасига эришиши мумкин.
Байт:

Кимда утқир ақлу фаросат бордир,
Ғалаба байроғини тикар осмонга!

Азизим, узокни кўрувчи ақлни ва оламни безатувчи
тафаккурни ҳар қандай ишда узинг учун одил ҳоким ва

комил синовчи қилиб олқи, инсонийлик парафининг жавҳари бошқа ҳайвонлардан ақлининг ўткирлиги билан ажралиб туради.

Хожа Самандар Термизий

Бузургмехрдан сўрадилар: «Одам учун энг бебаҳо нарса нима?» Айтди: «Ақл!» Яна сўрадилар: «У булмасачи?» Айтди: «Одоб ва ахлоқ». Сўрадилар: «У ҳам булмасачи?» Айтди: «Куркам хулқ». Сўрадилар: «У ҳам булмасачи?» Айтди: «Бойлик», чунки бойлик билан яхшилик қилиб, ҳар турли тоифалар ичида тинч яшаш мумкин. Яна сўрадилар: «У ҳам булмасачи?» Айтди: «Жимликни одат этиш, чунки жим туриш билан одамнинг айблари очилмайди ва узгалар таънасини ва маломатини эшитмайди?». Сўрадилар: «У ҳам булмасачи?» Айтди: «Чақмоқ ва яшин яхши, чунки юқоридаги шунча хислатлардан бирортаси булмаган одамнинг чақмоқ ва яшин ўти остида ўлгани маъқул!»

Абулбаракот Қодирий

Шошилмай, ақлу тadbир билан иш тутиш мақсадга этишни тезлаштиради:

Жом ичра чумоли тушса бечора,
Халоскорга кучмас, керақдир чора.
Ҳар кимда ўткир раъй ва тadbир бордир,
Жанг ичра ғалаба доимо ёрдир.
Тadbирдан ҳар кимга куп нажот етар,
Баҳор ҳар дарахтдан вақтинча кетар.

Муҳаммад Зеҳний

Бошида ақли йўқ одамнинг ҳайвондан фарқи йўқ.
Ақлли одам шундай одамки, бировдан насиҳат
эшитиш ўрнига ўзи ибрат кўзи билан боқиб билиб
олаверади.

«Оталар сўзи»

Энг ақлли киши шундай кишики, давлат ва мартабага эришган пайтда ҳам доимо камтарликни ўзига шиор қилиб олади ва таъзим-тавозеъда бўлади, сабр-қаноатли, парҳезгар булади. Бадасл кишилар эса бундай кишининг тамоман аксидир. Улар давлат ва мартабага эришди дегунларича кеккая бошлайдилар ва мағрурлик кучасига кириб, ҳеч кимни менсимай қўядилар!

Муҳаммад Жабалрудий

Ақл агар күзга кўринувчи жисм бўлганда дунёни қоронгулик босмас эди.

Ақллиликнинг аломати ёлгон гапирмасликдир.

Ақл билан одоб жисм билан жон.

Ақл одамни яшнатади, нодонлик эса қақшатади.

«Оталар сўзи»

Доноларнинг айтишича, ақлли кишилар беш нарса-ни яширишлари лозимдир: Биринчи, молу давлатига нуқсон етса, уни халқ олдида гапириб юрмаслиги керакки, уни айтган билан бойлиги қайтиб келмайди, узини очкузликда ва бефаҳмлиқда айблайдилар, ҳурмати кетади. Иккинчи, ақлли ҳисобланган киши узгалар қошида гам-андухдан шикоят қилса, унинг беқарорлиги ва кулфатга чидами йўқлиги маълум бўлади, унинг изтиробини кўрган одамлар ақли тadbир эмаслигидан огоҳ бўладилар. Учинчи, ақлли кишининг узидан ёки қавму қариндошидан бирор яхши ёхуд ёмон иш содир булса бу ҳақда мақтанса ёки, аксинча, нолиса, бу ҳам ақллилик сифати саналмайди. Бундай пайтда ҳам ақлли кишига жим туриш ярашади. Ақлли киши биров учун яхшилиқ қилса ва ёрдам қўлини чўзиб кулфатдан халос этса, бу пайтда ҳам жим турмоғи ва бу қилган яхшилигини барчага айтиб юрмай, пинҳон тутмоғи керак. Шейр:

Бировга яхшилиқ қилса ҳар инсон,

Ҳар ерда мақтаниб юрса зўр нуқсон!

Абулбаракот Қодирий

Ақлли одам аввал маслаҳатлашиб, сунг ишга қўл уради. Аҳмоқ эса аввал ишга қўл уриб, кейин маслаҳатлашади.

Ақлли киши уз фикрининг меваларидан баҳраманд бўлади.

Ақлли одам уз дардини тушунадиган ва бунга йўл-йўриқ курсата оладиган кимсага айтади.

Ақлли одам оч қолмас.

«Оталар сўзи»

Бирор киши сен билан утирганда қимирлаб, у еқ бу еққа қарайверса, билгинки, у сенга нимадир демоқчи бўлиб турган бўлади. Баъзи киши бировга бир нарса демоқчи булса, гапиришдан аввал лабини қимирлатиб туради. Агар биров олдига бориб узоқ утириб қолсанг,

ҳалиги киши урнидан турса ёки бориб кийимини ушлаб қўйса, у одам сенинг узоқ утирганингдан зерикканини билдиради.

«Фавоқиҳ ал-жуласо»

Одамнинг ақли сузидан билинади.
Ақлли, шуурли бўлса ҳар киши,
Фақат керак сўзни сузлашдир иши!

«Оталар сўзи»

Ақлли киши дунёнинг гам-алами ва бор-йўтига қайгурмайди, ортиқча мол топишга интилмайдди. Мол ва пул учун фақат жоҳил кишиларгина интиладилар. Такаббурлик билан тумшукларини кутариб, иззат ва обру топиш кетидан қувадилар.

Муҳаммад Жабалрудий

Ғийбат гуноҳи зино гуноҳидан ҳам улкан.

Кошифий

Яхшилар билан ҳамсуҳбат бўлиш ва донолар билан мулоқот қилиш саодатга элтади.

Кошифий

Бир сандиқ олгиндан бир зарра ақл яхши.
Ақлли киши одамларни мисол ва далил билан ишонтиради, аҳмоқ эса қасам билан.

Ақли кўп бўлиб, узи одобсиз бўлган киши овга қуролсиз чиққан кишига ухшайди.

Ақл бахтга етиш воситаси.

«Оталар сўзи»

Оқил улғон билгай оқил қадрини.

Толибий

Нодон нодон билан дўст бўлса, бунинг асло таажжубли жойи йўқ, бироқ ақлли кишининг нодон билан ҳамсуҳбат бўлиши таажжублидир. Чунки ҳар бир нарса узига зид бўлган нарсадан қочади. Мос бўлганлари эса яқинлашади.

Муҳаммад Зеҳний

Доно ҳаргиз қилмади нодон била баҳс.

Мунис

Хулоса шулки, нодон ва жоҳил, нопок ва ноасл,
қаллоб ва фосиқ кишилар суҳбатидан мутлақо қоч! Улар-
дан узоқлашиш йўлини қидир! Уз тоза табиатингни но-
пок кишиларнинг ёмон хислатларига булғам! Шеър:

Киши ҳар ишга чин дилбаста булғай,
Тикан ҳам қулида гулдаста булғай!
Муҳаммад Жабалрудий

Нодонлик эрур элда маломатга далил,
Доно улус олдида хижолатга далил.
Навоий

Нодонга насиҳат қилсанг, бир қулогидан кириб,
иккинчи қулогидан чиқиб кетади.

Нодоннинг фойдасига гапирсанг, жаҳли чиқади.

Ақлли кишида учта хислат булади: биров нарса
сўраса одоб билан жавоб беради, бировдан ёмонлик
курса ҳам яхшилик қилади, халқи учун фойдали фикр-
ларни олга суради.

Ақл одамга ҳамиша ҳамдам ва дўст, мол-дунё эса
ташлаб кетувчи бевафо меҳмон.

Пулни ишлатсанг озаяди, ақлни ишлатсанг сайқал
топиб, қупаяди.

Ақллилик икки нарсадан иборат: ғазаб келганда
узини босишдан ва бировдан кучли булганда уни кечи-
ришдан.

«Оталар сўзи»

Нодонга шаҳд берсанг ани захр этар гумон,
Ҳар барги гулни, войки, ниши тикан билур.
Роқим

Нодонлик ургатилмаган ҳайвонга ўхшайди. Кимки
унга минса хор қилади ва кимки унга яқинлашса туғри
йўлидан оздиради.

Нодон одам молни, ақлли одам эса фазлу камолни
қидиради.

Муҳаммад Зеҳний

Мақсад юзин ҳамиша анго кургузур жаҳон,
Ҳар кимки, чашми нури хираддин тиҳи эрур.
Комил Хоразмий

Ҳар ким ҳунар қадрин билмаса қуп дод,
У қуруқ сувратдир, девсифат бунёд!
Алафхур мисоли эмасдир инсон,
Зийраклик, ҳушёрлик пайида ҳар он.
Ҳар ким уқимоқдан қилмаса гар ор,
Тошдан лаъл чиқарар, сувдан дур-гавҳар.
Неча ақли тезлар қилиб беҳушлик,
Нодонликдан қилди сафолфурушлик.
Аммо таълим олиб нечалар нодон,
Ҳоким бўлди етти иқлимга чунон.
Обиҳаёт сувин ичганинг замон,
Ўзни Хизр дея айлагин гумон.

Низомий Ганжавий

Нодонга неча яхшилиқ этсанг, билур ёмон,
Деманг галат сўзумни, муни қилдим имтиҳон.

Роқим

Арасту айтади: «Нодон узига ўзи душман бўлади,
шундай булгач, у узгага қандай дуст булсин!»

«Фавоқиҳ ал-жуласо»

Инсон юксак камолотга эришув йўлида ҳаракат қилганидек, ақлий билишга ҳам ҳаракат қилса, ҳеч шубҳасиз узи интилаётган сунгги даражадаги бахт-саодатга эришади.

Абу Наср Фаробий

Аҳли донишлар тушарга бурё топмайин,
Хайли нодонлар солиб маснадлар уза деболар.

Мунис

ҲИКМАТ. Курлик нодонликдан яхшироқдир, чунки курлик уз эгасини чоғга қулатса, бирор аъзосини синдиради, нодонлик эса уз соҳибини ҳалокатга маҳкум этади. Байт:

Нодоннинг кузи бор, курмайди аммо,
Курлар бор, курмайди, лекин қуп доно!

Муиниддин Жувайний

Ҳуш улким, суҳбати ножинслардин,
Қочиб ултургали зиндона яхши.

Камий

Энг оғир дард нодонлик.
Энг кучли хасталик пасткашник.
Оғир балодир ким булса нодон,
Нодон учун йўқдир дори-ю дармон!
«Оталар сузи»

Билсанг, топсанг иложин, булмагил нодонга дуст,
Иттифоқ булсанг, изҳор этмагил асрордин.
Оразий

Неким қилди жоҳилки, эрди ёмон,
Тутуб аксини, топдим андин омон.
Навоий

ХИКМАТ. Сузни ҳакимлардан эшит, суҳбатни до-
нолар билан қил, саволни олимларга бер! Ҳақимлар
сузида маърифат жам, донолар суҳбатида бойлик,
олимлар жавоби саломатлик йўлидир. Байт:

Оқил билан булсанг агар ҳамсуҳбат,
Ҳар ишда мақсадинг булгай муяссар.
Муиниддин Жувайний

Бировким ўзни билмас, билгувчи йўл бошласа юрмас.
Совурғон, пир урғон жумла нодонликдан авлодур.
Оразий

Бефаҳмга сўз тушунтиришдан кура елкада тош та-
шиш афзал.

Нодонлик бойўғлидир, бойўғли эса доим харобани
излайди.

Нодоннинг вақти фойдасиз утади.

Эшак оз овқат еб риёзат чеккан билан ақлли булиб
қолмайди.

«Оталар сузи»

Ёинки бир аср зиндонда ётмоқ,
Нодон суҳбатидан кура яхшироқ.
Паҳлавон Маҳмуд

То кажлик ила буйла мадор этди фалак,
Бераҳмлик ишини шиор этти фалак.
Нодонни азиз ҳам муқаррам айлаб,
Доно кишиларни асру хор этти фалак.
Толибий

Аристанолис ниҳоятда қариб ва букчайиб қолганда, ҳаётининг гулзорида ҳазон мавсуми бошланганда ва улим элчиси хавфу хатар солиб турганда мусиқа илмини урганишга киришди. Дусларидан бири унга: «Гуру кафан ҳақида уйлаш лозим булган бир пайтда, танбур чертишдан уялмайсанми?» деди. Байт:

Уқишу урганиш ёшларнинг иши,
Кексаларга созу тараб ярашмас!

Ҳаким унга: «Билмаслик оғир айбдир. Ана шундан уялиш керак», — деди.

Нодон севар замона, дод илкидин нетай,
Бошим олиб фиғон ила бир томон кетай.

Бағний

ҲИКОЯТ. Айтишларича, бир доно киши бор эди. У камбағаллик куйига тушиб қолиб, бир мартабали одамнинг уйига ўғрилиқка тушди. Қараса, уй эгаси қимматбаҳо матолар устида ухлаб ётар, атрофида эса турли хил бойлиқлар ястаниб турарди. Доно кишининг кузи мартабали одамнинг устида қилич ушлаб турган маймунга тушди. Маймун ўргатилган бўлиб, шу онда уз соҳибининг юзида кетаётган чумолини қилич билан уриб улдиришга шайланиб турган эди. Буни кўрган доно киши чоғиб бориб, маймуннинг қулидан тутиб қолди. Уй соҳиби шарпадан уйғониб кетиб, воқеадан хабар топди:

Эй чархи фалак, замонайи дунпарвар,
Тесқари юришинг тугрига хатар:
Нодон бош устидаю, доно поймол,
Ё раб, бу фалакни эт зеру забар.

Паҳлавон Маҳмуд

Узича хулоса чиқариб деди: «Қишига толеъ кулиб боқса ўғри унинг учун посбонга айланади, душман эса меҳрибон дўстга!» Байт:

Дустинг булса агар беақд, нодон,
Ундан оқил душман яхши минг чандон!

Ҳожа Самандар Термизий

Ҳар нечук нодон табибдан сурма дардингга даво,
Излагил ҳозиқ табиб, дардингга дармондин тила.

Хувайдо

Сардорлар улди беҳирадлар,
Ақл аҳли юраги тулди қона.

Бағний

Дониш ила мен топиб мулки маонига даст,
Бугз қилурлар аён аҳли жаҳолат манга.

Мунис

Аларки муддаи норасоу дундурлар,
Мудом аҳли хирад онда забундирлар.

Нодира

Нодон одамдан алоқани узиш — ақли одам билан
алоқа қилишга баробар:

Нодон суҳбатидан айласанг ҳазар,
Вужудингга асло етмагай зарар!

«Оталар сузи»

Доно билан зиндон ичида хуррам,
Нодон билан ҳатто бустон жаҳаннам!

Хожа Самандар Термизий

Жаҳолат аҳлига харғиз қушилма, то тириксан,
Жаҳолат аҳлидин минг йул фузундир мисли

*хирсу ит.
Оразий*

Аҳмоққа салом берсанг, мендан қурқаяпти деб
уйлайди.

Аҳмоқнинг юраги оғзида, ақли одамнинг тили эса
юрагида булади.

«Оталар сузи»

Шубон булмаса қўйдин боҳабар,
Буридин етар анга ҳар дам зарар.

Пошшоҳужа

Аҳмоқлик тарбиясизлик туфайли кишининг табиатига урнаб олган иллатлардан биридир. У мустаҳкамланиб олгач, ҳеч бир ҳийла ёки даво билан йўқотиб бўлмайди. Байт:

Барча иллат учун даво муҳайё,
Аҳмоқлик иллоти аммо бедаво!

«Фавоқиҳ ал-жуласо»

Илонни киши тутса сар қуфта,
Балодин қилур уз йулин руфта.

Навоий

ҲИКОЯТ. Жолинус ҳаким вафот этгач, унинг хонасидан куйидаги ёзувни топибдилар: «Энг аҳмоқ киши шундай кишики, топган емишини тўхтатмай оғзига солаверади. Ваҳоланки, табобатда уртача ейиш саломатлик гарови!» Байт:

Танпарварлик бўлса доим хаёлинг,
Қачон сенга кулиб боқади иқбол?
Гар гадосан, гарчи шоҳнинг лашкари,
Нафсинг орзусини йўқотгил дарҳол.
Дунёдан умидинг бор экан тезла,
Хавас қонин тукиб айлагил беҳол.
Қаноатни бойлик деб бил узингга,
Шунда бахтинг кулиб, топасан иқбол!

Муиниддин Жувайний

Кўр уз айбунг, азиндин изламагил,
Киши айбин қатиглан кузламагил.

Қутб

Узига ўзи мафтун бўлиш аҳмоқликдир.
Аҳмоқ одамдан аччиқланмоқ ўлик устида ашула
айтмоқ билан тенг.

Аҳмоқ амалдан тез қулайди.

«Оталар сўзи»

Агар чандеки, ўрнунг бўлса афлок,
Қуёшдек ўп, юриб рухсорай хок.

Суфи Оллоёр

Ҳакимлар одамнинг аҳмоғини ташқаридан кузатиб билиб оладилар. Аҳмоқ киши кунглига нима келса оқибатини уйламай қилаверади. Тажрибақор ва ақлли одамларнинг гапига қулоқ солмайди. Ақлсиз одамлар нима деса, улга рози бўлади, узига бино қўяди. Кимки уни мақтаса, уша кишини яхши қўради. Суралган нарсага уйламай жавоб бераверади. Ҳар бир ишда шошқалоқликка йўл қўяди. Илмдан холи, хатога эса қон бўлади. Бойиб қолса ёки бировга ҳожати тушмайдиган бўлиб қолса ҳеч кимни менсимай, мағрурланиб юради. Сукиниб гапирди. Биров савол берса жавоб бергиси келмайди. Саволга қўполлик билан жавоб беради. Ўзи сўрамоқчи бўлса ялиниб сўрайди. Қулса қаҳ-қаҳ уриб қулади, йиғласа ундан утказди.

«Фавоқих ал-жуласо»

Агарчи курсатса лутфу ниёз,
Кин аҳлига тақя қилмоқ ёмон,
Инонмоқ зиёндуру, зиёндуру, зиён.

Оразий

Замона талабига тесқари юрган одам сув ичидан олов қидирган кишига ухшайди.

Аҳмоқ газабланса, шайтон унга ақалик қилади.

«Оталар сузи»

ҲИКОЯТ. Бир аҳмоқ киши йўлда кетар эди. Ногоҳ бир ойнага кузи тушди. Ойнага қараб, уз аксини курди-ю, дарҳол уз жойига қўйди ва деди: «Авф этинг, бу ойна сизники эканини билмабман!» Қитъа:

Ақлсиз қўлига тушганда ойна,
Уз аҳмоқ юзини кўргай ҳамиша.
Қизиққим, уз юзини кўрса ҳамки у,
Узганинг юзи деб қилар андиша!

Мажидиддин Ҳавофий

Ҳар кимсанинг макони улса саҳро,
Қуруқ чўпдек қурутғуси ҳарорат.

Оразий

Билгали сўз хотири доно керак,
Кўргали йўл дидаи бино керак.

Саид Қосимий

Кишиким аямас хуш сўз кишидан,
Эмас гофил даме тангри ишидан.

Саид Қосимий

Булар одам ёшида бош булар,
Булмас одам қирқида ҳам ёш булар.

«Амир Тсмур ўғитлари»

ХАЛҚ, ВАТАН,
САФАР, САЁҲАТ,
ЁШЛИК,
ЙИГИТЛИК,
КЕКСАЛИК

Ҳар киши эл учун тортса агар ранж,
Оқибат муяссар булар унга ганж!

Мажидиддин Хавофий

Аржумандлик байроғини кутарувчилар ва сарбандлик ноғорасини чалувчилар шундай кишиларки, улар халқнинг тинчлигини ва осойишталигини уйлайдилар ва кеча-кундуз шу ҳақда фикр қиладилар, барча кишиларни ўз ака-укаларидек кўрадилар, бировнинг дил шишасини ғазаб тоши билан синдирмайдилар, адоват ва жафо тиканини бечоралик саҳросида юрган ялангоёқлар оёғи остига ташламайдилар.

Бархурдор ибн Маҳмуд

Одам эрсанг, демагил одами,
Оники, йўқ халқ ғамидин ғами.

Навоий

Узунгни уйлама танҳо, эл ичра содиқ бул,
Нахдча етса зиёнинг, ўзинг ҳаётдин кеч.

Дилшоди Барно

Ҳар кимки узин уйлади, элдин хабари йўқ,
Ул аблаҳи бедин ила савдо қила кўрма.

Анбар Отин

Дардману жафокаш элга қилур,
Назм ила дардини шуаро.

Мунис

Даврон элининг жисмида ҳам жон булгил,
Ҳам жонларига мояи дармон булгил.

Навоий

Азиз халқингга доимо яхшилик қил, қилган яхши-
лигинг улардан сенга қайтади. Ҳеч кимсага қасддан
ёмонлик қилма, кимки ёмонлик қилса, қилган ёмонли-
ги, шубҳасиз, узига қайтади.

Муҳаммад Жабалрудий

Не яхши уйлаким, маъқулу манзур,
Аваз халқим учун тукулса қоним.

Аваз Утар

Халқ кимдан қурқса, демак, уша одам ёмондир.
Халқ билан хато қилиш якка-ёлгиз ҳолда хайрли иш
қилишдан афзал!
Сен халққа қанча аралашсанг, халқ ҳам сенга шун-
ча ёндошади.

«Оталар сузи»

Одамларсиз яшама, одамлар орасида бул,
Одамлар айбини курма, уз айбингни кур.

Юсуф Хос Ҳожиб

Ундаб улуг чақирса,
Тезлик билан чоғиб кел,
Очлиқда бирга булгил,
Не ҳолда булса юрт, эл

Маҳмуд Кошгарий

Ақл ва ҳушёрлик қабиласининг саркардаси, равнақ
ва нажот майхонасининг соф майдан ичувчиси шун-
дай кишики, меҳру-муҳаббат асали билан умумхалқ-
нинг роҳат огзини ширин қилади. Фард:

Асорат айлагай зеру-забар тинчлик асосини,
Вале бечоралар оҳи зулмни қилгуси барбод!
Бархурдор ибн Маҳмуд

Кимки халққа қандай муомалада бўлса, халқ ҳам у
билан шундай муомалада бўлади.
Нонсиз эл бўлмас, купшаксиз қишлоқ.
«Оталар сузи»

Уз гуноҳингни сўраб элдин утин,
Нафрат ути ичра бўлмасдин утин.
Анбар Отин

Яхши ҳаёт ва узоқ яшаш учун халқнинг дуоси ва
шодлигидан кура яхшироқ посбон ва қуриқловчи йук.
Фард:

Бечоралар нафратидан эмин бул,
Бир лаҳзада барбод қилур оламни!
Бархурдор ибн Маҳмуд

Ватанни шод этиш учун кўп қайгуринг.
Дилшоди Барно

Пишай десанг, сафар қил. Сафарда беш фойда бор:
кунгил ёзиш, куч тўплаш, мол йиғиш, илм ва одоб
урганиш, доно кишилар зиератида бўлиш.
«Оталар сузи»

Кел эмди, Собиро, азми сафар қил,
Неча кун сайр тоғу баҳру бар қил.
Ватаннинг қулфатин токай чекарсан,
Ютарсан табакай хуни жигар сан.
Сайқалий

Сафардан кўп тажрибалар ҳосил бўлади ва беҳисоб
фойдалар қулга киради, деб эшитган эдим мен. Менда
уша тажрибалар ҳосил бўлди. Энди то ҳаёт эканман,
бошқа сафар қилиш ҳақида уйламайман.
Байт:

Ғарибликни энди хавас қилмайман,
Дустлар дийдори-ла бўлиш кўп хушдир.
Хожа Самандар Термизий

Одамнинг яхшиси сафарда билинади.

«Оталар сузи»

Азизим, сафардан кутгина тажрибалар ва беҳад фойдалар юзланади. Курмайсанми, осмон доимо айланаб тургани учун ҳамма нарсадан юқори, ер эса бир ерда тургани учун ҳар қандай нокас оёғи остида хор.

Байт:

Уйида юраги гуссага тулган
Кишига ҳаммадан яхшиси сафар.
Сафарким қанчалар оғир бўлмасин,
Уйда сиқилишдан яхшию, беҳтар!

Хожа Самандар Термизий

Ватан сорига еткурдим қадамни,
Кунгулга сабт этиб сонсиз оламни.

Хуррамий

Ҳаёт лаззати — саёҳат!

«Оталар сузи»

Азизим, гурбат алами сенинг вужудингга етгани ва айрилиқ гармсели гулшанинг сари эгани йўқ. Сафар шундай дарахтки, фироқдан узга мева қилмайди, гариблик эса шундай будутки, ҳам ёмғиридан узга томчиларни ташламайди. Йул азоби — гур азоби деганларидек, ҳақиқатан ҳам у дилни куйдирувчи бир шуъладирки, жигарни пора қилади. Демак энг яхши йул шуки, кишининг азиз дустлари бўла туриб, улардан сафарни устун қўймайди, натижаси оҳу фироқ ёшидан иборат бўлган ёру диёр айрилигини ихтиёр этмайди. Чунончи, айтадилар:

Ватанни тарк этмоқ хазил иш эмас,
Бу иш учун ҳар ким тоб беравермас!
Жудолик дарахтдир барги йўқ, елғиз,
Барги бўлса ҳамки, аммо мевасиз.
Бугун айрилиқдан юрагим гирён,
Азиз ёрни қўлдан чиқариб хайрон.
На кузда уйқу бор, на дилда роҳат,
Азоб ути барин айламиш форат!

Хожа Самандар Термизий

Тарк эт бу ватанни, кургил они,
Уд уз ватанида бир утундир.

Бағний

Айрилиқ ути жаҳаннам утидан кучли,
Айрилиқ улимдан ёмон.

«Оталар сузи»

Элу халқимдин айрилдим,
Оташи ҳижрона тушдим.

Ризойй

Хуштур кишига бўлса муқим уз ватанида.

Отгойй

Ватан надир, туққан ерим, тургон ерим,
Усиб-униб, уйнаб-кулиб юргон ерим.
Ватан менга ҳақиқатда қундоқ каби,
Тарбиянинг негизини кургон ерим.

Сидқий Хондойлиқий

Утар кунлар, утар замон,
Эй Ватаним, бўлма ҳижрон!
Мен кетсам-да, сен бул омон!
Омон — Ватан, Ватан — омон.

Авлонийй

Ватан менинг жону таним саждагоҳимдур. У менинг тулин ойим, тинч-омоним, иззатим, шарафим. Каъбам, қиблам ҳамда гулистонимдур.

Фитрат

ҲИКМАТ. Азизим, кимки улуглик тожи бошимга қуниб, саломат булай деса, ҳаракат камарини белига боғлайди. Курмайсанми, пиёдалар шоҳмотнинг каттагини босиб утганларидан сунг, мардоналиклари туфайли, фарзинлик даражасига эришадилар. Қичкинагина ой эса ўн тўрт кунлик сайрдан сунг ҳақоқлик даражасидан тулин ойлик мартабасига ети-
Байт:

Қиза инсонлар курмайди хорлик,
Ҳам кондан чиқиб, зарга етишди.

Ҳожа Самандар Термизийй

Ҳамиша халқингга меҳрибон булгил,
Яхшиликка тириш ва омон булгил.

Носир Хисрав

Қубизини сайратган бахшига ҳалқи керак.

«Қурқит Ота китоби»

Гар олтин қаср эса жоҳинг, улус ҳолига раҳм этгил.

Комил Хоразмий

Истасанг кунглумга осойиш, қадаҳ тут, соқиё,
Ким даме йуққим, улусдан юз туман озори йуқ.

Хусайн Бойқаро

Раият эрур мевалик бир яғоч,
Сув берсанг анго, мева берур санго.

Пошшоҳужа

Ки ҳар ишники қилди одамизод,
Тафаккур бирла билди одамизод.

Навоий

Кимки эл ғамидадур сухансанж,
Анинг ҳар сузи дунёда улуг ганж.

Анбар Отин

Ростликка завол улмас эмиш, билинг,
Халқингни ҳалок этмагил, эй ер.

Дилшоди Барно

Улки зафар шевасини тавр этар,
Элга демаким, узига жавр этар.

Навоий

Агар халқнинг бошчиси яхши булса,
Унинг хизматчилари яхши булади.

Юсуф Хос Ҳожиб

Ушалким элди айбини енурса,
Худо ул бандани мағфур тутқай.

Нодира

Ўзунгга айла тавозуъ тариқасин пеша,
Юзунгни қилма совуқ халқ ичра, мисли калос.

Шавқий Каттақурғоний

Подшолик истасанг бул эл гадоси,
Ўзингни униту бул эл ошноси.
Эл тож каби бошга кўтарсун десанг,
Эл қўлин тутгину бул хокипоси.

Паҳлавон Маҳмуд

Оти чиқар кимдаки бор лутфу жуд,
Давлати шоиста дагул бевужуд.
Лутфу мурувват йўлина ур қадам,
Ким бу дурур шохию таблу алам.
Кимдаким бордур лутфу карамдин нишон,
Ўлса узи, оти қолур жовидон.

Саид Қосимий

Ҳар ёшки эгадир ҳусну жамолга,
Осмонда қуёшдир етгач камолга!

Хуррамий

Ёшлиқда шундай иш қилки, қариганингда фойда
берсин ва унинг беҳуда утганидан афсусланма.

«Оталар сузи»

Ёшлик сенга бир йул келиб, яна кетар,
Қадрига етиб уйнамоғинг даркор.

Дилшоди Барно

Агар кишидан бир ёдгорлик қолмаса, уни одам
ҳисоблаш нораводир. Агар инсондан дунёда бир китоб
ёки иморат қолса, у тириклар қаторида йўқланади ва
ундай киши ҳаргиз улмайди.

«Фавоқиҳ ал-жуласо»

Йигитлик мавеуми, даврон ғанимат.

Сайқалий

ҲИКМАТ. Ўзини ҳусну жамолининг қадрини ва
ёшлигининг бебаҳолигини англамаган йигит бу фази-
латнинг самарасидан бебаҳра қолади. Бир кекса киши
ёшлар билан суҳбат қурганда уларга доимо шундай дер

эди: «Уз ешлигингиз қадрини билинг, ундан гофил булманг, эртага кексалик навбати етгач, надомат бармогини тишлаб қолишдан фойда йук!»

Тириклик боғидек боғ йук сафолиғ,
Йигитлик мевасидек ҳам азолиғ.

Қутб

Ешлик мастлиги шароб мастлигидан ортиқ,
Йигит йигитдан йиқилади, аммо таслим булмайди.
«Оталар сузи»

Сафар қилинглар — соғлом ва насибали буласизлар.

Ҳадис

Қарилик мавсуми меҳнат, йигитлик вақти роҳатдир.

Хувайдо

Боғбондан парвариш курмаса ниҳол,
Улғайиб усолмас, тополмас камол!

Хуррабий

Йигитликда йиғ илмнинг махзани,
Қарилик чоғи харж қил ани.

Навоий

ҲИКОЯТ. Насаф фуқароларидан булмиш бир гуруҳ йигитлар базм ташкил қилишган эди. Базмга мен ҳам таклиф этилган эдим. Бориш истаги кунглимдан ҳеч урин олмаса-да, аммо қолиш хаёли ҳам унинг ўрнини босолмас эди, чунончи, бу ҳақда шундай хикматли сузларни келтирадилар: «Уйнаб-қулиш ёшлар учун фазилат, қарияларнинг зийнати эса узлатдир!» Уша пайтда шу ерли бир ёш йигит булиб, малоҳатда маъруф, латофатда машҳур, соғлому самимий эди.

Уни ҳам базмга таклиф этишган экан. Йулда ҳамроҳ булиб бирга кетдик.

Хунук, бадфёъл, бадхулқ кишилар билан,
Жаннатга бормоқлик аблахлик эрур!
Аммо пари пайкар, хурлиқо билан,
Дузахга бормаслик гумраҳлик эрур!

Базмга келгач, суврати инсон, сийрати ваҳший ҳай-
вон каби кишиларни кўрдим. Менга маълум бўлишича,
базмдагилар утириш тутагач, шу ерда ётиб қолишар
экан. Рухсат сўраб, кетиш пайига тушдим. Ҳалиги
йигитга: «Тур, менга шерик бўл, бу ерда қолма!» деб
қанча қистамай, гапимга кирмади.

Пандга қулоқ солса агар ҳар йигит,
Ақли раҳбар булар доим ўзига.
Ақдан кам бўлса баҳрамандлиги,
Асло қулоқ солмас кекса сузига!

Шундай қилиб, ёлғиз ўзим кетдим. Тонг отгач,
эшитсам, базмдагилар ҳалиги йигитга қалтис ҳазил
қилишибди. Йигит эса ёнидан пичоқ олиб, бир неча
кишини ярадор қилибди.

Хуррамий

Машаққат чекмайин асло камола етмас инсонлик,
Йигитликда ярашмас ҳар ишда бўлмоқ

паришонлик.
Оразий

Умр ёшдин утар, ҳавас дилдин,
Аёғинг ҳеч узилмагай гилдин.
Кору боринг эрур пушаймонлиг,
Бори суду зиён паришонлиг.

Мужрим Обид

Мумин киши бировнинг ҳақиға хиёнат қилмайди.

Ҳадис

Жоҳил кексадан ақлли ёш яхши.

«Оталар сузи»

Неча дам ганимат йигитлик чоғи,
Юз онча ганимат тириклик чоғи.

Хиромий

ҲИКМАТ. Қарилик зийнати гапираверишда эмас,
балки жим утиришдадир.

Сенга айтай бир насихат, эй угил,
 Сол қулогинг сенга булғай жону дил,
 Кексаларнинг пандини единга ол,
 Не деса «хуп» деб тилингни айла бол!
 Ешлигинг сарф айла ҳар бир кексага,
 Ёрдамингни курсат, айлан ҳассага!
 Кексаларни курганингда қочмагил,
 Мард кишилар одатидан кечмагил,
 Эй йигит, эл бирла булсанг яхшидир,
 Чехранг очиб, шод кулсанг яхшидир.
 Шундайин йул тутки, қолма беҳунар,
 Кимда булса гар хунар ризқи унар.
 Яхшиларнинг суҳбатидан торгма бош,
 Ёки оқиллар юзига отма тош.
 Мард кишиларга қушил, мардона бул,
 Яхшиликнинг бобида дурдона бул!
 Ешлик айемида ҳар инш осон,
 Қаригач кучдан қолиб аҳвол ёмон.
 Хул шохни қайирмоқ мушкул эмас,
 Шох қуриб қолгач ёқилгай ҳар нафас.
 Еш ниҳолга сув бериб хул боқишар,
 Қаригач арра солиб сунг ёқишар.
 Ешлигингни бил ганимат бебаҳо,
 У билан мақсадга етмоқдир раво.
 Айни меҳнат пайтидир, хушёр бул,
 Барчани ҳурмат қилу бедор бул.
 Уйлама шундай қолурман деб абад,
 Ешлик айемингга бордир чеку ҳад.
 Этагингни кексалик қули тутар,
 Беҳисоб ғамлар уша онда етар.
 Бунда сенга лозим улғай ул хунар,
 Ул хунар фазли била ғамлар ёнар.
 Сен шунинг-чун дангаса булма, угил,
 Ғайрат айла, беҳунар қолма, угил.
 Гар кишига яхши инсон ёр булар,
 Яхши инсон бирла бахтиер булар!

Хуррамий

Эй йигит! Ён-атрофингга қара, манман деган забар-
 даст кишилар ажал шарбатини ичмоқдалар. Куни ке-
 либ сенга ҳам бу косани сипқориш навбати етади.
 Шундай экан, азиз умрингни гафлат билан утказсанг,
 бундан ҳам огирроқ шармандалик ва нобакорлик бул-
 майди!

Муҳаммад Жабалрудий

Қарилар ҳолига боқ лутфинг кузидан эй йигит,
Ким, камоли ҳусн ожизлар дуосидин санга.

Огаҳий

Уз юкини узи тортмай, бошқаларга ташлаб қуйган
киши охири хор бўлади.

«Оталар сузи»

Ғанимат тут жамолу ҳусн даврин,
Масалдурким: «Яна бу дам топилмас».
Вафо қилким, йигитлик бустони,
Ҳамиша тозаю хуррам топилмас...

Отойи

Эй фарзанд! Агар дунёда доимо бахтиёр бўлай десанг,
айтилган насиҳатларни ҳеч қачон ёдингдан чиқарма!

Луқмони Ҳаким уз углига насиҳат қилиб айтаркан:

— Эй угил, бирор киши олдинга бир ҳожат билан келса, ундай кишини ноумид қилиб қайтарма. Қулингдан келганча ҳожатини раво қил. Ёнингда етарли маблағинг бўлса, ҳожатманд одамларга қарз бер! Баъзи кишилар бисотида бўлса ҳам қарз беришдан огринадилар. Керак бўлиб қолганда қарз бериб, ҳожатмандларнинг ҳожатини чиқармоқ дунёда энг яхши фазилатлардан ҳисобланади.

Луқмон доимо қарз олар ва пули бўлса бошқаларга қарз берар экан. Унинг, ҳиммати ва сажийлигини эшитган кишилар узоқ шаҳар ва қишлоқлардан қарз сураб келишаркан. Кунлардан бир кун номаълум бир савдогар унинг ҳузурига келди ва деди:

— Эй Луқмон, мен машҳур савдогар эдим. Давр ҳодисотлари туфайли бутун мол-мулкимдан ажрадим. Ҳозир қулимда ҳеч нарсам йўқ. Қулимдан ҳеч бир иш келмайди, касбу ҳунарим ҳам йўқ. Сендан қарз сураб келдим!

Луқмон уйидан минг динор чиқариб, савдогарнинг қулига тутқазади. Буни кузатиб турган Луқмоннинг угли отасига қараб:

— Эй ота, шунча пулни ҳеч вақоси йўқ нотаниш одамга бериб юбордингиз, у тониб кетса нима қиласиз? — деди.

— Эй углим, — деди Лукмон, — одамлар ҳеч қачон яхшилигинини унутмайдилар. Вақтинча улар сендан юз угирсалар ҳам вақти билан инсофта келади. Ҳар бир инсон қулидан келса бошқаларга яхшилиқ қилмоғи ва қилган яхшилигини унутмоғи зарур. Аммо бошқаларнинг ўзига қилган яхшилигини эса унутмаслиги керак.

Муҳаммад Жабалрудий

Ишга киришиш уйланиб угиргандан яхши, гафлатда қолиш эса кучли душмандан баатар!

Муҳаммад Зеҳний

Ишни пайти келгач, айлагин оғоз,
Замоннинг зайлига қараб бошла боз.
У угри кишики тортиб неча ранж,
Талаб қилиб тунда қидиради ганж.
Тараннум қиламан чиройли суруд,
Белидан узилмай турсагина уд!
Деҳқон деб уйлама ҳар ким сочса дон,
Донидан дон чиқса ўшадир деҳқон!

Низомий Гаъжавий

Умр чун борди ҳаводис, гофил одам билмади,
Ою кун оромига бир лаҳза фурсат эмас.

Машраб

Қудратга эга булган пайтингда ихтиёринг жиловини нафс қулига тутқазмаки, у сени ҳалокат жарига қулатади. Ғолиб булган пайтингда мурувватни ҳам уйла. Қул остингдагиларга шафқат билан қарасанг, улар ҳар куни келиб сенга шафқат кўзи билан боқишади.

Ибн Камолпошшо

Хорлик йуқликдан келиб чиқади.

«Оталар сўзи»

Одамдин нур олди ҳар лайлу наҳор,
Тарихнинг ҳисобин топғон ҳар одам.

Дилшоди Барно

Талаб қил булса ганжи безиёни,
Санга булғай чу умри жовидони.

Хувайдо

Эски бузук харобада чүгздек айладим ватан,
Бир тузук ошиёна йук, келмаса-келмасун нетай.

Басний

Хуш ул чоқким вафо қилса бу оюн,
Умур уксулмаса, кечмишча бу кун.

Кутб

Одам эрсанг ташқи суратга берма зеб,
Она юртингни ҳамиша айла зеб.

Анбар Отин

МАРДЛИК,
ШИЖОАТ, ҒАЙРАТ,
ҲУШЁРЛИК
Фойдалари ҳамда
НОМАРДЛИКНИНГ
ЗАРАРИ

Ҳар ким туга олса ўлимни ҳам хор,
Шижоат бобида булур улугвор.

Абулбаракот Қодирий

Азизим, ботир деб шундай кишига айтиладики, у ўз элининг тинчлиги учун ҳар қандай машаққат қадаҳини қабул қилиб, шоду хуррамлик билан нуш этади. Марди майдон деб шундай кишига айтиладики, бундай кишининг ақли бирор ишни қилишга қарор топса, жонидан кечиб, ҳаётидан қул ювиб, мақсад майдонига қадам қўяди. Байт:

Жондан кечиб майдон сари сурган от,
Бахту-иқболига бўларсан муяссар!

Хожа Самандар Термизий

Довюррак бола найза ва ёйи билан
Тик қояларни кезиб
Ёлғиз юради дейишади,
У мана шундай ботир экан.
Билиб қўйинг: бу — яхши.

«Таъбирнома»

Маъмурнинг вазири Муҳаммад ибн Довуд кунлар-

дан бир кун бир одамнинг шундай деб турганини эшитиб қолди:

Ақл эгаси булсанг журъатга ҳам эга бул,
Чунки журъат булмаса иккиланиш юз берар.
Шунда у қуйидаги байтни илова қилди:
Журъат эгаси булсанг шошил ишга солмоққа,
Чунки журъат бузилса ишни орқага сурар!
Мухаммад Зехний

Олам фили қайтаролмас журъатимиз,
Чархдан зурроқ шавкатимиз — қудратимиз.
Гар чумоли кириб қолса сафимизга,
Шер этажак уни дарҳол давлатимиз.
Пахлавон Маҳмуд

Кишиким бозусида бордур зур,
Узиндин айламас озори бир мур.
Саид Қосимий

Туккуз кукдин утсанг ҳам этма гурур,
Ки фақр аҳли олдида ҳечдур бу туккуз.
Эмас мард тургонни йиқса киши,
Агар келса қулдин йиқилгонни тургуз.
Мунис

Анушервон Бузургмеҳрдан суради:

— Шижоат нима?

Бузургмеҳр унга:

— Юракнинг қуввати! — деб жавоб берди.

Анушервон яна ундан:

— Нега қулнинг қуввати эмас? — деб суради.

— Агар юракда қувват булмаса, — деб жавоб берди
Бузургмеҳр, — қулда ҳам қувват булмайди, қул қуввати
юрак қувватига боғлиқ!

Шеър:

Юракнинг кучидан қул куч олади,

Кимда юрак кучли, қул ҳам кучлидир!

Абулбаракот Қодирий

Матонат бу ҳар бир инсоннинг уз фикрида ва сузида саботли булиши, бир ишга қул урганда уни охиригача етказиш учун маҳкам туриши ва барча ишда сабр қилишидир. Матонатсиз одам бир ишни бошлайди, бироқ салгина қийинчиликдан сунг уни ташлаб юборади. Бирор киши уни салгина койиса ёки камчилигини

танқид қилса, дарҳол иродаси букилади ва ишончини йўқотади, шубҳа остида қолиб, қилаётган яхши ишини ҳам чала қолдиради.

*Ҳаслиддин ал-Ҳасаний**

Мардона бул, эмди яхшидур иш келиши,
Тангрига сени, элни сенга топширдум.

Бобур

Аллоҳ ғайратли одамни яхши кўради.

Ҳадис

Азизим, ҳар қандай семиздан ботирлик умид қилиб бўлмайди ва ҳар қандай зур овозли ва йўгон жуссалидан қувват тамаъ қилиш ноуриндир. Курганмисан, қамиш қанчалик йўгон бўлмасин, барибир ингичка чўпдек си-нади, лайлакнинг қадди қанча дароз ва баланд бўлмасин, бургут қулида ожиз бўлиб қолади. Байт:

Мардлик кичиклигу йўгонликдамас,
Қара, лайлак йўгон, бургут кичикдир!

ҲИКОЯТ. Тулки урмонда яшар эди. Бир куни эрта-лаб овқат излаганича ҳар томонни кеза бошлади. Тасо-дифан бир товукқа кўзи тушиб қолди. Уни тутишга бел боғлади. Шу пайт қулоғига баланд бир овоз эшитилди. У чор-атрофга қараб, дарахт тепасида турган йўгон гавда-ли, семиз бир нарсани кўрди. Иштаҳаси очилиб кетди. Уша семиз нарсага эришиш мақсадида юз ранжу кул-фат билан дарахт тепасига чиқди ва унга чанг солди. Уша нарсанинг ичи бум-буш бўлиб, ҳаводан узга нарса йўқ эди. Тулкининг очкузлиги туфайли бу ногора унинг кузига семиз ҳайвон бўлиб кўринган эди. Шамол таъси-рида дарахт шохлари тебраниб, унга урилар ва чиқаёт-ган овоз ҳайвон овози бўлиб туюлган эди. Тулкининг дили ҳасрат утидан куйиб, надомат ёшларини тўқди. Сунгра узига деди: «Эссиз, бу ҳаводан шишган нарсани деб ҳалол сайдимни қўлдан чиқардим, фойдасиз бу йў-гон гавдадан ҳеч манфаат етмади!». Қитъа:

Ногора даранглар тинимсиз, вале,
Ичи бушдир, бунда нима фойда бор?
Ақлинг бўлса ишнинг танини уйла,
Ялтироқ ташига қилма эътибор!

* XV. аср охирилари — XVI. аср биринчи ярмида яшаган адиб. Ҳикмат-лари мумтоз пандномалардан жой олган.

Инсонни унинг лиқони, яъни тилидан синамоқ керакки, ҳикматларда: «Одамнинг кимлигини либоси ва салласидан эмас, тилидан билинг!» — дейилди.

Хожа Самандар Термизий

Эй азиз фарзанд! Билгинки, шижоат барча фазилатларнинг онасидир. Кимда шижоат бойлиги бўлса, унда хилма-хил фазилатлар булади. Шижоатли кишини барча яхши куради. Шижоатли киши жангда ҳам душман дилига ваҳима солади, бошқаларни олга юришга илҳомлантиради.

Мард билан улфат бўлган мардликка етади, номардга яқин юрган киши гамдан боши чиқмайди.

Мард одамнинг ваъдаси ҳам нақд, ҳам тез булади.
«Оталар сузи»

Мард келдинг, мард кетгил, тоқатинг тоқ бўлса
ҳам,
Утма номард купригидан сув сени оқизса ҳам.
Оразий

Азизим, бургутга шоҳлар қўлидан жой тайин этилганининг боиси шулки, у узини бойугли каби уй ичига олиб утирмайди. Бойуглининг деворлар орасида қолиб кетганининг боиси эса харобалардан умид узиб чиқа олмаслигидир. Байт:

Бургут каби жавлон уриб сайр қил,
Бойуглидек тоқай жойинг вайрона?!
Хожа Самандар Термизий

Гар мард эрсанг тилингни сақла,
Гийбату бўҳтону дилозорликдан асра.
Кошифий

Яна билгил кимунким гайрати бор,
Тиши эрса эрур (ул) эрди тақи эр.
Эрур гайратсиз эр мен тегали мумун,
Ул эрдин бекрак улгайратли хотун.
Қутб

Марди майдон шундай одам буладики, эртаю кеч душманга зарару, дустга фойда келтиради.
Абу Райҳон Беруний

ҲИКМАТ. Мақсадни қулга киритишда гайрат иш беради. Ҳар кимда гайрат бўлмаса, унда узгаларга ибрат бўла олиш қобилияти бўлмайди.

Муҳаммад Жавҳар Заминдор

Бўлмоқ керак ҳамиша инсонда тоза гайрат,
Қул ушлашиб иш ишланг бир-бирингга бомуҳаббат.
Оразий

Бир куни бир ҳақимдан: «Ботирлик яхшими ёки ақлу тадбирми?» деб сурадилар. У эса: «Ботирлик тиг бўлса, ақлу тадбир қулдир. Агар уларга иш қилиш топшириладиган бўлса, қул тигсиз ҳам уни амалга ошира олади, аммо тиг қулсиз бирор ишни амалга ошира олиши муаммо!» деб жавоб берди. Қитъа:

Ақлу тадбирсиз киши қулдан берар мол-мулкни,
Ақлу тадбирга суян бойлигим турсин десанг!

Абулбаракот Қодирий

Ҳушёр шундай одамки, қулида борини диққат билан сақлайди. Бугунги ишни эртага қолдирмайди.

Йигитликка ярашгай қаҳрамонлик бирла полвонлик,
Тенгу туш фазлу ҳунар топмоқда мактабда юриб,
Куча-қуйда сен юриб чекмоқ алам даркор эмас,
Кундалик умрингни урганмоғу ургатмоққа бор,
Бу жаҳонда ҳеч бир иш кўрки нодаркор эмас.

Оразий

— Йигит йигитдан нимаси билан ортиқ?

— Ҳушёрлиги билан!

Ҳушёрлик улкан бойлик, танбаллик эса вақтни бе-
корга утказишдир.

«Оталар сузи»

Азизим, жанг они ва уруш соатларида баҳодир ки-
ши фақат шуҳрат ҳақида уйламаслиги, ҳаётим ва мол-
мулким ҳеч нарса эмас, деб ўзи учун ўзи ҳукм чиқа-
риши зарур. Жанг пайтида арзимас нарсалар ҳақида
уйлашдан қўра енгиш ҳақида уйлаш афзал. Байт:

Номусдан афзалроқ бўлса агар бош,

Салламас чимматни епингин, эй ёш!

Ҳожа Самандар Термизий

Кишиларнинг суқига ишингни бермагин,
Вафосиз кишиларга ошингни едирма.

Юсуф Хос Ҳожиб

Айтишларича, бир араб саркардаси бор эди. Қариб қолишига қарамасдан унинг дилида ҳамон шижоат йўқолмаган эди. Бир куни отга минмоқчи бўлди. Икки киши келиб, унинг қўлигидан олиб, отга зур-базур миндириб қўйдилар. Улардан бири таъна қилиб: «Отга зурга миндириб қўйдигу, унинг қўлидан нима иш келарди?» деди. Буни эшитган саркарда бояғи одамга деди: «Ҳа, отга икки киши миндирди, аммо уни минг киши ҳам тушира олмайди!».

Буни эшитиб турган Анушервон унга таҳсин уқиди ва деди: «Ҳа, у рост айтади, қўл юрак қувватига тобеъдир, унинг юрагида ботирлик кучи бор!»

Абулбаркот Қодирий

Азизим, беақл киши шундай кишики, жанг вақтида сулҳ тузишни истайди, тинчлик пайтида эса жанг қилишни хоҳлайди, қаҳрини сочиш лозим бўлган пайтда лутфу карам эшигини очади. У оқилларнинг мана бундай деганини билмайди:

Бемаврид жангу сулҳ фойдасиз, зиён,
Гулга гул бўлгину, тиконга тикон!

Ёки:

Тинчлик истасалар, тинчликдан кечма,
Жангга талаб қилса юз буриб қочма!

Хожа Самандар Термизий

Бир кунлик адолат юз кунлик тоат-ибодатдан афзал.

«Амир Темур утиглари»

Афросиёб уз лашкарларига: «Жангга ҳарис бўлинг, узоқ яшайсиз, улимга ҳозир бўлинг, бахту иқболингиз кулади!» дер эди.

Келтиришларича, Искандар жангга отланиб кетиш олдиан устози Арастудан насиҳат ва маслаҳат олар экан. У бир куни Арастуни чақирди ва унга деди: «Эй ҳаким, мен узоқ юртларга бормоқчиман, у ерларда турли хил одамларга дуч келаман, улар билан қандай муомала қилишим керак?» Ҳаким унга шундай насиҳат қилди: «Эй Искандар, иложи борича одамларда ўзингга нисбатан душманлик ҳиссини уйғотма, дўстларингни эса ҳар хил сўз ва феълнинг билан хафа бўлишларига йўл қўйма. Биров сенга душманлик қилса, унга ёмон кўз билан қараш урнига яхши сўз ва ҳадиёлар

билан хурсанд қил, натижада дўстга айланади. Дусларингни гапига қулоқ сол, уларнинг иззат-хурматини жойига қуй, шунда улар душманга айланмайди». Искандар унга: «Яна давом эттир», — деди. Ҳақим деди: «Душманинг битта, иккита булса ҳам уларнинг нима қилаётганидан беҳабар булма, юмшоқлик билан қилиш мумкин булган ишни қўполлик билан амалга оширма!»

Абулбаракот Қодирий

Оқил ақли ҳисга гирифтор булмас,
Ҳасад қилган билан тилло хор булмас.
Номард — ит кабидир, мард буюк дарё,
Дарё ит дамидин ҳеч мурдор булмас.

Паҳлавон Маҳмуд

Елгончилик кишини адолатдан юз угиртиради.

Абу Райҳон Беруний

Номард одам ҳақни қуйиб, ноҳаққа майл этади.
Номард киши узрингни қабул этмайди, хатоингни эса кечирмайди.

Разилона яшагандан мардона улган яхши.

Зайф одам эҳтиёткорликни қулдан бермаса душманини йиқади.

«Оталар сўзи»

Номард хизматига ендошма зинҳор.

Паҳлавон Маҳмуд

Қурқоқнинг жанжали узоқ булади
Бировни қурқитмаган бировдан қурқмайди.
Кучли одамларга ярашмайдиган иш кучсизлардан қасос олиш,

Чиқмагил маккорликнинг томига,

Тушқасен аду балонинг домига.

Арфа экиб дашт билан роғда,

Бугдой олғум дема урар чоғда.

Алманӣ

Одамига тажриба доя этар,
Ростлик эр ўғлина моя этар.

Ҳайдар Хоразмий

Олам иши бошида булмайди бир мард,
Номарднинг бошидан чиқарарди гард.
Олам иши доимо мисли нард уйин,
Найранг билан ютади мардларни номард.

Паҳлавон Маҳмуд

ИШҚ, МУҲАББАТ
БАЁНИДА

Муҳаббат аҳлининг жуёни бўлгил,
Ушалким ушлади, қурбони бўлгил.
Муҳаббатсизки бўлди ҳар қаю зот,
Агар фарзанди шириндур, эрур ёт.

Суфи Оллоёр

Ёрнинг васли эмас озорсиз,
Гулшан ичра гул топилмас хорсиз.
Тан бузулди эмди роҳат қолмади,
Соя пайдо булмағай деворсиз.

Нодира

ҲИКМАТ. Ишқ либосини кийишдан ор қилиш ва муҳаббат лаззатидан бебаҳра бўлиш табиатнинг оғир жафоси ва касаллик тақозосидир.

Мажидиддин Хавофий

Муҳаббат баҳри ошиқлар еридур.
Анга кирган тақи эрнинг эридур.
Муҳаббат шарбатин ичган унутмас,
Анга ҳар ким насихат қилса тутмас.
Керак ошиқ чиройи заъфарондек,
Нигори фикрида барги хазондек.
Эрур чун ишқ дарёси муаззам,
Кира олмас анга ҳар қайси одам.

Мажлисий

ҲИКОЯТ. Келтиришларича, ҳижрон ғамидан ўқ еган бир киши ночорлик туфайли гоҳ йиғлар, гоҳ кулар, гоҳ нола чекиб, бошига тупроқ сочар эди. Уни курган бир киши: «Ажабо, бу одам жинни бўлибди, уни бандга солиб, даволаш керак, токи бу номақбул қилиқдан қутулсин!» деди. Бироқ унинг дардидан воқиф бир киши утиб борар экан, шундай деганини эшитдим:

Ошиққа на занжир, ва на банд писанд,
Унга таъсир қилмас, на таъна, на панд!
У шундай ҳолдаки, ут ичра гуё
Ташлаб юборилган бир сиқим сипанд!

Хуррамий

Ҳамдами ишқ булмади ҳар булҳавас,
Утга ёвуқ келса, куяр ҳар хору хас.

Саид Қосимий

Жон бериб абнои даврондин вафо куз тутмаким,
Йуқтурур бу шева не маҳбуб, не аҳбобда.

Хусайний

ҲИКМАТ. Киши уз ерини ағер билан кургандан
кура жудолик меҳнатини тортгани афзал. Байт:

Умрбод жудолик курганим афзал,
Сени узга билан кургандан бир он.

Муиниддин Жувайний

Васл истама ҳажр ранжи чекмай,
Ким комини топти бериёзат.

Комил Хоразмий

Кунгул севганларига лутф этгай,
Севмаганлар жаҳаннамга кетгай.

Сайедий

Ошиқ була билмас кишики жонин аяса
Ушшоқ кузина сару дастор курунмас.

Ҳофиз Хоразмий

Мусулмони комил бўлишингиз учун бир-бирингизга муҳаббат қуйишингиз шарт. Урталарингизда муҳаббат пайдо бўлишлиғ учун саломни ошкоро берингиз ва бир-бирингизга жаҳл қилишдан сақланингиз, чунки

жаҳл тарашлагучидир, яъни у сочи тарашламайди,
балки динни тарашлайди.

Хадис

Ишқ рамзидин агар бир қилча фаҳм этса фақиҳ,
Тарк этар эрди қамуқ фатвою қилу қолни.

Отойи

Тугри юрган ошиқлардан худо рози,
Ошиқ иши осон эмас, қилма бози.
Ёлгончилар «ошиқмен» дер, Оллоҳ қози,
Имонини пучак пулга сотар эрмиш.

Аҳмад Яссавий

ҲИКМАТ. Сурадилар: «Ошиқ учун энг оғир укубат
нима?» Жавоб берди: «Узоқ муддатли умиддан кейин-
ги ноумидлик!» Байт:

Умидвор булса-ю, ноумид қолса,
Бундан ортиқ дард йуқ ошиқ-маъшукқа!

Мажидиддин Хавофий

Муродим булмасун ҳаргиз муяссар,
Кунгулда сендин узга булса матлуб.

Отойи

Муҳаббат маслаҳатсиз пайдо булади.

«Оталар сузи»

Бир бузук вайронадур ул уйдаким ёр булмаса,
Ёр ила обод эрур, ул уйда ағёр булмаса.

Хувайдо

ҲИКОЯТ. Мажнун ҳақида ҳикоя қилишларича, у
ҳар куни Лайлини кўргани келар, аммо Лайли ундан
юзини яшириб олар экан. Бир куни Лайлидан: «Нега
юзингни ундан яширасан?» деб сурадилар. Лайли:
«Ҳар куни юзимни кўрсатаверсам, унинг дилида менга
нисбатан булган муҳаббатни камайиб қолишидан қур-
қаман!» деб жавоб берди.

Хуррамий

Зинҳор ишқ ишин усал тутма, эй кунгул,
Осони мушкул эрур анинг мушқилоттин.

Отойи

Бирор нарсага ортиқча муҳаббат қўйиш кузни қур,
қулоқни қар қилади.

«Оталар сузи»

Ошиқи содиқ эсанг жонон учун жон уйнағил,
Неча мушқил булса жон уйнамоқ, осон уйнағил.
Чунким айладинг жигар бирён муҳаббат утина,
Бошни бир ён солғилу жонингни бирён уйнағил.

Ҳофиз Хоразмий

ҲИКОЯТ. Айтишларича, Хусрав Парвиз узининг қонхўр душманини ўлдириш мақсадида кучли заҳар тайёрлатган эди. Заҳарни шишага қўйдириб, ҳеч ким қўрмайдиган жойга осиб қўйди. Сўнг Ширинга тайинлаб деди: «Зинҳор бу шишанинг оғзини очма, ҳеч кимга курсатма, ҳақимлар ҳикмат юзасидан қўп йил уринишлардан сўнг ушбу нарсани юзага чиқардилар!»

Айтишларича, кўнлар утиб Ширин Фарҳод билан учрашиб қолди. Ширин унга илтифот тариқасида ўша шишадаги нарсадан қўйиб узатди ва деди: «Бу шундай шарбатки, Хусрав унинг ҳар қатрасини жонидан азиз қўради, ҳеч кимга бир томчисини ҳам раво қўрмайди». Ширин унинг қаттол заҳар эканини билмас, аксинча, жон бағишловчи обиҳаёт шарбат деб ҳаёл қилар эди.

Фарҳод Ширин қўлидан пиёлани олди ва уни оддий сувдек сипқариб юборди.

Ҳар киши ишқ йулида лоф урса-ю,
Жонидан қўрқса агар ошиқ эмас!

Ширин ундан: «Қалай, асал эканми?» деб сўради. Фарҳод «Билмадим, аммо уни сенинг қўлингдан ичганим учун асалдан ширин!» деди.

Кимнинг юрагида ишқ булса пинҳон,
Заҳарни шақар деб қилади гумон!

Хуррамий

Агар маъшуқа майли йўқ, билингиз
Эта билмас анга ушшоқ ҳаргиз.

Мажлисий

Ақл ила ишқ харгиз туз келмади бу йўлда,
Ошиқ қошинда сигмас чун зоҳиди мувасвас.

Ҳофиз Хоразмий

Муҳаббатсиз киши одам эмасдур,
Гар одамсен, муҳаббат ихтиёр эт.

Нодира

Жавру жафо йуктурур ишқда,
Айни вафо турур қаму озори ишқ.

Ҳофиз Хоразмий

Гар қабулиятга қобил тушса жон жоним санга
Жонима миннат фидо булсун, бегим, жоним санга.
Гадойй

ҲИКОЯТ. Бир киши уз ўглини ҳаёт учун зарур булган баъзи фанларни урганиш учун бир муаллимга топширди. Байт:

Дуненинг қарори илм биландир.
Илмсиз кишига йўқдир эътибор.

Бир куни муаллим онасига шикоят қилиб: «Ўглинг илм урганишга унамаябди, вақтини уйин-кулги билан зое утказмоқда», деди. Байт:

Ҳар инсон илмдан топса баҳра,
Иши уқиш ила саволу жавоб!

Онаси муаллимдан: «Билолмадингми, унинг табиати қайси касбга мойил, ҳаракати қайси ишга қобил?» деб суради. Муаллим: «У касб урганишдан утиб, қобилиятдан маҳрум булган. Билишимча, унинг хотири маҳбуб учун нигорон, дили эса маъшук юзига ҳайронга ухшайди:

Узи меҳнатга ожизу, боши савдога лиқ тула.
Бугуну эртанинг фикри ҳақнда уйламас сира!

Мен илму иймондан савол қилсам у васлу ҳижрондан гапиреди, мен ҳалолу ҳаромдан ҳикоя қилсам, у зулф ила холдан оғиз очади!» Онаси деди: «Ишқ кучасидан юришнинг оқибати саломатлик булмаса ҳам, аммо бу йулдан юриш маломат ҳам эмас! Ишқ изтиробли булса ҳам, аммо ошиқ булиш ихтиёрий эмасдир! Байт:

Домга тушган ночор қушнинг ҳолини
Озод юрган бургут билмас ҳеч қачон.

Қафасдаги булбул нолишин эса
Ер-ла юрган каптар сезмас бегумон.

Уни озод қил! Ишқда шундай хосият борки, у
кишини латофатли, назокатли ва ҳушёр қилади! »
Байт:

Ҳар кимсанинг боғ ила бустонлари булса ҳам,
Хушнуд эмасдир ҳаргиз унда ёри булмаса.
Кунгил бермоқ бировга, ҳаётнинг узи шулдир,
Жонсиз сувратдир кимнинг гулузори булмаса!
Мажидиддин Хавофий

Муҳаббат мулкина ким булса восил,
Булур ул маъно ичра пири комил.
Муҳаббат мулкани изла одам ичра,
Уюб қолма бу олам ичра гофил.
Ҳофиз Хоразмий

Гар табассум айласанг гулшандаги гуллар аро,
Лабларингнинг рангига гул барғи хандон ухшамас.
Хувайдо

Яширин тугилган севги
Айрилган кун билинар.
Оғриқ кузни беркитма,
Ёши ошқора қилар.
Маҳмуд Қошғарий

Узинг биродар кунглини билмоқ истасанг,
Суз билан газабини келтир ва қовоғингни сол.
Сени севиши, севмаслигини билайин десанг,
Севимлироқ нарсасини сўра, дарҳол тушунилади.
У бу икки нарсага қовоғини солмаса,
Ушбу кишини жон билан тенг тутиш керак.
Юсуф Хос Ҳожиб

ҲИКОЯТ. Айтишларича, Лайли ишқ ва ҳуснда
машҳур бўлиб кетгач, уша давр подшосининг кунглида
уни куриш истаги тугён уриб, шунча гап-сузга сабаб
булган Лайлининг жамоли қандай эканини билмоқ
истади. У Лайлини кургач, ҳафсаласи пир, хилватга
равона бўлди ва яқинларига қараб: «Лайли чиройли
эмас экан, Мажнуннинг унга шунчалик мафтун бўли-
шининг боиси нима?» деди. Улар «Лайлининг гузалли-

гини пайқаш учун унга Мажнуннинг кузи билан бо-
қиш керак!» деб жавоб беришди.

Хуррабий

Табибо, сен даво топмакни қилма ихтиёр ким,
Муҳаббат дардига ҳеч кимса топкан йуқтур дармони.

Увайсий

Ёр айласа ёри бирла ифтор,
Йуқ рузада мундин узга давлат.

Нодира

Севгининг кузи кўр.

«Оталар сўзи»

Тиламагил жаҳондин нўшдору,
Асалнинг таъми чун орқамда йуқтур.
Вафо излама ҳар мужримдин, эй дуст,
Вафо ҳоли чун ҳар мужримда йуқтур.

Хофиз Хоразмий

Ваъдага вафодорлик иймондандир.

Ҳадис

Ишқ ути ҳар ердаки урса алам,
Билки қилур жумла вужудни адам.
Ишқ жон мулкида султон эрур,
Шоҳу гадо анга чу яксон эрур.

Дурбек

Хувайдо, ҳар ишеки бемашаққат булмагай ҳосил,
Машаққат тортмагунча ёр васлига этиб булмас.

Хувайдо

Гофил эллар ошиқ ула билмади,
Ишқким манинг бикин нодон тилар.

Хофиз Хоразмий

Улусқа раҳм этиб ғамхур бўлгил,
Ҳамиша шоду бархурдор бўлгил.

Хоразмий

Ошиқ эрсанг, кеч бу шондин, алвидо,
Жону дилдин, хону мондин; алвидо.

Сайедий

Гадони шоҳ қилур, шоҳни гадо ишқ.

Сайқалий

Аюр: ишқ бирла тирик ушбу олам,
Агар ишқ бўлмаса бўлмас эрди одам.

Қутб

Умрингнинг баҳорида муҳаббатни суғоргил,
Куз мардумининг гирияси борони ганимат.

Увайсий

Агар бўлсанг висолин гадойи,
Муяссар бўлса, бўлмагил жудойи.

Сайёдий

Ишқ ути ҳам кимда бўлса нолаю фарёд этар,
Булбули бонолаям, оху фиғона тушди уг.

Увайсий

Деманг тарки ишқини қил ихтиёр,
Бу ишда менинг ихтиёрим қани.

Бобур

Бузма ошиқ кунглини, биллаҳки, ишқ атворида,
Ҳеч журм аҳли муҳаббат кунгли озорича бор.

Ҳусайн Бойқаро

Жаҳонда жаврлар ошиқ учундир,
Вале, билгил, алар лойиқ учундир.

Мажлисий

Ҳазар қил, куп жафо қилма, эй хур,
Ки ошиқ аҳлининг оҳи ёмондур.
Кечасиз рӯз бўлмас, шодсиз ғам,
Равиши даҳр илан бу ҳола одам.

Сайқалий

Иғлиса ошиқ кулари, бас, маҳол,
Кулса тақи билгил ялғон кулар.

Ҳофиз Хоразмий

Хирад элига куксин тутди қоғоз,
Ҳам ирфон ишқида қон ютди қоғоз.

Анбар Отин

Кузларинг гар тукса қоним, жон анга бўлсин фидо,
Ким, жафо айни вафодур ёрга севган ёридин.

Отгойи

Ишқсиз камол булмас ушбу оламда.

Паҳлавон Маҳмуд

Кимдаки ишқ бордур, зор тақи низордур,
Гарчи гадойи хордур, ишқ ани подшо қилур.

Ҳофиз Хоразмий

Ошиқ эрмас ул маҳвашким, тилар зар бирла васл.

Отгойи

Бу ишқ савдосининг поёни булмас,
Агар ошиқ ўлар, товони булмас.

Сайёдий

Бевафоларга кўнгул берса агар ҳар кимсаким,
Мубталойи меҳнати ҳижрон экандур билмадим.

Толибий

Отгойига биҳишти жовидондур,
Севар ёри бирла бир лаҳза дийдор.

Отгойи

Фироқдин сунгра хуш булур қовушмоқ,
Қоришмиш янглиғ ул шаккарга қаймоқ.

Қутб

Мен нетай боғу биҳишту қасри хулду хурни,
Чун менга бир дам висолинг яхшироқтур боридин.

Отгойи

Тилар эл мансаби олий ва лекин,
Отгойи сарви озодинга банда.

Отгойи

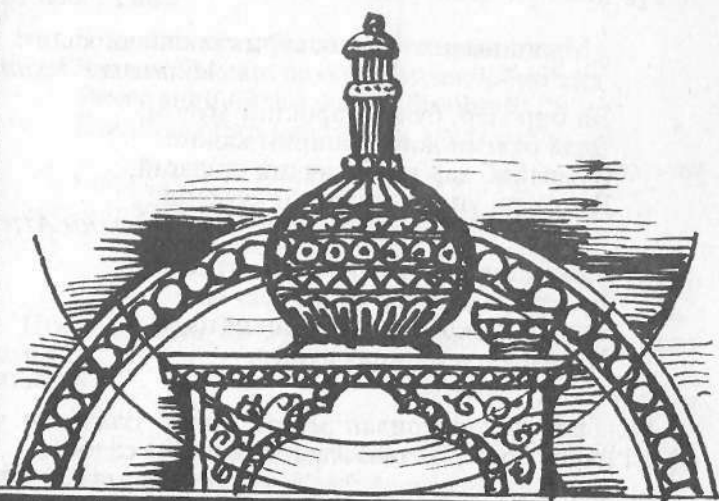
Киши жаҳонда ризо бирла тарки жон этмас,
Магарки сендин айиргай, бегим, қазо бизни.

Отгойи

Чун ҳашр қисмат кунинда бўлди таъйин, эй,
Неча манъ этгайсан охир ошиқи авбошни.

Гадоний

ХУШХУЛҚЛИК,
ШИРИНСЎЗЛИК,
РАҲМ-ШАФҚАТ,
МУРУВВАТНИНГ
ФОЙДАСИ,
МИННАТНИНГ ЗАРАРИ

Кимки билиб сўзласа уз сўзини,
Билди яқинки таниди ўзини.
Ҳар кишиким билди ўзин сўзламас,
Ҳақдин у чун ўзгани кўзламас.

Саид Қосимий

Мулойимлик — ризқ сари етакловчи калит!

Муҳаммад Зеҳний

Эй биродар, бўлса идрокинг мудом,
Элда булгин доимо ширин калом!
Хумрайиб ҳар кимса ачкиқ сўзлагай,
Дустлари ундан қочишни кўзлагай!

Фаридиддин Аттор

Ҳалимликни қилсанг агар ихтиёр,
Булуր халқи олам сенга дуст-ёр.
Булуր мевали шохнинг боши паст,
Ҳалим ўлғуси оқилу хушёр.

Сайқалий

Болалар ўз оталаридан мерос қилиб оладиган уч
афзал нарса бор: хушмуомалалик, одоб ва садоқат.

Муҳаммад Зеҳний

Ҳақимларнинг айгишича, хушмуомалаликнинг ун-
та белгиси бор. Улар қуйидагилар: инсоф, ақл, илм,

ҳилм, олийжаноблик, куркам феъл, яхшилиқ, сабр,
шукр, мулойимлик.

«Ғавоқиҳ ал-жуласо»

Ажаб тути тақаллум хушсуханлар,
Аларнинг шонида кел эй суханвар.

Сайқалий

Баъзи ҳақимларнинг фикрича, хушхулқликнинг ун-
та нишонаси бор. Улар қуйидагилар: биринчи, яхши
ишларда одамлар билан ҳамиша бирга булиш, иккин-
чи, нафс куйига кирмаслик, учинчи, узгалар айбини
қидирмаслик, тўртинчи, бировдан бирор айб содир
булса, уни яхшиликка йўйиш, бешинчи, айбдор узр
сўраса, айбини кечириш, олтинчи, муҳтожлар ҳожати-
ни чиқариш, еттинчи, узи ҳақида уйлайвермай, бошқа-
лар ҳақида ҳам қайгуриш, саккизинчи, уз айбига иқ-
рор булиш, тўққизинчи, очиқ юзлик булиш, унинчи,
хушмуомала булиш.

Жаҳонда қидириб, кимдан сўрмадим,
Яхши хулқдан яхши нарса кўрмадим!

Абулбаракот Қодирий

Инсон гузаллигининг асоси унинг чиройли хулқи-
дир.

Чиройли хулқ билан инсон инсондир,
Четдан боқсанг шакли ҳаммаси бир хил.
Рангу ҳиди билан фарқи билинар,
Езилишда бир хил булган «гулу гил!»

Хуррамий

Хуш қилиглиқ булур саодатманд,
Хоҳламаски, етурғай элга газанд.

Сидқий Хондойлиқий

Ширинсузлик ва мулойимлик балони қайтаришга
қодир.

Бархурдор ибн Маҳмуд

Кулса киши юзинга,
Курклик булиб қурингил.
Ширин, очиқ суз суйла,
Ёқмоқ учун урингил.

Маҳмуд Қошғарий

Азизим, дилингга мулойимлик ва сабот нури билан оро бергинки, ҳалим кишининг дили малоҳатли булади. Маънолар гавҳарининг хазинадори мавлавий Жалолиддин Румийнинг куйидаги сўзлари бу маънога гувоҳдир:

Ҳилм тиғи пулат тиғдан уткирроқ,
Ҳилм юз лашкарни енгар беяроқ!
Хожа Самандар Термизий

Заҳру шакар хосияти сўздадур,
Меҳру муҳаббат томури куздадур.
Саид Қосимий

Кечира олишлик — мардлик, кечира билмаслик номардлик саналади.

«Амир Темур утиглари»

Ҳикмат. Бир ҳақимдан: «Кўркам хулқли киши ким?» деб сўрадилар. У эса: «Ёмон хулқига сабр қилган киши!» деб жавоб берди. Байт:

Олий ҳиммат билан покиза кўнгил,
Кишини етказар бахту камолга.
Ҳар кимнинг дилида булса бадфёъллик,
Умрини совурар бир кун шамолга!
Хуррамий

Ки ҳар ким аён этса яхши қилиқ,
Етар яхшилиқдин анга яхшилиқ.
Навоий

Айтадилар:

— Агар сен ҳаётим яхши ўтсин десанг, дўстга ҳам, душманга ҳам очиқ юзли бўл, ўзингни баланд тутишга уринма, утирганда бармоқларингни бир-бирининг орасига суқиб утирма, узутингни уйнама, тирногинг билан тишларингни кавлама, бармоғинг билан бурнингни ушлама, одамларга қараб керишма!

Абулбаракот Қодирий

Яхши феъл билан кишилар кўнглини олиб, ўзингни ёмон қилиқлардан сақлаб яша.

Аҳмад Югнакий

Ҳар бир иш мулойимлик билан қилинса, рӯёбга чиқиши аниқ ва равшандир.

Ҳадис

ҲИКМАТ. Уч кишини уч жойда таниш мумкин. Мулойим одамни ғазаб келганда, ботир одамни жанг майдонида, ҳақиқий дустни ҳожат тушганда! Байт:

Дустларинг муҳтож бўлса пул ила қилгин мадад,
Душманинг қилса ҳужум тиг ила жонин суғур.
Ҳар қачон ёдингда бўлсин: ҳар киши мардман деса,
Мардлигин билмоқчи бўлсанг мардлигин майдонда
кур.

Муиниддин Жувайний

ҲИКОЯТ. Ардашер Бобак уз юртини адолат зийнати билан безатган эди. Бир куни у уз углининг ғоят қимматбаҳо кийимлар кийиб олганини кўрди. Уни олдига чақириб: «Уғлим, киши шундай либос кийсинки, бундай либос ҳеч бир хазинада бўлмасин!» деди. Угли ундан «Эй ота, у қандай либос, нимадан тикилади?» деб сўради. Отаси унга: «У шундай либоски, матоси яхши хулқ ва яхши ишдир, ипи эса муроса ва сабрдан бўлади!» деди. Байт:

Доимо яхшидир ишбилармонлик,
Муроса ҳам доимо яхшидир аммо!
Абулбаракот Қодирий

Улуғлигинг ошса хушхулқ бўлгил.
Маҳмуд Кошғарий

Ҳар ким билан кулиб туриб, очиқ юзлик билан сузла.
Муҳаммад Ҳусайн

Яхши хулқдек олий насаб йўқ.
Ҳадис

Табиатга ҳар неки одат бўлур,
Чу эскирди одат табиат бўлур.
Навоий

Кўркам хулқ қуйидагича бўлади: олиб кетса берилди, яхшиликдан маҳрум этилса яхшилик қилади, зулм

қилса, мурувват курсатади, шундай қилган кишига одамлар ибрат кузи билан қарайдилар.

Бир доно киши бир улуг олимнинг куйидаги сузларини келтиради: «Еқимли хулқ кишининг барча айбларини куёш қорни эритиб юборгандек эритиб йуқотиб юборади».

Абулбаракот Қодирий

Гузал сузла ва еқимли булган тил агарда кўнгил билан бир булса, яхшироқ булур.

Навоий

Раҳм ва шафқат инсонларнинг энг яхши фазилатларидан биридир. Раҳму шафқатли киши доимо одамларга ёрдам қилини чўзади, ожиз ва нотавон кишилардан хабар олиб туради. Байт:

Ожизларга ёрдам қилмоқ улугликни оширади,
Сулаймон ҳам назар қилгай эди доим чумолига.

Мурувватли ва шафқатли одамни ҳамма хурмат қилади, номини эса эҳтиром билан тилга олади. Байт:

Нияти пок булса ҳар кимни агар,
Гул-гиёҳ урнига гавҳар устирар!

«Махзан ал-улум»

Вайрон кунгулларни карам ганжи била обод қил.

Огаҳий

Бир ҳакимдан: «Хушхулқ киши қандай киши?» деб сурадилар. Ҳаким: «Ҳеч нарсадан ранжимайдиган киши!» деб жавоб берди. Ёмон хулқли киши ҳақида сураганларида эса: «Ёмонлик билан яхшилик уртасидаги фарқни билмайдиган киши!» деб жавоб берди.

Хуррамий

Тутма бадгу бирла суҳбатким, ёмон сўз захридир,
Неши занбури киби ҳар дам берур озорлар.

Мунис

Хайрли ва савобли ишлар инсонни турли ҳалокатлардан сақлайди.

Ҳадис

Аё дўстлар, нодон бирла улфат булуб,
Бағрим куюб, жондан туйиб, ўлдим мано.

Тугри айтсам, эгри йулга буйин тулгар,
Қонлар ютуб, гам захрига туйдим мано.

Аҳмад Яссавий

Кимки мулойим булса саодатлик, кимки камгап
булса саломат булади.

Тили ширин одамнинг дусту куп булади.

«Оталар сузи»

ҲИКОЯТ. Бир ота уз фарзандини дустлари билан
уфат бўлишдан ман қилар, ёронлар илтифотидан маҳ-
рум қилишга уринар эди. Фарзанд эса унинг сўзига
кирмас эди. Бир куни унга дедим: «Ота кўнглини
огритишинг яхшими?» У деди: «Юзлаб одамларнинг
кўнглини укситишдан кура бир дилни огритганим
маъкул!»

Гавҳар учун пайдо булгач харидор,
Дурнинг садаф билан нима иши бор.

Хуррабий

Ҳар кимсаки андуҳ анинг кўнглида йук,
Таҳқиқ бил ани яхшики, одам эмас.

Толибий

Фаридундан сурадилар: «Одамларни узингдан узоқ-
лаштирмасликнинг чораси нима?» У деди: «Чидам ва
мулойимлик». Яна ундан: «Мушкул нарсаларни қан-
дай ҳал қилса булади?» деб сурадилар. У яна «Чидам ва
мулойимлик билан!» деб жавоб берди. Бу борада шоир-
лар шундай деган:

Сузлашув, муроса билан битажак,
Ҳар қийин масала, ҳар бир қийин иш.
Қалқону тиг билан битмаган ишни,
Юмшоқ сузлик билан мумкин битирмак.

Абулбаракот Қодирий

Ширин суз одамларнинг қалбини боғловчи занжир-
дир.

Кишида илм билан ҳалимликнинг бирга бўлиши
буюк фазилят.

«Оталар сузи»

Юзинг хуршедек тобанда булсин,
Жамолинг то абад поянда булсин.

Тақаллум қил, сочилсун дурру гавҳар
Табассум қил, жаҳон пурҳанда бўлсин.

Отойи

Емон хулқлуг бирла ултурма зинҳор,
Отинг чиқгай «емон» теб, хуш бил, эй ер!

Қутб

Ҳақимларнинг айтишича, шижоат, саховат ва хуш-хулқлик энг аъло фазилатлар бўлиб, бу сифатларга эга бўлган кишилар доимо улуглик сармоясидан баҳраманд булганлар. Мазкур сифатлар ичида хушхулқлик алоҳида диққатга сазовордир. Негаки, шижоатга аҳён-аҳёнда иш тушади. Саховат олий фазилат бўлса-да, у барчага муяссар булавермайди, унинг удласидан чиқиш учун кишига ҳар хил шарт-шароитлар керак. Аммо хушхулқлик шундай нарсаки, унга барча одам ета олади. Ёқимли хулқ эгасидан барча катта-кичик хурсанд бўлади. Бундай хулқ эгаси бошқаларни хурсанд қилишидан ташқари, ўзи ҳам доимо хурсанд юради, бошқалардан эса ўзига муҳаббат ва мулојимлик қайтади. Қитъа:

Абадий саодатнинг калити хушфезъликдир,
Аммо унга баъзилар доим муяссар эрмас!

Абулбаракот Қодирӣ

Табассум қилса лаълинг жон бағишлар,
Магар Исои Рухуллоҳ сен-сен.

Отойи

Ростдан ҳам, барча нарсадан ёқимли сифат хушфезъликдир. Хушфезълик одамга доимо керак. Чунки хушфезъликка ҳамма одам муҳтож! Байт:

Юз миллатнинг китобин уқиса ҳам омидир,
Одамийлик китобин уқимаса ҳар киши!

Абулбаракот Қодирӣ

ҲИКМАТ. Лутфу қарам аҳлига ўз қўл остидагилар билан ёмон маумала қилиш, уларга беҳуда азоб бериш, булар-булмаса хафа қилавериш нораводир. Аксинча, уларни ўз лутфу қарами билан парвариш қилиши, тўғри йўл курсатиши ва айбларини афу этиши лозим. Дунё йўли текис эмас, биров ўз ақли билан тўғри

юролса, биров қоқилади. Қоқилганни эса суяш керак.
Байт:

Бировга қилмагил жабру-жафо охир хатар бордир,
Ҳамиша яхшилиқдан кунгил шоду, зафар бордир.
Муҳаммад Жавҳар Заминдор

Бир табассум бирла хушдил қил, мани десанг агар,
Кунгли абтар, ранги чун зар, дийдаси тар булмасун.
Бағний

Тулкидан: «Қачонгача овқат тополмай оч юрасан,
шернинг хизматини қилсанг булмайдими, барча жони-
ворлар шернинг мулозиматини қилиб, овқатидан баҳ-
раманд бўляптилар» — деб сурашди. Тулки: «Мен ҳам
куни келиб бошқа ҳайвонларга овқат булиб қолишдан
қурқаман», — деб жавоб берди. Байт:

Яхши феълди киши душманинг булса,
Бадфеъл дўстдан кўра афзалроқ эрур!
Хуррабий

Кишига ҳасад қилма, ўзингни яхши тут,
Бу қилиқдан доим ғам-ташвиш келади.
Юсуф Хос Ҳожиб

Эй угил! Токайгача сен уз осойишталигинг ҳақида
уйлайсан? Шундай иш қилки, сен сабабли бошқа
одамлар ҳам осойишталик топиб, роҳатга етсин!
Абдибек Шерозий

Эпчиллардан эпчилдир Митра,
Аҳли сахо ичида мумтоз,
Довюрақлар ичида шердил,
Туқинликлар яратгучидир.
«Авесто»

Кулфат тушуб бошига, оғу тушуб ошига,
Келмай киши қошига, акрону меҳрибонлар.
Бағний

Адлу эҳсон билан жаҳон гулшани обод бўлади.
«Амир Темур угиллари»

ҲИКОЯТ. Сулаймон Барроқ шундай ҳикоя қилиб-
ди.

— Кунлардан бир кун халифа Маъмун олдида утирган эдим. У заргарни чақиртирди ва унга каттагина ёқутни бериб, ундан узук тайёрлашни буюрди. Эртасига худди шу пайтда унинг олдида утирган вақтимда узук эсита тушиб, заргарни йўқлатди. Эшикдан кириб келган заргар терак япроғи каби титрар эди. Маъмун ундан нима воқеа бўлганини суради. Заргар қалтираб деди:

— Узукни тайёрлаб, энди унга кўзни ўрнатаётган эдим, қўлимдан тушиб, сандонга тегди ва тўртга бўлиниб кетди!

Катталиги ва ноёблиги жиҳатидан камдан-кам ҳукмдорда буладиган бундай ёқутнинг сингани Маъмунни қайғуга солмади ва заргарга қараб:

— Майли, хафа булма, бориб ундан тўртта узук яса! — деди.

Маъмундан содир бундай муомала чидам ва мулоимликнинг юксак даражаси эди. Байт:

Юмшоқликдир камолотнинг мояси,
Иzzат билан улугликнинг сояси.
Хижолатли кўзларгадир тугиё,
Синган юрак ойнасига мумиё!

Абулбаракот Қодирий

Инсонийлиги булмаганнинг мулоимлиги ҳам бўлмайди.

«Оталар сузи»

Анушервон Бузургмеҳрдан: «Мулоимлик нима?» деб суради. У деди: «Мулоимлик ахлоқ дастурхонининг тузи. Ҳилм, яъни мулоимлик сузини тесқари уқисанг, милҳ, яъни туз булади. Ҳеч бир овқат тузсиз таъмга эга бўлмайди. Ҳеч бир хулқ ҳам ҳилм, яъни мулоимликсиз камол тополмайди!» Анушервон яна ундан: «Мулоимликнинг белгилари қандай бўлади?» деб суради. «Унинг уч аломати бўлади», — деб жавоб берди Бузургмеҳр, — биринчи — биров сенга қовоғини солса ёки аччиқ сузларни айтса ҳам, унга нисбатан ширин суз айтасан, агар у уз феъли билан хафа қилса, уни хурсанд қилишга уринасан. Иккинчи — газаб ут олиб, осмонга урлаган пайтда ҳам, сукут қилиб, хомуш бўлиб турасан. Учинчи — бирор кимса кирдикори билан газабга лойиқ бўлса ҳам газабни ичга ютиб, узингни босасан!» Байт:

Ёмонликка яхшилик қилмоқ,
Оқилларнинг наздида хушроқ.
Бу маънига ҳар кимки етди,
Ёмонликка яхшилик этди.

Абулбаракот Қодирий

Эркак учун энг яхши либос — ширинсузлик. Хотин
учун энг аъло кийим — очик юзлик!

Муиниддин Жувайний

Икки нарсани киши узидан қувиши қийин: бири —
соя, иккинчиси — бадфёъллик!

Хуррабий

Узингдан улуғлар сенга раҳм қилишин хоҳласанг,
узингдан пастларга раҳм қил.

Меҳрибонлик фақат инсонни эмас, ҳатто ҳайвонни
ҳам ром қилади.

«Оталар сузи»

Луқмони ҳақимдан: «Сен узинг қурган иллатлар ва
айблардан қайси бирига даво тополмадинг?» деб сура-
дилар. Луқмон: «Мен барча иллатларга ҳикмат юзаси-
дан даво топдим, аммо даволай олмаганим бадфёъллик
бўлди!» деб жавоб берди. Байт:

Ҳар ким яхши хислат топмоқчи бўлса,
Фақат яхши фёълни изласа создир.
Бадфёъллик баданга ёпишган дардки,
Қанча даво қилма, барибир оздир!

Хуррабий

ҲИКОЯТ. Бир ёш йигитдан: «Гузаллар нима учун
бунчалик қўпол ва гиначи буладилар?» — деб сурашди.
У эса: «Кимки ҳусни ва ёшлигига мағрур бўлса, му-
лойимлик неъматидан маҳрум булади!» деб жавоб бер-
ди. Байт:

Эй ўзининг ҳусни-ла мағрур,
Мендек хаста ҳолини бир кўр.
Тикан усиб чиққач гулингдан,
Қадру қиймат кетар қулингдан.
Бедил ҳолин билурсан шунда,
Аммо фойда бермас ушанда!

Хуррабий

ХИКОЯТ. Бир барно йигит пайваста шароб ичар, гулдек юзини сўлдириб, ёру дўстларининг жонига жафо тигини санчар эди. У сархушлик туфайли бечоралар дилини ендирар, жигарсўхталар танини азоб уқи билан поралар эди. Натижада дўстлари уни даволашдан куз юмдилар, гулгун жамолига боқишдан эса дил уздилар.

Эшитишимча, бир куни унинг хузурида Лайли ва Мажнун ҳақида суҳбат булибди. Шунда у йигит: «Лайли унчалик гузал эмас, нега энди Мажнуннинг дили унга шунчалик ром бўлган экан?» деб қолибди. Шунда дўстлари: «Мажнунни ром қилган нарса Лайлининг чиройли жамоли эмас, балки чиройли хулқи!» деб жавоб беришибди. Байт:

Дилраболар ошиқ аҳлин улдирур тош дил билан.
Лек қайта тиргизур хушхулку, ширин тил билан!
Сен газаб бирла бирор филни енголмассан бироқ,
Булса юмшоқлик уни ром айлагунг бир қил билан!
Хуррамий

Булмадим умримда бир дам хотири хуррам била,
Гар илиқдин келса бир дамни кечурманг гам била.
Бобур

Не тараф азм айласам олдимда истиқбол гам,
Боқмай ўтсам ҳам келур соя каби дунбол, гам.
Мужрим Обид

Сўзда сеҳр бор, шеърда ҳикмат.
Ҳадис

Ҳар ким одати нечук булгай,
Беиродат зуҳр этар андин.
Гулҳаний

Кузгумга берардим кечкурун сайқал,
Боқдим унга тиниқ бўлган бир маҳал.
Шунча куп қуринди ўз айбимки, мен,
Узгалар айбини унутдим тугал.
Паҳлавон Маҳмуд

ВАЪДА, ВАЪДАГА
ВАФО, ҲАЁ,
ИФФАТ ВА
КАМҒАРЛИК

Қиёмат кунндаги одамларнинг ёмони — беҳаёлиги сабабли назардан четда қолдирилган одамдир.

Ҳадис

Вафо эрлик нишони, ул бил эй ер,
Талим эрда чиқмаз бир вафодор.

Қутб

Ҳакимлар айтади:

— Ваъдага вафо қилмайдиган кишини яхши қуришдан кура хавфлироқ ва яхшилик қилсанг билмайдиган одамга яхшилик қилишдан кура зиёнлироқ нарса йуқ!

Муҳаммад Зеҳний

Олам элида вафо топилмас,
Бу гавҳар эрур жаҳонда ноёб.

Нодира

Йуқ даҳрнинг вафоси, ибрат кузи билан бок,
Субҳнинг йуқ бақоси, гар фикри шом қилдинг.

Мирий

Ҳар ерда расм меҳру вафо кўпроқ улғуси,
Жамиятда хузуру сафо кўпроқ улғуси.

Оразий

Бировга ваъда берган бўлсанг, ваъдангга вафо қил!
Ваъдага вафо қилиш мард кишилар иши, улуг киши-
ларнинг эса чиройли хислатларидан биридир! Байт:

Ваъдага вафодан кура яхшироқ
Нарса йуқ жаҳонда, мундоқ уйлаб боқ!

Муҳаммад Хусайн

Қилсалар ҳар ваъда онинг эътибори йуқтурур,
Олданиб ул ваъдага безътибор улмоқ абас.

Огаҳий

Бу чаманнинг гулларида йуқ вафо, эй хублар,
Бас, вафо қилмоқ ганимат, хусни давронин курунг.

Хусайн Бойқаро

Жаҳон гулзорида буйи вафо йуқ,
Замон бўстонида ранги бақо йуқ.

Толибий

Ҳаё имондандир, ҳаё доимо яхшилик келтиради.

Ҳадис

Кимки босар ҳаддидин ортиқ аёқ,
Келтурур узига кучун ул таёқ.
Бошни талаб йулида сен хок қил,
Пироҳани танни чу гул чок қил.

Саид Қосимий

Вафоли одамнинг дустлари ҳам самимий булади.

«Оталар сўзи»

Кишидан ҳаё кетса, тездагина бало етиб келади!

Муҳаммад Зеҳний

Келса қўлдин ҳар ким аҳдин вафо қилмоқ керак,
Сидқ ила оинаи дилни сафо қилмоқ керак.

Толиб Толибий

Ҳаё кишиларни ёмон йўлдан қайтарувчи ва яхши-
лик сари ундовчидир. Кимнинг ҳаёси бўлмаса, унинг
уяти бўлмайди. Барча қабиҳ ишларни қилишдан ҳам
қайтмайди. Кишида ҳаё булса, нафс унинг устидан
ҳоким бўлолмайди ва уз йўлига сололмайди.

Муҳаммад Жавҳар Заминдор

Ҳар бир ақл эгаси шарму ҳаё йулида мустаҳкам туришни уз ҳаёти равнақининг сабаби қилиб олса, замонанинг катта-кичиги унинг ҳузурига ва суҳбатига харидор бўладилар, одамларнинг муҳаббати унга нисбатан кундан-кунга ошаверади, ҳурмат ниҳоли эса дўстлар баҳорининг тарбияси билан мақбуллик боғида нашъу намо топаверади. Эҳтиром боғининг гуллари ҳамиша куз шамолининг зараридан таназзулга юз тутмайди.

Ҳаё соҳиблари иззатда бўлғай доимо ҳуррам,
Ҳаёсиз бўлса ҳар ким куни қолғай надоматга!

Бархурдор ибн Маҳмуд

ҲИКОЯТ. Куршапалақдан:

— Оламга нур таратиб, ҳаёт бағишловчи қуешни куришдан нечун ор қиласан, бунинг сабаби нима? — деб сурадилар.

— Ҳаё! — деб жавоб берди у.

Рубой:

Куршапалақ ҳолидан сўрадилар бир куни,
«Нечун офтобга боқмай, учасан фақат тунни?»
Деди: «Ҳақиқий офтоб еримнинг жамолидир,
Ёр жамоли турганда нечун ёқтирай кунни?»

Муҳаммад Жавҳар Заминдор

Ваъда бериб бажармаслик нақадар қабиҳ иш, гапирмай туриб иш бажариш эса қандай чиройли!

Қитъа:

Гапирмай бажарган мард киши булар,
Гапириб бажарса, ярим марддир у.
Гапирсаю, бироқ бажармаса гар,
У тулиқ номарддир, эл ичра кулгу!

Абулбаракот Қодирий

Эй ҳаё маъданию кони адаб,
Сари қуйинг эрур дукони адаб.
Адаб эрмаски отинг зикр этмак,
Деса бўлғай сани жаҳони адаб.
Оразингдан ҳаё булур зоҳир,
Тальятинг фош этар нишони адаб.

Рожий

Вафосизда ҳаё йук, ҳаёсизда вафо йук.

Навоий

Ҳаёю шарму одобу тавозеъ,
Эмас ҳайвонаким, инсона яхши.

Камий

Қила олгунча таъзим ва одоб биносин йиқма,
Ҳаё ва ҳурмат хилватидин ташқари чикма.

Навоий

Ҳаё, номус имона далилдур,
Ҳаёсиз доимо хору залилдур.

Абдулла Авлоний

Иффатингни пардаси, виждоннинг ниқоби
хаёдир...

Ҳаё пардаси ила уралмиш инсонларнинг иффат
пардаси йиртилмас.

Абдулла Авлоний

Шарм-ҳаё ҳамма ярамас ишлардан тияди,
Уятсизлик киши учун жуда ярамас иллатдир.
Ростлик, шарму ҳаё ҳамда гузал хулқ,
Учаласи бирикса, бу севинч демақдир.
Яна бири — софлик ва ростфеъллик, булар,
Икки оламда кишини бахтиёр қилади.

Юсуф Хос Ҳожиб

Карам ва мурувват ато ва анодурлар,
Вафою ҳаё икки ҳамзод фарзанд.

Навоий

Айбни иқрор айламас,
Ҳеч номус ор айламас,
Панд этсангиз кор айламас,
Суз садқай увол экан.

Бағний

Уятли киши одамларнинг сарасидир,
Уятсиз киши — кишиларнинг тубани,
Уятсиз тили тутри суз сузламайди.
Уятсиз кишидан йироқ тур, йироқ,
Уятсизнинг кузи қаттиқ бўлади.
Ор-номуссиз кишининг юзи гуштсиз сунгақдир,
Ор-номуссиз кишининг узи битмас мараздир.

Юсуф Хос Ҳожиб

Кишилар орасида стуги уятли кишидир.

Юсуф Хос Ҳожиб

Ҳаё билан камсуханлик имоннинг икки булагидир.

Ҳадис

Бузуқ деворлардан ташвиш бор, лекин,
Синиқ қунгиллардан купроқдир ташвиш.

Паҳлавон Маҳмуд

Улуғлик айлама зинҳор, ўзингни камтар тут,
Бировда бўлса бу хислат, ажаб саодатдур.

Хувайдо

Дедимки, мабодо хижолат етар,
Хижолат эрур юз ўлимдан баттар.

Хиромий

Хилоф этган забунлардин забундир,
Бу дунёю у дунёси нагундур.
Хилоф этсанг агар айғон сузингдин.
Кутар эркаклик отини ўзингдин.
Чиқормагил оғиздин қилмас ишни,
Қилурман дема қулдин келмас ишни.
Керак эрман деганни ваъдаси туз,
Агар туз бўлмаса андин қунгил уз...
Сузни бузғон киши бузмасму имон,
Ўлумса бирла қилма аҳду паймон.

Суфи Оллоёр

Агар орадан шарму ҳаё кутарилса ва киши кишидан
уйлмаса, олам низомига халал етади.

Кошифий

Бошинг гардунга етса, бўлмагил зинҳор хурсанд,
Ўзингни ҳар хасу хошокдин, эй банда, камтар тут.

Машраб

Тутай десанг яхшилар йўлин,
Ваъда қилсанг айлагин вафо!
Ваъда қарздир ҳар инсон учун
Фарздир қарзни айламоқ адо!

Муҳаммад Зеҳний

Яхшилик кузловчи буйнига зинҳор
Қилич тортма бўлса ҳамки гунаҳкор!

Низомий Ганжавий

Жаҳонда яхшилик инсон юзига зийнатдур,
Набот берса, заққум бил, бари ямондин кеч.

Дилшоди Барно

Яхшига қўшилган кишилар яхшилик томонга юрадилар, шунинг учун сен олим, фозил, доно ва билимдон кишилар билан ҳамсуҳбат бўл, уларнинг суҳбати кишининг дил ойнасидан ҳирс, тамаъ ва бахиллик ғуборини супуриб ташлайди. Назм:

Софдиллик, хушхулқлик булар ҳаммаси.
Билгинки, одобнинг берган меваси!

Бархурдор ибн Маҳмуд

Ким яхшилик қилса, яхшилик топади,
У жабру ситамларга қарамайди.
Кимда ким ёмонлик кўриб, яхшилик қилса,
Эй эзгу киши, мен сени орзу қиламан,
Эй эзгу, сенга ким тўяди, айтиб бер менга
Энди бери кел, мен сенга жуда чанқоқман.

Юсуф Хос Ҳожиб

Луқмони Ҳаким ўз углига деди:

— Эй углим, қилган хатоларингни улгунингча куз
унгингда тут! Аммо қилган яхшиликларингни куз ол-
дингдан нари қил!

Муҳаммад Зеҳний

Мурувват бирла жонни нисор эт,
Ҳамиша яхшилиқни шиор эт.

Сайқалий

Кулингдан яхшилиқ келмаса, ёмонлик қилишдан
ҳам қоч!

Агар оғзингда яхши гапинг булмаса тилингни бух-
тон ва гийбат билан булғашдан асра! Байт:

Бировга яхши гап гапиролмасанг,
Заҳар ҳам қушмагил ҳар бир сузингга!

Муиниддин Жувайний

Меҳрки равшанлик этар фош ани,
Кимга кунаҳ курмаса хуффош ани.

Навоий

Одамларнинг яхшироғи ўз қалбида яхшилиқка йул
очгани ва ёмонликни ҳамда очкузликни ҳайдаб чиқар-
ганидир!

Муҳаммад Зеҳний

Дунё чаманининг булбулисен,
Гул шохида ошён этиб кет.

Нодира

Аблаҳни кургилки, талашиб бир санг,
Узаро урушиб қилишади жанг!

Низомий Ганжавий

Ки ҳар ким аён этса яхши қилиқ,
Этар яхшилиқдин онга яхшилиқ.

Навоий

Яхши ишлар денгизининг гаввослари шундай ки-
шилар буладики, яхши ишлар жавоҳирини ҳусну-хулқ
риштасига териб, ширинзабонлик шакарини катта-ки-
чик ошноларидан дариг тутмайди ва худди обиҳаёт
каби барча мижозларига тинчлик ва ҳаловат бахш эта-

ди. Куполик ва тундик ниши билан ҳеч кимнинг
роҳат сийнасини мажруҳ қилмайди! Фард:

Агар бир дилни оғритсанг, сени ҳам оғритар

кимдир,

Ки битта сузни тиги юзга шамширдан эрур утқир.

Бархурдор ибн Маҳмуд

Қозининг пора олиши динсизликдир.

Ҳадис

Ҳақимлар айтмишлар: «яхшиликни асоси уч нарса-
да: биринчи, барчага нисбатан риёсиз камтарликда,
иккинчи, миннатсиз саховатда, учинчи, ҳақ талаб қи-
линмайдиган хизматда. Одамлар турт нарсани қидир-
масликка иложсиздирлар: биринчи, яхшилик ва ёмон-
ликни ажратишга ёрдам берадиган илмни, иккинчи,
тирикчилик утказишга керак бўладиган асбоб-анжом-
ларни, учинчи, кайфиятни яхши тутадиган воситалар-
ни, туртинчи, одамлар билан муросани.

Букрот ҳақим айтган эди: «Ортиқча ширин бўлма-
гинки, еб юбормасинлар ва ортиқча аччиқ бўлмагин-
ки, туфлаб ташламасинлар».

Абулбаракот Қодирий

Менга не ёру не ошиқ ҳавасдур,
Агар мен одам эрсам, ушбу басдур.

Навоий

Шарар оздурур сув била барҳам эт,
Улуг булса, туфроғ сепиб, ут кам эт.

Мирий

Купчилик бирор киши ҳақида ҳукм чиқармагунча,
уни яхши ёмон дейишдан тилингни тий. Инсон агар
қулфланган сандиқ булса, уни тажриба аҳлигина оча
олади.

Шаббода гулзор ичидан утса гул ҳидини, сассиқ
ердан утса, бадбуй ҳидни келтиради.

«Оталар сузи»

Бошқаларга зиён истама, узинг ҳам зиён курма,
Фақат яхшилик қил, ҳавас ва орзуни билгин.

Юсуф Хос Ҳожиб

Жолинус вафот этган пайтда унинг чунтагидан бир
хат чиқди. Унда қуйидаги сўзлар ёзилган экан:

«Яхши одам ушбу дунени тарк этса-да, бироқ у тирик ҳисобланади. Ёмон одам тирик бўлса-да, барибир улик қаторидадир».

Муҳаммад Зеҳний

Ҳар кимки вафо қилса, вафо топқусидур,
Ҳар кимки жафо қилса, жафо топқусидур.
Яхши киши курмагай ёмонлиғ ҳаргиз,
Ҳар кимки ёмон бўлса, жазо топқусидур.

Бобур

Келтиришларича, Анушервон замонасида икки киши бор эди. Бу икки киши Анушервон ташкил этган утиришларда ҳозир булар эдилар. Бир куни утиришда улардан бири баланд овозда қуйидаги байтни уқиди:

Яхшилигим қайтсин десанг сен,
Яхшилик қил, яхши уй уйла!

Иккинчиси эса қуйидаги байтни уқиди:

Ёмонлигим қайтмасин десанг,
Ёмон бўлма, ёмон уй қилма.

Бу байтлар Анушервонга еқиб қолди. У биринчи байтни уқиган кишига минг дирҳам ва иккинчи байтни уқиганга беш юз дирҳам бериб юборишни тайинлайди. Ҳозир булганлардан бири Анушервондан:

— Эй одил амир, уларнинг байтлари битта маънога эга, нега туҳфани икки хил бердинг? — деб суради.

Анушервон унга шундай деди:

— Сўзлашда тафовут катта, биринчисининг сўзи бошдан-оёқ яхшилик ҳақида бўлди, иккинчисиники эса фақат ёмонликни эслатди. Яхши гап ҳам ёмоннинг оғзидан ёмон бўлиб чиқади, кимнинг юрагида яхшилик бўлса, доимо яхшиликка зикр қилади, ёмон кишилар эса ёмонликдан гапирдилар. Байт:

Чинни коса қачон садо қиладир,
Ўз сифати мадҳин адо қиладир!

Муҳаммад Жабалрудий

Қил яхшилигу, демакни дохил қилма,
Миннат била яхшиликни ботил қилма.

Навоий

Яхшилик йулида чекилган меҳнат ерда қолмайди.
Яхши одам узини ҳам ранжитмайди, узгани ҳам
хафа қилмайди.

Тарих яхшини ҳам ёзади, ёмонни ҳам.

«Оталар сузи»

Одам бўл, одамга одамийлик қил,
Одам деган отни, мақтовни ол.

Юсуф Хос Ҳожиб

ҲИКМАТ. Уч хислатга эга бўлмоқ олий даражага
етмоқдир. Биринчи, сенга ситам қилган кишини ке-
чирмоқ. Иккинчи, сенга ёмонлик қилган кишини
ёмонлаб юришдан тийилмоқ. Учинчи, ёмонлик қил-
ганга яхшилик қила билмоқ:

Меҳрсиз, гиначи душман дилини
Тулдирсанг мумкиндир сен эҳтиромга.
Овчини кўргилу ибрат ол ундан,
Дон билан қушларни туширар домга!

Муиниддин Жувайний

Эй фарзанд, сен панду насиҳатларга қулоқ солсанг
ва улардан ибрат олсанг, яхшилаб амал қилсанг,
дилинг доимо шод булади, кундан-кунга усавера-
сан!

Айтишларича, Луқмони Ҳакимнинг олдига бир гу-
руҳ кишилар меҳмон бўлиб келишди. Ундан ҳикмат-
га оид нарсалардан сўрашди. Шунда келганлардан би-
ри:

— Эй ҳаким, сен фалон ерда чўпонлик қилган
киши эмасмисан? — деб сураб қолди.

— Ҳа, уша чўпонман, — жавоб берди Луқмон, —
ҳозир куриб турибсанки, ҳакимман.

— Бу даражага қандай эришдинг? — сўради яна
у.

Луқмони Ҳаким унга:

— Тўғри сўзлашдан, одамларга яхшилик қилишдан,
омонатга хиёнат қилмасликдан, ёлғон сўзламасликдан,
беҳуда гапирмасликдан, мусибат ва қийинчиликларга
мардона чидашдан, узини барчадан кам олишдан! —
деб жавоб берди.

Муҳаммад Жабалрудий

Яхшилик куз тутма ондин ким эса
Бадсиёку бадсиёку бадсиёк.

Дуст бўлса они гар, бўлмай санга,
Бенифоқу бенифоқу бенифоқ.
Сирри пинҳонинг билурга айласа
Иттифоқу иттифоқу иттифоқ.

Увайсий

Бордир инсон зотида онча шараф,
Ким ёмон ахлоқин этса баргараф.

Навоий

Енгил ўтсин десанг ўз кунингни сен,
Ёмон билан улфат бўлма, юр йироқ,
Йулинга дон сочиб кўяди тузоқ
Ёйни эгри куриб, тугрилигидан
Ўқ ундан қанчалик қочганига боқ.

Паҳлавон Маҳмуд

Бировки тамаъ ришгае қилгуси,
Унинг бирла бугзидан осилгуси.

Навоий

Яхшилиги йўқ одам ёлғизликда жон беради.
Сен эмасанг ҳам, авлодинг есин!
Ўтганлар захмат-ла эккан бу боғдан
Мева ер келажак авлодларимиз!

«Оталар сўзи»

Эй фаразд, агар сен ўзгалардан яхшилик кўрай
десанг, фақат яхшилик қил! Бу ҳақда шундай дейиш-
ган:

Дунёда топайин десанг омонлик,
Бировга заррача қилма ёмонлик!

Демак яхшилигинг хоҳ катга, хоҳ кичик бўлсин,
уни бировлардан дариг тутма. Арзимаган бир яхшилик-
ни ҳам бировга раво кураманми деб ўйланиб утирма!
Дунёда ким нимани экса, ўшани ўради.

Муҳаммад Жабалрудий

Яхшилик ёмонликни куйдирувчи олов.
Яхши билан дуст бўлган ёмонлардан қутилар.

Бирор кимсага катта яхшилик қилган бўлсанг, уни кичик деб бил, биров сенга яхшилик қилган бўлса, уни катта деб бил!

«Оталар сузи»

Бировнингким бировдин кунгли қолур,
Киши юз суз била кунгулни олур.

Бобур

Ҳакимлардан баъзиси шундай дейди: «Купчилик сенга, ёмонсан деса, демак ёмонсан, агар яхшисан деса, демак яхшисан».

Муҳаммад Зеҳний

Яхшилик эт эмдики дастинг етар,
Яхши-ямон ҳар наким қилсанг утар.

Саид Қосимий

Бировга яхшилик қилган бўлсанг, яхшилигингни айтиб, уни камситма, бировга ичирган ва едирганингни миннат қилиб, заҳарга айлантирма!

Ёмондан ошна тутма, зинҳор йироқ тур,

Ёмон дуст сени йулдан оздиради.

Узинг эзгу отли булайин десанг,

Ёмонга қушилма, ҳушёр бул, уйла.

Юсуф Хос Ҳожиб

Ёмонликка отланма,

Тилдан чиқар эзгу суз.

Маҳмуд Кошгарий

Ёмон бирла умрни зое этма,

Қуру найдан киши шаккар емиш йуқ.

Сайфи Саройи

Эвазига нарса кутиб қилинган яхшилик ҳисобланмайди, балки у оддий олди-бердидан иборат холос.

Халққа хайру эҳсон қилиш нақадар улуг фазилат! Бироқ бу хайру эҳсон бегараз бўлса яна ҳам яхши!

Мурувват майдонининг шаҳсувори булай десанг,

гараз билан иш қилиб, эвазига бировдан фойда олишни уйлама!

Абдибек Шерозий

Нафъинг агар халққа бешак дурур,
Билки бу нафъ узингга купрак дурур.

Навойй

Кима бир хизмат этсам айлагай урнига юз тухмат,
Асалга захру, гул урнига сончар хор бир соат.
Кимаким ошнолиг айладим изҳор бир соат,
Этар афғонки нодон дўстларнинг ихтилотидан.

Комил Хоразмий

Дунёда яхшилик ва ёмонликдан кўра узоқроқ
яшайдиган нарса йўқ.

Инсон яхшиликнинг қулидир.

Яхшилиги куп одамнинг дўстлари сероб бўлади.

Одамларни давлатинг етарли ва ишинг юришиб
турганда эмас, балки камбағаллик ва ночорлик пай-
тингда сина, шунда уларнинг яхши ёки ёмон эканини
биласан.

«Оталар сузи»

Ҳаром билан усиб унган ҳар бир тан дузахга лойиқ-
дир.

Ҳадис

Яхшиликни қанча катта қилсанг ҳам, уни шунча
кичик деб бил.

Бировга яхшилик қилсанг, қилган яхшилигингни
яшир, биров сенга яхшилик қилса, эл орасига ёй!

Абдибек Шерозий

Одам улғон зебу зоҳирдин эмас,
Кимки андин фахр этар, одам эмас.

Навойй

Яхшилик қила олмасанг,
Бори ёмонлик ҳам қилма.

Навойй

Ҳар кишиким зулмдан ханжар чекар,
Даҳр узининг они бирла бош кесар.

Оразий

Кишини кўнгли келишган ва тартибли ҳар нарсага
қизиқади, тартибсиз нарсалардан нафратланади.

Абу Райҳон Бсруний

Яхшилик қилишга бўлмаса имкон,
Ёмонлик қилмагин, қайтар ўзингга!
Қуполликни ташла, лутфингни кўрсат,
Мусибат боқмагай нурли юзингга!

Муиниддин Жувайний

СЎЗ, СЎЗЛАШ
ҚОИДАСИ, ЎЙЛАБ
ГАПИРИШ, ТИЛНИ
ТИЙИШ, СУКУТ
БАЁНИДА

Ростгуйликда хавфу хатар курсанглар ҳам, рост сўзланглар.

Ҳадис

Доимо тўғри сўз булинглар, чунки у жаннатда яхшилик билан биргадир. Ёлғончиликдан сақланинглар, чунки у ёмонлик билан бирга дузахда бўлади.

Ҳадис

Инсоният одобининг ва одамийлик асосининг улуғ қасри устунларидан бири сўзлаш ва нутқнинг қимматбаҳо гавҳарини мулоиймлиқ ва одоб пармаси билан тешмоқдир. Ахлоқ аркининг юқорисида утирувчиларнинг айтишича, инсоннинг камолоти ва билимнинг баланд мартабаларидан бири чиройли гапириш ва чиройли сўзлаш булиб, бу боғнинг гули ақл баҳористонининг насими билан очилади ва саодатнинг ёрқин жавоҳир дастурхонини ақл савдогаригина ёза олади. Ёқимли ва қимматбаҳо сўзлари донолик ва иқбол арбобининг тожи бўлган юнон ҳақимларининг айтишларича, тил ҳар бир ақл соҳиби фазилати хазинасининг калитидир ва ҳар кимсанинг билими миқдори унинг сўзлари орқали маълум бўлади:

Ҳар киши гапирмай тургани замон,
Айб ила ҳунари бўлади ниҳон!

Бархурдор ибн Маҳмуд

Бефойда сўзни куп айтма,
Чин айта олур тилни ёлгонга булғама.

Навойӣ

Ҳакимлардан бири деди:

— Қадимий ҳикматларда айтилишича, инсон ўз тузилиши хосияти билан ҳайвонлардан афзал бўлди. Унга бир оғизу, икки қулоқ ҳадя этилди. Шунинг учун у бир марта сўзламоғи ва куп марта эшитмоғи керак!

Қанча куп билсанг ҳам оз гапир, бироқ,
Битгани юз дема, юзни битга қил!

Ибн Камолпошишо

Куп сўзлаб киши доно булмайди,
Куп эшитиб, доно барчага бош булади.

Юсуф Хос Ҳожиб

Айтур сўзни айт,
Айтмас сўздин қайт.

Навойӣ

Сўз улчаб сўзлатилса, сўзга ухшар,
Уқуш сўз юк эшакка теб масал бор.

Қутб

Бир кун Бузургмеҳрдан: «Сўзлаш яхшими ёки сукутми?» деб сурадилар. У эса: «Сўзлаш!» — деб жавоб берди. Ундан: «Нега булмаса утмиш ҳакимлари доимо аксини айтиб келдилар?» деб сурашди. Бузургмеҳр: «Сўзлаш афзал деганимнинг маъноси шуки, агар бу восита булмаганда эди, сукутдаги беқиёс хислатлар очилмай қоларди!» — деб жавоб берди.

Абулбаракот Қодирӣ

Имкони бор ҳар бир яхшилик — сўз орқалидир.

Навойӣ

ҲИКОЯТ. Бир киши бир ҳакимнинг зиёратига борди. У беҳуда сўзларни ҳаддан ортиқ валдирарди. Сўнг сўз орасида: «Энди сўзлашни бас қилай» деди. Ҳаким унга: «Йук, сен сўз сўзлаганинг йук!» — деди. Байт:

Беҳуда сўзларни сўз деб бўлмайди,
Сўз улки, эшитган олсин бир фойда.
Сўзласанг, сўзингни куп узок қилма,
Малоллик етади узайган жойда!

Яна байт:

Ҳар ким кам сўзласа яхшидир сўзи,
Ундайин кишида инсон фазли бор.
Беҳуда сўзловчи палид забондир,
Куп сузда куп маъно булмайди зинҳор.
Рост сўзни хоҳласанг қулоқ сол менга,
Лақмадан гунг киши афзалдир минг бор!

Мажидиддин Хавофий

Ҳйлаб сузлаган кишининг сузи тўғридир, уринсиз
куп вайсаган тил шафқатсиз ёвдир.

Оғиз ва тилининг безаги тўғри сўздир, тўғри сўзла,
тилиниги беза.

Аҳмад Югнакий

Сен узингга эсонлик тиласанг,
Тилингдан яроқсиз сўзингни чиқарма.
Билиб сузлаган сўз донолик саналади,
Нодоннинг сузи ўз бошини ёйди.
Сўзни куп сузлама, бир оз озроқ сузла,
Туман минг сўз тугунин бир сузда кўзла.

Юсуф Хос Ҳожиб

Эй биродар, билгинки, уйламасдан гапиришдан
кунгилга озор етади. Жимлик ва хомушлиқдан эса ҳеч
кимга озор етмайди.

Муҳаммад Жабалрудий

Одам эрсанг маъни бил дона-дона,
Ватан эрур сенга иккинчи она.
Сузламасдин олдин сўзингни сина,
Ҳар бир сўздир умринг ичинда сина.

Анбар Отин

ҲИКМАТ. Бир ҳақимдан сўрадилар: «Ақлли киши
ким?» Ҳақим деди: «Сўзни меъёри билан сузлаган, ҳаёт
қадрини англаган, бутун куч ва қудратини илм ва
камолот ҳосил қилишга сарфлаган кишидир!» Байт:

Чекланиб қолмагин мансабинг билан,
Билим ва фазилат изласанг агар.
Нокаслар қўлидан шакар егандан,
Золим шоҳ қўлидан сен ичгин заҳар.

Мажидиддин Хавофий

Сузда керак маъною маънида завқ,
Сузлагувчида сўз учун дарду шавқ.

Ҳайдар Хоразмий

Мағрури дунё бемарҳабодир,
Беҳуда ҳар сўз боди ҳаводур,
Ҳар номуносиб иш нораводур.

Толиб Толибий

Беҳруз Боқлий шундай деган эди: «Дунёда менга икки нарса хушдир: бири дилга ёқадиган сўз, иккинчиси сўз ёқтирадиган дил. Шодон кунгилли киши шундай кишики, унинг дили сўздан файз топа олади. Ёқимли сўз шундай сўзки, у кишининг дилига шодлик эткиза олади!» Байт:

Жону таннинг қуввати ёқимли ширин сўздир,
Масиҳнинг нафасидан гувоҳлик берар элга!

Абулбаракот Қодирӣ

Одам улки жаҳонда яхши сўздин панд олур,
Қолмас ушбу одам, аммо олам ичра сўз қолур.

Пошшоҳужа

Мард бўлсанг, ўз сўзингни қилма кўп беъътибор.

Оразӣ

Сузлаш йули нотекис ва хавfli булиб, қўп хатарларга эга ва уйламай, фикр қилмай лабни ҳеч бир сўзни изҳор қилишга очмаслик керакки, уйламай айтилган сўз кўп бошларни фано чавгонининг гуйига айлантирган, жон хазинасини заволлиқ ва нуқсон қиморига ютқазган.

Сузлашда бир неча қоида булиб, уларнинг ҳар бирига риоя қилмоқ лозим. Биринчиси шуки, бебаб ва бемавридлик калити билан такаллум қулфини очмаслик лозимки, сўз гавҳари тўғри ва аниқ бўлса-да, бевақт ва бемаҳал айтилса, идрок бозорининг гавҳаршунослари ва қоида билувчилари назарида эътибордан четда қолади ва ҳеч ким уни эшитишга рағбат қилмайди.

Бархурдор ибн Маҳмуд

Инсоф ила сўзга қил наззора,
Фарқ айла дур ила санги хора.

Шавқий Каттақургоний

Кимки ямон сузни дер, инсон эмас,
Сузки ямондир, они ҳайвон демас.

Нишотий

Тил борки, бол келтиради, тил борки, бало келтиради.

Тил тезлигидан қадам тезлиги яхши.

Сузловчи киши бадхулқ булса-да, баъзан унинг сузларига диққат қил, гоҳо ёмон огиздан ҳам яхши суз чиқиб қолади.

Сузнинг айтувчисига қарама, айтган сузига қара.

Сузига боқма, қузига боқ, узига боқма, сузига боқ.

Икки нарса фойдасиз: ҳикматсиз суз ва тафаккурсиз сукут.

«Оталар сузи»

Суз лаззатини одами нодон билмас,
Нечунки асал лаззатини ҳайвон билмас.

Толибий

Баъзи суз қиличдан уткир булади.

Муҳаммад Зеҳний

Ҳам суз ила элга улимдан нажот,
Ҳам суз ила топиб улук тан нажот.

Навой

ҲИКОЯТ. Дуслардан бири доимо мен билан ҳам-даму улфат эди. Унга: «Киши қанчалик оқил бўлиб, садаф огиздан гавҳар сочса-да, унинг душманлари мингта яхшилиги ичидан битта ёмонлигини топадилар!» — дедим. У эса: «Душман дуслар гулистонининг анжуманидан гул урнига тикан тергани яхшироқ», — деб жавоб берди. Шейр:

Донаву дур сузин афсона бил,
Сузни жаҳон баҳрида дурдона бил,
Жон булуб ул, руҳ анинг қолиби,
Ким танида руҳ анинг толиби.
Барча кунгул дуржи аро гавҳар ул,
Барча огиз ҳуққасида гавҳар ул.

Навой

Огоҳлик ва шуур неъматининг лаззатшуносларидан ушбу суз қолганки, нутқ ва баён, ҳаёл ва табиат денги-

зи гавҳарининг гаввоси булиб, ҳар бир соҳиби хунар ҳамда беҳунарнинг ҳоли у билан тадқиқ қилинади. Оқил кишилар ақлни амирга, фаросатни вазирга ва нутқни сипоҳга ўхшатадилар. Чунки ҳар нимаики ақл хотирасига келса фаросат уни тасдиқ қилади. Нутқ эса уни ижро қилишга киришади. Агар сўздек хабарчи булмаганда, дилхаста ошиқларнинг юрагидаги розини маъшуқ қулогига нима етказган буларди?! Назм:

Мақсад варагига сўз шерозадир,
Ундан ҳоллар маълум ва овозадир.
Сўз агар булмаса бизга ҳамоғуш,
Ақл тили доим буларди хомуш!

Бархурдор ибн Маҳмуд

Билгали сўз хотири доно керак,
Қургали йул дидаи бино керак.

Саид Қосимий

Сўздин экан руҳи равон ҳам санга,
Жону тану тобу тавон ҳам санга.

Нишотий

Бир ҳақимнинг бирда шундай деганини эшитгандим: «Оғиз ичидаги тил қин ичига яширилган қиличдир». Шер:

Тил тигини уткир айлама асло,
Ўз бошингни кесиб булмасин бало.
Ўлдирмоққа қачон ханжар қилинди,
Тил шаклида унинг шакли тилинди.

Ибн Камоллошио

Ким истаса мазҳари каромат бўлмоқ,
Ҳар навъ ишда истиқомат бўлмоқ.
Сўздур анга мужиби каромат бўлмоқ,
Тил забтидадур анга саломат бўлмоқ.

Навойй

Қулингдан келмаган нарсани тилингга келтирма.
Тил тинч булса, бош саломат булади.
Ҳар ким ўз оғзининг қоровули булса, нафаси ҳеч қачон буғилмайди.

Нобуд булмасин деб тилидан инсон,
Оғиз будди инсон тилига зиндон.

«Оталар сузи»

Жароҳатким етар кунтилга тилдин,
Қилолмас ҳеч марҳам ани барҳам.

Алмаий

Сузингга эҳтиёт бул, бошинг кетмасин,
Тилингга эҳтиёт бул, тишинг синмасин.

Юсуф Хос Ҳожиб

Фойдасиз сўзламаса қайси тил,
Она тил булғай уша тил — она тил.

Анбар Отин

Ҳар кимнинг болалар ногораси каби ичи буш бул-
са, унинг беҳуда овози халқ мяясини, узининг эса
ҳалқум дарвозасини қиртишлайди. Яхши сўз бебаҳо
бойлик асоси, камгаплик эса саломатлик сармоясидир.

Ибн Камолпошшо

Сузинг булса кумуш, жим турмак олтун,
Миси чиқғай сўзинг куп булса бир кун.
Купайган сўзни булғай тугриси оз,
Шакарнинг купидин ози булур соз.

Абдулла Авлоний

Сўз ақлнинг тарозусидур.
Сўз борки, тоққа кутаради, сўз борки, горга итара-
ди.

Сўз ақл улчовидир.

«Оталар сўзи»

Жисм бустониға шажар сўздур,
Рух ашжорига самар сўздур,
Гулшана келди жисми инсоний,
Нутқ онинг булбули хушалҳони.
Бўлмаса сўз ажаб бало бўлғай,
Булбули нутқ бенаво булғай.

Навий

Айтишларича, Баҳром Гур бир дарахтнинг остида
утирган эди. Ногоҳ шохлар орасидан бир қушнинг
овози эшитилди. Баҳром бир ўқ билан бемаврид «сўз-
ловчи» бу қушнинг ишини тамом қилди. Қушнинг
тани миҳ мисол шохларга урилди ва жони эса ўқ-
ёйнинг иссиқ сихи билан тилинди. У деди: «Қуш ҳам,
инсон ҳам уз тилини сақласа омон бўларкан!» Байт:

Гарчи қуш булсин у ва ёки инсон,
Тилини сақласа булади омон.
Шамни кўргач шамдон оғзин бекитди,
Чунки шамнинг тили бошига етди.

Хурозни кўрмайсанми, бемавриду беҳангом қич-
қирди-ю, субҳи шомга айланди. Байт:

Хуроз қанот қоқиб бевақт қичқирди,
Мурувват урнига боши қирқилди.
Ибн Камолпошшо

Сўзни кўнгулда пишқармагунча тилга келтирма,
Ва ҳарнески кўнгулда бор — тилга сурма.
Навоий

Туз булубон тилни тузлукка оч,
Тушса дағи теша смас туз йиғоч.
Ҳайдар Хоразмий

Донишмандлар сўзни жавоҳирга, одамни эса конга
ташбиҳ қиладилар.
Бархурдор ибн Маҳмуд

Гар худ эрур ханжари пулод тил,
Суфта дағи инжулари сўзни бил.
Тил бу чаманнинг варақи доласи,
Сўз дураридин булубон жоласи.
Тил сўз била то қизитди ҳангомамни,
Бир ҳам тия олмадим бу худ комамни.
Ҳар неча итикроқ айлади хомамни,
Ул хома қаророқ айлади номамни.
Навоий

ЭЙ УҒИЛ, сен ҳарвақт гапирмоқчи булсанг, аввало
гапингни яхшилаб уйла, сунг гапир. Зарурат пайдо
булгандагина гапиришга одатлан. Булмаса жим утир!
Кўп уйлаб, оз сўзлашда ҳикмат катта.
Бархурдор ибн Маҳмуд

Ёмон сўз кескир қиличдан баттардир.
Кошифий

Қил ҳазар душман сўзиндин, эй рафик,
Неким ул айтса, анинг аксин эт.

Сайфи Саройи

Қадимий Юнон ҳақимларининг айтишларича, кимки беақл ва енгил бўлса, уйламай сўзлашда дадил бўлади. Бундай кишилар сўзнинг шаҳвор дур эканини ва уни беҳуда сочиш одам учун нуқсон эканини билмайдилар. Эшитишимча, Сунъо эшигида қуйидаги панду ҳикмат ёзиб қўйилган экан: «тилингга сўкутни ёр қилсанг, ғам остида хор бўлмайсан!» Шайх Саъдий айтади:

Бир чолга йулиқиб Юнон юртида,
Дедим, эй оқилу, зукко-ю, хушлик,
Инсонга нима иш яхшидир? Деди:
«Хомушлик, хомушлик, яна хомушлик!»

Ибн Камолпошшо

Оқил ул сўзни уринда сўзлагай,
Ҳам жавобини муносиб кузлагай.

Сайфи Саройи

Қилма изҳори суханварлик фароғе истасанг,
Сийму зар урнига ер бошига санги хора суз.

Мунис

Ширин сўзнинг насими мақсад кemasини мурод соҳилига етказади. Нотўғри, қўпол сўзнинг чақмоғи эса бир онда сўзловчининг фаровонлик хирмонини ендиради.

Бархурдор ибн Маҳмуд

Суз борки, тингловчи танига жон киритади,
Суз борки, айтувчи бошини елга беради.

Навойи

ХИКОЯТ. Айтишларича, уз замонасининг ёрқин ҳикмат қуёши бўлган Бузургмеҳр ҳақим бошқа бир неча ҳақимлар билан баҳс юритдилар. Улар ҳақимдан ҳеч бир нуқсон тополмагач, охири: «Илм дарёсида сўзамоя табъи ўрдак каби сузувчи бўлса-да, лекин гапирётганда қўп уйлаши малоллик келтиради!» дейишди. У эса: «Уйламай оғиз очгандан қура, минг марта уйлаб гапирган афзал!» деб жавоб берди. Байт:

Айтилмаган сузни айта оларсан,
Айтилганни қачон тута оларсан?

Ибн Камолпошишо

Суз махзанининг нишонаси ҳам,
Маъни дурининг хизонаси ҳам —
Ҳар сузки кунгулдин улди мавжуд,
Хат булмаса булғай эрди нобуд.

Мунис

Кишининг бошига нима келса, тилидан келади.

Тути сақлаёлса эди тилини,
Қафас хижил қилмас эди дилини!

Бархурдор ибн Маҳмуд

Сучук тил бирла, эй Обид, бу ғамли дилни
шод этгил,
Ки жон тандин вижод этгунча бу ширин
забон яхши.

Мужрим Обид

Гул каби бевақт гунча очиб ноз қилма, булбул каби
бепарда нағма-ю овоз қилма!

Ғайри тилни саъй қилинг билғали ешлар,
Ким илму ҳунарлар ривожин андин аендир.
Лозим сизга билув ҳар тилни она тилдек,
Билмакка они ғайрат этинг, фойдаси кондур.

Аваз Утар

Беҳуда очма оғиз гул каби,
Беҳуда чалма соз булбул каби!
Аввал уйлаб, сунгра чиқаргил нафас,
Узинг бас айлагин, демай туриб бас!

Ибн Камолпошишо

Тилга кучи ета олган — донишманд,
Сузга эрк берган — пасткаш аҳмоқ.

Навоий

Демишларки, ҳар кимни келганда кур,
Булубтур масал, сузни сурганда кур.

Хиромий

Ҳайвон нуқта билан, одам дил билан боғланади.
Инсон сузи билан танилади, ахлоқи билан мақтала-
ди.

Ақлли одамнинг сўзи жонга озик, ақлсиз одамнинг сўзи жонга қозиқ.

Кишининг фазилати тилидан билинади.

«Оталар сўзи»

Маъдани инсон гавҳари сўз дурур,
Гулшани одам самари сўз дурур.

Навоий

Бахт келтирувчи мусаффо руҳ манбаи ҳам тил,
Ёмонликлар наҳс юлдузининг чиқар урни ҳам тил.

Навоий

Лофу ёлгон сўздан қочмоқ ва бемаъни даъводан кечмоқ лозимлиги ҳақида хайрли кишилар ва илмли донишмандлар асарларида кўп сўз айтилган. Байт:

Фойдали сўзласа киши тортмас ғам,
Шунинг-чун уйламай сўзлама, укам!
Уйлаб гапирувчи сўзи соир, ёр,
Лақма ҳозиржавоб сўздан минг бор!

Ибн Камолпошшо

Агар сўз жона пайдо қилмаса сўз,
Ани сўз демагил, эй мажлисафруз.

Гулханий

Сўзки малоҳат билан марғуб эрур,
Зийнат анга булса агар хуб эрур.

Нишотий

Заковат курки сўздур, бу тилнинг курки сўздир,
Кишининг курки юздур, бу юзнинг курки кўздир.

Юсуф Хос Ҳожиб

Эй азиз фарзанд, билгинки, киши ўз тилига доимо эҳтиёт булмоғи, ҳар бир гапни уйлаб, сўнг гапирмоғи лозим. Киши қаерда булмасин ва қачон булмасин тилини ёмон сўздан асраса, уйлаб, мулоҳаза билан гапирса, доимо фойда топади. Айтилган сўз отилган уқ, уни қайтариб булмайди. Кўп сўзда кўп хато бўлади, дейдилар. Кўп киши тили туфайли узини бало домига мубтало қилади. Сийнага қадалган найзани чиқариб олса бўлади, аммо дилга қадалган сўз заҳрини чиқариб бул-

майди. Сўзни уйлаб гапирмоқ ва тилни ёмон сўздан асрамоқ ҳақида ҳикоятлар кўпдир.

Бархурдор ибн Маҳмуд

Тил ширинлиги — кунгилга ёқимли, юмшоқлиги фойдали,

Чунки тил аччиқликка айланса, зарари умумий бўлур.

Навоий

Сўздин эрур маънини рангин мурод,
Булмаса ул сўзни дегил гирдбод.

Нишотий

ҲИКОЯТ. Нуъмон ибн Мунзир араб халифаларидан эди. Бир куни чарчаб, ариқ лабига келиб утирди. Шу пайт унинг лақмағуй ходимларидан бири:

— Агар бир кишини шу ариқ лабига келтириб суйилса, қони қайси томонга қараб оқаркин? — деб қолди.

Нуъмон:

— Буни сенда синаб куриш керак! — деди-да, уни шу ариқ лабига суйишга буюрди.

Ўз мақомида ва жойида айтилмаган сўз одамнинг узига душман бўлади.

Бошида ақли кам бўлса кишининг,
Тилида сўзи кўп бўлади, бемадор!

Ибн Камолпошшо

Гавҳару дурни қулоқ озори бил,
Сўзни қулоқнинг дурри шаҳвори бил.

Навоий

Ҳақиқатан ҳам сўзнинг лаззати уни гапиришда эмас, балки эшитишдадир:

Жимликка қасамки, сўз иссигидан
Таним шам мисоли куйиб боради!

Абулбаракот Қодирий

Сувнинг мазаси муз била,
Ошнинг мазаси туз била,
Одамнинг яхшилиги сўз била.

Навоий

Минг оғиз беҳуда сўздан бир лўқма нақд таом яхши.
Сўз кишининг юрагидан дарак беради.

Бирор ерга борганда эзмаланиб узоқ утирмаслик ва
утиришда эса фақат керакли сўзларни гапириш одам-
нинг қадру қимматини оширади.

«Оталар сўзи»

Жаҳонда камсухан ким бўлди, асрори ниҳон бўлди,
Кимики сўзлади қуп, билки расвойи жаҳон бўлди.

Баёний

ҲИКОЯТ. Айтишларича, беҳуда сўзлашдан кўра
жим утиришлик афзал эканлиги ҳақида Рум қайсари,
Ҳинд рожаси, Чин фағфури уртасида мунозара бўлиб
ўтган эди. Улар ўзаро бир фикрга келдилар ва бир
маънодаги сўзларни турли иборатда баён ипига тизди-
лар.

Рум қайсари шундай деди: «Айтган баъзи сўзларим-
дан қаттиқ надомат тортдим. Аммо айтмаган сўзларим-
дан ҳеч пушаймон бўлмадим!» Назм:

Айтилмаган сўздан надомат етмас,
Сўз айтилгач, ундан зарар юзланар!

Ҳинд рожаси ақл дарёсидан ноёб дур ҳозирлаб,
баён ипига терди-ю, деди: «Сўз уқи баён камонидан
ҳали отилмаган экан, у менинг қўл остимдадир. Ямон
оғиз камонидан отилиб чиқса, унда энди эгалик қи-
лолмайман!» Байт:

Айтилмаган сўзни айта оларсан,
Айтилганни қачон тута оларсан?!

У давом этиб деди: «Ҳар сўз уқи камондан учса ва
ҳар калима оғиз зиндонидан кўчса, уни қайтариб ола-
ман дейиш хомхаёлликдир!» Байт:

Шошилмоқдан тийгин доимо узни,
Истаганда айтсанг булади сўзни!

Чин фағфури сўз бўстонидан гулдаста ҳозирлаб,
туҳфа қилган ҳолда деди: «Сўз қуши оғиз қафасида
экан, унинг ихтиёри менинг измимдадир. Борди-ю у
тил ошёнасидан парвоз қилса, ҳеч қачон уни тутиб
бўлмайди. Байт:

Қуш қафасдан учиб кетганда ҳар дам,
Тутама деб уни тортмагин алам!

Суз келини сузлашув пардасидан ташқари чиқма-
ган экан, тил машшотасининг ихтиёридадир. Машшо-
та уни хоҳласа баён боғига олиб киради, хоҳласа парда
орқасида пинҳон тута олади. Байт:

Суз келини жилва қилмаган замон,
Соҳибининг қули остида пинҳон.

Хоҳлаганда уни баён қилади,
Хоҳламаса яна ниҳон қилади!

Ибн Камоллошшо

Булсанг оламда фасоҳат аҳлининг сардафтари,
Ҳар сузунг бўлса балоғат қулзумининг гавҳари.

Сайқалий

ЭЙ ФАРЗАНД, дунёда омон бўлай десанг, сергап
бўлма, зарурат туғилса гапир, бўлмаса жимликни их-
тиёр қил. Энг ёқимли хислат ва чиройли санъат тилни
сақлай билишдир.

Бархурдор ибн Маҳмуд

Киши икки нарса туфайли қаримайди,
Бири — эзгу хулқи, бири — эзгу сузи.
Мендан сенга кумуш, олгин қолса,
Уларни сен бу сузга тенг тутмагил.

Юсуф Хос Ҳожиб

Билгинки, ёнгоқнинг ичи пуч бўлса, овози шалди-
раб чиқади, пистанинг ичи тула мағиз бўлгани учун
огзини юмиб, хомуш туради.

Ёнгоқлар ичида пуч бўлса ёнгоқ,
Овози барчадан чиқар баландроқ!
Ичи тула писта асло гапирмас,
Бошдан-оёққача огзи бўлса ҳам!
Битта дурдан садо чиқарар ҳуққа,
Ичи тула бўлса гапирмас бир дам!

Ибн Камоллошшо

Тутиб соҳибсуханлар, эй халойиқ,
Суз айтур ҳар ким уз ҳолига лойиқ.

Сайқалий

Тилим тинч бўлса, дилимда укинч бўлмайди.
Эй тилим, жим етгин, дилим тиглама,
Мени утга еқиб, узинг йиглама!

Сергаплик уз душманингдир, чунки у сенинг айбларингни ошкор этади, душманингни эса жойидан қузғатади.

«Оталар сузи»

Кушодруй улубон, айлагил тилингни чучук,
Агар десанг бўлгайки олам ичра сарвари нос.

Шавқий Каттақурғоний

ҲИКОЯТ. Сузлари адаб гавҳарининг тожи, узи араб ҳақимларининг устоди бўлган Собит ибн Куррадан қуйидаги ҳикматларни нақл қиладилар: «Жисм роҳати овқатнинг озида, руҳ роҳати кам ейишда, тил роҳати кам гапиришда!» Лекин суз айтиш лозим бўлган жойда жим утирмоқ зиенга йул қуймоқ ва маломатга қолмоқдир».

Агар курсанг йулда куру чоҳдир,
Агар хомуш утирсанг зур гуноҳдир!

Байт:

Агарчи жим утирмоқ хирадманд наздида хушдир,
Валекин маслаҳат пайтида хуш бўлгай фикр айтмоқ.
Билиб қуй, икки пайтда жим утирмоқ

бефаҳмлиқдир,

Керак пайтида суз айтмай, нокерак пайтида дам

урмоқ!

Яъни жим турмоқ пайтида сўзламоқ оқибатни уйлаб иш тугувчилар учун нолойиқ ишдир. Шунингдек, гапириш лозим бўлган вақтда индамай турмоқ оқил кишилар наздида номувофикдир.

Ақлу тадбир билан уйлаб қарадим,
Сергап бўлса ҳар ким доим хор экан.
Айтмагайман лабу кўзни юм доим,
Аммо ҳар бирининг жойи бор экан.

Ибн Камолпошшо

Сўздур бу жаҳонаро қулзуми жарф,
Покиза маони ангадур дурри шингарф,
Бу баҳр топар кунгуларо гуңжойиш,
Лекин анга ҳар кунгул була олмас зарф.

Огаҳий

Сузаро булдим ниҳон хушбуй гуллар баргидек,
Кимки кўрмоқ истаса сўз ичра шон кўрса мени.
Зебуннисо

Сенга бор эса сўз билурдин мазок,
Узум сари боқма, сузум сари боқ.
Навоий

Андиша бирла сўз деким, пухтани,
Ташларлар эл оғзига олмай хом, деб.
Мунис

Бузургмеҳрдан сурадилар: «Эй ҳақим, киши учун
энг яхши нарса нима?» Айтди: «Жим турмоқ, беҳуда
сузларни айтишдан кўра индамай турмоқ!» Яна суради-
лар: «Агар у ҳам булмаса-чи?» Айтди: «Агар у булмаса
киши учун адаб яхшидир!» Яна сурадилар: «Агар у ҳам
булмаса-чи? Айтди: «Еқимли хулқ, одамлар билан очик
юзли булиш, дусту душман билан муроса қилиш!» Яна
сурадилар: «Бу ҳислатлар ҳам булмаса-чи?» «У пайтда
одамнинг улгани яхши!»

Муҳаммад Жабалрудий

ХИКОЯТ. Бир ёлгончи ва беҳуда сўзловчи киши
лоф кучасига кириб, дерди:

«Мажастий» бирла «Уқлидус» билурман,
Бу фан бобида юзни мот қилурман!

Замона саҳифасида ва замини осмон теграсида,
умуман, эл орасида, нимаики булса, менинг кўзларим-
га равшан ва аёндыр!

Унинг беҳуда сўзтигидан ва паришон аҳволидан
вокиф бир доно деди: «Куп баланду пастга учма, ёлгон-
чилик куйига тушма, узоққа бормаи айт-чи, иягингда-
ги соқолинг толаси нечта?» Байт:

Беҳуда сузларни гапирса киши,
Гапидан ортади бошда ташвиши!
Ибн Камолпошшо

Сузунг дурру жавоҳирдур кунгуллар ганжина
лойик.
Сайфи Саройи

Куп гапиришдан сақлан, чунки куп гапирсанг,
яширин сирларинг ва айбларинг уз-узидан очилиб қо-

лади, жим ётган душманларинг эса хатойингдан фойдаланиб қоладилар!

Муҳаммад Зеҳний

Ҳар киши уз таъбича иншо қилур,
Маънилик сўз эл аро пайдо қилур.

Нишотий

Жаҳонда: «Тил югуриги бошга, қул югуриги ошга» деган мақол юради. Наштар жароҳатидан тил жароҳати оғирроқдир. Найза захмидан кўп ўтмай, бадан бўстони гулистонга айланиб олади ва ундан жону молга завол камдир. Байт:

Ҳасса зарби узоқ турмайин кетар,
Тилдан етган зарба бир умрга етар!

Ибн Камолпошию

Эй угил, пандимга қилгил илтифот,
Сўзла кам, шундан етар сенга нажот.
Ғийбату ёлғондан авлодур сукут,
Лақмадир аблаҳ, буни ёдда тут!
Кўп гапирмоқдан баданда қалб сулар,
Гарчи сўз дурри Адандан хуш булар.
Кимки сўзлашда фасоҳатлар қилур,
Чехраи дилни жароҳатлар қилур.
Тилни оғиз ичра маҳбус айлагин,
Тут бу зиндон ичра маъюс айлагин.
Кимки уз айбини курмоққа шошар,
Танида жон қуввати доим ошар!

Фаридиддин Аттор

Сенки шоҳсан, куз билан тил сузига тутма кулоқ,
Тил эрур исми ва лекин захрлик мор, эй кунгил.

Муаззамхон

Тилга эҳтиётсиз — элга эътиборсиз.

Навоий

Кунгли ва тили бир булган кишининг айтган сузи бут.

Навоий

Айтадилар: «Кишининг сузи унинг фазлини баён қилувчи ақлига таржимондир!» Байт:

Биласанми тилинг недур оғизда,
Ақл хонасига калит доимо!
Эшик епиқ булса билиб булмайди,
Хона ичра девми, фариштами е!

Ибн Камолпошшо

Кунгил махзанининг қулфи тил ва у тил калитин
сўз бил.

Навоий

Ҳакимлар ва донолар таъкидлаб айтишадики, гапи-
ришдан кура эшитишдан фойда кўп, чунки эшитувчи
узгалар гапидан ибратли сўз дурларини териб олади,
билмаганини урганеди, ҳаётнинг яхши-ёмон нарсалари
ҳақида тажриба ҳосил қилади.

Абулбаракот Қодирий

Ҳар неки етар сенга лисон оғригидин,
Билгилки, қотиг дурур бу синон оғригидин.

Навоий

Бир ҳаким деди: «Ҳикмат ҳазинаси жим туришда,
унинг калити эса камгапликдадир!» Байт:

Жаҳонда шундай бир масал юради,
Айтилган сўз кумуш, айтилмаса зар!

Ибн Камолпошшо

Улки қилмайдур маони баҳрига гаввослик,
Курмагай минчоқча гар булса дури галтон сўзинг.

Комил Хоразмий

Ҳар бир кишининг сузи ақлига яраша булади.

Уз ерида айтилмаган сўз ҳеч ким йуқ ерда чалинган
куйга ухшайди.

Ҳар бир сўзнинг уз урни бор, ҳар бир ишнинг уз
мавриди.

Тил кескир қилич, сўз эса қайтариб булмас уқдир.

«Оталар сузи»

Сўздин улукнинг танида руҳи пок,
Руҳ доғи тан аро сўздин ҳалок.

Навоий

Эй фарзанд, билгилки, Луқмони Ҳаким камгаплик

ва сукут ҳақида гапираркан, қуйидагиларни қайд этган: «Камгаплик ва сукутда шундай хислатлар бор: камгаплик тақинчоқсиз зийнатдир, сиевати йуқ ҳайбат, девори йуқ қалъа ва либоссиз айб епувчи!»

Абулбаракот Қодирий

Жим туриб саломат бўлиш, гапириб маломатга қолишдан афзал.

Муҳаммад Зеҳний

Нотик элнинг ҳар бири инсон эмас,
Аҳли маоний они инсон демас.

Нишотий

ҲИКОЯТ. Айтишларича, бир олим киши уз умрини наҳв илмига сарф қилган эди. Бир куни у дарё сафарига чиқди ва мусофирлик либосини кийди. У кема тахтасида утириб, бироз юрилгандан кейин кема даргасидан: «Наҳв илмида ҳеч нарса уқиганмисан?» деб сураб қолди. Дарга: «Йуқ, уқиган эмасман» деб жавоб берди. Олим: «Тамом, умринг зое утибди», деди унга. Байт:

Бу гап огритса ҳам унинг дилини,
Жавобига тийди дарга тилини!

Ногоҳ кема катта гирдобга дуч келди. Дарга наҳвий олимдан: «Сузишдан ҳеч нарса биласанми?» деб суради. Наҳвий олим: «Йуқ, билмайман» деб жавоб берди унга. Дарга: «Тамом, умринг зое бўлди!» деди. Байт:

Жавобни эшитгач ул наҳвий киши,
Наҳв билан узга бўлмади иши!

Ибн Камолпоишо

Қайси бир кунгул қаттиқ сўздан яраланган бўлса, аччиқ тил заҳарли найзадек булур.

Сендан тил одоби қандай булади, деб сурасалар, шундай жавоб бер: яхши фикрни ифодалаш учун оғизни очиш лозим, ёмон гап учун оғизни берк тутгин. Агар сендан: нималардан тилни тийиш даркор, десалар, шундай дегин: биринчи — ёлгон гапиришдан, зеро ёлгончилик одамнинг узига душмандир; иккинчидан — ваъдага хилоф иш қилишдан, чунки бу икки юзламачилиқдир; учинчи — гийбат ва бўҳтондан. Зеро

бу фосиклар ишидир; туртинчи — жанжалдан, хусу-
матдан, мактанчоқликдан, ёмон дуо ва ҳақоратдан,
одамларнинг ранжишига сабаб бўладиган кулгу ва мас-
харалашдан тилни тиймоқ лозим.

Кошифий

Бу масалдур, Обидо, халқ ичраким, қайси ятим,
Оғзи тегди ошқаю, бурнидин қачон қон келмади.

Мужрим Обид

Сузлаш одоби шундайки, сузни кам сузласин, чун-
ки лақмалик тентакликнинг нишонларидан биридир.
Бузургмеҳр: «Бир кишини курдинги, ниҳоятда кўп
гапирмоқда, билгилки, у девонадир!» деган эди. Киши
демоқчи бўлган нарсасини ақл тарозусида яхшилаб
тортмагач, уни баён қилиш номақбулдир. Ҳақимлар:
«кўп уйла, сунг сузла», дейишган. Эҳтиёж пайдо бўл-
масдан бир сузлаган сузни такрор гапирмасин. Бирор
киши бирор воқеани баён қилишга киришса, эшитув-
чининг бундан хабари бўлса-да, хабардорлигин ундан
яширсин. Чунки гапирувчи хижолат чекиши мумкин.
Узга кишидан суралган сузга жавоб бермасин. Агар
савол кўпчиликка ташланса, у мазкур саволга жавоб
беришга қодир бўлса ҳам, ҳаммадан аввал жавоб бе-
ришга шўшилмасин. Бирор киши жавоб айтса, қони-
қарли бўлмаса ёки унга кўшимча қилишга қодир бўл-
са, охишта жавобини айтсин. Утиришда бўлаётган му-
зокара ва мунозарага дахли бўлмаган ҳолда аралашма-
син. Катталарга кинояли суз айтмасин. Тушунилиши
қийин бўлган сузни мисоллар воситасида равшан қил-
син. Мунозарада чегарадан ташқари чиқмасин. Ҳар
бир кишига унинг фаҳми етадиган даражада сузласин.
Бир ҳақимдан сурдилар: «Нега сен гапиришдан кўра
кўпроқ эшитасан?» У деди: «Чунки менга иккита қу-
лок, битта тил ҳада этилган».

«Махзан ал-улум»

Тил ва кўнгул яхшироқ аъзолардин инсонда.

Навоий

Тилингни уз ихтиёрингда асра.

Навоий

Ҳеч қандай кишини, хоҳ у тирик бўлсин, хоҳ у улик

булсин, емон сузлар билан камситиб гапирмаслик керак!

Муҳаммад Хусайн

Танга озукдур ҳамиша тугри лафз,
Миллату тилга хиёнат угри лафз.

Анбар Отин

Аҳли сухан ким эдилар нуктасанж,
Топди алар ранж чекиб, мулки ганж.

Нишотий

Ким синса кунгул захми забон оғригидин,
Кам эрмас анинг оғриги жон оғригидин.

Навий

Киши булмаса маънидин хабардор,
Ани дема одам, де нақши девор...

Хувайдо

Куп демак сузга гурурлик,
Куп емак нафсга маъмурлик.

Навий

Сузни сузламаса, у соф олтинга тенг,
У тилдан чиқарилса, сариқ чақага тенг.

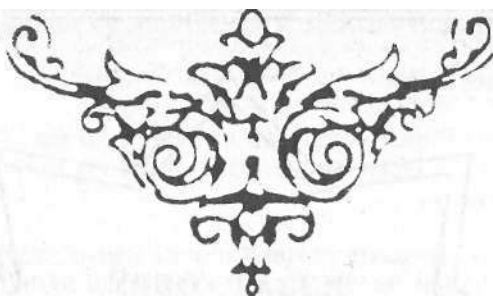
Юсуф Хос Ҳожиб

Суз айтсанг сен фақат фойдали суз айт,
Бу билан жой олгин элнинг дилидан.
Булмаса сузламай жим утир, чунки,
Инсонга не келса келар тилидан!

Ибн Камолпошшо

ИЗЗАТ, ОБРЎ,
УЛУҒЛИК,
ҚАДР-ҚИММАТ,
БУЮКЛИК, АМАЛ,
БАХТ-САОДАТ

Уз ҳаққини ҳимоя қилиш йулида қурбон бўлган одамнинг улими яхши улимдир.

Ҳадис

Фақат уч амалгина инсон билан охират манзилига ҳамроҳ бўлиб боради. Биринчиси жорий садақа дейилади ва масжид қуриш ва хонақоҳ, мадраса солиш, мевали дарахт экиш, қудуқ қазилар ва кўприк солишдан иборат. Иккинчиси халққа наф келтирадиган ишлар қилиш. Учинчиси солиҳ фарзанд тарбия қилиш.

Ҳадис

Қадр ва улуғлик чуққисининг арзанда гавҳарини қидирувчилар, эътибор ва роҳатнинг ёқимли маъшуғи висолини изловчилар учун лозим, балки зарурки, фақат мақсад манзили томон ета оладиган йулдан юрсинлар ва хотир бустонига шундай дарахт экинларки, то унинг мевасидан ва соясидан бемалол фойдалана олинлар!

Бархурдор ибн Маҳмуд

ҲИКМАТ. Арасту шундай ёзади: «Иzzат тиласанг ифбатли бўл, улуғлик тиласанг мулойим бўл, зафар тиласанг адолат йўлини тут, қадр тиласанг ростгўй бўл, нажот тиласанг сабр қил, илм ўрганмоқчи бўлсанг жидду жаҳд қил». Байт:

Дунё моли гуё булут сояси,
У ендан, бу ендан утар ҳар замон!
Шунинг учун молнинг эътибори йук,
Бир онда узгариб қолар ногаҳон.
Ҳушёр киши шундай кишики, доим,
Топганини элга қилади эҳсон!

Мажидиддин Хавофий

Агар иззат тилабсан камнамолиғ орзусин қил,
Қаю ажнос бисёр, суди йук, зиён булди.

Баенӣ

Маҳмуд Худобанда шундай деган эди: «Улуғлик шундай кишига ярашадикӣ, у киши уз муруввати билан озод кишиларни ром этади, асир кишиларни эса озод этади. Рустами Достон куч ва қудрати билан душманларни яксон этди, бечораларни эса озодликка етказди. Бир киши ундан: «Шундай улуг мартаба ва олий даражага қандай қилиб етишдинг?» деб сўради. У эса мен ҳаётда узимга шундай деб буюрардим: «Эй жон, мард бул, агар жангда ботирлик курсатиб улсанг яхши деган номинг қолади, енгсанг эл хурматини қозонасан, шунинг учун улимдан қурқма, улимга ҳарис бул!» Шейр:

Қулимда дорию заҳарим бордир,
Бири дўсту, бири душманим учун!
Абулбаракот Қодирий

Кимки, улугроқ анга хизмат керак,
Кимки, кичикроқ анга шафқат керак.
Навоӣ

Инсоннинг ҳақиқий қиммати унинг илми ва шу илмига қилган амали орқали билинади. Демак, инсон ҳақиқий қимматга эга бўлиши учун илм урганиши ва одобли бўлиши зарур!

Муҳаммад Зеҳний

ҲИКМАТ. Иззат ва шухратпарастликдан қочсанг, зорлик ва хорликка тушмайсан. Ширинликни камроқ есанг, сафро сундирувчи дорига муҳтож булмайсан!
Байт:

Ҳазм қилиш қувватинг етмайдиган таомни —
Ема, жисму жонингга етар ундан куп нуқсон!

Ғазаб келган пайтда уйламасдан сузлама,
Сунгра узр сурамоқ булмайди сенга осон!

Муиниддин Жувайний

Яхши одамлар ишидан ибрат ол,
Ибратомуз хизмат айлаб, иззат ол.

Анбар Отин

Эй фарзанд! Сен ҳеч қачон улуглик кетидан қувма!
Улугликни излаш ва барчадан устун булишни хошлаш
чин инсон хислати эмас. Қийиниш ва ясан-тусан би-
лан обрӯ топишни уйлама. Чунки бундай қилиш ясама
обрӯ топишга уринишдир.

«Жовидони хирад»

Жаҳон узбошимчалари майдонда обрӯ қозонол-
майди.

Иттифоқла бириккан бармоқлар қиличнинг ишини
қилар.

Нодира

Айтишларича, иззат ва улугликнинг сабаблари беш-
тадир, яъни мазкур бешта сифат кимда бўлса, у одам
улуглик ва иззат отига минади. Улар қуйидагилардир:
туғри сузлик, сирини яшира билиш, ваъдага вафо,
насихатни қабул қилиш ва омонатга хиёнат қилмас-
лик.

Давлат учун кўнгилни зор этма,
Иззат учун ўзингни хор этма.

Бобур

Банда булсанг манманликни зинҳор ташла,
Саҳарларда жонинг қийнаб тинмай ишла.

Аҳмад Яссавий

Ҳақимларнинг айтишларича, ҳар ким бадавлатлик
пайтида дустларига ердам қулини чузмаса, бечоралик
пайтида ҳеч ким унга ҳам қулини чузмайди. Суради-
лар: «Дуст ким?» Жавоб берди: «Оғир кунларда қўлла-
ган киши!»

«Махзан ал-улум»

Ҳақиқий дустунг ерингдур улким,
Қўлунг тутса оёқдин тушганингда.

Сайфи Саройи

Дустларнинг гамини егил доимо,
Дустлар хурсанд бўлса дуст ҳам хурсанддир.
Ҳар кимса дуст учун кисса банд қилса,
Билгинки, ўзи ҳам лойиқи банддир!

Муиниддин Жувайний

Хувайдо ҳар кишини дуст тутай дер,
Анинг беҳимматлиғидин ет бўлур ўз.

Хувайдо

Эй азиз, билгинки, дуст дустнинг ёнида булса ҳам ёки узоқда булса ҳам улар бир-бирларига нисбатан ҳеч узгармайдилар, бир-бирининг шодлиғига ҳамдард булади, гам келса, бирга куйишади, дустига яхшилик қилса уни унутади. Дуст унга яхшилик қилса ҳеч қачон унутмайди, агар дуста хато содир булса кечиради, дустига яхшилик қилса у қайтарармикан деб тамаъ кузини тикмайди. Фақат молпараст кишилар бойлик билан барча нарсани улчайдиган кишиларгина шундай хаёлда юриши мумкин.

Абулбаракот Қодирий

Гарчи зоҳирда барча дустдурур,
Булма эминки, душманинг йукдурур.

Мунис

ҲИКОЯТ. Бир улуг кишининг дусты тунда эшик қоқиб келди. Улуг киши ўрнидан турди, бир халта пул олди, уткир қилич осди ва канизагига шам олиб бирга юришни тайинлади. Эшикни очиб дустига деди: «Сенинг келишингни уч нарса тахмин қилдим. Биринчи, бирор ҳодиса юз бериб, пулга муҳтож бўлдингми деб, пул олиб чиқдим. Иккинчи, душман сенга ҳужум қилдимикан деб, қилич кутариб чиқдим. Учинчи, бирор муҳим ишинг чиқдими деб, канизагимни олиб чиқдим».

Дусты ундан ўзр суради ва кўнглида унга нисбатан дустлик ва ишончи яна ҳам ошди. Байт:

Дустларнинг ҳожатин чиқаргил тезда,
Кам уйла, демагин фойда ё зарар.

Муиниддин Жувайний

Ёру дустларнинг кўнглини сундирма, юкини кўтар,
Киши кўнгли юпқа шиша мисолдир,

Уни эҳтиёт қил, қузгатма, синади.
Кишининг кунгли қолса, ҳаловат кетади,
Яқинлик узилади, фойда йироқлашади.
Яқинлик истасанг, кунгил олгин, кунгил
Кунгил синса, яқинлик кетади.

Юсуф Хос Ҳожиб

Бир ҳаким буюради: «Дустинг сенга насиҳат қилишдан эринса, тугри йул курсатишга уринмаса, айбингдан сени огоҳ қилмаса, ундай дустдан кечмоқ ва узоқлашишдан ғамга тушмоқни ҳаслга ҳам келтирмаслик керак». Шеър:

Кимки айбларингни айтса агар юзингга,
Кузларидан шод бўлиб упанг ҳамки оз эрур.

Абулбаракот Қодирӣ

Мингта одамни узингга дуст қиламан деб, битта одамни душманга айлантирма, чунки дуст мингта бўлса оз, душман битта бўлса кундир.

«Оталар сузи»

Қариндош номувофиқ ошнодин,
Мувофиқ етти бегона яхши.
Муқаррар дустеки бўлса нодон,
Ки андин душмани фарзона яхши

Камий

Донолардан бири айтади:

— Ёмон кишилар билан улфат бўлишдан қочгин. Одамнинг табиати ўгрдир. У яхши кишилар билан суҳбатдош бўлганда яхши хислатлардан баҳраманд бўлгани каби, ёмонлар билан улфат бўлганда ҳам улардан озгина бўлса-да ёмон хислат угирлаб олади.

Муҳаммад Жабалрудӣ

ҲИКМАТ. Дуст шундай кишики, у ҳеч қачон ўз дустидан нарсасини аямайди. Мол учун ҳасис ва бахил бўлган кишидан дустлик кутиб бўлмайди. Маснавий:

Ҳар ким уз нафсининг бўлса дилбанди,
Ёмон деган номга бўлгуси банди.
Агар одам бўлсанг дунёда оқил,
Умрингни муҳаббат йулида сарф қил.
Ҳар ишда айлагин фикру андеша,
Яхши одатларни айлагин пеша.

Бировга ҳеч қачон ёмонлик қилма,
Ахир сен одамсан, чаёнлик қилма.
Гулни хордан қутқар, хорни баргдан,
Омон бўлгунг шунда хорлигу маргдан.
Душманинг дилини исит, қилма хор,
Душни айлантирма душманга зинҳор,
Яхшилик душманни қайтарур йулдан,
Ёмонлик дусларни чиқарур қулдан.
Дусларнинг миқдори юз минг бўлса ҳам.
Амал асосини гар қуйсалар фароғатга,
Фароғат эшиги кунгул юзига очиладир.

Оразий

Уз қадрини билмаган киши узгалар қадрини бил-
майди! Байт:

Уз қадрини билмаган киши,
Узга қадрин билмас ҳеч қачон.
Шакар, ҳанзал фарқин билмаган,
Шакар дейди ҳанзал курган он!
Зилол сувни курмаган киши,
Мақтаб ичар қулмакни шодон!

Муиниддин Жувайний

Кимки санинг айбингни айтур санга,
Шафқат ила лутфу қарам қил анга.

Пошшоҳужа

Қаердаки одамнинг қадри булмаса, сўзламай жим
утиргани маъқул!

«Махзан ал-улум»

Етишни жазм этиб ҳар ишда булсанг бул сабот ила,
Агарда қилмасанг ҳар ишингни эҳтиёт ила,
Қачон юз бергай, углум, бу жаҳонда шоду хандон-
лик.

Оразий

Арасту ҳақим айтади: «Улуғликка эришмоқ гоятда
қийин, аммо хорлик ва забунликка тушиб қолиш жуда
осон. Одамларнинг айбини қидириб юрган киши улур-
лик даражасига эришолмайди!

«Ғавоқиҳ ал-жуласо»

Қишни курмаган булбул баҳор қадрини билмайди.

«Оталар сузи»

Буқрот сузи: «Элдан уялмаган кишининг эл олдида қадри бўлмайди».

Батлимус сузи: «Хушбахт шундай кишики, у узгаларнинг феълу ҳаракатидан ибрат олади. Бадбахт шундай кишики, унинг аҳволидан бошқалар ибрат олади!»
«Махзан ал-улум»

Оғир тош ердан минг азоб билан кутариб олинади, уни ташлаб юбориш эса жуда осон, ўсиб мартабага эришиш худди тош кутаришга ухшайди. Мартабадан тушиш эса тошни ташлаб юборишдек гап.

Юсуфий

Мажлиса: «Бу ердан тур», демаслари учун жойингни билиб угир.

Шараф наслу насаб билан эмас, фазлу адаб билан топилади.

Суви йуқ анҳорнинг қадри йуқ.

«Оталар сузи»

ҲИКМАТ. Ой нузли бўлса ҳам, ҳар куни курина-верганидан қадрсиздир.

Хуррамий

ҲИКМАТ: Агар обруйим ошсин десанг амалга шундай кишини тайинлаки, у ҳеч қачон сотқинлик қилишга журъат этмасин! Байт:

Обруйим зиёда бўлсин десанг сен,
Содиқ кишиларга иш буюр ҳар доим!

Ҳар кимса ишонса узбилармонга,
Эл аро шарафи кетиб бўлар кам!

Муиниддин Жувайний

Тиларман доимо бедор аниким,
Саодат доимо бедор яхши.

Ҳофиз Хоразмий

Одам нима билан равнақ топса, ўшанга ёпишади.
Бола уйнинг зийнати.

Инсон номи улмай яшайди такрор,
Ортидан фарзанди қолганда ёдгор!

Юксалиш қийин, пастлаш осон, негаки оғир тошни кутариш қийин, ташлаб юбориш осондир!

Бахт, давлат қаерда булса, унга буйин бер, яраш,
Агар бахтга эришсанг, қайғу билан кураш.

Юсуф Хос Ҳожиб

На мулк билан, на мол билан, шараф фазлу камол
билан!

«Оталар сузи»

Агар киши эҳтиром ва эътибор гавҳарини қидирув-
чилардан булса, гавҳар каби яширин бўлсин, токи уни
изловчилар орзу гаввоси билан қулга киритсинлар.
Агар, аксинча, эътибор тамғасини нафс итининг
буйнидан олиб, гадолар каби, қулини очиб, уткинчи-
ларга тамаъ кўзи билан боқадиган булса, тегирмондек
саргардон айланиб, қорин туйдириш пайида булса,
яхшиси обру тилашни бир чеккага йигиштириб, тилан-
чилик қилгани маъқул.

Бархурдор ибн Маҳмуд

Бахт ҳийла билан топилмайди, бахтиёр бўлмоқни
истайсану, кеча-кундуз ётасан, гаввослардан ибрат ол,
мақсадга етиш ва марварид топиш учун узларини ден-
гиз тагига отадилар.

«Оталар сузи»

Туртта нарса бахтиёрлик белгиси,
Кимда булса ушбу турт қупдир эси.
Асли поклик бахтиёрликка далил,
Бадаслга тожу тахт эрмас ҳазил.
Бахтиёрларнинг иши доим савоб,
Кимки бадбахтдир иши доим азоб.
Қалби покликдир яна бошқа далил,
Кимни қалби пок булмас залил,
Умримиз беш кун каби дунёда оз,
Уйламайдир кимники ақли саз,
Яхшимас қувмоқ даҳрнинг лаззатин,
Айламоқ лозим эрур эл хизматин.

Фаридиддин Аттор

Бахт емирур нарсанинг турт белгиси,
Танбалу нодон — булардур иккиси.
Беқасу нокас ила булди тамом,
Ушбу турт нарса нишондур, вассалом.
Кимки обру деб иморатлар қилур,

Топган обруйин ҳам ғорат қилур,
Ҳар киши уз лаззатини уйлаган,
Нафсининг айбин демак хаспушлаган.

Фаридиддин Аттор

Бир кишини амалдан туширдилар. Одамлар ундан қоча бошлади. Дуслар эса алоқани узди. Байт:

Оғир булса ҳар кимсанинг рузғори,
Ундан қочар бола-чақа, нигори!

Кунлар утар, ҳеч ким ундан ҳол сурамас эди. Тунни кунга улар, дусларидан эса хабар булмади, ҳаёт уз қилмишини пушаймон булиб, унинг ихтиерига яна вазирлик лавозимини топширди. Байт:

Беқарор фалакнинг одати шулдир,
Бир кун тортиб олиб, бир кун беради.
Иззати ҳаддин кам эса ҳуб эмас,
Ҳаддидин ортуқ дағи марғуб эмас.

Қочиб кетган дуслари яна қайтди ва юз бурган амалдорлар бош букиб салом айтди. Бир куни танишларидан бири келиб, узр сўради ва узининг арази ва узоқлашинини ҳаётга тункади. Улуғ киши деди: «Нокас кишиларга молу давлатинг учун тобеълик қилиш ва аҳмоқ кишиларга бахту иқболнинг учун муомала қилиш одатдир. Узр сурашнинг ҳожати йўқ!» Байт:

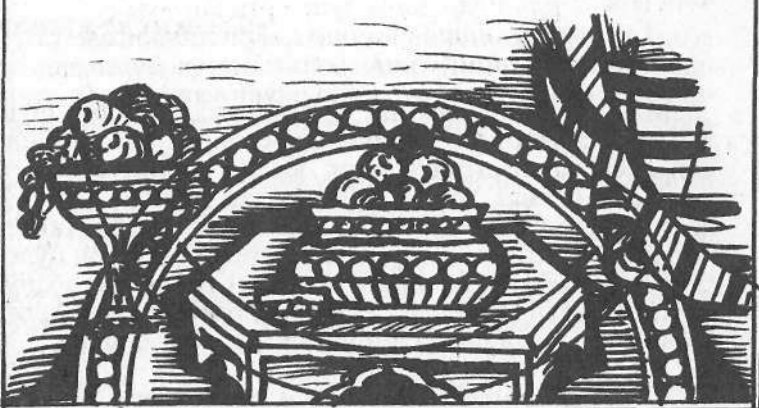
Нокас кишилар доим дунё ортидан қувар,
Билимдон кишиларга бир қайрилиб боқмас ҳам.
Пашшаларнинг олдида куплаб шира булса-да,
Аммо тери ошловчи уйида қуп булғай жам!

Муиниддин Жувайний

Инсон юксак камолотга эришув йулида ҳаракат қилганидек, ақлий билишга ҳам ҳаракат қилса, ҳеч шубҳасиз узи интилаётган сунгги даражадаги бахт-саодатга эришади.

Абу Наср Фаробий

МЕҲМОН,
МЕЗБОН,
МЕҲМОНДОРЧИЛИК
ОДОБИ

Уйларига меҳмон қўнмайдиган кишилар ёмон одамлардир.

Ҳадис

Агар уйингга меҳмон келса «хуш келибсиз» деб очиқ чехра билан кутиб ол, меҳмонни очиқ юзлилик билан кутиб олиш, катта зиёфат қилиш билан баробардир!

«Фавоқиҳ ал-жуласо»

Меҳмондорчиликнинг қоидаларидан бири шундайки, меҳмоннинг олдига кираётганда, чиқаётганда ёки таом ейиляётганда очиқ юзли, ширин сўзли ва хушфёъл булиш лозим. Меҳмонлар олдида ҳеч бир ходим ёки мулозимни хафа қилмаслик, қаттиқ гапирмаслик, улар томонидан бирорта айб ёки нуқсон булса танбеҳ ва таъна сўзларини айтишдан тийилмоқ лозим. Шунинг учун донолар: «Меҳмондорчиликдаги олий иззат очиқ юзлилик ва ширин сўзлик» деганлар.

Бахил мезбон меҳмонни уғри кураp,
Берганини миннат қилиб юзга ураp.

Маҳмуд Кошгарий

Уйингга меҳмон келса, меҳмонлар миқдори оз булса, бирга утир. Купчилик булса узинг туриб хизмат қил. Гоҳо уларга: «Қани, нарсалардан еб утиринглар» деб таклиф қил, аммо қисташни ҳаддан оширма!

«Ғавоқиҳ ал-жуласо»

Меҳмондорчилик қоидаларидан яна бири шундайки, мезбон меҳмонлар ҳузурида одоб билан туради, меҳмонларнинг ҳар бирини эъзозлайди, уларга ҳурмат ва эҳтиром курсатишдан бирор дақиқа булса ҳам тухтамайди. Меҳмонларга ўзи туриб хизмат қилади. Меҳмон ташқарига чиқса бирга чиқади, кирганида бирга киради.

Маҳмуд ибн Муҳаммад

Меҳмон ҳижолат чекар неча мезбондур таниш.
Меҳмонни эшиккача кузатиб қўйиш суннатдир.

Кошифий

Меҳмонларнинг олдида ўз яқинларингни уришма, табассум қилиб утир, очиқ юзлилик киши учун катта неъматдир.

«Ғавоқиҳ ал-жуласо»

Меҳмон келгач ундан нима ейишини, кўнгли нима тусаётганини сураш лозим. Агар унинг истак ва хоҳишига қараб нарса тайёрланса, меҳмоннинг хурсандчилиги зиёда булади. Бироқ меҳмондан: «Бирор нарса ейсизми, бирор нарса олиб чиқайми?» деб сураш жуда ёмон одатдир. Шунинг учун сурамасдан уйда борини олиб чиқиб, меҳмон олдига қўйиш керак.

Меҳмонга хос булган одоблардан бири шундайки, кимки меҳмонга таклиф этса рад қилмай бориш керак. Утиришга борганда эса уйнинг юқорисига утишга уринмай, уй эгаси қасрни курсата уша ерга ўтириш зарур. Кираётганда ва утираётганда таъзиму тавозеъни унутмасин. Узлари хохламай турган икки одамнинг орасига суқилиб утирилмайди, чунки уларнинг суҳбатига тўсқинлик қилади.

Маҳмуд ибн Муҳаммад

Меҳмони йуқ қора уйдан дала-туз яхши.

«Қурқит Ота китоби»

Меҳмонда улуг одамлар утирган бўлса, овқатга улардан олдин қул узатма, овқат олиб чиқиладиган томонга қарайверма.

«Фавоқиҳ ал-жуласо»

Мезбон, уйида овқат тайёр бўлгач, кўп бўлса атайлабдан меҳмон олдига озгина олиб чиқмаслиги ёки ортиқча келтирмаслиги лозим.

Меҳмонни кўп сийишда айбламаслиги керакки, бу меҳмондорчилик қондасига хилоф ва меҳмон ҳақиға хиёнат булади. Қўшни уйдан таом чиқса бир қисмини ичкарига болаларга киргизиши мумкин. Ёки меҳмон олдига қўйиб, меҳмон қул артгач, киргизса ҳам булаверади.

Маҳмуд ибн Муҳаммад

Меҳмонга борсанг уй эгаси курсатган жойга утир, нима келтирса индамай е, мезбон ташқарига чиқса ўрнингдан турма, рухсатсиз нарса қидирма, гоҳ буни, гоҳо уни ушлайверма, аммо китоблари турган бўлса кўриш мумкин.

«Фавоқиҳ ал-жуласо»

Агар меҳмон яқин дўст бўлса, таклиф қилинмаган ҳолда келган бўлса, унга такаллуф ва ҳашам қилинмайди, бисотида нима бўлса ўшани келтириб қўяди, нарса бўлмаса меҳмон қилиш учун қарз олинмайди. Уйида нарса бор бўлса-ю, бироқ бола-чақага етарли бўлса, меҳмонга қўйса, болалар оч қоладиган бўлса, у ҳолда ҳам меҳмонга қўйилмайди. Меҳмон келдими, тезда овқат олиб чиқишга уринилади, кутдириб қўйилмайди, даъват этилганларнинг кўпчилиги келмаётганлари кутиб утирилмайди.

Маҳмуд ибн Муҳаммад

Мусофир дили шикаста меҳмоннинг,
Дилини шод айламоқ меҳмона яхши.

Камий

Меҳмонга борганингда уй эгасидан сув ёки тузгина сураб олишинг мумкин. Булардан бошқа нарсаларни сураб олиб ейиш беодоблик ҳисобланади.

«Фавоқиҳ ал-жуласо»

Меҳмон хотин-қизлар кириб-чиқадиган томонга қараб эмас, бошқа томонга қараб утиргани яхшироқ. Уй соҳибининг рухсатисиз айтилмаган ёки нотаниш одам бошлаб келинмайди. Агар соҳиби хона ишончли ва синалган киши булмаса, унда бунинг йўриғи бошқа. Утиришга киргач ён-веридаги кишилар билан ҳол-аҳвол сўралади.

Маҳмуд ибн Муҳаммад

Бир меҳмон: «Меҳмон учун мезбоннинг туқлигидан кура зарарлироқ нарса йуқ» деб ҳазиллашган эди.

Чунки меҳмоннинг олдига овқат олиб келинса-ю, мезбон овқат еб, туйиб олган булса меҳмон билан бирга ейишолмайди, натижада меҳмон уялиб, бемалол ея олмаслиғи мумкин.

«Фавоқиҳ ал-жуласо»

Гам нари тур, шодлиғ тахтида меҳмонман бу кун.

Увайсий

Меҳмонга овқат тезда келтирилади. Ҳотам Осим шундай деган эди: «Беш ишдан бошқа ишда шошилиш ёмон ҳислат. Бу эса қуйидагилар: таом келтириш, уликни кумиш, эрга бериш, гуноҳдан кечиш, қарзни адо қилиш!»

Маҳмуд ибн Муҳаммад

Ётни ёрлақагин ва емиш бергин,
Мусофирни эзгу тутгин, эй билагон доно.

Юсуф Хос Ҳожиб

Чақирилмаган эрга келган меҳмон, супурилмаган ерда утиради.

Меҳмон севган кишининг емиши бол булади.

«Оталар сузи»

Дустлар билан меҳмонда ейилган таом лаззатли булади. Аждодларимиз дастурхонга биратула барча неъматлардан келтириб қуйишни одат қилганлар. Бунинг сабаби шуки, ҳар ким узига еккан нарсадан ейди. Хабарлардан маълум бўлишича, киши эрталаб бирор нарса емаса касалга чалинади. Эрталаб чой ичилмаса, бош оғришининг сабаби ҳам шу.

«Ғавоқиҳ ал-жуласо»

Бир улуг кишини меҳмонга айтганларида «Таклифини уч шарт билан қабул қиламан! Биринчиси шуки, бозордан атайлаб нарса сотиб олмайсан. Иккинчиси шуки, уйингда борини атайлаб яширмасдан олдимга қўясан. Учинчиси шуки, аёл ва болаларингнинг ҳақини менга едирмайсан!» — дер эди.

Бировким сенга булса гар меҳмон,
Ишинг бормидур — меҳмон қунгли қон.

Хиромий

Бир кишининг уйига бир неча меҳмон келган эди. Мезбон уларни яхшилаб меҳмон қилди. Овқат еб, чой ичиб бўлдилар. Улар яна узоқ утиришди ва туришни ҳали ҳаёлларига ҳам келтиришмасди. Уй эгасининг меҳмонларга рухсат бергиси келар, аммо бекорчи меҳмонлар ҳеч қўзғолмс эдилар. Мезбон: «Энди сизларга рухсат» дейишга ҳеч ботина олмасди. Улар тушун шармикан деб, либосини ечиб, оёқларини узатиб ўтирди. Меҳмонлар шунда ҳам кетиш ҳақида оғиз очишмади. Шунда у эшитгини очди, ичкари ҳовлига қараб, уз хотини билан гаплашаётган киши булиб: «Ҳозир-ҳозир туришяпти!» деди

«Ғавоқиҳ ал-жуласо»

Бир куни бир азиз кишининг уйига бир қоп қовун олиб келишди. Меҳмонлар қовундан бир-иккитасини суйиб едилар. Азиз киши бетоқат булиб, қолган қовунларни ичкарига киргизишни буюрди. Утирганларнинг ичида бир зукко табиатли киши булиб, у ҳам урнидан тура бошлади.

— Сен қаёққа? — деб суради ундан.

— Ичкарига болалар билан қовун ейишга! — деб жавоб берди у.

Маҳмуд ибн Муҳаммад

Ётти эзгу тутса, эр кузи ёришади.
Мусофирни эзгу тутса, овозаси ёришади.

Юсуф Хос Ҳожиб

Икки нафарнинг овқати уч нафарга етади.
Яхши одамнинг меҳмони куп бўлади

«Оталар сузи»

Мугийра ибн Абдуллоҳ ас-Сақафийнинг дастурхонига эчки боласининг пиширилган гушти қуйилган эди. Унинг ёнида бир араб меҳмон бўлиб, у эчки гуштини шиддат билан ёйишга киришиб кетди. Буни курган Мугийра:

— Уни газаб билан ёйишингга қараганда онаси сени бирор марта сузганга ухшайди! — дейди.

Араб ҳам унга:

— Сен меҳрибонлик қилиб, емай утиришингга қараганда, унинг онаси сени эмизганга ухшайди! — деб жавоб берибди.

Муҳаммад Зеҳний

Бир ёш бола қатталар билан меҳмонда бир товоқдан овқат ер эди. Овқат иссиқ бўлиб, боланинг қули куйиб ея олмади. Сунг йиғлашга тушди.

— Нега йиғлаяпсан? — суради ундан.

— Овқат иссиқ экан, ея олмаяпман, — деди бола.

— Булмаса бироз сабр қил, совийди, — дейишди унга.

— Сабр қилишга-ку қиламан-а, аммо сизлар тухтаб турмайсизлар-да! — деди бола.

«Фавоқиҳ ал-жуласо»

Меҳмон риоя қилиши лозим булган одоблардан яна бири шуки, меҳмон мезбонга иш буюрмасин. Чунки буюрган ишини бажариш мезбон учун оғир булиши мумкин. Агар меҳмон қандай овқат қилиб бериши ҳақида сураса, енгил овқатни танласин. Улуғ кишилар доимо шундай қилишган.

Маҳмуд ибн Муҳаммад

Меҳмонли уй баракали уй.

Меҳмонсиз уй суви қуриган тегирмонга ухшайди.

«Оталар сузи»

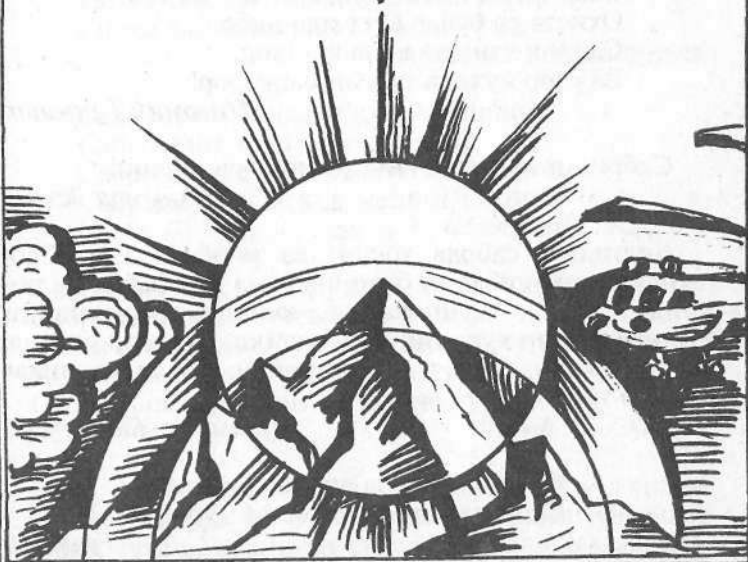
Меҳмондуст булмаган одамдан яхшилик кутилмайди.

Ҳадис

Меҳмон келса утқазгил,
Ҳордиқ олиб тинч булсин.
Оти ҳам ёруғлиқда
Арпа, сомонга туйсин.

Маҳмуд Кошгарий

САБР, ЧИДАМ,
ҚАНОАТ, УМИД
БАЁНИДА

Сабр қилсанг агар, сабрдан бешак,
Давлатинг купаяр бунга қилма шак.
Сабрингни қилмасанг суе ила маҳол,
Оҳиста ёр булар бахт ила иқбол!
Сабрни узингга айла-ю шиор,
Ва сабр йулида тургин барқарор!

Низомий Ганжавий

Сабрнинг аввали аччиқ, охири эса ширин!

Муҳаммад Зеҳний

Билгилки, сабрда хосият ва манфаат кўп. Сабр шундайки, мусибат ва бало айёмида дод-фарёд қилинмайди, қовоқ солинмайди, юз узгартирилмайди. Унинг яна бир қуриниши шундайки, одамлар орасида бечоралиқдан шикоят қилинмайди, тоқат ва чидам қўлини тутади.

Муҳаммад Жабалрудий

Сабр ила барча эшиқдур кушод,
Сабр ила эранлар топди мурод.

Гулханий

Огирчиликда сабр қилиш энг улуғ неъмат!

Муҳаммад Зеҳний

Сабр қилган киши бир кун топар ком,
Сабрсиз қиз эрга елчимас мудом.
Мурданинг бошида солмагин куп дод,
Мурда сабр тилар, наинки фаред.
Отни ургатмоқчи булсалар мудом,
Шошиб эмас, аста қилинади ром!

Низомий Ганжавий

Ишга шошиб киришма, сабр қил, эҳтиёт бул,
Шошилиб қилинган ишнинг охири вой булади,
Шошилиб қилинган ишлар нечоғли ярамас булади.
Шошқалоқлик барча адашган кишилар иши

Юсуф Хос Ҳожиб

Оч булсанг-да оч курунма, тамаъгирлик қилма.

Муҳаммад Сиддиқ Рушдий

Кимики шошилмай, сабр, қаноат билан иш қилса,
қилган иши тугри чиқади.

Ҳадис

Ранжу гам юз берса, қилма куп фаред,
Ундан ҳам баттари келмасин бошга!

Муҳаммад Жабалрудий

Сабр билан банддан қутулар киши,
Сабр калит эрур бекилса иши.
Сабр қилмоқ била талх булса комим,
Сабр каъбаси де сен менинг номим!

Низомий Ганжавий

Қачон қаҳринг келса, узингни тут, бардошли бул,
Сабрли кишининг севинчи олдида.

Киши сабр қилса, бузилган ишини тугрилайди.

Киши сабр қилса, уз тилагини топади,

Сабр қилиб тургувчи оқ қушни тутади

Юсуф Хос Ҳожиб

Сабр — бу барча меҳнат ва оғирликни енгиш ва чидамдир. Бечора ва ночор булса-да, узини бадавлат кишидек тутиш, куринган кимсага аҳволи ҳақида шиқоят қилавермаслик, фами айёмда ҳам узини хандон ва очик юзли қилиб курсатишдир.

Муҳаммад Жабалрудий

Сабрли одам узоқ яшайди.
Сабри купнинг дусту куп.
Ёмон кунда сабр қилган киши яхши кунга тез
етади.

«Оталар сузи»

Яхшидур қонибу қашшоқу гани тамаъидин,
Тутти бу важҳдин оини қаноат шуаро.

Комил Хоразмий

Қаноат ақлли одамларнинг фазилатидир. Аммо қаноат қилиш ризқ қидириш ва касб билан шугулланишдан тийилиш ва ортиқчасига интилмаслиқдир. Қаноатли одам доимо зиёфат ичида ва завқу сафо орасида юрган кабидир. Чунки қаноат йулини тутган одам ҳар нарсага қайғу ғам чекавермайди. «Фалончи уни олибди, пистончи бунини олибди, мен ҳам олишим керак, нега унда булади, менда бўлмайди», деб жонини койитавермайди.

Муҳаммад Хусайн

Равнақо, кунжи қаноатдин этиб узи фароғ,
Югуриб ит каби қилмоқ талаби мол недур.

Равнақ

Қулингни силкаю боқма жаҳонга,
Қаноат айлагин битта қоқ нонга!

Низомий Ганжавий

Ризоу сабр йулида булунг собитқадам, аҳбоб.

Комил Хоразмий

Доно кишилар: «Қаноат туганмас бойлиқдир, қаноатли киши ҳеч қачон камбағал бўлмайди, чунки уни ҳеч кимга иши тушмайди. Қаноатсиз киши эса гадойга ухшайди, унинг ҳамма нарсаси булса ҳам кузи тўймайди, купроқ топишга интилади, нарса учун одамлар олдида бош эгади», — дейдилар.

«Махзан ал-улум»

Сабр била боғлиқ иш очилур,
Ишда ошиққан куп тойилур.

Навоий

Бировнинг олдига боргандан нон деб,
Уйда жим утирган яхшидир жон деб.
Ҳар ким тамаъ йулин тутса агар пеш,
Оқибат бир куни бўлгуси дарвеш!

Низомий Ганжавий

Қаноат қил, эй нафс, андакка ҳам,
Ки келтургуси ҳирс бешак алам.

Алмай

Ҳасиснинг хонидан егандан ҳалво,
Уйингда қотган нон еганинг авло.
Шод бўлса қаноат бирла ҳар киши,
Улгунча бўлмаган асло ташвиши!

Низомий Ганжавий

Ҳар на ишинг битмаса тоат била,
Ҳосил булур сабру қаноат била.

Саид Қосимий

Чархи фалак неча менга қилса жабр,
Мен қилайин ушбу бало ичра сабр.

Дурбек

ҲИКМАТ. Дил бойлиги ва руҳ озиги уч нарсада-
дир: биринчи илмда, иккинчи ризода, учинчи қаноат-
да! Байт:

Дунё неъматини айласанг ҳавас,
Илм, қаноатга интил ҳар қачон.
Бундан бошқасига тамаъ нодонлик,
Бошқасини излар ким бўлса нодон!

Муиниддин Жувайний

Сабр била топқасен охир мурод,
Ғам еган одам булур, албатта шод.

Дурбек

Қаноатли киши оч ва яланғоч бўлса ҳам бойдир.
Доно бўлса ҳам амирдур.

«Махзан ал-улум»

Агар дунёда энг яхши лаззат мавжуд бўлса, у ҳам
қаноат лаззатидир. Қаноатли киши роҳатда яшаши
билан бирга бошқа кишиларга ҳам яхши муомалада

булади, уларни ҳам узи каби шодлик сари стаклайди.
Бошқалар ҳам қаноатли кишини ҳурмат қилади.

Муҳаммад Жавҳар Заминдор

Сабр била банда топар коми дил,
Коми дил истар эсанг, уш сабр қил.

Дурбек

Улуғ кишиларнинг ёқимли хислатларидан бири қаноатдир. Қаноатли киши ҳеч қачон хор бўлмайди. Аксинча кишида қаноат бўлмаса топган-тутганига сабр қилмай, кўнига интилса оқибат хорлик тортади. Шунинг учун ҳам шоирлар дейдилар:

Булса агар суву парча қотган нон,
Ўзга косасига куз тикма инсон.
Булсанг агар тожу тахт учун муҳтож,
Заминни тахт деб бил ва қуёшни тож.

«Махзан ал-улум»

Топар кимса сабр айламакликдин муфид,
Эрур сабр хурсандликка калид.

Хиромий

Азизим, ҳар ким қаноат бойлигига эга бўлса кимсага ялинмайди. Ҳар ким хирс балосига мубтало бўлса, унинг ҳаёти доимо озор ичидадир.

Хожа Самандар Термизий

ҲИКМАТ. Қаноат меваси роҳат, камтарлик меваси муҳаббат. Байт:

Қаноат айлагин, эй хушёр киши,
Қаноат роҳатдан беради нишон!

Мажидиддин Хавофий

Қаноатли кишининг ҳамиша қорни тўқ

«Оталар сузи»

Кеча-кундуз тилайдурман худойимдан саодатни,
Ки даф айлаб тамаъ утин узи бергай қаноатни.

Сайёдий

Қаноатнинг яна бир қуриниши ейиш-ичишда билинади. Озгина овқат ейишга қаноат қилган киши кам касал булади. Байт:

Куп ема гурдаги қуртлар мисоли,
Оз ерга бел богла гуё чумоли,
Бир табиб бир куни бир ажиб ҳикмат,
Эл учун айтганмиш қилиб марҳамат:
«Егин, ичгин доим кунгул тортгунча,
На фақат буззингдан тошиб ортгунча!»
«Маҳзан ал-улум»

Сурадилар: «Қаноат нима?» Айтди: «Бировларнинг қулидаги нарсани куриб маънос булмаслик. Таъмагирликдан қочиш, чунки таъмагирлик албатта камбағаллик сари етаклайди!»

Муҳаммад Зеҳний

Мен деб эдим атайин сабр маконин,
Нодон элким, айлади вайрон қаноат.
Увайсий

Хомтамаъ одами одам дагул,
Ақлу басорат била ҳамдам дагул.
Саид Қосимий

Киши учун энг фойдали диоли ёритувчи нарса қаноатдир. Энг зарарли ва нафратли нарса ҳирс ва газабдир.

«Жовидони хирал»

Сабр-бардош — Оллоҳдан, шошқалоқлик шайтондан.

Ҳадис

Ҳар кимса бориға қаноат қилса,
Ажабланма, тушмас бировга иши.
Юрагида кимни тамаъ булмаса,
Ҳеч кимсадан булмас курқув, ташвиши!
Муиниддин Жувайний

Сабр шундай бир қучли нарсадирки, газабни шижоатга, шиддатни ҳалимга, катталиқни тавозеъга, ёмонлиқни яхшиликка айлантирмақликка қуввати етар.

Абдулла Авлоний

Оз овқатга қаноат қилмоқнинг фазилатларидан бири шундаки, одамнинг илм ва ҳунарга булган интили-

шида дангасалик ва ҳафсаласизлик қопламайди, ошқозон овқатни ҳазм қилишдан ожиз бўлмайди, кишининг сезги аъзоларининг сезувчанлиги бузилмайди.

Байт:

Сув гарчи бўлса-да ширину зилол,
Ортиқча ичилса келтирар малол
Тарокни курдингми минг тиши бордир,
Ҳар сочга чанг солиб доимо хордир.

«Махзан ал-улум»

ҲИКОЯТ

Уқигандим, икки зийрак бир юртда,
Бир чашма қошига келган вақтда.
Бири оз ичишдан улди ногаҳон,
Бири кўп ичишдан таслим қилди жон.
Еб-ичиш йулини билмайин қандай,
Очлигу тўқликдан улдилар шундай.
Қутулай десанг гар тезда улмоқдан,
Қорнингни шиширма ортиқ емоқдан.

Низомий Ганжавий

Ҳар киши замона ҳодисаларининг зарбасига сабр этса, албатта, умид ўқи мурод нишонига тегар. Сабр қилувчига балолардан ҳеч зарар етмас. Чунки сабр шодмонлик калитидир ва роҳат эшиги бундан бошқа калид билан очилмас.

Кошифий

Машҳур садафсен, гавҳари ноёб эрур кунглинг,
Мусаффосен бу ҳижрон шомида моҳтоб эрур

кунглинг.

Увайсий

Машҳур Юнон исмли ҳақимнинг олдида бир киши:
«Инсон учун уз орзусига етишдан буюк саодат йўқ!»
деб қолди. Шунда Юнон унга: «Оз-кўпга қаноат қилиб
яшашдан кўра буюкроқ бахт йўқ!» деб жавоб берди.

Муҳаммад Зеҳний

Ташлагил ҳирсни, қаноат пеша қил,
Шум улимнинг панжасин андеша қил!

Фаридиддин Аттор

Икки тоифа одам булади: бири топганига қаноат қилмай қидиришда булади, иккинчиси эса тополмайди, бироқ қидиришда булади.

Қаноатли киши қийинчиликка, виждонли киши бечоралик куйига тушмайди.

«Оталар сузи»

Сабр билан ишлар битар, шошқалоқлик бошга етар.

Кошифий

Очликнинг гамидин урма бошинга тош,
Урғнлик учун олма икки қузинга ёш.
Қонёъ булу ўзни ҳақга таслим этгил,
Туппи топилур агар эсон булса бош.

Рожий

Ҳақимларнинг айтишича, қийинчилик пайдо бўлганда доду фарёд қилиш урнига ва бу воқеадан дусту душманларни хабардор қилишдан кўра, сабр ва чидам йулини ихтиёр қилиб, қаноатни шиор қилмоқ яхши. Негаки бундан хабар топган дўстларнинг кўнглига хи-жолатлик тулади, душманлар эса хурсанд булади. Шунинг учун чидам йулини тутиб, бу балодан қандай қутилиш йулини уйлаш керак.

Абдулбаракот Қодирий

Қаноатли қул озод, озод тамагир эса қулдир.
Умидсиз одам равнақ тополмайди.

«Оталар сузи»

Неча ким қуш ҳавода қанот урса,
Булур тушмоққа охир тур қурса.
Қойиқ оқғон сув купруклар йиқар тарк,
Сан акрунлуқ бирла бунёд қил барк.
Уруғниким солар ерга экинчи,
Сабр бирла бошин кўтарур экинчи.
Ошуқғон терк ораб, югуриб йул олмаз,
Ким акрун сурса тун-кун борса толмаз

Қутб

Нафс йулига кирган киши расво булур,
Йулдан озиб, тойиб, тузиб, гумроҳ булур.
Нафсинг сени охир дамда гадо қилгай,

Дин уйини горат қилиб, адо қилгай,
Оқил эрсанг, нафси баддин булгил безор.

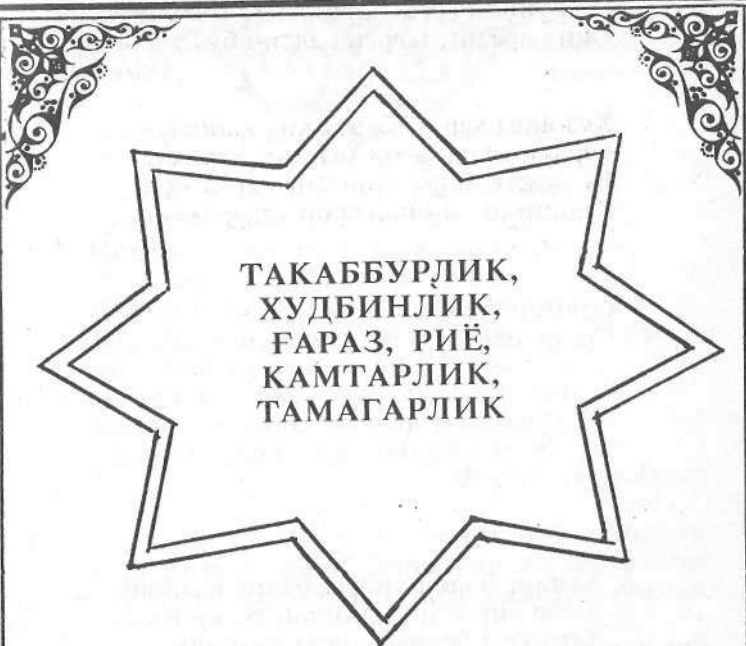
Аҳмад Яссавий

Худойим ҳар не берса қил қаноат,
Юракни қилма миннатдин жароҳат.
Бу меҳнат бирла топсанг парча нон,
Кишининг миннатидин улдур осон.

Суфи Оллоёр

Одамийга сабру қаноат керак,
Сидку иродат ила тоат керак.

Саид Қосимий

ТАКАББУРЛИК,
ХУДБИНЛИК,
ҒАРАЗ, РИЁ,
КАМТАРЛИК,
ТАМАГАРЛИК

Кучинг борки кибрга булма йулдош,
Кибр бир кун кузингдан туккуси ёш.
Такаббур булмаса одам жаҳонда,
Яшар иззатдаю, булгай омонда!

Муҳаммад Ҳусайн

Худойим ҳар на берса қил қаноат,
Юракни қилма миннатдин жароҳат.
Бу меҳнат бирла топсанг парча нон,
Кишининг миннатидин улдур осон.

Суфи Оллоёр

Кимда-ким манман деб, узини баланд тутса, уни на
халқ, на тангри севади.

Аҳмад Югнакий

Кибрнинг либосини ечгил устингдан,
Бир кун қилмасин зор ила ҳайрон!

Муиниддин Жувайний

Кибр ва гурудан узоқ бул, кибр кишини эл ораси-
да хор, беқадру безътибор қилади.

Муҳаммад Ҳусайн

Чун қадам қуйдинг бу йулга булма бематлаб вале,
Фахри зиллат бул, талашма гурбати мансаб вале.

Анбар Отин

Эй угил, ҳар кимда булса ушбу турт,
Бошқа бир турт тугилур нохушу мурт.
Кимки худбиндир охир расво булур,
Сергазаб доим пушаймондан улур.
Ҳам такаббурнинг купаюр душмани,
Саргаяр хорлик туфайли бу тани.
Чунки хорлик кимсада пайдо булур,
Шумлигидан эл аро расво булур.
Жаҳлини ютмас эса ичга киши,
Доимо пушаймон емоқдир ташвиши.
Кимни кибрдин баланддур гардани,
Айланур дустларни бари душмани!

Фаридиддин Аттор

Такаббурга салом берма, саломга жавоб қайтариш
унга оғирлик қилади, жавоб бермагани эса сенга оғир
туйилади. Ростгуйлик охират кунда нажотга муяссар
килур.

Кошифий

Қилма ҳаддингдан тажовуз, топмайин десанг шикаст,
Кибр ила мағрурлар, кўрдингми, қандог булди паст.

Оразий

Худбин булма, худбин самарсиз булар,
Хунарбин бул, худбин хунарсиз булар.
Дононинг оғзидан чиққан суздир коң,
Осмону ердан ҳам улкан бегумон!

Муҳаммад Зеҳний

Тор кунгулик беклар, ман-ман деманг, кенглик

қилинг

Туқсон икки бовли узбек юргидур, тенглик қилинг.

Бирни қипчоку хитоу, бирни юз, найман деманг,

Қирқу юз, минг сон булиб бир жон ойинлик

қилинг.

Турди

Худбинлик инсонга заволлик келтиради. Кимки
худбин булса халқ назаридан қолади. Эй азиз, агар сен
инсон булай десанг худбин булма, йуқса сен уз жо-

нингни хатарга ташлаган бўласан. Агар сен улугликни
хоҳласанг камтарлик йулини тут! Шеър:

Узни паст олди-ю ўсиб чиқди дон,
Қамиш бош кўтариб эзилди гирён!
Муҳаммад Жавҳар Заминдор

Қилсанг такаббур шармандадурсен,
Хар гову хардин ҳам гандадурсен.
Толиб Толибий

Инсон узини бошқалардан ортик деб билмаслиги,
узини ақлли, узгаларни ақлсиз деб тасаввур қилмасли-
ги, ҳар қандай яхши ишни узига лойиқ ва ўзгаларга
нолойиқ деб ҳисобламаслиги зарур. Борди-ю юқорида
айтилганларга йул қўйса, демак, бу худбинлик бўлади.
Худбин одамлар уз камчиликларини кўрмайдилар, кўр-
салар ҳам уни камчилик деб ҳисобламайдилар ёки тан
олишни истамайдилар. Бошқаларнинг камчилигини
кўриб қолсалар, шов-шув кутаришга уринадилар. Байт:

Яхшилар айбидан куз юмгин ҳар он!
Ҳасад кўзи билан боқмагил зиён.
Уз айбинг кўрмоққа юз марта куз оч,
Узгага бир бор ҳам куз очишдан қоч!
Муҳаммад Ҳусайн

Гурур этма аслинга, қил касби фазл,
Эрур муътабарроқ насабдин ҳасаб.
Мунис

Минсанг, эй шоҳ, фалак маркабини кун янглиқ
Булма мағрурки, ул ашҳаб эрур асру асов.
Мунис

Таъмагирлик уламолар қалбидаги ҳикматни ҳам
кеткизади.
Ҳадис

Ҳар кимсага менсимаслик назари билан қарама,
ҳар бир ожиз ҷумолига ҳақорат кўзи билан боқма.
Эҳтимол уларнинг кўринишлари аянчи бўлса-да, ву-
жуди одамийлик хислати билан лиммо-лимдир. Шеър:
Қатта-кичик бу йўлда бир-бирига муҳтождир,
Баъзан ургимчак ини пинҳон тутар одамни!

Ерга куйган бошини ердан дона олади,
Кимки бурнин кутарса, қонатиб олар уни.
Муҳаммад Жавҳар Заминдор

Найза булуб тузлигидин сарбаланд,
Чирмаш учун банд аро қолмиш каманд.
Навоий

Биров сени узингда йуқ сифатлар билан мадҳ этса,
ундай одамга ишонма, чунки уша сенда йуқ ёмон
сифатлар билан узга ерда сени ёмонлашга қодир.
«Фавоқиҳ ал-жуласо»

Қайдаким чубчуқ малахни кўрса булур шаҳбоз,
Вале шаҳбоз олдида бордур малаҳдин ҳам забун.
Пошшоҳужа

Ҳар қуш уз овозидан шодланади.
«Оталар сузи»

Кимки бировни унда йуқ яхши сифатлар билан
мақтаса, бу мақтов эмас, балки хавф, яъни унинг
устидан қулиш билан баробар.
Муҳаммад Ҳусайн

Айбни айлаб хазар қил, Огаҳий касби ҳунар,
Ким эса жинси булмоқ эмас маъюб хуб.
Огаҳий

Улгандан сўнг мақталиш иккинчи ҳаёт, тирикликда
ёмонланиш эса улимдир.
Одамни унда йуқ сифатлар билан мақташ ўта таҳ-
қир этишдир.
«Оталар сузи»

Камтарлик дараҳтин утқазсанг агар,
Муҳаббат мевасини ейсан ҳар қачон!
Муиниддин Жувайний

Қор қанча қалин ёққани билан ёзга етмайди.
«Қурқит Ота китоби»

Одам улғон зеби зоҳирдин эмас,
Кимки андин фаҳр этар, одам эмас.
Навоий

Чекмасмен оқшомлар шамнинг миннатин,
Чунки, фикрим шамдан шуълалироқдур.

Шаҳлавон Маҳмуд

Бир доно шундай деди: «Риёкорлик билан қилин-
ган яхшиликдан ҳеч кимга билдирмай, хилватда қи-
лингун гуноҳ афзал!» Байт:

Риё билан эл кузида булгандан, яхшироқ
Хилват ичра май ичиб, юзлаб гуноҳ қилганинг!

Абдулбаракот Қодирий

ҲИКМАТ. Иккиюзламачи дустдан қотил душман
яхши! Байт:

Дуст улки, доимо ростни гапирар,
Душман эса айбинг тутади пинҳон!

Муиниддин Жувайний

Такаббурлик калтабинлар ва инсонийлик тариқи-
дан чиққанларнинг хислатидир.

Кошифий

Гаразгуйга салом беру қоч!
Танқид булмаган ерда юксалиш ҳам булмайди.

«Оталар сузи»

Гийбат қилувчилар улимтик егувчи қуртларга ух-
шайди.

Кошифий

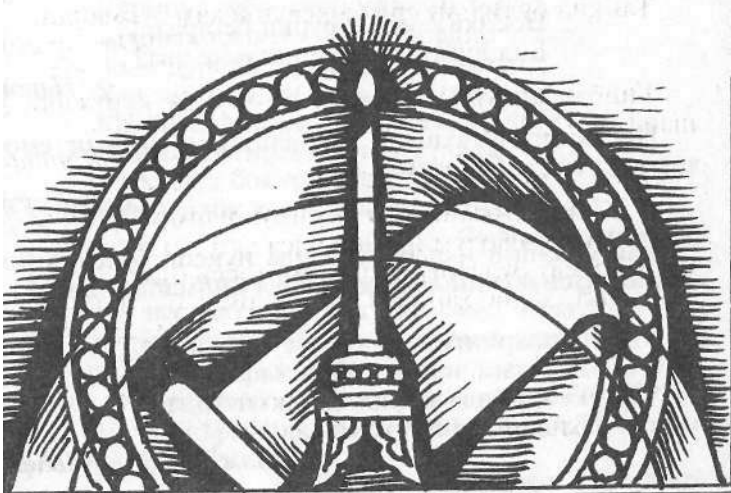
Қайда курсанг қунгли синуг марҳам булғил,
Андоқ мардум йулда қолса ҳамдам булғил,
Умнат булсанг гарибларга тобеъ булғил,
Оят, ҳадис ҳар ким айтса, сомеъ булғил.

Аҳмад Яссавий

Мумин кишида қуйидаги икки хислат булмаслиги
керак: бахиллик ва ахлоқсизлик.

Ҳадис

ПАНДУ
НАСИХАТГА ҚУЛОҚ
ТУТИШ ВА
МАСЛАХАТЛАШИБ
ИШ КЎРИШ

Бирон ишни қилмоқчи бўлсам, кенгашиб олиб,
кейин Қуръондан фол очардим ва Қуръон ҳукми
билан иш қилур эрдим.

«Амир Темура уғитлари»

Носиҳи содиқ эрурки бегараз,
Бил анга оламда топилмас эваз.

Навоий

Насиҳатнинг яхшиси шундайки, у одамни ёмон-
ликдан узоқлаштиради.

«Оталар сўзи»

Ҳар кимнинг феълу атворида нуқсон бўлса, унинг
қилган насихатини ҳеч ким қабул қилмайди. Байт:

Сузларингни эшитмаса ҳеч кимса,
Беҳудага чекма жабру жафони.
Уз нафсингга уқи аввал насихат,
Бузмай юрсин токи аҳду вафони!

Мажидиддин Хавофий

Айла мустаҳкам ишингни эй улуғ ўғул,
Ҳар на ким ҳикмат эли дер айла қабул.

Оразий

Бир ҳаким зарурат юзасидан бир ҳокимнинг олдига борган эди. Ҳоким унга: «Мен учун бир икки оғиз панду насиҳат сўзларини айтсанг, токи ундан узимга хулосалар чиқариб олсам», деди. Ҳаким унга шундай жавоб берди: «Панду ҳикматни эшитиш жуда осон, аммо уни амалга ошириш қийин. Панду ҳикмат ҳар ким учун ҳар хил таъсирга эга. Панду ҳикмат нодон учун шўр ерга ёққан ёмғир, олим учун жилови йўқ от, адолатли бўлмаган подшо учун ёмгири йўқ булут, инсофли ҳоким учун сурур ва бахт тулпоридир!»

Ҳоким бу сўзларни зарҳал билан ездириб қуйди ва доимо уни уқиб турадиган бўлди.

Абулбаракот Қодирий

Ҳеч бир ишни донишмандлар билан маслаҳатлашмасдан бурун бошламагил.

Кошифий

Эй угул, булма ёмонлар улфати,
Толиби дунё, аёл ҳамсуҳбати.
Меҳри дунё оташи сўзон эрур,
Ҳам ёмон улфат балойи жон эрур.
Заҳри бор дунёни гуёки илон,
Гарчи зоҳирда эрур нақши аён.
Куринур зебо ажаб қилсанг назар,
Заҳридан жонга бироқ бордир хатар,
Золи дунё бил келиндек безанур,
Ҳар замон янги куёв деб изланур.
Мақбул улдурки, бу жуфтдан булса тоқ,
Орқасин угирсаю, қилса талоқ.
Ул куёвга боқур кулиш билан,
Сунг ҳалок қилгай заҳарли тил билан!

Фаридиддин Аттор

Бир ҳаким айтди: «Иигилиш ёки утиришда баъзи кимсаларга насиҳат қилиш тўғри эмас. Аввало ул кишининг феълу атворини ҳисобга олмоқ зарур. Шундай кишилар бўладики, насиҳат қилсанг ва айбидан огоҳ қилсанг, уз камчилигини оғзингдан эшитиб билиб олади. Лекин раҳмат айтиш урнига сенга бир умр душманлик қилиб юради!»

Абулбаракот Қодирий

Машваратсиз, бетафаккур қилса ҳар иш ҳар киши,
Ул кишининг оқибат булгай паришонлиқ иши.

Толиб Толибий

ҲИКОЯТ. Бир дустим олдимга келиб, деди: «Менга насиҳат сузларидан айтиб, бир маслаҳат берсанг! Мен унга дедим: «Эй рафиқ, менинг ҳам дилимда шу нарсага етмоқ ранжи, насиҳат ганжини топмоқ ранжи бор!» Мисра:

Айтгил, менинг учун қилсин насиҳат!

Лекин ҳақимларга тақлид қилиб, бир неча огиз суз айтишим мумкин. Шояд уша сузлар сенга таъсир қилса:

Амал қилмас эсанг айтган сузимга,
Қабул қилмас эса узга ажаб йуқ!

«Улар қайси сузлар?» — деб сўради у. «Кам егин, — дедим унга, — токи ўзинг ранж тортмагайсан. Кам ухла, то идрокинг маънодор ганжни фаҳмлашдан ожиз булмагай. Кам смоқ яна кам демоққа боғлиқдурким, кам сйилган вақтда кишида гапириш учун қудрат ва ҳавас кам булади». Қитъа:

Душманингдир нафси амморанг,
Кучайишга йул қуйма асло!
Ҳаддан ортиқ оч қолдирма ҳам,
Туйдирмагин ортиқча аммо!
Қочиб кетса булар душман қулидан,
Агар душман узимда булса найлай!

Ҳаким Қооний

Носиҳо дарди дилимни билмасанг, маъзурсан,
Чунки билмайдур, бале, соҳилдаги ҳоли ғариқ.

Гадоий

ҲИКМАТ. Қилинган насиҳат қабул шарафига мушарраф булмаса бунинг иллати купроқ насиҳатгўйининг нуноқлигига боғлиқ. Чунки олим комил булса, қилаётган ваъзу насиҳатининг остида бирор гарази булмаса, эшитувчининг қабулига муяссар бўлади. Байт:

Насиҳатнинг таъсири булмаса ҳеч кишига,
Таажжубмас, дилида гарази бор кишининг.
Яхши камон булса-ю, камонгар уста булса,
Ўқи нишонга тегмай қолмас зинҳор кишининг.

Мажидиддин Хавофий

Бухл элига демагил, эй зубдаи даврон сузунг,
Хайф этар, қадрини билмай, сифлаи нодон сузунг.

Комил Хоразмий

Бир ҳаким уз углига шундай насиҳат қилган экан:

— Эй уғлим. Қилаётган ишингда кичкина гуноҳ булса ҳам уни кичик деб ҳисоблама. Одамларга яхшилик қилишнинг толиби бул, бу ишингдан сента фойдалар етади. Кучинг борлиги учун душманни ҳадеб эза-верма, жонидан тўйгач пайт пойлаб, узингни ҳалок этади. Бировнинг ёлгончи эканини билсанг, гапида жон бордир деб, яна унинг гапига чиппачин ишонма! Шубҳали ва гумонли ишларга қўл урма, суровчини ноумид ҳолда қайтарма. Узингга ёқмаган нарсаларни бировга раво кўрма. Бировга қилинган ҳар бир яхшилик ёки ёмонлик кўни келиб узингга қайтишини эсингдан чиқарма!

«Жовидони хирад»

Маслаҳат шошмаслик билан, иш эса суръат билан булади.

«Махзан ал-улум»

Илим, ҳикмат ургангин, булма мағрур,
Мақтанчоқни шармандаси чиқди, кўр.

Маҳмуд Кошгарий

Азизим, доно одамнинг ҳушёрлари гафлат шаробидан маст булган ёшларга насиҳат ва танбеҳ жазосини беришлари муносиб ҳолдир. Билим майдонининг бедорлари эса ахлоқ кучасидан адашган беҳабар кишиларга адаб шапалоғини уришлари лойиқ ишдир. Ҳақиқат юзасидан айтилган ҳақ гап тузаллар юзидан уят терини оқизса-да, шояд улар шу туфайли ўз обру эътиборлари ҳақида мулоҳаза қилиб, ёмон феълларидан кечишар ва ёмон кишиларнинг сўхбатидан қочишар. Байт:

Терлар чиқди юзингга қилган насиҳатимдин,
Мендан хафа булмагин, обруйингни уйлайман.
Ёмон билан кам утир, десам терга гарқ ботдинг,
Келажагинг уйлаб мен ҳақ гапларни сўйлайман!

Хожа Самандар Термизий

Фийсогурус ҳаким насиҳатларидан сайланма. У айтди:

— Эй азиз, сен доим фозил кишилар билан дуст тутин, уларнинг суҳбатини қидир, уз нафсингни куп сйишдан сақла, газабланишдан, куп ухлашдан, қабих ишларни қилишдан қоч! Улимни ҳамиша ёдда тут, шунга қараб иш қил, касбу маишатда уртача йул тут.

Яна унинг сузи:

— Ҳар ким дуст тутишга қодир бўлмаса, душманга қарши иш тутишда ҳам ожиз бўлади. Кишини сўзига қараб эмас, ишига қараб билиш мумкин!

«Жовидони хирад»

Урганишни истамаган кишига насиҳат қилма!
Аҳмоққа насиҳат айлаган инсон,
Шур ерга уругни ташлагансимон!

«Оталар сўзи»

Форс донишмандларидан Барзу ал-Ҳаким насиҳатлари. У ёзади: «Ҳар бир нарсанинг пайдо бўлиши учун бир сабаб бўлади. Шунинг учун нимаики пайдо бўлган бўлса, аввало унинг сабабини қидирмоқ лозим, яхши ҳаёт кечириб сабаби муроса, сирнинг ошкор бўлмаслик сабаби бировларнинг сирини очмасликда, иффат сабаби узгаларга ёмон ният билан куз тикмасликда, гина сабаби бадфеъллик, дустлик сабаби очиқ юзлик, жудолик сабаби азоб, адоват сабаби хилоф, хорлик сабаби тамаъ, иззат сабаби қаноат, нажот сабаби ростлик!»

«Жовидони хирад»

Насиҳатчининг калтаги ёмон саломидан афзал.

«Оталар сўзи»

Искандар Юнон заминидан сафарга отланар экан, устози Арастатолисга қараб деди: «Менга насиҳат бер!» Арастатолис унга деди: «Илм ўрган, ҳар қандай илмни урганишдан ор қилма!» Байт:

Уқишдан тийилма, уғлим, бир замон,
Бесаводлик ути куйдирар ёмон!

Агар обрў ва шарафим зиёда бўлсин десанг, ҳақ нарсани ноҳақ дема. Агар равнақ топай десанг, уз фойдангни уйлаб иш тутма. Уз айбингни куришга урин, айбли киши доим хижолатда бўлади. Кимки

сени айбингдан огоҳ қилса, унга газабингни сочма,
балки уни хурсанд қил!

«Махзан ал-улум»

ҲАКИМЛАР ПАНДНОМАСИ

Келтирибдурларки, Искандар Зулқарнайн кунлардан бир кун Арасту, Афлотун ва Букротга ҳикматли сузларни ўз ичига олувчи бир «Панднома» ёзишни буюрди. «Мен уларни уқиб, — деди Искандар, — саволимга жавоб топиб, бошимга тушган мушкул ишларимни ҳал қила олай!»

АРАСТУ ПАНДНОМАСИ

Эй Искандар, дилингни илм билан обод қил, илм-сиз кишилар билан суҳбат қурма, умрингни беҳуда ўтказма, муваффақиятларингга мағрурланма, ҳасадчиларни уйингга киритма, сийнангни гина-қудуратдан холи тут, бировга нисбатан гина сақлама, ёмонлик қилишдан қоч, яхшилик қилишга интил, яхши кишиларни яхши суз ва яхши ҳадялар билан сарафроз қил, тарбия таъсир қилмайдиган кишилар билан яқинлик қилмагинки, бури ёки илон аҳен-аҳёнда зарар етказадди, аммо зарари ҳалоқатли булади.

Эй Искандар, биров билан маслаҳатлашадиган бўлсанг ақлли ва доно кишиларни топиб маслаҳатлаш, олийҳиммат кишилардан ердам сура. Ҳар бир масалани шу масалани тушунган ва шу масалага дахли бор одамлар билан биргаликда ҳал қил, пастҳиммат кишилардан ҳеч вақт яхшилик қосил бўлмайди.

Эй Искандар, қупол кишиларга қуполликни «ҳадя» қил, куч ва тадбир билан қулга тушириб бўлмайдиган душманни мулоғимлик ва ширин сузлик билан узингга мойил эт, бирор ерга элчи юбормоқчи бўлсанг айтмоқчи булган масалангни чуқур биладиган ва шу масалада билимга эга булган кишини юбор, акс ҳолда ишларинг бузилади.

Эй Искандар, мақтовларга учма, қули очик ва саховатли бул, бирор ерга етсанг у ердаги синалмаган сувлардан ичма, бирор ерда нотаниш мевага дуч келсанг, унинг фойда, зарарини билмай туриб ема!

Назм:

Ҳар ким доно булса ейиш бобида,
Билмаган нарсасин емайди зинҳор.

Бирор йулда зарар куп булса агар,
Кучи куп булса ҳам юрмайди зинҳор.
Синалмаган йуллар яқин булса ҳам,
Синалган узокдан қолмайди зинҳор!

Эй Искандар, сафар ва саёҳатга чиққанда шунчалик юк олгинки, уни кутариб юришдан узинг безор булмагин, бунинг устига кучдан ҳам қолмагин. Шароб ичишни одат қилмаки, у беҳушлик ва гофилликка олиб боради. Узингга садоқатли ва вафоли кишиларни ҳамиша азиз тут. Қийинчилик онларида узингни маҳкам тут ва умидсизликка тушма. Кимки бировларга ситам қилаверса, узи ҳам узок яшамайди. Биров сенга ситам қилган булса ёки сен бировга яхшилик қилган булсанг, ҳар икковини ҳам унут. Тунда берилиб ухлаб, гафлатда қолма, тун бедорлигини узингга давлат деб бил. Муродингга етган вақтларингга ханда уриб қулмаки, агрофда турганларга хунук куринади. Агар иш аксинча булса, гамгинлигингни бировларга билдирма. Бировдан қурқадиган ва жангда енгилиб қочган кишилар билан ҳамроҳлик қияма! Назм:

Жангдан қочиб келган булса ҳар киши,
Узгага ваҳима солишдир иши.
Зафар ёрим булсин десанг ҳар нафас,
Ботир кишиларга булгин ҳамнафас!

АФЛОТУН ПАНДНОМАСИ

Эй Искандар, дунё ишларини тиг ва тадбир билан изга солиш мумкин. Аммо тиг ва тадбир узаро бирга булса, нур устига нур бўлади. Шунинг учун сенинг ҳар бир мажлисинг ва ўтиришинг доно-ю донишмандлардан холи булмасин. Дунёга ибрат кузи билан қара. Хушёр яша, гафлатга, ортиқча еб-ичишга ружуъ қилма, чунки улардан турли нуқсонлар ҳосил бўлади. Масалан, куп ёйишдан ҳазм аъзолари ишдан чиқади. Куп гапирешдан эса одамнинг обрусси кетади. Улим ҳақ булгани учун улмасдан аввал қиладиган яхши ишларингни қилиб қол

Нечун қоринни деб ҳар ён чарх урмоқ,
Очқузлик отини ҳар ёнга сурмоқ!

Ҳар бир киши ишини амалга оширишда ақлу тад-

бирни ишга солиши лозим. Жаҳл ва газаб юзидан иш тутмаки, охири пушаймонликдир. Қийин ишда гамгин бўлмаки, барча мушкуллар оҳисталик билан ҳал булади.

Назм:

Барча мушкул ишнинг бордир чораси,
Чигаллар ечилмай қолмайди зинҳор.
Умид ишларини узмагил ҳеч вақт,
Булут қора бўлса ҳамки бегубор.
Ёмгирдан яшнаб гуллайди олам,
Сени ҳам бир куни яшнамоғинг бор!

БУҚРОТ ПАНДНОМАСИ

Эй Искандар, дусларинг ва ҳамнишинларинг ақли ва довиорақ кишилардан иборат бўлмоғи лозим, бундай кишилардан одамнинг ақли ва довиорақлиги ошади. Илмсиз ва феъли бузуқ кишилар ҳар ерда одамга панд беради, бадном қилиб қуяди. Таомни ҳеч вақт ёлғиз ема, кимдир ҳамиша ҳамроҳинг бўлсин. Юртингда ҳар бир кимса ўз топганини ея олса ва биров зулм қилиб, тортиб олмаса бу сенинг обрўйингни ошишидир. Ҳирсга кунглингдан асло жой берма, бир вақтда овқат ейишни одат қилки, доимий еяверишдан касаллик содир булади. Хул-иссиқ ва қуруқ-совуқ нарсалардан тенглаштириб егинки, миждозингни муътадил қилиб туради. Лутфу меҳрибонликни узинга шиор қилки, бу сифатлар инсониятнинг энг олий сифатларидир. Молу давлатни ҳам эҳтиёт қилиб ишлатки, уларнинг ҳам алоҳида уринлари бор. Назм:

Узинг еб, узгага берсанг, эй инсон,
Номинг улут булар, вужудинг инон!

Бирор мақсадга етишни уйласанг, аммо унга етишиш қийин бўлса ҳеч гам ема, сабрни маҳкам ушла, золим ва ситамкор кишиларга ёрдам қилма! Назм:

Қиличнинг зарбаси тушмасин бошга,
Десанг зулм қилма кекса-ю ёшга!
Золимлар зулмини йуқот жаҳондан,
Ожизлар қулини тутгин ҳар онда!

Овқат ейишдан аввал уни ҳазми ҳақида уйла, овқатнинг ширин ва ҳаловатига учиб, ҳазм қилолмай, қийналиб юрма. Сирка еганингдан кейин асло сўт ичмагинки, қорнингга оғриқ туриб ҳазм қилишдан ожиз буласан. Сўзни мулойимлик билан гапир, оз гапир, кўп гапириш гарчи ёқимли булса ҳам девоналикдан нишондир. Шейр:

Жимликдан булмади ҳеч ким пушаймон,
Кўп гапдан зарарлар юз берди ёмон!

Бойлигинга мағрурланма, унинг усти чиройли кўринса ҳам, ичи ниҳоятда ифлос бўлиб, кишини минг турли балоларга дучор қилади. Барча ишда шошмасдан уйлаб иш қил. Сирингни ҳаммага айтаверма, илмсиз кишиларнинг айтган гапига ишониб иш тутма, утган ишга қайгурма, умрингни зое утказма! Шейр:

Дилимда қанчалар сўзим бироқ,
Шакарнинг кўпидан озидир созроқ!
Оз сўздан киши ҳеч булмас пушаймон,
Кўп сўздан кишига етади зиён!

Абулбаракот Қодирий

АФЛОТУННИНГ УЗ ШОГИРДИ АРАСУГА ҚИЛГАН НАСИҲАТЛАРИ

У қуйидагича буюради:

— Ҳамма илм пайдан булиб, қалбинг ҳам, кўзинг ҳам доимо бедор булсин, уйқу ва оромни уйлаб бугунги ишни эртага қолдирма, уйқуга ётишдан олдин утказган кунинг ҳақида сарҳисоб қил, шу кун сендан қандай хато содир булди ёки шу кун сен яхши нарсалардан нимани ургандинг, шу ҳақда уйла. Бадбахт шундай кишики, ишининг оқибатини уйламайди, гуноҳ ишлардан узини тиймайди. Дунёда лаззат топса боши осмонга етиб шод буладиган, бирорта қайғуга дуч келса ҳаммадан кўра кўпроқ фарёд кутарадиган олимни олим деб ҳисоблама. Барчани бирдек сев, сержаҳл булма, жаҳлингни сочаверсанг бора-бора у сенинг одатинга айланиб қолади. Бугун биров сенинг олдинга муҳтож булиб келса, унинг ҳожатини чиқаришни эртага қолдирма. Бирор киши бирорта баалога дучор булса, унга кўмак қўлини чўз, ҳар кимнинг гапини тўғри ёки нотўғри

эканини билмай туриб, текширмай туриб, ҳукм чиқарма. Дунёда ҳикматдан фойдалироқ нарса йуқ. Ҳақим шундай кишики, унинг сузи билан қиладиган ишлари бир булади. Қайси ишда булмасин сусткашлик қилма, яхшилиқ қилишда чегара бор деб уйлама! Ҳақимлар ҳикматини ёд ол, мол-дунё ҳирсини кўнглингдан қув, ёқимли одоблардан кўз юмма, барча ишларни ўз ақли-нгга қулоқ солиб, чамалаб сўнг амалга ошир, тубан ишларга қул урма, ҳамма билан гаплашганда ҳам камтарликни қўлдан берма. Бировни хор санама, ҳаммаша адолатни ўзингга шиор қил!

Абулбаракот Қодирий

Келтиришларича, Луқмони Ҳақим асли ҳабаш миллатидан булган экан. Унинг келиб чиқиши ва нашъу намо топиши ҳақида тарихчилар ва тазкирачилар жуда кўп нарсалар ёзишган. Биз бу ерда уни келтирамыз десак, сўз узоққа чўзилади. У узидан қолдирган насиҳатлари билан машҳур булган. Унинг табаррук сузларидан қуйидагилар келтириладиким, у ўз ўглига насиҳат қилиб айтган экан:

— Эй ўғлим, сен доимо сабру чидамни ўзингга йўлдош қил, нафсингни кўйига кирма, уни қийнашни энг улуг йўл деб бил, топганингга қаноат қил, керагидан ортиқча топишга интилма, таомдан очу, ҳикматдан тўқ бўл, одамларга қўполлик қилма, оғзингга нима келса гапираверма, ана шундагина сен турли хил балолардан омон буласан. Одамлар сенда йуқ сифатлар билан сени мақтаса, алданма!

Эй ўғлим, нима гапирсанг ҳикмат ва насиҳатлардан гапир, гапирган гапларингга аввало ўзинг амал қил, ўз касбинг ва мартабангга яраша гапир, одамларни газаб пайтида сина, дусларни эса бошингга кулфат ва мусибат тушганда сина, доимо ёқимли ишларни амалга оширишга урин, гап гапирсанг далил ва ҳужжат билан гапир, ёшлигингни ганимат бил, доно кишилар билан ҳамсуҳбат бўл, дусларингни ҳурмат қил, одамларга очиқ юзлилиқ билан боқ!

Эй ўғлим, ота-онангни доимо ҳурмат қилиб, хизматида бўл, устоз ва муаллимингга жону дилингдан эҳтиром кўрсат, ота-онадан ҳам ҳурматлироқ деб бил барча ишларда уртача йўл тут, киришга қараб чиқим қил, саҳий бўл, меҳмонни эъзозла, унга тилингни эҳтиёт қил, душмандан бир лаҳза ҳам гофил булма, кам тамаъ бўл, бирор гапни гапиришдан аввал унинг жавобини

беришни уйла, баҳил ва такаббур кишилардан узоқ бул, қаноатни ҳақиқий бойлик деб ҳисобла!

Эй углим, доимо илм қидирувчи бул, қайсар булма, уз айтганингда туриб олма, узгалар гапни ҳам эътиборга ол, муроса йулини тут, ҳаминша одамлар ичида бул, улардан ажрама, кексаларни ҳурмат қил, барчани эхтиром билан тилга олгин, кимнинг тузини тотган булсанг, унинг ҳақини адо қилишни унутма!

Эй углим, уст-бошингни тоза тут, ким билан гаплашсанг, унинг узига лойиқ булган гапни гапир, тунда кишилар билан суҳбат қурсанг сўзни юмшоқ ва оҳиста гапир, сўзлаётган вақтингда бир кишига қараб гапир-верма, ҳаммага назар сол, кам смоқ ва кам ухламоқ сенинг севган ишинг булсин! Узингга нимани раво курсанг уни узгаларга ҳам раво қур, қилган ҳар бир ишинг эса ақлу ҳикмат юзасидан булсин! Узинг яхши билмаган ва ўқимаган ҳолда бировга ўргатма ва устозлик қилма!

Эй углим, сир сақлай билмайдиган кишиларга, айниқса, болаларга сир айтма, ҳамма ҳам яхшилик қилади, деб уйлама, кишини нокас ва баҳил эканини билсанг ундан яхшилик чиқади, деб хаёл қилма, бировнинг ҳожати тушиб олдинга келса ноумид қилиб қайтарма, узингдан катталар билан ҳазиллашма, уйда бор нарсаларингни душман кузидан яширин тут, уз ака-укаларингни ҳурмат қил!

Эй углим, бир куришдаёқ синамай туриб, бировга қунгил қуйма, ўз қадрини билмайдиган кишилардан яхшилик умид қилма, офтоб чиққунча ухлама, ҳадеб кулаверма, бадном кишиларга суҳбатдош булма, кексалар ва улуғ кишилар олдига тушиб олиб, улардан илгари юрма, одамлар гаплашаётган пайтида уларнинг сўзини булиб, гап солма, меҳмоннинг олдида бировга газабингни сочма, бошингни эса қуйи солмасдан утир!

Абулбаракот Қодирий

Кимки маслаҳатлашиб иш тутса, ҳеч қачон пуншаймон булмайди. Кимки тежамкорлик билан ўртача йул тутса, ҳеч вақт камбағал булмайди.

Муҳаммад Зеҳний

Бир ҳаким шундай дейди:

— Дустинг берган маслаҳат туфайли иш тутсанг-у, бироқ натижа ёмон булиб чиқса, сен дустингни маломат қилма, унга: «Сен айтгандек қиламан деб, ишим

чаппасидан кетди, нега ҳам сенга маслаҳат солдим-а!»
демагин. Чунки яна иш юзасидан ночор унга маслаҳат
солсанг, маслаҳати тўғри бўлса-да, оқибати ёмон бўли-
шидан кўрқиб, сенга айтмайди.

«Фавоқиҳ ал-жуласо»

Азизим, мушкул воқеаларда ва оғир ҳодисаларда
маслаҳатлашишдан куз юмиб бўлмайди. Маслаҳат қил-
моқчи бўлсанг, маслаҳатни ҳикмат аҳли ва тажриба
билан қилки, уларнинг ақллари утқир ва фикрлари
теран бўлади. Чунончи айтадиларки:

Теран фикрни доим кексалардан қидиргин,
Баҳор сувлари кузда мусаффолик топади.

Тажрибали кексалар шижоатли ёшлардан кўра чора
ва тадбирга устароқдирлар. Байт:

Ёшлар билан жангу жадал ичра кир,
Енгиш тадбирин кексадан қидир.
Гарчи ёшлар бўлса ботиру чаққон,
Аммо кекса дили чорагадир кон!

Хожа Самандар Термизий

Ҳақимлар айтадилар:

— Ақлли киши билан маслаҳатлашсанг, унинг ақли
сенга ҳам юқади, ундан кўп нарсани урганасан. Киши
уз ақлига суяниб иш қилганда кўп хатоларга йўл қўйи-
ши мумкин.

«Фавоқиҳ ал-жуласо»

АЗИЗИМ, машварат, яъни маслаҳат бу — ақлли ки-
шиларнинг кенгаши. Оқил кишилар қаерда бўлишма-
син, бир муҳим масалани ҳал қилишга киришсалар,
мушкул нарсалар ҳам оқибатда яхши натижа билан ту-
гайди. Бу сузга маънолар гавҳарининг хазинаси бўлмиш
мавлавий Жалолиддин Румийнинг сузлари гувоҳдир:

Мушкул ҳодисани кўрса хирадманд,
Бу мушкулдан қули бўлиб қолса банд.
Уз ақлига узга ақлин қилар ёр!
Ақл ҳал қилмоққа булар мадақор!
Елғиз шамдан хона бўлмаса равшан,
Бошқа шамлар ёнар бу шамдан!

Хожа Самандар Термизий

Ҳакимлар айтадилар: «Бирор иш ҳақида маслаҳатлашмоқчи бўлсанг, битта оқил киши билан маслаҳатлаш, купчиликка айтилган маслаҳатли иш нуқсондан холи бўлмайди. Бир араб олими: «Ақлдан улкан бойлик, нодонликдан катта бахтсизлик ва маслаҳатдан кучли суянчиқ йўқ!» деган эди.

«Ғавоқиҳ ал-жуласо»

Кимки уз фикрига мағрурланиб иш тутса, йўлдан адашади, кимки уз ақлига суяниб, узгалар билан ҳисоблашмаса, хорлик тортади.

Муҳаммад Зеҳний

Доимо парҳезгар бўлмоқ ва доимо кишилар билан маслаҳатлашмоқ керак.

Муиниддин Жувайний

Ҳар бир ишда лозим маслаҳат қилиш,
Маслаҳатсиз асло ҳал бўлмайди иш!
Синалмаган кишидан маслаҳат сурама!

«Оталар сўзи»

Ҳакимларнинг айтишича, одам ўлдирган, хотинлар атрофида куп айланадиган, қурқоқ ва юраксиз кишилар билан маслаҳатлашиш нораводир.

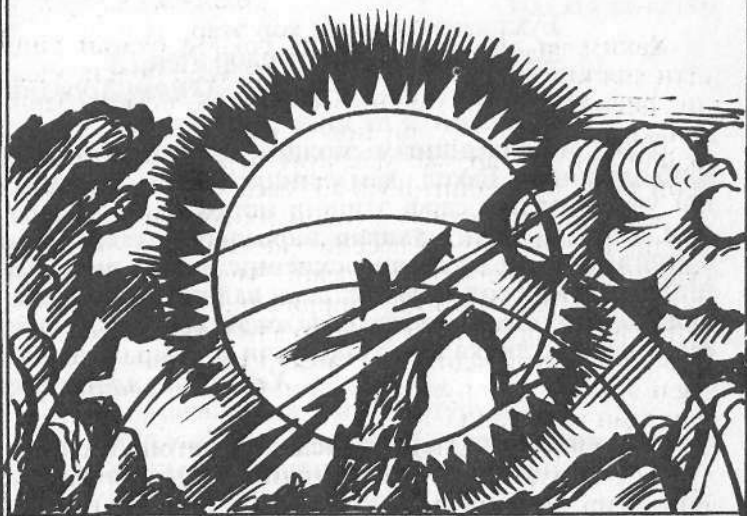
«Ғавоқиҳ ал-жуласо»

Ҳакимлар айтадиларки, ақл соҳиби бўлган киши етти хил киши билан кенгашмайди: улар нодон, ҳасадчи, риёкор, қурқоқ, молпараст ва ҳою-ҳавасга берилган кишилардир. Чунки нодон киши бефаҳмлиги туфайли хато ва ярамас маслаҳат беради. Душман эса сени ҳалок бўлишингни уйлаб, маслаҳат беради. Ҳасадчи эса қўлингдаги молу мулкингни совурилишини истайди. Риёли киши эса сени қандай қилиб бўлса-да, сен нимани хоҳлаётган бўлсанг, ушани қилаверишга ундайди. Молпарастнинг фикри-зикри мол йиғиш бўлгани учун берган маслаҳати орқали бирор нарса ундириб олишга уринади. Ҳою-ҳавасга интилган нафс бандаси эса узининг нуқсонли ақли билан кишини тугри фикрдан четлатади.

Олимлардан Аҳнаф айтади: «Очнинг қорнини туйдирмай туриб, ташнанинг чанқоғини бостирмай туриб, асир кишини озод қилмай туриб, камбағалнинг ҳожатини чиқармай туриб, бирор иш юзасидан маслаҳату машварат қилма!»

«Ғавоқиҳ ал-жуласо»

БАХИЛЛИК,
БАДНАФСЛИК,
ОЧКЎЗЛИК, ҲАСАД,
ХАСИСЛИК

Одамларнинг энг ёмони ўз аҳли аёлига бахиллик ва қизгончиқлик қиладиганидир.

Ҳадис

Бухл азиз одамини хор этар,
Эл кузида ит каби мурдор этар.

Ҳайдар Хоразмий

Бахиллик одамнинг ўз молига жону дилидан ёпишиб олишидир. Бахил одам ўзининг сийиши ва кийиниши учун ҳам пул сарф этишни истамайди. Масалан, нон, мева ва шунга ўхшаш нарсаларнинг янгисини олишга қудрати етса ҳам эскисини олади, либосларнинг янгисини сотиб олмай, эски ва йиртиқларини харид қилади, тоза, мусаффо ерда яшаш ўрнига қоронғи, зах ва саломатликка зарар етказувчи жойларда яшайди.

Ҳаслидин ал-Ҳасаний

Бахилнинг юзига куп қарасанг бағритош буласан.

Муҳаммад Сиддиқ Рушдий

Ҳар киши нокас билан ҳамкосадур,
Минг шарофатни касофат босадур.

Машраб

ҲИКМАТ. Ҳинд ҳақимларининг қиңоя қилиб
езишларича, уз мол-мулкларини яхшилик йулида сарф-
ламайдиган бахил кишилар «сахий» кишилардир. Чун-
ки узлари емай, ҳаммасини узгалар учун қолдиради-
лар. Қитъа:

Туриб дарё лабида бутимор қуш,
Чекар дарё сувидан доимо ғам.
Узича уйлаган ичсамми е йуқ,
Агар ичсам булар дарё суви кам.
Дилида ҳиммати йуқ ҳар бахилнинг,
Шу қушга ухшаган феълу ҳуши ҳам.
Ҳирсининг уткирлигидан нонини,
Уз узига қурмағай лойиқ, укам.

Ҳақим Қооний

Ҳасад балоси улкан фасодлар пайдо қилур. Чунки
ҳасад бағоят жирканч хислатдир.

Кошифий

Одамларнинг олийжаноби узига нисбатан одамлар-
да муҳаббат уйғонишига уринувчи, одамларнинг бахи-
ли эса узига нисбатан дўстларида нафрат туғдирувчи
кишидир:

«Махзан ал-улум»

Барча элдан тупроқ каби паст булгин,
Барча элдан елдек тижидаст булгин.
Ҳаракат қил, элни айлагин ризо,
Қул-оёғин упу қилма норизо!

Низомий Ганжавий

Бахил яхшиликни ёмон куради, ёмонликка эса қар-
сак уради. Бахиллик бир тикон, агар у кимга ботса
улдирмай қуймайди. Бахил одам йулдош бўлмайди,
борди-ю, йулдош бўлиб қолса, қорин шишиб ўлади.

«Оталар сўзи»

Борма айтмаганнинг дастурхонига,
Қул узатсанг, қадринг тушар, нонига,
Қушма узгаларнинг барра кабобин,
Қотган нону совуқ сувинг сонига.

Паҳлавон Маҳмуд

Эй оқил, бахилликни узингга шиор қилиб, мол-пул

топишнинг пайдан булма. Ҳасад ва бахиллик кучасидан қоч. Узгаларга доимо мадад қулини чуз. Ҳасад ва рашкдан ҳеч ким фойда курмаган. Аксинча эл орасида хору зор булиб, эътибордан четда қолган. Мол-мулкингни бекорга сақлама. Уни эл фойда курадиган нарсаларга сарфла. Фақат аҳмоқ одамларгина юз меҳнату алам билан бойлик туплайдилар. Ундан на узи фойда топади-ю, на узгалар манфаат куради! Бундай жоҳил кишилар куриб билиб туриб, курганлардан ибрат олишмайди! Нафси аммора куйига кириб, ранж ва кулфат курадилар!

Муҳаммад Жабалрудий

Бахил киши уз мол-мулкининг қоровули ва узгаларга қолдирадиган мероснинг хазиначисидир.

Муҳаммад Зеҳний

Эй азиз, араблар орасида «Бахиллик оловдир» деган мақол бор. Чунки бахиллик уз соҳибини гам утида ёндиради. Араблар бировни бахилликда айбламоқчи булсалар, уни «Нодир бахил» дейдилар. Бу сузнинг келиб чиқишига Нодир исмли киши сабаб булиб, унинг тарихи куйидагича экан. Айтишларича, Бани Хилол қавми орасида Нодир исмли киши булиб, у бахилликда маълум ва машҳур булган экан. У ҳар кунни уз туяларини сугориш учун қудукдан сув тортиб олар, қудук ёнидаги ҳовузчага куйиб сугорар ва туялардан ошиб қолган сувни ҳовуздан яна қайтариб олиб далага сепаб юборар ёки ортиқча сувни ифлослаб қуяр экан. Бундай қилишдан унинг мақсади, бошқалар мен чиқарган сувдан туясини сугормасин, дер экан. У ҳар кунни шу одатини такрорлашни қуймас экан. Унинг яна бир қилиги булиб, туялари тезгина тезаклаб, тупроққа аралаштириб юборар экан. Чунки тезакдан утин сифатида бошқалар фойдаланишини хоҳламас экан. Шунинг учун уни «Нодир бахил» дейишар экан. Уша кундан бошлаб ким бахил булса уни «Нодир бахил» дейиш одат тусига кириб қолибди.

Муҳаммад Жабалрудий

Узинг муҳтож була туриб сахийлик қиламан дема.

Муҳаммад Сиддиқ Рушдий

Ҳасисдан ким эдар дурри шоҳвор тама,
Кунгул сажанжали тамаъ мукаддар эдар,

Соқий бу кўзу сафосиндадур губор тамаъ.
Қаноат аҳлининг аҳволи халқдан мастур,
Эдар разолати ҳолингни ошкор тамаъ.

Нодим

Бахил одамга ҳамма одам ёмон булиб куринади.

Бахил учун дунёда роҳат йўқ.

Бахилнинг уз дарди узига етади.

Ҳар қандай оловни сундириш мумкин, аммо бахил-лик оловини сундириб бўлмайди.

Юзинг қора бўлса айб эмас, юрагинг қора бўлмасин.

Бахилга меҳмон бўлган киши ҳеч қачон қорин оғригига учрамайди.

«Оталар сўзи»

Ҳар кимнинг нафси уни чегарадан чиқариб юборса, бу унинг улимидир.

«Махзан ал-улум»

ҲИКМАТ. Ҳар ким қайсар нафс куйига гирифтор бўлса, барча балолар остида хор бўлади. Фард:

Нафсини тиймаса киши булур хор,
Нафс уни қилади куча-куйда зор.

Киши тирик экан, нафси билан курашда мағлуб бўлмаслиги керак. Нафс шундай душманки, манманлик ва қайсарлик унинг шиоридир. Нафс шундай тақаббурки, кибру ҳаво унинг ҳамроҳидир.

Байт:

Нафсингни улдирсанг ғамдан озодсан,
Душманинг бўлмайди, доимо шодсан.

Эй азиз, ҳар ким нафсининг оғзини тиндирса нафс шундагина уни саргардонликдан тиндиради. Агар мард бўлсанг нафсинг буйинини уз, йўқса балолар домига дучор бўлиш режасини туз.

Муҳаммад Жабалрудий

Ибн ал-Ҳорис айтади:

— Бир йигит бойлик қидириб уйдан чиққан эди. У йул юриб чарчаб, бир харобанинг олдига келиб утирди. Ногоҳ унинг кузи деворга ёзиб қуйилган қуйидаги сатрларга тушади:

Эй қаршимда утирган, сени куриб турибман,
Билдимки қайгу-ғамдан юрагинг тула қондир.
Қийнамагил узингни, борингга сабр айла,
Қаноатли кишидан ғаму-қулфат ниҳондир.
Ингит бу сатрларни уқиб, бойлик топиш фикридан
қайтди ва уйига кетди.

Муҳаммад Зехний

Оқил инсон топганига сабр этар,
Сунг узининг нафсига ул қаҳр этар!
Аблаҳ одам аблаҳи шундай одам,
Доимо нафс куйида урғай қадам!

Фаридиддин Агтор

ХИКМАТ. Ҳар кимнинг нафси ақлига хизмат қилса, ундай кишига бахт ва давлат юзланади. Ҳар кимнинг ақли нафсига хизмат қилса, бахту иқбол ундай кишидан юз утиради. Байт:

Нафски ақлга буйсунса агар,
Иқбол дарахтидан мева ер киши.
Ақлдан зиёда булса агар нафс,
Одамнинг кунба-кун ортар ташвиши.

Муиниддин Жувайний

Эй фарзанд, нафси амморанг куйига кириб, керагидан ортиқча молу мулк топишга интилма, узингни эл-юрт олдида шарманда қилма!

Муҳаммад Жабалрудий

Ҳасад аслида ҳиммат пастлигидан ва табъ ҳасислигидан вужудга келади. Булар жоҳиллик натижасидур. Ҳасад ақлнинг нуқсонли эканлигига равшан далилдир.

Кошифий

Кишига берса ким моли ҳаромий,
Умид этса савоб ул марди омиё.
Булур кофир умид этган ул инсон
Билиб олиб дуо қилгон ҳам ул он.

Суфи Оллоғер

Кишининг уз нафсидан қочиши шердан қочгандан фойдали.

«Оталар сузи»

ҲИКМАТ: Уз нафсини деб бойлик қидиришдан қочиш натижаси роҳат, эл молидан таъма ипини узиш натижаси муҳаббат, узгалар сирини билиб, айбини то-паман дейишдан қул ювиш натижаси юксак хулқдир.

Байт:

Огир меҳнатларга йулиқди ҳар ким,
Тамаъ қузини тикса, дусту душманга.
Қилган тамасига етмаса агар,
Гина билан озор берди қуп танга.
Тамагирнинг умри гам билан утар,
Оқибат дер бир кун «эвоҳ, аттанг!»
Ҳар кими шод ила хандон яшади,
Борига сабр этса бормаи «ман-санга».

Мажидиддин Хавофий

Ҳар ким тамаъ йулин тутса гар пеш,
Оқибат бир кун булғувчи дарвеш!

Фаридиддин Аттор

Тамаъни тарк эт чиқ гушан қаноатаро,
Санга йуқ ўзга жаҳон ичра амният.

Комил Хоразмий

Тамагирлик ёмон хулқлардан бири ҳисобланади. Тамагир одам ўз орзуларини рўёбга чиқариш учун турли қабихликлардан ҳам қайтмайди, ҳеч қандай гуноҳдан қурқмайди, ёлгон гапирмай юрмайди, ёлгон сўзини исботлаш учун ёлгон қасамлар ичади. У ҳар хил хийлаларни ўйлаб топади ва ҳаром ейди.

Ҳасидиддин ал-Ҳасаний

Бошқалардин узини баланд тутган одамга бахт кулиб боқмайди.

«Қурқит Ота китоби»

Тугри юргани учун уқ уз йулида,
Эъвоз топди, кургил, шохлар қулида.
Дилингни тугри тут, балодан қурқма,
Ёқут ич-у, асло вабодан қурқма.
Қандай создир киши кажликдан қочар,
Ростлик галабага доим йул очар.

Низомий Ганжавий

Эй АЗИЗ, билгилки, одамзод дунёда қулида борига қаноат қилиши лозим. Шундагина у одамларга тамаъ қулини чўзмайди. Кимки ортиқча нарса қидирса, меҳнатлар домига тушади, одамларнинг назаридан қолади. Натижада ундай киши надомат тўрига ва маломат уқига дучор бўлади. Билгилки, тамаъ барча балоларни келтиргувчи ва жумла офатларни қузғотувчидир. Агар қушлар одамлар қўйган донга тамаъ қўзи билан боқмаганларида, дом ҳалқаси уларнинг бўйнига тушмаган бўлур эди. Агар инсон тамаъ камарини белига боғлама-са, хорликнинг ботқоғига ботмайди.

Эй биродар, тамаъ қилмагил, тамаъ —
Одамни харобу хору зор қилар.
Икки оғиз тингла мендек носихдан,
Сени ҳаёт ичра бахтиёр қилар!

Муҳаммад Жабалрудий

Тамагир купгина нарсаларга тамаъ қўзи билан қарайди. Бироқ ҳеч нарсага етолмайди, барибир муҳтожликда қолаверади. Бойлик кишини ҳеч вақт ҳақиқий саодатга етказолмайди. Тамагир эса бахту саодат одамга салтанату кумуш орқали келади, деб ўйлайди.

Эй биродар, мунофиққа булма улфат,
Ким улфатдур, боши узра юз минг кулфат.

Аҳмад Яссавий

Тамаъ орқали тулланган молу давлат тамагирнинг узигагина эмас, ҳатто меросхурларига ҳам яхшилик келтирмайди. Тамаъ инсоний хислатлардан маҳрум этади.

Ҳаёлиддин ал-Ҳасаний

Хорликлар боши тамаъ билгил,
Доимо аззаман қанаъ билгил.

Навоий

Неча инсон нафси деб бўлди хароб,
Бошига тушди ани ғам беҳисоб.
Кимни ранжитсанг бориб узрингни айт,
Чунки душман доимо пойлайди пайт.
Ҳар киши пул ила мол орзу этар,
Бас, қаноатла бу орзуга етар.

Фаридиддин Аттор

ҲИКМАТ. Қайси бир дил булмасин агар унда тамаъ тулқини бор экан, доимо домга тушиш хавфи булади. Тамаъ гафлат деворининг пушти паноҳи, ботил андишалар денгизининг гаввоси. Байт:

Кимда тамаъ булса унда гафлатдир,
Гафлат замирида юзлаб офатдир.

Агар киши тамаъ ипига илинса бало чоҳига қулайди. Қушларга боқ, узлари осмонда парвоз қилсалар ҳам ердаги дон тамасидан домга илинади. Фард:

Бир сиқим буғдой тегирмон тошини сарсон қилар.
Муҳаммад Жавҳар Заминдор

Ёмонликни шахобчалари кўп булса ҳам, уларнинг асоси тамаъ, газаб ва илмсизликдир.

Абу Райҳон Беруний

Тамагир бўлмаслик керак. Кишининг бошига тамаъдан турли балолар келади. Сал нарса учун киши газабланмаслиги керак, чунки киши учун дунёда газабдан кучлироқ нарса йўқ. Газаб келган пайтда киши узининг нима қилаётганини ўзи билмайди. Одам кишиларни ўз феълига мослаштиришга уринмаслиги керак. Балки одамлар қандай феълда булса уша феълга мослашмоқ керак.

«Махзан ал-улум»

Тамагир билан асло яқин булма,
Шубҳасиз у сенга душман булади.

Юсуф Хос Хожиб

Кишидаги энг ёмон хислат ута бахилликдир.

Ҳалис

ҲИКОЯТ. Айтишларича, бир шаҳарнинг атрофидаги далада қўйлар отари бўлиб, чупон уз қўйларини қуриқлаш мақсадида итини посбон қилиб тайинлади. Ит содиқлик билан қўйларни қуриқлар, ҳеч бир жонзотни қўйлар яқинига яқинлаштирмас эди.

Кунлардан бир кун, далага яқин тоғда тулки ит билан тил топишиб қолди. Тулки итга иккиюзламачилик қилар, итнинг кунгида эса, у билан айшу ишрат қилиш тамаъси жуш урар эди. Ит шу тамаъ туфайли тулкига ҳар куни биттадан қўзи инъом қила бошлади.

Қўйларнинг камайиб бораётганини сезган чўпон бир куни ўзича: «Садоқатли итим бўлса-ю, нега бундай ҳол юз берапти?» деб уйладида пойлашга тушди. Воқеадан огоҳ бўлгач, «ўзингдан чиққан балога қайга борурсан давога, тулки итни йўлдан урибди», деди. Шеър:

Посбон оёғига кирдию тикон,
Ўғри матоларни умарди осон.

Азизим, кўрдингми, тамаъ инсонларнигина эмас, хатто ҳайвонларни ҳам йўлдан оздирар экан. Шунинг учун имкони борича тамаъ домига тушмасликка урин!

Муҳаммад Жабалрудий

Шикоят қилма, эй тамагир, нопок,
Тупроқдан ор этма, чунки ўзинг хок!
Чўпни ҳам элтолмас бу сувдан ҳеч ким,
Гавҳар сенга бўлсин, менга бас хошок!

Паҳлавон Маҳмуд

Хар ким озод бўлиб, шармандалиқдан холи бўлай деса, тамаъдан узоқ бўлиши керак.

«Махзан ал-улум»

Тамаъси купнинг, инсофи оз булар.

«Оталар сўзи»

Тамагир ўзи қилаётган хатони ўзи билмайди.

Пасткаш одам бирор кимсани севса, ё кўрққанидан севади ёки тамаъгирликдан.

«Оталар сўзи»

Иззат бермас, нақду дирам борлиги,
Ким бўлди тамаъдин кишининг хорлиги.

Навоий

ХИКМАТ. Очкўз кишини тарбия қилмоқ ўз об-рўйини тўкмоқдур. Ундай киши ўзгаларга яхшилик қилса, очкўз ёмонлик қилмай қолмайди. Байт:

Нокасларни қилма тарбият,
Яхшиликка ёмонлик қилар.
Чаёнларни парвариш қилсанг,
Ниши билан вужудинг тилар.

Муиниддин Жувайний

Киши уз ҳақидан бировга бериши қийин, аммо бермаслик очкузликдир.

Олчоқ одамда номус булмайди.

Жавоҳир булса-да эшакнинг юки,

Бари бир эшакдир, ялтираб туки!

«Оталар сузи»

ҲИКМАТ. Киши саҳий дўстдан сақланганидан кўра хасис дўстдан асрангани яхшидир. Байт:

Ҳар кимсада булса қабих бир одат,

Бу одатни қилар бир куни такрор.

Чаённи кўр тошга уради нишин,

Ваҳоланки тошга утмайди зинҳор!

Муиниддин Жувайний

Хасислик кишининг қадрини йўқотади, фалокатларга дучор этади.

«Оталар сузи»

Киши қанчалик бадавлат булмасин, у хасис ва бахил булса, эл ичида обрўсиз ва қадрсиз булади.

Абулбаракот Қодирий

Ҳирс ва тамаъ — дунёга булган муҳаббат ва нафсониятнинг маҳсули ҳамда эгрилик ва хиёнатнинг мулозими. Фард:

Тугри булиб, эл кунглига еқа олсанг агарда,

Эгри булиб назарлардан қолиб кетмоқ не учун?!

Бархурдор ибн Маҳмуд

Эй угил, билгилки, ҳирсу тамаъ ярамас нарсадир. У кишиларга хорлик ва расволик келтиради. Шунинг учун ҳам: «Хорлик тамаъдан келади» деганлар. Бундай ёмон сифатдан қочмоқ сарафрозлик кўчасига кирмокдир.

Муҳаммад Жабалрудий

ҲИКМАТ. Дунёнинг барча ёмонлиги қулфланган бир уйга яширинган. Унинг калити бойликка булган ҳирсдир. Байт:

Бойлик учун тузоқ қўйган ҳар кимса.

Гамдан бошқа нарса кўрмади харгиз!

Муиниддин Жувайний

Хирсли вақтингда ҳукм чиқарма.

Тинч яшай десанг, қулингда бориға қаноат қил.

«Оталар сузи»

Парҳезгарлик бустонининг гуллари ҳидидан фаросат бурни билан ҳидлай оладиган ҳар бир киши тугён ва ёмонлик манзилларининг энг аввали булган ҳирс ва тамаънинг тиконзор даласига азм этишни асло ихтиёр қилмасин! Уз уйининг маъмур ва молининг сероб булиши учун иблис фирибига учиб, бировларнинг маишат қасрини хароб этишга уринмасин!

Бархурдор ибн Маҳмуд

Қаноатсизликдан келадиган офатлар беҳисобдир. Шулардан бири ҳасисликдир. Ҳасад эса давоси йук дард. Кимки ҳасад қилиб, бу дардга илиниб қолса, улмасдан қутулмайди.

Ҳаёлиддин ал-Ҳасаний

Туртга нарса борки, эй авлоди пок,
Барча элни айлағай қалбини чок.
Туртгадан аввалгиси булган ҳасад,
Ундан утсанг худбинлик то абад,
Жаҳлини ичга ютолмаслик бири,
Ҳам бахилликдан кечолмаслик бири.
Эй угил, келма яқин бу туртгага,
Олмасин сени бу феъллар уртага.
Кийнадан кечгилу зардек пок бул,
Хокка айланмай элингга хок бул!

Фаридиддин Аттор

Эй азиз фарзанд! Бахиллик ва ҳасад иллатига дилингда асло жой бермагинки, ҳасад давлатинг уйини вайрон қилса, бахиллик иззат чаманини пайҳон қилди:

Кимки ҳасад утин ёкса жаҳонда,
Бу ут унинг узин қўймас омонда!

Ҳожа Самандар Термизий

Эй фарзанд, билгилки, мунофиқ ва ҳасадгуй кишилар таъсири яхши одамларни йўлдан чиқаради. Доно ва олимлар суҳбати эса кишига боқий умр бахш этади.

Беҳуда сузлар айтилаётган мажлисга тушиб қолсанг,
бундай мажлисдан қоч!

Муҳаммад Жабалрудий

Дунёда ҳасад ва гинадан оғирроқ ранж йук. Чунки
ҳасадчи одам одамларнинг шодлигидан пайваста гам
остида юради. Узгалар роҳатидан доимо заҳмат торта-
ди.

Муҳаммад Хусайн

Ҳасадчи киши одамларнинг шод ва хушҳоллигидан
доимо гам чекади ва алам тортади! Ҳа дунёда ҳасад ва
бахилликдан кура ёмонроқ дарду алам йук! Шундай
экан, бундай кишилардан узоқ юр, уларнинг суҳбати-
дан қоч! Назм:

Дармон қабул қилмас иллатдир ҳасад,
Ҳасадчининг доим гамидир беҳад!

Муҳаммад Жабалрудий

Айбсиз одамни курган ҳасадчини жаҳли чиқади.
Баданнинг созлиги ҳасаднинг озлигидан.
Ҳасадчининг моли узига насиб этмайди.

«Оталар сўзи»

Ҳасиснинг нонига узатганда қул,
Филларнинг остида улган кўп маъкул!

Низомий Ганжавий

ЭЙ АЗИЗИМ, сенинг бу нафсинг еб туймайдиган
ҳасисий нарса. Агар унга йул берсанг сени балолар
домига туширади. Унга қарши курашсанг, уни енги-
шинг мумкин. Йукса сени офатлар чоҳига фарқ қили-
ши муқаррардир. Шъър:

Очкузларнинг бадавлат бўлганин ким курибди,
Тулмагунча кузига тупроқ асло туймайди!

Муҳаммад Жабалрудий

ҲИКОЯТ. Айтишларича, Лоҳур шаҳрида бир илм-
ли киши бўлиб, ута ҳасис эди. Тийинлаб пул тўплар,
ҳатто узи тузукроқ ейишга ҳам оғринар эди. У жон
берса берарди-ю, аммо бировга нон бермас эди. Топ-
ган олтинларини ниҳоятда пинҳон тутар, доимо жони-
ни ҳовучлаб яшарди. Айёрликда қилни қирқ ёрадиган

погирди бўлиб, уз хужайинининг олтинларидан воқиф эди. У қандай қилиб булмасин уша олтинларни қулга ожизлик қилар эди.

Орадан йиллар ўтиб, хужайин касалга чалинади. Улишни муқаррар эканини билгач, олтинни кўзи жайин нима қилишини билмайдан ҳам кечган хубир қарорга келиб, олтинларни қолди. Сунг бирдан сани ютиб булгач жон берди.

Унинг улганини эшитган одамлар йиғилиб, кўмиш симини адо қилиндилар. Орадан бир неча вақт утгач, олтинларни топа олмади. Боши қотиб, уйга толди. Ўзича: «Хужайин уз олтинларини ҳеч қасққа олиб бормаган, унинг на қариндоши ҳеч қасққа олиб Олтинлари-ку уйда булиши керак ва на хотини бор. остин-устун қилдим. Ҳеч ерда йўқ. Энди нима қилишнинг хазинасини топа олмасам?» деди. У қидира-қидигуристонга борди. Хужайиннинг қабри келиб қолди. Тўғри дининг қорнини ерди ва олтинларнинг ҳаммасини йиғиб олди.

Муҳаммад Жабалрудий

Бир киши ўглига деди:

— Нафсингни шундай машқ қилдирки, токи у амрингга қулоқ соладиган бўлсин!

Ўғил сўради:

— Мен қайси пайтда ақлли булишим мумкин?

— Нафсингга ҳоким булганингда! — деди.

«Махзан ал-улум»

Номуродлар кўнглини оғритма.

Муҳаммад Сиддиқ Рушдий

Ҳасад шундай дардки дори-ю-дармон,
Қабул қилмас, дилни уртар беомон.

Дейдилар ҳар ҳасад элга зиендир,

Аммо ҳасадчига элдан ҳам зиен!

Муҳаммад Хусайн

САХОВАТ, ҲИММАТ,
ОЛИЙЖАНОБЛИК,
ҲАДЯ,
ШОДЛИК ҲАҚИДА

Бул сахий сен, эй биродар, бул сахий
Булмагай ҳар хил бало бошда даги!
Доимо мардлик била мардона бул,
Ким сахийдир куллар они барча кул!

Фаридиддин Аттор

Саховатли киши шундай кишики, биров сўрамай,
Олдиндан узи билиб ҳады қилади.

Абдибек Шерозий

Қилган ишим булмасин деса бас,
Эр фақат уз мақсадини уйламас!

Фаридиддин Аттор

Кишилар ёвузи — бу эзма кишидир.
Кишиларнинг қадрлиси — саховатли кишидир.

Юсуф Хос Ҳожиб

Биров сенга муайян бир меҳнатни сингдирса,
У меҳнатни унутма, мисли улик булма.
Эй асл киши, одамгарчиликни қўйма,
Кишиларга доим одамгарчилик қилиб тур.
Кел мол деган ном олма, одамгарчилик қил.
Одамга одам бул, одамгарчилик қил.

Юсуф Хос Ҳожиб

Эй уғил! Саховатингни киримингга қараб қил! Чунки ёнингдаги пулингни бирданига совуриб юборсанг, саховатингни кейин нима билан амалга оширасан?!

Абдибек Шерозий

Сахий одам душманлик ва адоватдан қочган, уз қалбида муҳаббатга йул очган булади. Сахий киши мисдан ясалган кузага ухшайди: тез тайёрланади-ю, аммо узоққа етади. Очкүз киши муҳаббатдан қочган, уз қалбида адоватга йул очган булади. Очкүз киши сопол идишга ухшайди, уни яшаш қийин-у, лекин тез синади.

Юсуфий

Халқнинг етуғи сахий кишидир, сахийлик шараф келтиради.

Аҳмад Югнакий

Улуглик тиласанг сахий бул, сахий
Сахийни севар ҳақ таоло, ахий.

Сайфи Саройи

Суннат эрмиш кофир булса, берма озор,
Кунгли қаттиқ дилозордан худо безор.
Оқил эрсанг эранлага хизмат қилгил,
Амри маъруф қилгонларни иззат қилгил.

Аҳмад Яссавий

Имконинг кутаришига қараб сахийлик қил, бировларга тақлид қилган ҳолда сахийлик қилма! Қарз олиб, бунинг эвазига қилинган сахийлик қандай сахийлик булади, бошқаларнинг молидан олиб, бировларга едиршдан нима фойда?!

Абдибек Шерозий

Бойлигинг булганда танглик қилмагин,
Йулинг очиқ булса, ланглик қилмагин!

Фаридиддин Агтор

Билгилки, саховат мақтовга лойиқ феълдир. У инсонга сайқал берувчи безақдир. Сахийликнинг натижаси яхши номлилик, эзгулик берувчи безақдир. Сахийликнинг натижаси дустларнинг кўпайишидир. Одамзот учун саховатдан яхшироқ ва азизроқ еқимли сифат йук! Байт:

Кимда гар сахийлик одати йуқдир,
Яхшилик кутмоқнинг ҳожати йуқдир.

Бир ҳақимдан: «Кишининг барча ҳунарларини йуққа чиқарадиган нарса нима?» деб сўрадилар. У эса: «Бахилликдир!» деб жавоб берди. Яна ундан: «Кишининг барча айбларини бекитадиган нарса нима?» деб сўрадилар. У эса: «Сахийликдир!» деб жавоб берди.

Абулбаракот Қодирий

Бахил булма, эй саховатли киши,
Саховатли деган мангу қолади, улмайди.

Юсуф Хос Ҳожиб

ҲИКМАТ. Олийҳиммат ва соҳибдавлат шундай кишики, яхши хулқ ва чиройли одат билан каттаю-кичикни уз муҳаббати домига илинтиради, дўстлик уруғини кунгил ерига экади, азизлар ва улуғлар йулига ибрат кўзи билан боқади, қариндош-уруғлар ҳақини имкони борича адо қилади, дўстларини қўлидан келганича ҳурматлайди, улиб кетган ёру-биродарлари авлодини яхшилик билан тақдир этади.

Муиниддин Жувайний

Бировким анга ҳиммат ўлди баланд,
Эрур одам аҳли аро аржуманд.

Навой

Битиклик келди ҳимматидин нишона,
Ки ҳимматсизни паст этди замона.

Навой

Халққа лутфни кам қилмагил,
Ҳеч кишига жавру ситам қилмагил.

Пошшоҳужа

Етушмакни узига қилса армон,
Керакким ҳиммат ила урғай ақдом.

Толибий

Искандар Зулқарнайн айтган эди: «Киши узининг олий ҳиммати билан азиздир. Мард шундай кишики, гапирмасдан туриб, қилмоқчи булган ишини адо қилади. Номард киши гапириб туриб ҳам адо қилмайди. Яна ундан сўрадилар: «Қандай қилиб жаҳонга эга бул-

динг?» У деди: «Ҳақимларнинг сўзига ва маслаҳатига амал қилдим, улуғларнинг ишини кичикларга ва кичикларнинг ишини эса улуғларга буюрдим!»

Абулбаракот Қодирий

Адолат натижасида юрт обод, эл фаровон, хазина мул, шаҳару қишлоқлар яшнади.

Кошифий

Обу оташу боду ток булди,
Ҳар ким танида чу пок булди.

Сайёдий

Саховатли булмасанг майли, аммо исрофгар булма.
Саховат билан исроф бошқа бошқа нарса.

«Оталар сўзи»

ҲИКМАТ. Олийҳиммат киши Ҳумо қушига ухшайди. Пастҳиммат киши эса қузгун кабидир, улакслар эса унинг улуши булади. Байт:

Ҳар кимсада булса Ҳумодек ҳиммат,
Ҳар иллатга ундан топилар даво.
Ҳимматсизлар эрур мисоли қузгун,
Ундан келур даво урнига вабо!

Муиниддин Жувайний

Келса агар хонанг узра гариб меҳмон,
Бор нарсангни олдига қуй, бул меҳрибон.

Маҳмуд Кошгарий

Кимгаким бор ҳиммат ила эътиқод,
Оқибат ул амр топар ул мурод.

Дурбек

Кишининг қадри унинг ҳимматига яраша булади.
Ҳадя муҳаббатни оширади.

Дустлар учун ажаб ёқимли хислат,
Бир-бирин ҳадя-ла айлаб турса шод.
Узаро ҳадялар шундайин кучки,
Дилда муҳаббатни айлагай бунёд!
Ҳасиснинг ҳадяси совуннинг купиги,
Берганингни унут, берганни ёдда тут.

«Оталар сўзи»

Кишига ҳиммати мардона керак.

Нодира

Ичириб элга қошуқ бирла шўрба,
Чумуч соли билан кузини чиқарма.

Сайфи Сароин

Ҳимматсиз киши эр сонда эмас
Ва руҳсиз киши тирик демас.

Навоий

Қарамсиз киши мевасиз дарахтдир, мевасиз
егочни кесиб ёндиргин.

Аҳмад Югнакий

Арратек эт базл кейин-илгари,
Теша бикин йўнма уз-узунг сари.

Ҳайдар Хоразмий

Сахий кишининг таоми шифодир.

Ҳадис

Кишининг саховати унинг динидир.
Муруввати ақли, насаби эса хулқидир.

Ҳадис

Одамлар билан муроёю мадорага киришиш ҳам
садақа ҳисобланади.

Ҳадис

Меҳрибон ва раҳмдил булмоқ умрнинг ва ризқнинг
баракали бўлишига олиб келади.

Кошифий

Сахийлик бамисоли жаннатнинг дарахтларидан би-
ридир. Унинг шохлари дунёга осилиб туради. Кимики
шохларидан бирини тутиб олса, у жаннатга бошлаб
боради.

Ҳадис

ОЗ ВА КЎП ЕЙИШ
ҚОИДАЛАРИ,
ИЧКИЛИК,
САЛОМАТЛИК,
ТАБИБЛАР

Куп демак бирла булмагил нодон,
Куп смак бирла булмагил ҳайвон.

Навойӣ

Куп сйиш оз сйишдан ҳам маҳрум қилади.
Баданнинг қуввати овқат, руҳнинг қуввати илмдир.
Қорин смоқдан завқ олади, ақл эса ҳикматдан.
Нон — ҳаёт демак.

«Оталар сӯзи»

Хурматли устозим айтар эди: «Иллатнинг пайдо бўлишига тўрт нарса сабаб бўлади: ёмон сув, аччиқ тутун, бадбўй ҳид ва ҳазм бўлиши қийин қаттиқ смиш!»

Ҳикмат аҳилларининг китобларида иллатни пайдо қилувчи нарса олтига дейилади: тунда кам ухлаш, кундузи кўп ухлаш, пешубни узоқ тутиш, тўқ қоринга яна овқат сйиш, кечаси совуқ сув ичиш ва ортиқча жинсий алоқа қилиш!

Одамзот кўп сйишни асло одат қилмаслиги керакки, ҳақиқатан ҳам кўп сйиш ҳайвонлар одатидир. Ҳикмат қонун қондаси буйича эса номақбулдир. Демак, инсон овқат сйиш борасида ниҳоятда эҳтиёт бўлиши керак, имкони борича кам сйиш, тўғри келган пайтда саявермаслиги, ҳақиқий иштаҳа келган вақтда овқатла-

ниши лозим. Ана шундай қилган киши табибга асло муҳтож бўлмайди.

Муҳаммад ибн Муҳаммад ал-Жомий

Икки нарса кунгилни фасодга элтур: бири — тула ейиш, бири — тула уйқуламоқ.

Муҳаммад Сиддиқ Рушдий

Оз е, ҳамиша е.

Қанчалик мусаффо бўлса ҳамки сув,

Ортиқча ичилса келтирар қайғу!

«Оталар сўзи»

Десангки таомим зое бўлмагай, едур,
Ва тиласангки, либосим эскирмагай, кийдур.

Навойй

Абул Аббос қассоб шундай дер эди: «Очликдан бетоқат бўлмагунимча, асло таом емадим, шунинг учун табибга ҳеч ишим тушмади!» Фард:

Табобатда шундай езганин кўрдим,

Очлик даво эрур барча иллатга!

Муҳаммад ибн Муҳаммад ал-Жомий

Куп ейдиган одамнинг саломатлиги кам булади:

Кимки куп ейишни айласа одат,

Ичию ташини қашлагай иллат!

«Оталар сўзи»

Нафсин ултурган эр бўлур гозий,

Эр эсанг ҳосил эт анинг бикин от.

Сайфи Саройи

Дард узи шахд агар заҳар эрур,

Бадр кавокиб аро анвар эрур.

Уз еридин алар қилса интиқол,

Иккиси ҳам улғуси пажмурда ҳол.

Сайфи Саройи

Ейиладиган овқатлар тоза ва соф бўлмоғи керак. Масалан, офат етмаган тоза бугдой, шу бугдой унидан қилинган овқатлар, гушт эса соғлом ҳайвон гушти бўлиши билан бирга яхши пиширилиши, шарбатлар мижозга мос бўлиши, узум ва анжир каби мевалар эса яхши пишган бўлиши лозим.

Камолиддин Исмоил Бухорийнинг тиб китобида
эзилишича, кишининг қорни туқ булса-ю бошқа овқат
олдига келтириб қуйилса, ундан асло емаслиги керак.
Бундан ташқари қаттиқ ва оғир меҳнатдан кейин но-
зик овқатлардан, сут еки балиққа ухшаган нарсалардан
еб булмайди. Чунки бу пайтда ошқозон ниҳоятда қи-
зиб кетган булади ва унга тушган нозик овқатлар қи-
зиб кетиб, тезда бузилади. Ошқозонда иссиқлик ўрнаб
қолганда кишилар совуқ овқатлардан танаввул қилиш-
лари, масалан, гур узум ёки ошқовоқ ейишлари керак.

Муҳаммад ибн Муҳаммад ал-Жомий

Куп ейиш очликдан зиён.

Сув оз-оздан ичилса фойда.

Озга қаноат қилмаган купга етмайди.

«Оталар сўзи»

Овқатларни бир-бирига аралаштириб еб булмайди.
Масалан, қаттиқни гур узум суви билан, барча турдаги
овқатлардан кейин эса урик ва шафтоли еб булмайди.
Гур узум билан балиқни, сирка билан саримсоқни, пиёз
билан саримсоқ пиёзни — буларни ҳам аралаштириб еб
булмайди. Барча мева турларидан кейин эса совуқ сув
ичиш мумкин эмас. Бундан ташқари асал билан қовун-
ни, товуқ гушти билан балиқни, саримсоқ, боқла, ай-
рон, қаттиқни ҳам аралаштириб еб булмайди.

Муҳаммад ибн Муҳаммад ал-Жомий

Қилур мардни нафси аммора хор,

Эсинг булса, берма эътибор.

Кишининг топган овқати ҳалол ва покиза булса-да
бирок ундан куп эса, қўйидаги зарарлар ҳосил булади:

Биринчи, куп ейишда одамда эзилиш, баъзан ўлим
ҳосил булади. Кишида фикр ботил булади. Ҳақимлар-
нинг айтишича, меъда қозонга ўхшайди ва у доим
юрак остида қайнаб жушиб туради. Ундан чиққан
ҳарорат ва буг юракка таъсир қилиб, унда бузилиш
пайдо булади.

Бошқаларнинг айтишича, мия гуёки бир уй булиб,
ақл эса уни ёритувчи чирогидир. Меъдадан ҳосил бу-
лувчи буг кучи мияга боргач, ақл чирогининг нурини
пасайтиради.

Иккинчи, одам куп ейиш, куп овқатланишга ўрган-
гани сари унда овқатга булган ҳирс ошаверади. Шу-
нинг учун устод Абу Жаъфар: «Ошқозон ажаб аъзодир-

ки, оч қуйган саринг тўқлиги ошади, туйдирган саринг очлиги купаяди!» деган эди.

Учинчи, куп ейишдан ваҳима ва касаллик купайиб, фаҳму-фаросат пасаяди. Шунинг учун олимлар: «Куп ейиш зийраклик ва доноликни йўқотади!» дейдилар. Бошқа тоифа табиблар эса: «Куп ейиш ақлни ёмонлик томон узгартиришдир!» дейишади.

Туртинчи: куп ейиш тан оғирлашишига сабаб бўлади, бадан сустлашади, бундай ҳолатда уйқусизликдан қутулиб бўлмайди. Шунинг учун: «Куп едингми, узингни қотган ҳисобла!» деган эди баъзи донолар.

Абулбаракот Қодирий

Овқат ейишдан аввал қўлни, оғизни ювмоқ лозим. Ёғли қўл билан либосни ва дастурхонни ифлос қилишдан эҳтиёт бўлиш керак. Оғизни катта очмаслик ва луқмани катта олмаслик керак. Овқатни тез ютиш ва оғизда узоқ тутиш ноўрин. Бармоқни овқатдан қўл тортмасдан аввал яламаслик керак. Дастурхондаги ҳар хил овқатларга қарайвермаслик, овқатни ҳидламаслик ва тишлаб қурмаслик керак.

Бархурдор ибн Маҳмуд

Билгилки, барча овқатларни тури ейилиш қондасига қараб фойда ёки зарардан холи бўлмайди. «Ажойиб ал-маҳлуқот» китобида ёзилишича, иллат пайдо бўлишининг сабаби киши уз мижозига ёқмайдиган овқатни ейишда, барча дардларнинг боши эса мижозга ёқмайдиган овқат ейишдадир. Кам овқат ейиш билан даволаниш барча овқатлардан афзалдир.

Муҳаммад ибн Муҳаммад ал-Жомий

Еб-ичиш қондаларидан бири шуки, хон ёки дастурхон атрофига утиришдан аввал, қўлни ювмоқ керак.

Бархурдор ибн Маҳмуд

Овқат ейишдан аввал уй эгаси биринчи бўлиб қўл ювади. Овқатдан кейин эса барчадан кейин ювади. Бундай қилишнинг сабаби шуки, кечиккан ёки тасодифан келиб қолган киши билан овқат ейишни давом эттиради. Токи янги келган киши уялиб қолмасин. Аммо қўлга уй эгасининг узи сув қуймоғи ва меҳмон биродарларига узи хизмат қилмоғи керак.

Маҳмуд ибн Муҳаммад

Ақл ва фаҳм хонининг соҳибалари ва ахлоқ дастурхонининг лаззатшунослари шундай айтадиларки, агар икки рафиқ хон ёки дастурхон устида шерик бўлсалар, одамият ва инсоният одобининг тақозосига кура, овқатга бир-бировидан аввал қўл узатишга шошилмаслиги ва бир-бирига таклиф ва илтифот юзасидан йул тутсинлар. Монанди ит ва тўнгиз ҳамда бошқа ҳайвонлар каби узини овқатга отмасликлари керак. Кимки ёш жиҳатидан кичик бўлса, ёши каттароғи овқатга қўл узатмагунча сабр қилмоғи лозимки, бу зарур ахлоқ қоидаларидан ҳисобланади.

Бархурдор ибн Маҳмуд

Овқатни кичик-кичик олиш, оғизни ўнг томонида чайнаш, овқат билан бирга қўлни оғизга тиқмаслик керак. Овқатни яхшилаб чайнаб ютгандан сўнггина бошқа лўкма учун қўл узатиш лозим. Овқат фақат уз олдидагина олинади. Таом сўйлаётган пайтда киши ўз олдига қараб утириши, ўзгаларнинг олиши ва сўйишига қаралмайди. Овқатни иссиқ ҳолда емаслик, уни пуфламаслик лозим. Чунки пуфлаганда оғиздан тупук чиқиб, овқатга тушиши мумкин. Таом сўйиш асносида яхши кишилар ва яхши ишлар ҳақида гаплашиб утириш керак.

Маҳмуд ибн Муҳаммад

Қўл билан овқатдан олаётган пайтда чап қўлни овқат олаётган қўлни тагига тутиш, дон ёки ёғнинг ерга тукилишининг олдини олишга интилиши, кишининг кўнглини айнитадиган овқат ёки ишлар ҳақида зикр қилмаслик лозим. Косадан овқат ичаётганда овозини чиқармаслик, лаган остига нон қўймаслик керак.

Маҳмуд ибн Муҳаммад

Меваларни сўйишдан аввал ювиш керак. Чунки куп жониворлар меваларнинг устига утирган бўлади. Айниқса узумни шундай қилиш кўпроқ таъкидланади. Ювиб емаслик баъзида улимгача олиб келади. Овқатдан кейин қўл ва панжаларни ювиб тозалamoқ зарурдир. Оғизни ва қўлни ашшон билан ювилса, уни хушбўй ва мулойим қилади ва панжаларда қувват пайдо қилади. Уй эгасининг қоидаси шундайки, у овқатдан аввал қўлни ювиб, овқатдан сўнг энг охирда ювади. Утиришларда қўл ювишни чўзмаслик ва бошқаларни мунтазир қилиб қўймаслик зарур. Сувдан тезда қўл

тортмоқлик керак, токи бошқаларга навбат тезроқ етади. Қўлни либосга артмаслик керак. Бу тамизсизлик аломатидир. Агар даструмол бўлмаса, қўлни юзга ёки соқолга суртмоқлик керак.

Бархурдор ибн Маҳмуд

Овқат ейиш учун утиришда аввало доно ва олим кишилар энг юқорига ўтказилади. Сўнг эса ёши, илми жиҳатидан юқорига ўтказилган кишиларга яқинроқ кишилар таклиф этилади. Бордию, ўрта ва охириги даражада бўлган кишилар юқорига утиб қолган бўлса, уларни турғизиш ва ёши ҳамда илми жиҳатдан устун бўлган кишиларни тепага ўтказиш мумкин.

Маҳмуд ибн Муҳаммад

Дастурхонда тансиқ таом бўлса-ю, оз бўлса, унга ҳирс билан ташланмаслик керак. Аксинча, уни илтифот юзасидан бошқаларга ҳавола қилмоқ лозим. Овқат ейлаётган пайтда ҳар ким ўз шеригининг саятган луқмасига қарамаслиги, ўз олдидан олмоғи, бироқ мева-чева бўлса, бошқа жойдан ҳам танлаб олмоғи мумкин.

Оғзига солинган овқатдан суяк ёки бошқа бирор номуносиб нарса чиқса, оғзидан олиб дастурхонга қўймасин. Масалан, оғзида суяк бўлса, уни узгаларнинг диққатини жалб қилмасдан, бекитиб олсин. Узгалар ишгаҳасини бузадиган ва иффатини кетказадиган ҳаракатдан ниҳоятда эҳтиёт бўлсин. Оғзидан қайтариб олинган нарсани қайтариб идишга солмасин. Шундай йул тутсинки, ундан қолган овқатдан табаррук сифатида ичувчи ўзга кишиларнинг нафратини кўзготмасин.

Киши меҳмон бўлса қўлини мезбондан олдин артишга ҳаракат қилсин. Купчилик қўл тортса, у ҳам купчиликка эргашсин. Оч бўлса ҳам бунинг аҳамияти йўқ. Борди-ю, мезбон бўлса узгалар қўл тортганда ҳам у қўл тортишдан тийилиб турсин. Чунки меҳмонларнинг бирортасида ейишни давом эттириш хоҳиши бўлса уялиб қолмасин.

Овқат орасида сув ичиш истаги пайдо бўлса, сувни оҳисталик билан ичсин. Токи ичаётганда кишилар унинг оғзи ва халқумининг овозини эшитмасин. Одамлар овқат саятганда тишини ковламасин. Тишдан чиққан нарсани шундай жойга ташласинки, токи одамларнинг нафратини кўзготмасин. Қўл юваётганда қўлни ва тиш остини тозалашга алоҳида диққат қилсин.

«Хулосат ал-ҳукамо»

«Хулоса» китобидан маълум бўлишича, овқатни асло ҳидламаслик, овқат орасида сув ичмаслик, борди-ю ичиш лозим бўлиб қолса, пиёла ёки идишни ёгли қули билан булгамасликка ҳаракат қилмоғи лозим.

Маҳмуд ибн Муҳаммад

Ахлоқ неъматининг лаззатидан баҳрадор бўлган кишилар айтадиларки, чақирмаган жойга қорин туйдириш мақсадида бормоқ, шундай қудратли селдирки, бу сел обру ва иззат асосини ва томирини бугундай қупориб ташлайди. Ёки у шундай бир шуъладирки, унинг завол қилувчи яшини иззат ва ҳурмат хирмонини ёндириб юборди.

Бархурдор ибн Маҳмуд

Овқатдан қул тортгач, овқат сўнгидан ширинлик емоқ, масалан, қанд ёки асал ейиш фойдалидир.

Маҳмуд ибн Муҳаммад

Бугун ейишга нарсаси булмаган одам сендан нон нася олса, унга раҳм қил, аммо гушт нася олган одамга шафқат қилма. Биринчиси ҳақиқий ночор, иккинчиси эса нафс бандасидир.

Ўз дардини табибдан яширган одам уз-узига хиёнат қилган бўлади.

«Оталар сўзи»

ХИКОЯТ. Бир табиб бир кишининг олдига борган эди. Унинг икки хил овқат еб утирганини кўрди. Унга: «Икки овқатни аралаштириб ема, улар қорнингда келишолмай жанг пайдо қилишади!» деди. У киши қулоқ солмай еяберди. Аммо эртасига касал бўлиб қолди. Сўнг уша табибга одам юборди. Табиб келиб унга «Айтмаганмидим, бу икки овқатни ема, улар келишолмайди, деб», дея таъна қилди. У деди: «Йук, гапинг ногўгри, улар келишиб олишди, мени оёқдан қулатиш ҳақида иш олиб боришмоқда!»

Абулбаракот Қодирий

Киши олдидаги овқатга қул чўзма,
Ўз олдиндаги овқатни егин, эй зариф.

Ғозий

Булма коми нафс учун ҳар сифланнинг олдида паст,
Обрусизлик юкин чекмакка маздур улмагил.

Ғозий

Ҳайф, юз минг ҳайф узингни айладинг расвои халқ,
Тутмайин нафсингни ҳирсу оздин офоқ аро.

Роқим

Беморнинг дарди кечаси зўради:

Кеча узун, ой ботмас,
Дардлининг тонги отмас!

Танбалдан сув сурасанг, табиблик қилади.

«Оталар сузи»

ХИКОЯТ. Бир табиб бир одамнинг олдига келиб: «Мен сенга учта нарса олиб келдимки, улар сендан узга кишига арзимади!» деди. «Улар нималар экан?»— суради улуг киши. Табиб баён қилиб деди: «Сочни буюйдиган рангни, у билан сочингни бир бор буюсанг, умринг охиригача бошқа оқармайди. Иккинчиси, ҳазм дорисини, ундан истеъмол қилсанг, ҳар қандай купол ва қаттиқ овқатни ҳам бир онда тилкалаб ташлайди. Учинчиси, шундай бир дорики, ундан истеъмол қилсанг йигитлик айёминг қайтиб келади ва гузаллар билан истаганингча айшу ишратда булишинг мумкин!» Табиб сузини тугатгач, улуг киши унга қараб деди: «Сени олиб келган соч буюғи алдов мояси, марурлик нишонаси, қариганда ешларни қилигини қилиш одамга ярашмайди. Қари кишига оқарган соч ҳам зийнатдир. Мен оқ сочларимни қора зулматга алмашмайман. Айтган ҳазм дорингга келсак, мен кўринган овқатни буктириб, уравермайман, унақа одамлардан эмасман. Менинг шиорим, кам емоқдир. Еганда ҳам сен айтгандек кўр-кўрона кўринган овқатни эмас, ош-қозоним ҳазмига ожиз бўлмаганларини ейман, учинчи дорингга келсак, бундай дори ҳою-ҳавасга берилган аҳмоқ одамларга керак. Узининг савобли ишларини ташлаб қўйиб кун буйи хотинларга хушомад қилиб, утирадиган киши бахтсиз кишидир.

Абулбаракот Қодирий

Гарчи зоҳирин тутридиндур нафс,
Жаълинг уйида угридиндур нафс.
Нафс тавсанини ром қил узингга,
Қодир ул ҳар ва суз десанг сузингга.

Бобур

Кимки ориф эрса уз нафсига,
Даҳрни бир зарра кўзга илмагай.

Толибий

Тозаликдан қочган киши хасталик домига илинади.
Огриван кўз кўр булиб қолган кўздан яхши.
Доринга қувониб заҳар ичма.

«Оталар сузи»

Нафс ёгисин мағлуб этгил.
Ишларингни борини хуб этгил.

Бобур

Аждаҳо билан уруш қилган киши полвон эмас,
Паҳлавон улдурки, голиб булса, ким уз нафсига.

Пошшоҳужа

Олимлардан бири Низомиддин дейди: «Қуйидаги нарсалар ёқимсиз, хунук ва нораводир: узгаларни мас-харалаш, куп кулиш, аччиқ нарсаларни куп ейиш, мевалари пишиб турган дарахт тагига ётиш, ёки унинг остига ҳожат ушатиш, соч ёки соқолни бошиқа кишилар тароғи билан тараш, қозондан қўл билан овқат ейиш, жамоат олдида тупуриш, сичқон еган нарсани ейиш, бозорда купчиликнинг назари тушиб турган ерда овқат ейиш, гуристонда утириб овқатланиш, у ерда қаҳ-қаҳ уриб кулиш!»

Абулбаракот Қодирий

Ема зарра ҳаром оғушта нондин,
Булур гоҳи нажас бир қатра қондин.

Суфи Оллоёр

Дустим эрталиқнинг гамини ема,
Бу бир нақд нафсни ганимат билгил.

Паҳлавон Маҳмуд

Тамокқа эҳтиёт булинса, умрга фойдалидир,
Овқатни оз ейилса, бу оғизга лаззатлидур.

Юсуф Хос Ҳожиб

Ичимлик ичма, тубанларга аралашмай юр,
Эмин юр, доим эзгу бўласан.
Синалган, танилган кишини маҳкам тут.
Ундан сенга туман минг манфаат тегади.
Ҳар қанақа сўзни ҳам тингла, лекин ишонма.
Кунглингдагини очма, қаттиқ ва маҳкам тут.

Юсуф Хос Ҳожиб

Масти иқбол улма, идбори била огритма бош,
Тотмагил бу бодани, зинҳор махмур улмагил.

Ғозий

Ичимлик ичма, зинҳор зинога яқинлашма, хазар
қил.

Бу икки нарса гадолик тунини кийдиради.
Юсуф Хос Ҳожиб

Хамрдин яхши йуқ жаҳонда неъмат,
Булмаса гар хумору дардисари.

Ғадоий

Билимли ичимлик ичса, билимсиз бўлади,
Билимсиз маст булса, ноҳуя ишлар қилади.
Ичимлик ичма, ичимлик ичса, кишининг бахти
кетади,

Ичимлик ичса, киши телба, тентак бўлади.
Қайси нарсага меҳнат кўп сарфланса,
Уша нарса севимли, азиз бўлади.
Юсуф Хос Ҳожиб

Туграб еган гушт яхши,
Чанқаб ичган сув яхши.

«Қурқит Ота китоби»

Ёш йигитлар кезибон лафқау ҳар растааро,
Қулида шишаи май, оғзида куфр ила наво.
Ҳар каби ҳанграшибон шаҳрни айлаб гавго,
Йуқ алар юзларида ҳеч дами шарму ҳаё.
Булубон ҳар каби утгай ҳамма хандон халойик.

Нодим

Ичимлик ичма, эй майпараст, бугзининг кули,
Май ичсанг, сенга гадолик йули очилади.
Маст бўлгач, киши телба, тентак бўлади.
Кимнинг ҳиммати булмаса, у уликдир,
Иккала дунёда ҳам у бебаҳра бўлади.
Барча халққа кунгилдан меҳрибон бул,
Доим ҳайрли иш қил, узинг эзгулик топ.
Халққа манфаат келтир, зарарли булма,
Феълингни яхши тут, ёмонларнинг касофатини

бос.

Юсуф Хос Ҳожиб

Бадмастқа дамодам ичмоғидан не баҳр,
Ки одамийлик қатлига ичар қадаҳ-қадаҳ заҳр.

Навоий

Улим касалликнинг натижасидир, касаллик қон-
нинг бузилиши, сафро, қора сафро ва шиллик купаиши
натижасида пайдо булади. Бу тўрт элементнинг ҳолати
эса овқатланишга боғлиқдир, овқатланиш усимликка
боғлиқ. Усимлик ердан чиқади, чунки ҳар қандай кў-
кат ердан усиб чиқади.

Абу Наср Фаробий

Хуш уткар умри азизинг, жаҳон ғамини ема,
Май ич тириклик аро сиҳати бадан яхши.

Хувайдо

Ичиб заҳри қаҳрингни хушнудмен,
Керакмастурур шаҳду-шарбат манго.

Комил Хоразмий

Сиҳат тиласанг кўп ема,
Иzzат тиласанг кўп дема.

Навоий

Соғлом булмаган киши шеър ёзолмайди.

Мискин

Ким булса табиати муолиж,
Жисмидин этар маразни хориж.

Навоий

Ҳакими ҳозикү бодиенат,
Жами аҳли беморона яхши.

Камий

Оғрмай жони ва билсун ул киши жон қадрини,
Дарди йуқ бедард на билсун дори-дармон қадрини.

Хувайдо

Ғизо смак уч турлик бўлур:

Орифлар ғизоси — кунда бир маҳал.

Муминлар ғизоси — кунда икки маҳал.

Ҳайвонлар ғизоси — кунда уч дафъа ва ундан ортук.

Муҳаммад Сиддиқ Руддий

УЙЛАНИШ,
ЭР-ХОТИН,
ЯХШИ АЁЛЛАР
ХУСУСИДА

Айлар ишингга чу булур дастрас,
Вақтидин уткарма ани бир нафас.

Навоий

Йигитни балоғат ёшига етиши билан уйлантириб қўймоқ зарур. Шунда у зино қилиш пайига тушмайди, одамларнинг номусли қиз-жувонларига ёмон назар билан қарамайди.

Бархурдор ибн Маҳмуд

ҲИКМАТ. Хотинсиз уй — жонсиз жасад. Қайси уйда хотин булмаса, чироғи йўқ базмга ухшайди. Ҳакимларнинг айтишича, хотини йўқ эркак қарори йўқ энгил нарсага ухшайди, бундай эрнинг ҳеч ерда қуни ми булмайди. Ҳаёт гулдастасини боғлаб турувчи шеро-за ва ҳаё чаманини яшнатиб турувчи гул аёллардир. Маснавий:

Уйланса-ю булса бола-чақаси,
Манманлигу кибр кетар барчаси.
Жаннатмисол обод бўлади хона,
Хотин одам учун булса ҳамхона.
Яккалик шарафмас, балки аблаҳлик,
Якканинг ҳаёти берар гувоҳлик.

Муҳаммад Жавҳар Заминдор

Ҳикматдур манга маҳбубу марғуб,
Киши маҳбубини маҳфий этмоғи хуб.

Хиромий

Тириклик ёру дилдор ила хуштур,
Тирикликни нетарсан, булмаса ёр...
Киши ёлғиз жаҳонда булмади шод,
Нечаким оламда булса шаҳриёр.

Пошшоҳужа

Шундай одамлар борки, муҳаббат бустонини ора-
лаб, уйланишга қадам қўймадилар ва бу файз боғи-
нинг гулзоридан гуллар термадилар, доимо ғам уйида
узлари якка-ю танҳо утирадилар. Баъзи бир калтабин
ва ақлсиз кишилар эса пул кам, деб ёки аёлни эплаб
боқиш ғамидан қўриқиб зебо ва бахтиёр аёллар висоли-
дан юз утирадилар. Аммо маълумки, уйланиш йўлида
ва унинг сарфу харжи йўлида, қанча нарса ишлатма-
синлар, буларнинг бари кейинчалик уз урнига тушиб
кетади. Аммо бу йўлни босиб утишда қўидагиларга
амал қилмоқ керак: шундай қизга совчи қўймоқ керак-
ки, бу қизнинг чеҳраси очиқ, юзидан олижаноблик ва
иффат намоён булсин, поклик ва покизалик пардаси
орқасида тарбияланган ва чиройли иш ва одатларга
урганган булсин! Бундай қиз энг яхши ҳадя булиб,
ёшлик ва ҳаёт дастурхонининг лаззатини зиёда були-
шига олиб келади.

Бархурдор ибн Маҳмуд

Хотин содиқ ани севгил азиз эр,
Ҳар огир ишда ҳам доим сени дер.
Унга дуст булгил, уни севгил, кунгул бер.
Унинг сўз баҳридан гавҳарларин тер.

Сайфи Саройи

ҲИКМАТ. Дили бузук, узгаларнинг покдомон ва
иффатли қиз ва жувонларига кўз олайтирувчи нопок
кишилар ҳақиқий разил ва ифлос кишилардир. Улар
уз қилмишлари билан гуноҳ ботқоғига ботадилар.

Муҳаммад Жавҳар Заминдор

Парвариш қилдим кунгулни бир узимга ёр деб,
Бевафо хубларни севди, булди хасми жон манго.

Отгий

Қулдошингни ҳурмат қил,
Узгаларга юзланма.
Боқолмасанг товугинг,
Қуш боқай, деб сўзланма.

Маҳмуд Кошгарий

Махфий қолмасинким, парҳезгарлик варақаларини
ушлаб турувчи шерозанинг таянчи бу уйланиш ва по-
киза аёлларга совчи қуйишдир. Уйланиш ва покиза
аёлларга муҳаббат қуйиш одамнинг кунгил чирогини
равшан бўлишига ва кишиларнинг ҳаётдан баҳра топи-
шига, таносил аъзоларининг саломатлигига сабаб бўла-
ди!

Бархурдор ибн Маҳмуд

ХИКОЯТ

Бор эди ҳарис мулла нобакор,
Шаҳват туфонидан дили доим зор,
Қулида уқирди бир шогирди ёш,
Ҳар кун шогирдидан бу мулла бебош.
Онасига тинмай салом йуларди,
Қани бир келса, деб доим уйларди.
Бир кун дадасига деди онаси:
— Қулоқ солинг, тингланг дадаси,
Мулланинг кунглида шум нияти бор.
Боплаб таъзирини бермоқлик даркор.
Маълумингиз уйда бордир тегирмон,
Тегирмонга солинг неча қонда дон,
Таклиф қилиб келай бунда муллани,
Тасодифан келиб қолинг-да сиз шунда.
Тегирмонга олиб кирай муллани,
Янчитиб олайлик барча ғаллани.
Эри рози бўлди келди мулла ҳам,
— Хуш келдингиз! — деди хотин уша дам.
Бир дамгина улар булганда хушҳол.
Эри тақиллатди эшикни дарҳол.
Хотин тегирмонга бошлади уни,
Мулла донни янчиб чиқарди унни.
Қийналиб ҳориган бечора мулла,
Қайтиб келди уйга тун булган палла.
Эру-хотин кулиб бўлишдилар шод,
Ғалла ҳам янчилди, хона ҳам обод.
Маслаҳат қилишиб бир кун ногаҳон,
Уғли уқиш сари булганда равон,

Деди: «Даданг кетди бугун узоққа,
Муллага айт келсин тезда бу ёққа!»
Ғазаби жуш уриб кетди-ю мулла,
Деди: «Яна олиб келдимиз галла?!»
Онанига айткил мен эшшак эмасман,
На тупроқ, на галла гамин емасман!»

Муҳаммад Жавҳар Заминдор

Тажрибалардан маълум бўлишича, чиройли хулққа эга булган аёлларнинг эрлари ҳам шундай хулққа эга булар эканлар. Аксинча ёмон хулққа эга булган аёлларнинг эрлари ёмон хулққа эга бўлиб, уларда ёвузлик хислатлари пайдо бўлиб, бошқалар билан ҳам қупол муомалада булар эканлар.

Оилавий масалада эр билан хотин уртасида тотувлик ва маслаҳатлашиб иш тутиш булмаса, бундай оила азоб ва машаққат масканига айланади. Бундай оиладан лаззат кетади, роҳат йўқолади, болаларнинг тинчлиги бузилади. Оила аъзолари уртасида уруш ва жанжал чиқмаслигининг олдини олиш аёлларимизнинг вазифаларидир.

Эр билан муроса ва мадорада яшаш учун аёлларимизга куйидаги икки нарсага амал қилиш зарур. Биринчи, эрнинг табиатини, мижозини ва хулқини билиш, шунга қараб муомала қилиш, масалан, эр нимадан кўпроқ хўрсанд булса, ушани қилишга уриниш, қандай нарса гашини келтирса, уни қилмасликка уриниш зарур. Эрнинг ҳаракатларини билиш ва ушанга асосланиб иш юритиш тотувликни келтириб чиқарадиган муҳим омиллардан биридир. Иккинчи, вафодор, садоқатли ва ишбилармон аёллар ҳақидаги ҳикоя, шеър ва дostonларни кўп ўқиш, ёмон, хулқсиз ва беҳаё аёлларнинг қилмишлари ва унинг оқибатида турли хил балоларга гирифторм булганликлари туғрисидаги воқеалардан ибрат ва керакли хулосалар чиқара олиш керак.

Олима ал-Банот

Чунки ҳар ишда эшитган тенг эмас курган била,
Беҳуда тую тамошо ичра боргонидин не ҳаз.
Бош оқаргон, тиш тукулгон бир қари фартутга,
Сухбати барно, жувони шўх жавлондин не ҳаз.

Увайсий

Энг яхши аёллар шундай аёлларки, улар кўп фарзанд туғиб берадилар, эр билан муроса қилиб яшайди-

лар, эрнинг қудрати етмайдиган нарсани талаб қилмайдилар, эр нимани совга қилса, шукр чехрасини очиб, хурсанд қиладилар. Улар доимо эрнинг кўнглини оладилар, эрнинг муҳаббати қушини табассум билан сайд қиладилар, одоб ва ҳаё юзасидан эрнинг ҳузурни гулзориди беҳуда сайр қилавермайдилар, эрнинг топганини сақлашга ва сирларини очмасликка ҳаракат қиладилар. Агар кишига бахт мадакдор бўлиб, ҳар томонлама камолатга етган бундай хотинни тасаруфига киргиза олса, у одам шундай хотинни узининг бошидаги гавҳар тожи деб ҳисоблаб, унинг олдида ўтказилган чаманзор айёмини ганимат билмоғи керак. Чунки ҳеч қандай харидор бундай қимматбаҳо неъматни даврон бозоридан гайрат даллолининг ҳаракати билан ҳеч қачон қўлга киргиза олмайди.

Бархурдор ибн Маҳмуд

Ёрсиз эл оҳи гамандуд эрур,
Ёнса ёғоч ёлгуз иши дуд эрур.

Навоий

Оқила хотин ўз эрининг ҳақиқий кумакдошидир. Бундай хотин ўз эрининг сўзларини ҳеч вақт ерда қолдирмайди. Менсимасдан қарамайди. Уни ҳар бир ишда қўллаб-қувватлайди. Аммо оқила хотин эрга итоат қилиш керак экан деб, эр бошлаган ҳар хил қабих йўлларга юравермайди, аксинча ўз эрининг ёмон ва жиноятга олиб борадиган йўллардан қайтаради.

Бадхулқ ва беъмани эрга учраган аёлнинг асосий вазифаси шундан иборатки, у бор кучини сарфлаб, эрининг нотўғри йўлдан кетаётганини тушунтириши, унга ваъзу насиҳат қилиши, барча чора-тадбирларни қўллаганда ҳам эрининг тузалишига ишонч йўқ булғач, ундан кўнгили узиши, қутулиш йўлини қидириши керак.

Олимаат ал-Банот

Чу ҳикмат бирла ёрим ёр булди,
Ҳаёл этганларим гулзор булди.

Мажлисий

Билгилки, билимли, ҳаёли ва виждонли оилада тарбия топган бокира қизлар ҳаё ва иффат, меҳр ва муҳаббат эгалари бўлиб, улар билан қурилган ҳаёт тотли ва тинч бўлади.

Бархурдор ибн Маҳмуд

Илм уқумоқ ҳар бир эру хотинга фарздур,
Илму дониш яхши зийнатдур хотин-қиз аҳлига.
Қуй қадам илм уйига, тумор, маржонинг унут.

Абдулла Авлоний

Эр билан тинч-тотув яшашнинг яна бир муҳим шартларидан бири қуйидагилардир: эрни ўзига ром қилиш учун ҳамиша ўз баданини озода тутиш, либосларини ҳамиша покиза қилиб юриш, сочларини тартибга солиб, уларга оро бериб юриши лозим. Шу уринда бир араб аёлнинг ўз қизини куёвга узатаётганида айтган гапларини келтириб ўтиш фойдалидир. У ўз қизига шундай насиҳат қилган экан:

— Эй қизим, сен ўз ўрганган уйингдан кетиб, нота-ниш бир хонадонга тушмоқдасан. Сен у билан шундай муомала йўлини тут: сен ер бул, у эса осмон бўлади. Демак, сен унинг олдида ер каби камтарин бўлсанг, у осмон каби олижаноб бўлади. Осмон шифоли ёмғири билан ерни кўкартиргани каби у ҳам ўз меҳру-шафқати билан сени ҳушнуд этади. Яна сен унга канизак бўлсанг, у сенга қул бўлади.

Қизим, куёвингдан кучи етмаган ва сотиб олишга қудрати етмаган нарсаларни талаб қилма! Агар шундай қилсанг, орадаги тотувлик йўқолади, турли хил жанжаллар юз беради. Ўзингга ҳушбуй нарсалар билан оро бер, нохуш ҳидлардан сақлан! Покизалик ҳамиша йўлдошинг бўлсин! Ўзингни аччиқ пичинг сўзлар айтишдан сақла, тилингни ширин қил, юзингни ҳамиша очик тут. Эринг сендан фақат юмшоқ ва ширин сўзларингни эшитсин. Ярашмайдиган, эски либосда ёки юзларингга оро бермаганинг ва сочларинг тартибга солилмаган ҳолда унинг олдида утирма!

Араб аёли ушбу сўзлар билан қизини куёвга узатган экан.

Олимаг ал-Банот

Кимгаким эрлик асари ёрдир,
Бир демас ар қилгани минг бордир.

Навоий

Мусулмон одамнинг энг яхшиси хушхулқлисидур.

Ҳадис

ҲИКМАТ: Энг яхши хотин шундай хотинки, у

ҳасели ва ориятли бўлади. Энг муҳим оилада тукин-сочинлик ва бараканинг сабабчиси бўлади.

Муиниддин Жувайний

Уқуш хотинким анда эр бўлгай,
Яна эрман теганлар зор бўлгай.

Қутб

Ақлли, эс-хушли аёл уз эрининг газаб отига минганини кўрса сабр қилади, унинг газабини багтар алангаланишига йўл қўймайди, узини тутиб туради, эр ҳовуридан тушгандан кейин, унинг ноҳақ эканлигини тушунтиради.

Бир араб олими уз хотинига хитобан қуйидагиларни ёзган экан:

Сенга газаб қилиб, қаҳримни сочсам,
Сен мени кечиргин, севаман сени!
Ўзим тутолмайман жаҳл келганда,
Ақлим кетиб ёмон қийнайди мени!

Ақлли аёл эр жаҳлини уз табассуми ва чиройли муомаласи билан юмшатади. Оилада бўладиган ҳар хил гапларни турли ерларда гапириб юрмайди. Эри устидан ҳеч қимга, ҳатто, уз ота-онасига ҳам шикоят қилиб гапирмайди. Мана шундай хислатга эга бўлган аёлга уйланган эркак ҳақиқий бахтиёр эркак ҳисобланади. Шунинг учун ҳам бир шоир шундай хислатли аёл ҳақида қуйидагиларни ёзган экан:

Кишининг булса гар яхши аёли,
Дема хотин, дегил эрнинг камоли.
Агар ул билмаса беҳуда дерни,
Ширин лафзи ила шод этса эрни,
Агар ун йил уйида булмаса ун,
Уни чиқмас ани айтурга бир кун!
Қулингга тушса бундоқ нозанин гул,
Дегил умрим борича ман булай қул!

Ҳар бир ота-она уз қизларининг келажакда бахтиёр бўлишини истасалар уларни ёшлиқдан тарбия қилишлари, қиз юрагини илму-маърифат нур билан ёритишлари зарур!

Олимат ал-Банот

Эр кишининг сузи керак булса бир,
Хоҳу гани булса, хоҳи фақир.

Дурбек

ХИКМАТ. Араб қабиласидан булган Ҳадя Аддий уз хотинини жонидан севарди. У уз ҳаётини усиз ҳаром деб биларди. У касалликка чалиниб, узида оғир заифлик юз берганини мушоҳада қилгач, улим элчиси эса яқинлашиб келаётганини кўргач, хотинига деди: «Мен ҳаётимдан умидимни уздим, ҳаёт офтоби ботиб бормоқда, ҳозир кўнглимда бир орзудан бошқа орзу йўқ. У ҳам булса, мен улгандан кейин сен нима қилмоқчисан, шуни билмоқ истайман!» Байт:

Саволим жавобга арзиса агар,
Гапир осонгина чиқсин бу жоним!

Хотин эрининг қандай севишини биларди. У фикр билан эрининг мақсадини англади ва эрга чиқиш-чиқмаслигини сўраётганини билди. У уша ондаёқ пичоқни олиб, бурнини кесиб ташлади. Байт:

Севган ёри агар қулоқ солмаса,
Улик ҳисобланур ҳар тирик киши.
Тирик ҳисобланур вафо йулида,
Кимни ҳалок қилса улимнинг ниши!

Муиниддин Жувайний

Хотинларнинг энг яхшиси шундаки, ҳам бола устиради, ҳам меҳр курсатади.

Эрига тик гапирмаган хотин хотинларнинг афзалидир.

Яхши хотин эрни ешартиради.

«Оталар сузи»

Қошки, кулбам аро яқбора ёрим келсалар,
Йулларига жон нисор айлай нигорим келсалар.

Анбар Отин

Хотинларга хос булган энг гузал ва қадрли безак иффатдир. Иффати йўқ аёл нурсиз, яланғоч бир гавдадан узга нарса эмас. Иффатни сақлашга уринмаган аёллар ҳеч қачон муҳаббат ва илтифотга сазовор була олмайдилар.

Опа-сингиллар! Сизлар учун энг зур бойлик ва энг улуг мартаба, энг улкан фазилат иффатли бўлишдир. Иффатли аёл гарчи камбағал булса-да, Ифрот маънавий жиҳатдан бадавлат ҳисобланади. Иффатсиз аёллар қанчалик бадавлат бўлишмасин, эл назарида фақир ва беҳурмат ҳисобланадилар. Бўйнига тақиялган маржон, бош ва кук-

ракка тақилган гавҳар, сандиқ тула пуллар билан ҳам иффатни сотиб булмайди. Иффат шундай зур бойликдирки, унинг асло баҳоси йук.

Иффатни нақадар буюк фазилат эканлигини билиш учун унинг таркибига кирадиган ва ажралмас қисми булган хислатлар билан танишиш лозим. Ҳақимларнинг ёзишларича, поклик, қаноат, шошилмаслик, очиқ юзлилик, ихлос, тартиб, саховат.

Олимаг ал-Банот

Хотиннинг иффати — эрнинг иззати.

Вафоли хотиннинг баҳоси йукдир,
Вафосиз булса гар кузига укдир!

«Оталар сузи»

Гул гунчалигида хор иландур,
Очилди бир узга ер иландур.

Толибий

Агар ҳар кимса сени севмас, борма анинг сори.

Аваз Утар

Агар жангчи уй томон келса, у бахтиер аталади.

«Таббирнома»

Хотинсиз кишининг уйи тула ранж,
Хотин булса тулар уйга зару ганж.
Пайванд қилса ниҳол мева етказар,
Аччиқ булса агар уни кеткизар!

Муҳаммад Жавҳар Заминдор

СИР САҚЛАШ
ВА ТИЛНИ ТИЯ
БИЛИШ

Ошкор қилиб бўлмас сирларинг бўлса,
Дилинга жойла-ю, унга муҳр бос.
Эл оғзига тушгач зиёни қупдир,
Икки лаб ичидан сир чиқса бехос!

Мажидиддин Хавофий

Қизил тил сени қисқа ёшли қилади,
Эсон бўлай десанг, сен уни маҳкам боғла.

Юсуф Хос Ҳожиб

Афлотун ҳаким айтади:

— Дунёда энг ожиз ва нотавон одам уз сирини яшира олмайдиган кишидир. Агар киши уз сирини асрай олмаса, ҳеч қандай дуст уни асрашга қодир эмас!

Абулбаракот Қодирий

Душман билмасин ва эшитмасин деб, яшириб юрган сиринг бўлса, бу сирни ҳар кимга айтма. Одам ва олам бир хил турмайди, дуст, деб юрганинг бир кун и душманга айланиб қолиши мумкин. Бундан ташқари қўлингдан келмаган ишни қиламан, деб бировга ваъда берма. Хайрли ишни амалга оширишга шошил!

Муҳаммад Жабалрудий

Агарчи тил сақламоқ кўнгулга оғирдур, аммо
Сузни сочиб юбормоқ бошга офатдур.

Навий

АЗИЗИМ, ҳар қандай одамга ишониб сирингни
айтма, ҳар қандай душманга эса зулмингни ҳаддан
оширма. Душманинг дуст бўлиб қолиши ва дустинг эса
душманга айланиши мумкин!

Хожа Самандар Термизий

Виждонли одамнинг қалби сирлар хазинасидир:
Эй мажлисда утирган киши,
Бундаги суз сенга амонат.
Мажлис сирини ифшо айласанг,
Амонатга бўлур хиёнат.

«Оталар сузи»

Сирингни пинҳон этмоқчи бўлсанг, бировга ишо-
ниб айтма, чунки сенга узингдан бошқа жонкуяр йўқ.
Кошифий

Киши уз сирини беш хил кишига айтмаслиги ке-
рак. Буларнинг биринчиси — макру-ҳийлали аёл, ик-
кинчиси — балоғатга етмаган бола, учинчиси — тен-
так, тўртинчиси — бировга тобё киши, бешинчиси —
синалмаган дуст.

Энгилтак ва макр соҳибаси бўлмиш аёлга сир ай-
тан кишининг иши гуё оловга пахта ташлаб, унга
«куйма!» деб буюрган кишининг ишига ухшайди. Бола-
ларга сир айтган кишининг иши эса сувга куза ташлаб,
унга «хул бўлма!» деб буюрган кишининг ишига ух-
шайди. Тентакка сир айтган кишининг иши гуё му-
шукка гушт ташлаб, унга «ема!» деб буюрган кишининг
ишига ухшайди. Бирор тасодиф туфайли бировга қарам
ва тобё бўлиб қолган кишига сир айтган кишининг
иши гуё ит олдига суяк ташлаб, унга «ғажима!» деб
буюрган кишининг ишига ухшайди. Синалмаган дустга
сир айтган кишининг иши гуё узини узи дарёга отиб,
дустига хитоб қилган ҳолда, «мени гарқ бўлишдан қут-
қар!» деган кишининг ишига ухшайди.

Абулбаракот Қодирий

Икки ошно бўлмаса иттифоқ,
Ҳам сирдош эмасдур эрур ул нифоқ.

Хиромий

Бир подшо рикобдорлик вазифасини бажарувчи мулозимга қараб: «Бир сирим бор, аёнлардан ҳеч кимга айтишга қўнғлим бўлмаяпти, уни сенга айтмоқчиман!» деди. Рикобдор унга:

Жоним таним ичра бор экан пинҳон,

Сиринг жоним ичра яширин мудом, — деб жавоб берди. Подшо унга: «Акамдан хафаман, унинг зарари менга етмай туриб, вужудининг тиконини мўмлакат чаманидан юлиб ташламоқчиман!» деди.

Рикобдор аҳвол саҳифасига бевафолик рақамини чекиб, унинг акаси олдида борди ва бўлган воқеадан уни огоҳ қилди. Подшонинг вақтида чора-тадбирни куриб қочиб қутулди.

Орадан бир қанча муддат утгач, подшо улди ва унинг урнига акаси тахтга утирди. Унинг биринчи фармони рикобдорни улдириш ҳақида бўлди.

У рикобдорга деди:

Тилинг булса эди сир учун йўлдош,

Қиличдан узилмас эди хаста бош!

Шундай қилиб, рикобдор маломат уқига нишон бўлди ва кўрнамаклик қуръаси унинг ҳаётига тамга бўлиб босилди.

Хожа Самандар Термизий

Дустим деб ишониб, сир айтма, эҳтиёт бул.

Аҳмад Югнакий

Узгалар ҳақида сенга хабар келтирган киши сенинг ҳақингда ҳам бошқаларга хабар етказди.

Бировнинг сирини сенга ошкор қилган киши сенинг сирингни ҳам бошқаларга ошкор қилади.

Инсоннинг сир сақлаши бировга сир айтиб пушаймон булишидан яхши.

Абдибек Шерозий

Десаңг улмасун ешурун сўзум ушбу олам ичида

фош,

Дема ҳаргиз олдида сирин аҳли башарни маҳрами

роз этиб.

Огаҳий

АЗИЗИМ, сир сақлашда эҳтиёт чорасини жойига қўй! Хусусан ноумид дўстлардан ва сендан қурқувда яшайдиган душманлардан сирингни қаттиқ яшир! Чунончи айтадилар:

Сендан умидини узган дўстларга,
Дилдаги сирингни айлама изҳор,
Сендан қўрқиб юрган кимсаларга ҳам,
Сир айтмоқни асло қилма ихтиёр!

Қуп кишилар борки, улар ўз сирларини сақлай билмасликлари туфайли ҳалокатга дучор буладилар.
Байт:

Сирлар ичкаридан чиқиб ташқари,
Неча ботирларни қилар сарсари!
Қандай яхши гапни айтмиш бир ҳушёр,
«Бошинг керак бўлса — сир сақлаш даркор!»
Хожа Самандар Термизий

Сиринг ҳамон ичингда экан у сенинг асирингдир, ташқарига чиқса сен унга асир буласан.

Уттиз икки тиш орасидан чиқишга муваффақ бўлган сир — уттиз икки маҳаллага тарқалади.

«Оталар сузи»

Кимки уз ҳаддини билса, тилини сақласа, беҳуда сузлардан қочса, дўстларини ҳижолатга солмаса, унинг саломатлиги доимий ва пушаймонлиги эса кам бўлади.
Байт:

Соғлиғу ёшлигинг бор экан бардам,
Мақсудинг муяссар бўлади ҳар дам.
Шундай яшагинки, иш қилсанг бирор,
Душман таънасини еб юрма зинҳор!
Муҳаммад Зеҳний

Инсоннинг қули қисқа бўлса, тили узун бўлади. Мушукни кўрмайсанми, итдан ожиз келганда, унинг юзига чанг солади.

«Оталар сузи»

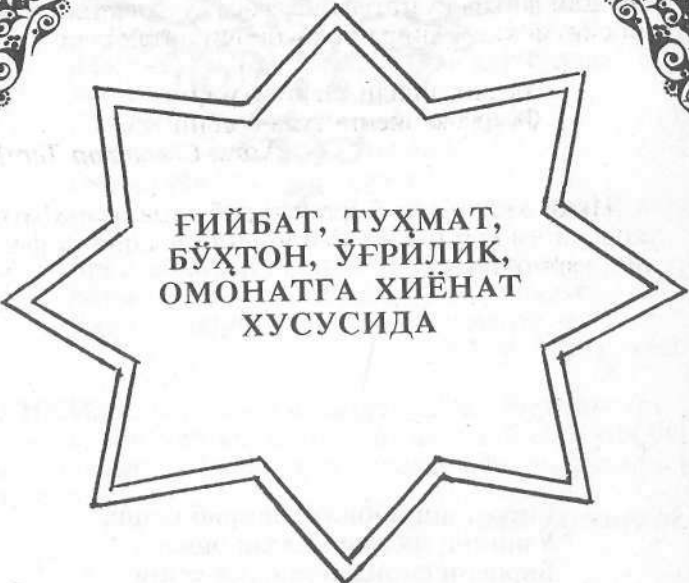
АЗИЗИМ, тинчлик тарафдори булган тил бир оғиз сўз билан юзлаб мушкул тугунни еча олади, бемаҳал ёйилган фитна кўзгатувчи сўз эса сўзловчининг бўйинини сиртмоққа туширади. Чунончи айтадилар:

Ақлинг билан тагига боққин,
Фойда-ю зиёнга тула бойлик у!

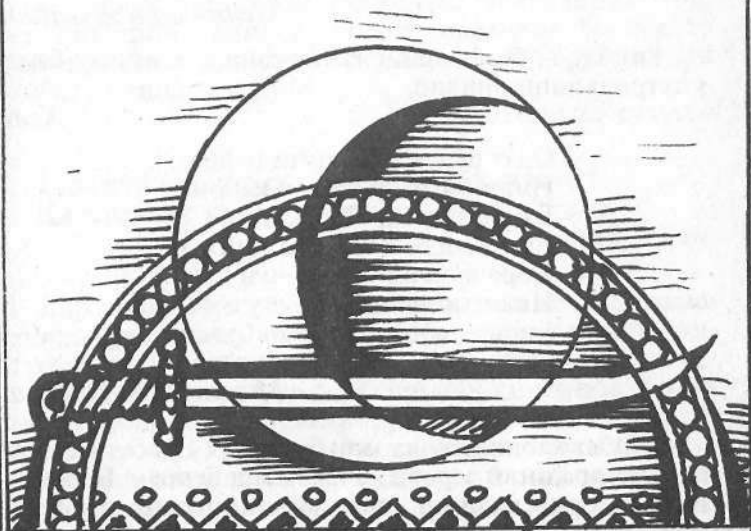
Хожа Самандар Термизий

Икки кишининг бирга утириб қилган суҳбатидаги гаплари амонатдур. Суҳбатдошининг сирини фош қилиш ҳаромдир.

Ҳадис

ҒИЙБАТ, ТУҲМАТ,
БЎҲТОН, ЎҒРИЛИК,
ОМОНАТГА ХИЁНАТ
ХУСУСИДА

Бировнинг айбини гапириб киши,
Узининг айбини қилади ошкор.
Бировни ёмонлаб гапирса сенга,
Сени ҳам ёмонлаб гапирмоғи бор!

Муиниддин Жувайний

Гийбат — биродаринг ёқтирмайдиган сўзлар билан
у туғрида гапиришдир.

Ҳадис

Одат бўлса ҳар кимга гийбат,
Ишонмагин унга ҳеч қачон.
Ёмонласа бировни сенга,
Ёмонлайди сени ҳам пинҳон.
Қора кўнгил бўлган-чун давог,
Икки тили бордир бегумон.
Бири — унинг қалами бўлса,
Ёзган хати — иккинчи забон!

Муиниддин Жувайний

Гийбат қабиҳ феъллардан биридир. Гийбат оз бўлса-
да, келтирадиган зарари денгиз каби бепоён! Бирор ки-
шининг орқасидан гапириш, айбини топиш, ёмонлаш,
бола-чақаси, хотини, хулқи, бойлиги ҳақида бемаза гап-
ларни гапиришнинг барчаси гийбат ҳисобланади.

Ҳасиддин ал-Ҳасаний

Гийбат, бадгуйга солма қулоқ,
Доим ушал тоифадан бул йироқ.

Пошшоҳужа

Яхши одамнинг гийбатчилари куп булади:
Жаҳонда бир қизиқ қоида юрар,
Бол тутган ҳар қулга ари ниш урар...
Яна хазиналар булмас илонсиз,
Гуллар эса булмас тиконсиз.

«Оталар сузи»

Аралашидингми, фитна кутаради, кур,
Бири — гийбатчи, чақимчилик қилувчи.
Бири — иккиюзлама киши, тамагир.

Юсуф Хос Ҳожиб

ҲИКМАТ. Бир киши олдинга келиб, бировни гийбат қилса, уни рост айтаяпти деб уйлама. Балки уни бу феълдан қайтар. Узинг ҳам бундай суз ва феълдан ҳазар қил!

Муиниддин Жувайний

Донолар айтадилар:

— Бирор киши олдинга келиб, биров ҳақида гийбат гапларни гапирса, ундай одамнинг гапларига ишонма, чунки у сени ҳам бировга ёмонлаб, устингдан гийбат қилиши мумкин!

«Фавоқиҳ ал-жуласо»

Гаразгуй ағерлар сузига бовар қилмаким,
Дилсиёҳлик келтирур уртада гаммоз озгина.

Анбар Отин

Бир киши Мусъаб ибн Забир олдига келиб, Аҳнаф ҳақида кўрқинчли, уйдирма гийбат гапларни гапирди. Мусъаб Аҳнафни чақиртириб келди. Унга хитобан воқеани баён қилди. Аҳнаф уйдирмачи кишининг елгончи ва гийбатчилигини айтиб, узини оқлашга киришди. Мусъаб деди: «Унинг айтган гапларига адолат юзасидан қараганда ишончга лойиқдир!» Аҳнаф унга деди: «Агар сенда ишонч ва адолат булганда эди, гийбатчининг сузига қулоқ солмаган ва уни уйингдан ҳайдаб чиқарган булардинг!»

Муиниддин Жувайний

ҲИКОЯТ. Абу Таййиб ат-Тоҳирӣ дӯсти Бани Са-
мони тинимсиз ғийбат қилар эди. Бир куни ибн Аҳмад
деган киши унга: «Қачонгача одам гушти билан нон
қушиб ейсан?» деди. Абу Таййиб шу кундан бошлаб
ғийбатни ташлади.

«Ғавоқиҳ ал-жуласо»

Ҳар кишинингки сузи елгон,
Айлама бовар неча ким чин деса.

Навоӣ

ҲИКОЯТ. Ҳасан Басрийга: «Бир киши сени ғийбат
қилди!» деб айтадилар. Ҳасан дарҳол ғийбат қилган
кишига бир товоқ хурмо юборади. У киши хурмони
олгач, уша онда Ҳасаннинг олдига келди ва: «Мен
сизни ғийбат қилган эдим, сиз менга хурмо юбориб-
сиз, сабаби нима?» деб суради. Ҳасан унга: «Сен менга
яхшилик юборган экансан, мен эвазига хурмо юбор-
дим!» деб жавоб берди. Бундан маълум бўладики, ғий-
бат ғийбат қилинувчи учун туғри йул курсатиши мум-
кин, аммо ғийбат қилувчига зарар келтиради.

«Ғавоқиҳ ал-жуласо»

Тузлик эрмас шифосию мояси ҳам,
Ким эгри кишининг эгридур сояси ҳам.

Навоӣ

ҲИКМАТ. Ҳар ким тухматчилар қаторида утирса,
унинг тухматчиликда айбласалар, узидан ҳафа бўлсин.
Ҳар ким узи сирини яширмаса, надомат ва пушаймон-
лик тортади.

Муиниддин Жувайнӣ

Энг зур тухматга лойиқ одам шундай одамки, у
узининг танийдиган одамлар орасида узини таъриф
этади.

«Оталар сузи»

Чақимчи шундай кишики, бирор ерда эшитган га-
пини дарҳол бошқа одамга бориб айтади, натижада
икки одам орасида фитна туғдиради. Покдил киши
бировдан эшитган гапни бировга айтмайди. Жимлик
ва сукунат йулини ихтиёр этади. Агар унга биров гап
ташиб келса, бундай иш қилмасликка даъват этади.

«Ғавоқиҳ ал-жуласо»

Неча заруратаро қолгон чоғи,
Чин демас эрсанг, дема ёлгон доғи.

Навоий

ҲАКИМЛАР айтади:

— Эй одамлар, дустлик ва меҳрибонлик уғриларидан сақланинг, бундай уғриларга ҳақимчи ва игвогарлар киради. Уғрилар мол уғриласа, бундай кишилар одамлар орасидаги дустликни, тинчликни, меҳрумуҳаббатни уғирлаб, фитна-фасод қўзғотадилар.

«Фавоқиҳ ал-жуласо»

ҲИКМАТ. Айбингдан хабар топиб, уни бировларга ошқор қилмайдиган, сенга яхшилик қилса, уни таъна қилмайдиган, унга яхшилик қилсанг, асло унутмайдиган одам билан дустлик ипини боғламоқ керак.

Байт:

Куп ҳолатнинг булдим шоҳиди,
Айб қидирган булди айбдор.
Кимнинг булса юраги тоза,
Узга айбин қидирмас зинҳор.
Дуст айбини беркитар доим,
Фазилатин мақтайди такрор.
Яхшилигин улуг деб билмас,
Узингни ҳам асло тутмас хор.
Шундай дустга дуч келсанг агар,
Қўлларингдан чиқарма зинҳор!

Мажидиддин Хавофий

Ардашер ҳавасни келтирадиган улуг бино қурдирди ва ҳақимлардан бирига қараб: «Бу бинода бирор камчилик борми?» деб сўради. Ҳақим унга «Мен бундай улуг ва чиройли бинони кўрмаганман, бироқ шундай булса ҳам унда ягона бир камчилик бор!» деди. Ардашер: «У қандай камчилик экан?» деб сўради. Ҳақим деди: «Афсуски, сен учун бир чиқиш бор, бу чиқишдан сўнг сен унга абадий қайтиб кирмайсан. Ёки сен учун унга бир кириш бор, бу киришдан сўнг, ундан абадий қайтиб чиқмайсан!»

Муҳаммад Зеҳний

Агар кишининг кузи камолот нури билан мунаввар булса, унинг кузи кишилар нуқсонини куришдан узок булади. Байт:

Яхшиларнинг кузига ёмон тугри курунур,
Ёмонларнинг кузига эгри кўрингай тугри!

Ибн Камолпошию

Ануширвоннинг угли Хурмуз Ахвон вилоятига борган пайтда уша ернинг ҳокими билан мулоқотда бўлди ва бир куни унга деди: «Сенда ягона бир айбдан бошқа ҳеч қандай айб кўрмадим. Аммо уша кўрган айбим, билгилки, унга айбни уз орқасидан эргаштириб юрди». Ҳоким: «У қандай айб экан? Орқасидан эргаштириб келадиганлари эса қайсилар, айтиб бер!» деди. Хурмуз деди: «Уша айб керилиш ва ўзни катта тутишдир. Билгилки, унга эргашадиган айбларнинг биринчиси, менсимаслик бўлиб, унинг оқибати халқ нафратига йўлиқишдир. Иккинчиси, одамларни тафтиш ва тадқиқ қилиб, уларга дашном берган ҳолда ўзи эса касбунарни бирортасига ҳам эга бўлмаслик. Учинчиси, ўқишдан ор қилиш, бунинг натижасида илму адабдан бебаҳра қолиш. Туртинчиси, утиришда барчадан ўзини устун ва доно деб билиш, бунинг натижасида ўзига душман орттириш ва обрўйини тукиш. Бешинчиси, манманлик туфайли чегарадан чиқиш, баландроқ амални хоҳлаб қолиш, натижада хору-зор бўлиб, ўз мартабасидан ҳам ажраш. Олтинчиси, одамларнинг ҳақ-хуқуқини ҳурмат қилмаслик, беморлардан хол сўрамаслик ва шунга ўхшаш нарсалардан куз юмиш. Еттинчиси, одамларга хавф солиш, уларни масхара қилиш, натижада беқадр бўлиш. Саккизинчиси, маслаҳатсиз иш тутиш, натижада ҳижолат чекиб, надомат тортиш. Тўққизинчиси, одамлар мени улут фахмлайди, деб ўйлаш ва гумонда юриш. Фозил ва комил кишиларга қулоқ солмай, ҳақорат кузи билан қараш, натижада уларнинг назаридан қолиш!

«Жовидони хирад»

Сукрот ҳакимдан: «Айбсиз одам борми?» деб сўрадилар. У: «Одам айбсиз бўлса улмас эди!» деб жавоб берди.

«Ғавоқиҳ ал-жуласо»

Луқмони Ҳакимдан: «Сен ўзинг кўрган иллатлар ва айблардан қайси бирига даво топа олмадинг?» деб сўрадилар. Луқмон: «Мен барча иллатларга ҳикмат

юзасидан даво топдим, аммо даволай олмаганим, бу бадфъелик иллати бўлди!» деб жавоб берди.

«Фавоқиҳ ал-жуласо»

Бир олим айтади: «Энг ёвуз ва ярамас одам шундай одамки, узгаларнинг айбини топишга интилади, гап ташиб, дустларни бир-биридан жудо қилади».

«Фавоқиҳ ал-жуласо»

Айбсиз қиз қидирган ёрсиз қолади. Гузал ҳисобланган ойда ҳам доғ бор.

Айбсиз дуст қидирган дустсиз қолади.

Билмаган айб эмас, сурамаган айб.

«Оталар сузи»

Одамларнинг ёмони узрни қабул қилмайди, камчиликларингни доимо қидиради, қоқилсанг суюмайди.

Муҳаммад Зехний

Ҳар кишига учта иш одат эрур,
Анга ҳамдам хуш саодат эрур.
Аввало, эл айбини курган замон,
Очмагай оғзин маломатга шу он.
Ким агар кетса нотўғри йўл билан,
Тўғри йўлга бошла дарҳол қул билан.
Солма асло ранж элнинг дастига,
Ўз юкинг қўйма бировнинг устига.

Фаридиддин Аттор

Сунгги давр олимларидан бўлган бир ҳаким шундай деган эди: «Инсон учун энг қабиҳ ҳисобланган туртга айб бор. Улардан биринчиси мансабдорнинг серғазаблиги, иккинчиси — олимнинг ёлғончилиги, учинчиси — давлатманднинг хасислиги, туртинчиси — хотиннинг фоҳишалиги!»

Абулбаракот Қодирий

Луқмони Ҳаким: «Инсон учун энг ёмон айб кишининг уз айбини куриб билмаслигидир!» деган эди.

Абулбаракот Қодирий

Уз айбини кўрмаган узга айбни қидирар,
Дўстинг оч бўлса, сен эса тўқ бўлсанг, бу айбдир!
«Оталар сўзи»

Ҳар ким хиёнат ва эгрилик уругини ҳаё даласига
экса, ундан омонлик ҳосили чиқмаслиги муқаррардир.
Бархурдор ибн Маҳмуд

Аҳмоқ узиникини омонатга қўйиб, бировдан омонатга нарса сўрайди.
Ифвогарга яқин юрма, унинг таъсирига тушиб қолганлигингни унинг ҳам билмай қоласан!
«Оталар сўзи»

Ошқора айтилган таъна, кунгилда яширилган гинадан яхши.
Муҳаммад Зеҳний

Қаерда хиёнат оёққа турса,
Уша ердан диёнат йироқлашади.
Хиёнаткор қаерга қул урса,
Денгизни шимиради, ерни қуритади.
Юсуф Хос Ҳожиб

Кетар бировдин инсофу диёнат,
Кеча-кундуз булур фикри хиёнат.
Хувайдо

Адаб кичик ёшдагиларни улуглар дуосига сазовор этади ва бу баракотдан умрбод баҳраманд булади.
Навий

Одоб шундай узукки, агар у ҳар кимсанинг тасаруф бармоғига мувофиқ келса, унинг улуглик оти ҳамма маръакаларда жавлон уради.
Одоб дебодур инсон учун иззат китобига,
Булар ҳар ким одобсиздур нишон тири маломатга.
Бархурдор ибн Маҳмуд

Айтдилар:

— Фазилат наслу насаб билан эмас, балки одоб билан топилади.

Муҳаммад Зеҳний

Булмас адабсиз кишилар аржуманд,
Паст этар у хайлни чархи баланд.

Навой

Одоб аҳли билан ҳамсуҳбат булиш — гуллар ҳидини
уфураётган тонг насмидан ҳам ширин.

«Оталар сўзи»

Кишида одоб булса, илм ҳам булиши лозим. Одоб ақлга боғлиқ нарса. Ақл устига одоб ҳам қушилса, нур устига аъло нур булади. Улуғлик ақлу одоб билан вужудга келади. Ақлнинг қадри одоб билан, бойлик қадри саховат билан, қувват қадри баҳодирлик билан ошади.

«Фавоқиҳ ал-жуласо»

Адаб ирфон илми ичрадур шамъ.

Анбар Отин

Одамлар одоб тутиёсини ташқи ва ички дунё ахлоқ қузининг равшанлигини оширувчи сабаб деб билганлар ва бу қимматли оқ йўлнинг отлиги булмай туриб иззат ва ҳурмат мартабасининг идрок қаъбасига етмаганлар.

Саодат мулкисининг йулида доим беҳатар юргай,
Одобнинг ҳассаси булса кишининг қулида ҳар дам!

Бархурдор ибн Маҳмуд

Хулқ гузал булса, барча халқ севади,
Хулқи тугри булган киши турга чиқади.

Юсуф Хос Ҳожиб

Бир куни Букротдан:

— Одобли билан одобсизнинг уртасидаги фарқ қандай? — деб сурадилар.

— Гапирадиган ҳайвон билан гапирмайдиган ҳайвон орасидаги фарқ каби, — деб жавоб берди Буқрот.

«Ғавоқиҳ ал-жуласо»

Агар одам эсанг, сайр эт бу гулшанда адаб бирла,
Қадам ҳар сори қуй мулсифатким гову хар густох.

Оғаҳий

Ота-онаси ўлган одамни эмас, одоб-ахлоқи бўлмаган одамни етим де.

«Оталар сузи»

Омонатга хиёнат қилувчида иймон йўқ, аҳдида турмайдиганларда диёнат йўқ.

Ҳадис

АДОЛАТ,
ҲАҚИҚАТ, ИНСОФ,
ХАТО, ГУМОН,
ШОШҚОЛОҚЛИК,
ЎЙЛАБ ИШ ҚИЛИШ
ҲАҚИДА

Ақл ила олам юзин обод қил,
Хулқ ила олам элини шод қил.

Навоий

ҲИКМАТ. Суқрот ҳақим деди:
— Олам адолат билан пойдор, зулм билан эса хоруз-
зор! Байт:

Зулм асосига қурилган бино,
Ғазаб оташидан вайрон булажак!

Муиниддин Жувайний

Адолатдин ўлди эл осойиши,
Эл осойиши — мулк оройиши.

Мунис

Айтишларича, утмишда бир одам бир донога:
«Одамларнинг келди-кетдиси жонимга теғди, адолат
талаб қилиб келувчилардан безор бўлдим!» деди. Доно
эса унга шундай деб жавоб берди: «Иззат тўшагини
тарк этиб, мансаб курсисини бушат! Сенга сўз бериб
айтаманки, шундан сўнг сенга ҳеч ким озор бермайди,
адолат талаб қилувчиларнинг оёғи тийилади!» Байт:

Ихтиёри булган киши олдига,
Беихтиёр оқиб келади одам.

Ихтиёри кетгач унинг қулидан,
Келмас ҳеч ким унинг олдига бир дам!
Хожа Самандар Термизий

Шоҳ ўз адли ила турдиса дойим,
Жигой бой бирла нард уйнади дойим.
Қутб

Агар ҳақ оёққа турса ноҳақни йиқади.
Ҳақиқат нури сунмайди.
Ҳақиқат отига минган барчани йиқади.
Зиён берадиган ҳақ суюнтирадиган ноҳақликдан
афзал.

«Оталар сузи»

Шоҳ улдурки, раиятга тараҳхум қилса,
Йуқ эса қоидаи амну амон барча абас.
Нодира

Қарам айла етгач, қаю мустаманд,
Йиқилганлар аҳволига лутф қил,
Сени буйла ҳақ айламиш аржманд,
Яна хайли мазлум дастгири бул.
Мирий

Азизим, қийинчиликка чидаш мард кишиларнинг
иши. Шернинг хунари кураш. Мард кишиларнинг қу-
ли қийинчиликка тегмаса, заиф кишилар фароғат бус-
тонидан гул теролмайдилар. Чунончи, айтадилар:

Диерингда ҳеч ким топмас фароғат,
Фақат узинг учун изласанг роҳат!

АЗИЗИМ, жафо қурган киши сенга арз қилиб,
ердам сураб келса, сен асло дилтанг булма! Чунки
мартаба эгаси табиб ҳукмидадир. Бемор узининг барча
дардларини табибга айтмаса, табиб унинг касаллиги
сиридан воқиф булолмайди. Натижада шифо шарбати-
ни жафо чекувчига ичиролмайди.

Хожа Самандар Термизий

Озор ила неча гуфтуту қилгайсиз,
Озурда булурни жустужу қилгайсиз.
Бобур

Агар одам эсанг оғритма одам кунглини зинҳор,
Ки аҳли маърифат наздида Каъба қалби муминдур.
Толибий

Қаю хазинага зулмнинг бир ақчаси кирса, ул хазинани йиқмай қўймас.

Пошшоҳужа

Одлоҳ гам-ташвишли одамларга ердам берадиганларни дўст тутади.

Ҳадис

Қайс ибн Соиднинг уз уғлига қилган насиҳатларида айтади:

— Эй уғлим! Шундай масал бор: «Сен бировга зулм этсанг, сенга ҳам зулм қилгувчилар бор». Шу мақолга амал қил, ҳеч кимга зулм қилма. Молу-давлатдан хазина тайёрламай, илмдан хазина қил. Дуст-биродарларингни узингдан узоқлаштирма, ҳар бир ишни маслаҳат билан адо қил!

«Жовидони хирад»

Зулм булғон улкада қолмайди файз,
Тонггача кун нуридин олмайди файз.

Анбар Отин

Кимки ойини зулм пеша қилур,
Узи ўз буйнига каманд солур.

Оразий

Ҳаромга аралашма ва зуравонлик қилма,
Узгалар қонини тукма, хусумат ва гараз қилма.

Юсуф Хос Ҳожиб

Бир ҳақимдан: «Қандай одам жазога лойиқ?» деб сўрадилар. У эса: «Ҳеч қандай инсон жазога лойиқ эмас. Жазога лойиқ нарсалар ваҳший ҳайвонлар, одамларга зиён етказадиган илон, чаён каби газандалардир. Аммо шундай одамлар ҳам борки, уларнинг вужудида дарранда ва газандаларнинг хислати булади. Бундай кишилар қилган зарарларига қараб жазоланади. Бу тариқа кишиларни ҳатто одам, дейиш ҳам ноуриндир!»
Шеър:

Элга озор берган ҳар золим киши,
Аслида илону чаёндан баттар!

Абулбаракот Қодирий

Адлу эҳсон билан жаҳон гулшани обод бўлади.

«Амир Темури уғитлари»

Эл ҳақида гофил булмагин асло,
Чунки эл қулида утирган узинг.
Сендан эл нимани курса бир куни,
Қайтариб куради ушани қузинг!

Муиниддин Жувайний

Мевали дарахт ман ҳар бир уткинчи —
Тош отиб утса ҳам менга булмас ор.

Паҳлавон Маҳмуд

Мойили зулм этма қузинг турқини,
Йуқса қилур мардум уйини хароб.

Нодира

Кимга айтай дарду ҳолимни, не тадбир айлайин,
Ким, мени боштин-аёқ, золим фироқинг уртади.

Гадоний

Жавобини қайтаришдан ожиз булган одамга мушт
отма.

Узингдан ожизларга раҳм билан, узинг билан тенг-
ларга инсоф билан, узингдан устунларга ақл билан боқ.

Золимнинг зулми узини йиқитади.

Кучсиз шамол ожиз гиёҳларга бурон бўлиб туюлади.

Кимки бировнинг пайини қирқса узиники ҳам қир-
қилади.

«Оталар сўзи»

Хор жабрин ол узинга, ташла узни гул сари,
Ҳар ниши равон улсин қизил қон андалиб.

Увайсий

Жаҳонгир қушинларга қўйса оташ,
Анинг бошига булғуси балокаш.

Анбар Отин

Утмишда золим бир киши бўлиб, зироат ва тижорат
аҳлининг молига зулм чангалини урган эди. Халқ уни
дуойи бад қилиб, шаънига нафрат оғзини очган эди.
Мазкур золим бир куни қулига бургут олиб, овга чиқ-
ди. Овдан қайтиб келгач, қуйидаги мазмунда хабар
тарқатди: «Одамларга зулм қилган ва ситам тигини
урган қулимни бугундан тийдим. Халқпарварлик йули-
да ўзимни собитқадам айладим. Умидим шулки бугун-
дан эътиборан ҳеч қандай золимнинг зулми ҳеч бир

одамнинг уйига етиб бормади. Ҳеч қандай ситамкорнинг кули ҳеч қандай ожизнинг эшигини топмайди!»

Бу хабардан халқ қайтадан жон топди ва бечораларнинг умид чаманида мурод гули бу башоратдан гул очди. Байт:

Муборак бу хабар етгач ногаҳон,
Юраклар қувониб қайта топди жон.

Охири унинг одиллиги шу даражага етдики, қузи-чоқ шер куксидан суг эмадиган булди, қуй эса уз сути билан шер оғзини ювди, юз эса эчкига яхши қуз билан боқди, дашт қушлари эса дарё қушларининг ини ёнига ин қура бошлади, гозлар эса бургут билан сирдошга айланди.

Золимнинг яқинларидан бири бир куни муносиб пайт топилган вақтда унинг бу хатти-ҳаракатларидан савол қилди, феъли узгарганлигининг боисини сўради. Золим шундай деб жавоб берди: «Овда юрганымда қаёқдандир бир ит келиб, тулкининг оёгини тишлаб синдирди, йулдан утиб кетаётган бир йуловчи эса тош билан уриб, итнинг оёгини синдирди. Қилмишига яраша юз бераётган бу воқеаларни кўриб узимга келдим».

Хожа Самандар Термизий

Оз иш учун банду итоб айлама,
Қатлу сиёсатда шитоб айлама.

Навий

Ҳар кимки бир кунгли бузугни хотирин шод
айлагай,
Онча борки Каъба вайрон бўлса обод айлагай.

Навий

Чархи кажрав, шум замона иллоти қилгач асар,
Аҳли дониш кўзларига тийра булди кўзлар.

Завқий

Ҳар замон юз бор дил озоридин кўнглимдадур,
Ваҳки, озори бузуқ кўнглимда бунча бор эмиш.

Ҳусайн Бойқаро

Ҳақорат қилса ким оғзингни юмсанг,
Яна узга ҳақорат ёғмас асло!
Эшакни елкасига тиксалар чуп,
Отар шатта бурунгидан ҳам авло!

Ҳаким Қооний

Сенга ким егурса бу янглиг зарар,
Булур ул ҳам албатта сендин баттар.

Хиромий

Инсоф энг яхши фазилатдир:
Кимда инсоф булса, у мард кишидир,
Инсофсизлик эса номард ишидир.
Инсофсиз кишига гам ҳамиша йулдош булади.
Мен сенинг қўлингдан тутсам, сен менинг оёгим-
дан тортасан.

Ёмон кунда гина кутарилади.
Зиенкор гиёҳ боғдан юлиб ташланади.

«Оталар сузи»

Элнинг айбини зоҳир этмоғлиг,
Йўқдир инсоф ила мурувватдин.

Нодира

Кимеким мард эрур инсоф лозим,
Билурга суз дурин сарроф лозим.

Анбар Отин

Одамларга кенг қалбли бўлинглар.

Хадис

Адоват қилур барча миллатни йўқ,
Адоват қилур меҳру шафқатни йўқ.
Адоват қилур барчани хору зор,
Адоват қилур элни безътибор.

Сидқий Хондойлиқий

Тинч кунгул бирла қатиксиз умоч,
Беҳки биров миннати билан кумоч.

Навойй

Қушни билан яхши муносабатда бўлинглар.

Хадис

Бир калима ширин суз қилични қинга киритади.

«Амир Темур утиглари»

Мол-дунё мисоли чирмовчи илон,
Қўлингда кам булса хуш бул, эй инсон!
Бойлигинг тезгина топади йўқлик,
Бойликнинг йўқлиги сен учун тўқлик!

Низомий Ганжавий

ХИКМАТ. Олтину зарга дил боғлаган очкузу айёр
энг оғир балоларга сазовор! Донолар: «Зар қидирувчи
озор қидирувчи!» деганлар. Очкузнинг кўзига тикон
хам гул булиб куринади.

АЗИЗИМ, хайратли жойи шундаки, бундай киши-
лар ўлим ҳақ эканини биладилар, аммо бировга яхши-
лик қилишни ҳаёлига ҳам келтирмайдилар. Нима топ-
сам узимга булсин қабилида иш тутадилар. Уларнинг
қалби пулатдан қилинган гунчага ухшайди. Бу гунчани
эса ҳеч қандай баҳорнинг насими очолмайди. Бу ти-
рик уликларнинг жонига ҳаётнинг лаззатли шарбати
таъсир этмайди.

Муҳаммад Жавҳар Заминдор

Мансаб учун лоф урарлар, баса,
Мол учун жаҳд қилурлар баса.

Оразий

ХИКМАТ. Адоватга дучор булмай десанг мол-дунё-
дан кул юв, муҳаббат топай десанг, яхшилик ва эҳсон
қил! Байт:

Ҳар ким дунё учун урса агар чанг,
Бало чанги уни айлайди сарсон.
Ҳар ким элга берса бойлигин агар,
Барча балолардан булади соғ-омон!

Муиниддин Жувайний

Бузургмехрдан сўрадилар:

— Нега сен қўлингдан кетган нарсага хафа бул-
майсан ва қўлингга келган нарсдан шодланмайсан?

У деди:

— Қўлдан кетган нарсани хафагарчилик билан то-
пиб булмайди, азиз умрни эса мол-дунё шодлиги билан
беҳуда утказиб булмайди. Шундай экан, нега энди
фойдасиз нарса учун гам чекай, менга бир умр вафо
қилмайдиган нарса билан қувонай?!

Муҳаммад Жабалрудий

Кетган молга ачинма,
Унга озроқ укинги.

Маҳмуд Кошғарий

Бир киши Суқротга: «Сен узингни дунё неъматла-
ридан маҳрум қилгансан!» деб қолди. Суқрот ундан:
«Неъмат нима?» деб сўради. У киши: «Семиз барра

гушт ейиш, шароб ичиш, чиройли кийиниш, гузаллар билан ишрат қилиш», деб жавоб берди. Сукрот унга шундай деди: «Бу нарсаларнинг ҳаммасини тунгиз, маймун ва дарранда ҳайвонларга ухшашни хоҳлайдиган кишиларга ҳавола қилдим. Бу тоифа одамлар уз қоринларини ҳайвонлар қорни каби шиширадидлар, руҳ иморатини тиклаш урнига бадан иморатини тиклайдилар».

«Жовидони хирад»

ЭЙ АЗИЗ, қулингдан кетган нарсага қайгурма, уни қайтариб бўлмайди. Мол-дунёга қувонма, у бир умр сен билан қолмайди. Қайси ишга қул урсанг, унинг оқибатини уйла, бошингга қийин ишлар тушса, муносиб тадбир қуллашни урган!

Муҳаммад Жабалрудий

Улуғликка етишсанг — янглишма, атлас кийсанг, буз куйлагингни унутма.

Аҳмад Югнакий

ҲИКМАТ. Касалликка бошловчи кун молдан етарли бўлган ози яхши. Байт:

Кишининг дилида ҳикмати бўлса,
Унинг олдида мол мисоли сопол.
Дониш аҳли зарга назар қилмайди,
Беқадр олдида қадр топар мол.
Қаноатни изла шараф изласанг,
Шундай йул тутадир ҳар аҳли камол.

Муиниддин Жувайний

Бадавлат кишилардан бир бечоралик билан кун утказувчи Сукротни айблади. Сукрот унга: «Агар мен хоҳласам сен каби яшашим мумкин, аммо сен ҳеч қачон мен каби кун кечиролмайсан!» деди.

Бойлардан яна бири Сукротга: «Сен жуда камбағал ва қуруқ қулсан» деди. Сукрот эса унга: «Агар сен фақирлик лаззатини билсанг эди, менга ачиниш урнига узингга ачинар эдинг!» деб жавоб берди.

«Жовидони хирад»

Ҳар кимки фақир гушаси бўлмиш макон анго,
Хогири ҳамиша даҳр гамидин омон анго.

Огаҳий

ҲИКМАТ. Бойликнинг яхшиси ҳалолдан топилгани ва савобли ишлар учун сарф этилганидир. Бойликнинг ёмони ҳаромдан топилгани ва ҳаром ишлар учун сарф этилганидир.

Муҳаммад Зеҳний

Ҳалол егин топиб уз ранжинг билан,
Бой бўлсанг бўл фақат уз ганжинг билан.
Ити бўлма асло биров нонини,
Мушуги бўлма ё узга хонини.
Ким шоддир шодлиги зиёдат булур,
Тани шодлик учун вилоят булур.

Низомий Ганжавий

Бой бўлишни истасанг — қаноатли бўл.
Бойликка интиланг тезда камбағаллашади.
Керагидан ортиқча қидирган одам боридан ҳам айрилади.

«Оталар сўзи»

Дунёпараст хуш либосликнинг,
Юрагида гамдир уммон.
Жон роҳатин изласанг агар,
Қаноатда бўлгандир ниҳон!

Муиниддин Жувайний

Қардошинг эмас улки қуйиб бош сенга,
Давлат чоғи қилгай узни қулдош сенга.

Навоий

ҲИКОЯТ. Бир ҳақим шундай деган эди: «Ҳар кимда олтину зар қанчалик қуп бўлмасин, агар у беҳунар бўлса, ҳосилсиз дарахтдир».

Хуррамий

Бир кунлик тарихга эгадир жаҳон,
Юз йиллик бойликни қилмайлик пинҳон.
Кел, бунда утириб, бўлайлик бир шод,
Тасаввур қилайлик узни Кайқубод.

Дунё роҳатидан талаб қилиб лод,
Кечаю эргани айламайлик ёд.

Низомий Ганжавий

Сен нафсинг лаззатини уйлама,
Ушбу уткинчи ҳавасни суйлама.
Қанча давлат йиғмаю, дема молим,
Оқибат олдингда бордир шум улим.
Бу азиз танданки жон булғай равон,
Хоку тупроқ бирла тулғай устухон.
Жон берар тан, чораси йуқ, бечорадир,
Йул оздиргувчи нафс амморадир.

Фаридиддин Аттор

Худой ҳар на берса қил қаноат,
Юракни қилма миннатдин жароҳат.
Бу меҳнат бирла топсанг парча нон,
Кишининг миннатидин улдур осон.
Агар тош чайнаса элдин чиқиб тош, —
Кишига эгмагай ҳимматли қул бош.

Суфи Оллоёр

Ер остида қолган бойликдан, яширилган олтиндан
ва бекитилган илмдан фойда йуқ.

«Оталар сузи»

Фанларнинг фойдаси улар ёрдамида олтин ва кумушларни қулга киритиш эмас, балки улар туфайли зарур нарсаларга эришишдир.

Абу Райҳон Беруний

ҲИКМАТ. Бойлик уткинчи нарсадир. Ақлли киши уткинчи ҳою-ҳавасга берилмайди. Байт:
Бойлигинг роҳатинг булса ҳам сенга,
Фано губоридан булади барбод.
Ҳақиқий бойликни кирит қўлингга,
Икки кунлик нарса учун булма шод!

Муиниддин Жувайнӣ

Ҳисобсиз мол йиққан билан одам сахий бўлолмайди.

«Қурқит Ота китоби»

Буқрот ўз шогирдларига насиҳат қилиб дерди: «Баттар фақир булмай десангиз, мол йиғишга ҳарис булма»

нг. Молу амвол гаму андуҳнинг кузидир. Адолат энг яхши нарса. Чунки у жамики яхшиликни мужассам қилган!

«Жовидони хирад»

Эшитиб ота-онанинг
Сузларини қадрла.
Молу мулкинг купайса,
Мағрурланиб қутурма.

Маҳмуд Кошгарий

Киши учун ногаҳоний улим икки нарсадан келади: ортиқча бойлик учун интилишдан ва бемаъни сузларни кўп гапиришдан.

Мол-дунё тугайди, аммо яхши ишлар абадий қолади.

Биров ер, биров боқар, қиёмат шунда қупар.

«Оталар сузи»

ҲИКОЯТ. Бир подшо уз мол-мулкининг қуплигидан фахрланиб, илм-аҳлини менсимай қўйган, уз ихтиёрича иш тутиб, фиску-фужурга берилган эди. Бир куни у бориға қаноат қилиб, камтарлик йулини тутган доно ҳақимга дуч келиб қолди ва унга:

— Эй ҳақим, нимани хоҳласанг тила, суровингни муҳайё қиламан! — деди.

Ҳақим:

— Шундай қилки, ажал ҳеч қачон бошимга соя солмасин! — деди.

— Бу иш менинг қулимдан келмайди, — деди подшо.

— Булмаса, — деди ҳақим, — қариллик мавсуми кетиб, ёшлик айёми қайтиб келсин!

— Бу иш ҳам қулимдан келмайди! — деди подшо.

— Орамизда фарқ йуқ экан-ку, — деди ҳақим шунда, — мен қилолмайдиган ишни сен ҳам қилолмас экансан, аммо сенда мол-давлат кўп бўлгани учун, кибр отиға миниб, манманликка бериласан. Мен эса топганимга қаноат қилиб, ҳеч кимга ялинмайман, демак мен ҳам узим учун подшоман!

Муҳаммад Жавҳар Заминдор

Султондур ул гадоки бузуқ кулбаси аро,
Осудадур топилса бирор пора нон анго.

Огаҳий

Ҳакимлар айтади:

— Қувватинг етмаган ишга қул урма, фойдасиз ишларга уринма, молу давлатинг қанчалик кўп бўлсада, унга ишониб иш тутма!

Муҳаммад Зеҳний

Давлат гоҳи келиб, гоҳида кетар,
Бефаҳм кишилар узини йўқотар!

Низомий Ганжавий

Пулу молга бўлган ташналик сувга бўлган ташналикдан кура даҳшатлидир.

Муҳаммад Зеҳний

Ғариб дарвишни зинҳор курмагил.хор,
Ким анинг ҳам еринда иззати бор.

Қутб

Оз мол билан хотиржам яшаш кўп мол билан кўриб яшайдан афзал. Ҳаром егандан кура камбағал бўлган яхши.

Мол-дунё асал аралаштирилган заҳар ва шодлик аралаштирилган гамдир.

Оз кўпга тобеъдир.

— Қаерга кетаяпсан? — деб сурашди оздан.

— Кўпнинг олдига! — жавоб берди оз.

Ақлли одам камбағал бўлмайди.

Муҳтожлик ҳийлалар эшигини очади.

Камбағаллик танбаллик самараси.

Оч бойдан тўқ ит яхши.

Роҳати йўқ пулдор ҳеч нарсасиз камбағалга ухшайди.

«Оталар сўзи»

Курдики кимда бордур давлат анга дучордур,

Нафъи етгай хаёлига узни ошно қилур.

Бировни гам била, қайғу била адо айлар,

Бировни ишрати оламга пойдор қилур.

Бировни дийдаи биносидин жудо айлаб,

Тамоми умрин асокашга интизор қилур.

Бировга симу зар беҳисоб рузи этар,

Бировни бир пул учун йўл юзида зор қилур.

Мужрим Обид

Ҳалол ризқ исташ ҳар бир мусулмон учун вожиб-
дур.

Ҳадис

Тирикликни ганимат бил, доим умринг хуш уткар,
Тегиб ут дунё молини ҳама ранжу фалокатдур.

Хувайдо

Ақлинг йитируб булма жаҳон мулкига мағрур,
Ҳукмингда агар бўлса Бухорою Самарқанд.

Толиб Толибий

Кимга рафиқ улмаса, жамъ эй амир,
Булгувси албатта паришон фақир.

Нишотий

Ғар оқил эрсанг, сим-зар жамъига ғарра булмаким,
Ғафлат била куп кимсани қилмишдур мағрур ганж.

Оғаҳий

Беқайд мену хароби сим эрмасмен,
Ҳам мол йиғиштурар лаим эрмасмен.

Бобур

Мумин киши бировнинг ҳақиға хиёнат қилмайди.

Ҳадис

Одамлар орасида чақимчилик ва бӯхтон гапларни
тарқатишдан сақланинг.

Ҳадис

Сидку сафо тула «Ғулистон» аро,
Саъдий гузал сузни айтмиш мутлақо:
«Сузни уйламасдан гапирма ҳар дам,
Яхши суз кечикиб айтилса не ғам?»

Ҳожа Самандар Термизий

Ҳар кимсаки айламас ошуқмоғни хаёл,
Яфроғни ипак қилур, чечак баргини бол.

Навоий

АЗИЗИМ, кенгаш булаётган вақт ақл ва фазлнинг
имтиҳони булаётган соатдир. Сен бу соатда суз гавҳар-
ларини баён риштасига аввал яхшилаб уйлаб тергач,
сунг уни узгалар диққатига ҳавола эт!

Ҳожа Самандар Термизий

Жамшид ҳам Анушервон каби тўртта узук ясашиб,
унинг ҳар бирига биттадан сўз ёздириб қўйган эди.
Биринчи узукда «Оҳисталик ва чора» деган сўзлар ёзил-
ган бўлиб, бунинг маъноси: «Шошилиш ёмон ҳислат,
барча ишларни шошилмай, чора-тадбирини топиб қил-
моқ керак» демакдир. Иккинчи узукнинг кўзига
«Одиллик ва иморат» сўзлари ёзилган эди. Бунинг
мазмунини: «Мамлакатда адолат билангина иттифоқлик
ва равнақ иморатини тиклаш мумкин» дегани эди.
Учинчи узук кўзига: «Ростлик ва шошилиш» сўзлари
ёзилган эди. Бунинг маъноси: «Дўстларга фақат рост
сўзлаш керак» дегани эди. Тўртинчи узук кўзига: «Жа-
зо ва инсоф» сўзлари ёзилган бўлиб, бунинг маъноси:
«Бировни жазога тортаётган пайтда инсоф юзасидан
иш кўриш керак» дегани эди.

Жамшид ҳар бир узукни шу узук кўзидаги сўзлар
мазмунига оид ишга қўл урганида тақиб олар ва унга
доим қараб турар эди.

Абулбаракот Қодирий

Ўзинг қайси ишни қилмоқчи бўлсанг,
Аввал сўзинг, кўнглинг билан кенгашгин.

Юсуф Хос Ҳожиб

АЗИЗИМ, уйлаб айтилмаган сўз ҳали қайта ишла-
ниб тозаланмаган олтинга ўхшайди. Сен сўз айтишдан
аввал яхшилаб уйла, фикр бойлигини имтиҳон маҳаки
билан сина, қайси сўз текширувдан яхши ўтса ушани
тилга келтир! Байт:

Ҳар сўзки яхшилаб уйланган эмас,
Айтишу ёзишга асло арзимас!

Хожа Самандар Термизий

Иш бошлашда ҳовлиқмай, диққатла боқ
Чақмоқтошни шошиб чақсанг учар чирок.

Маҳмуд Кошгарий

Шошқалоқлик пушаймонликнинг синглисидир.
Бесаблик одат бўлса инсонга,
Отган ўқи тегмас асло нишонга!

Ҳаслиддин ал-Ҳасаний

Ишда ошиққон кўп тойилур,
Кўп тойилган кўп йиқилур.

Навоий

Кушиқ ярат, лекин жуда уйлаб иш қилгин,
Назм майдонининг бурилари еб қуймасин.

Шавқий Каттақурғоний

АЗИЗИМ, барча ишда ҳам шошқалоқлик қилмагинки, шошқалоқликнинг зарарлари ниҳоясиз ва сабр қилишнинг манфаати чегарасиздир. Чунончи айтадилар:

Мақсад хазинасин калити сабр!

«Ахлоқ» китобида келтирилишича, ҳар ким ҳодисалар ёмғири остида узини сабр қалқони билан ҳимоя этса, мақсад уқи тездагина мурод нишонига бориб тегади. Чунки сабр шодлик калитидир. Бу калитсиз ҳеч қандай мақсад эшиги очилмайди.

Хожа Самандар Термизий

Жавобга шошилган киши хатога йул қўяди.

Муҳаммад Зеҳний

Янглишмас жағ, суришмас туюқ йуқ.

«Кўрқит Ота китоби»

Эй фарзанд, ҳеч қачон бадгумон ва эгри фикрли бўлма! Бадгумонлик сени барча дўстларингдан узоқлаштиради ва елғизлатиб қўяди.

Муҳаммад Жабалрудий

АЗИЗИМ, киши бирор кишини гумон билан жазолаши ноуринки, гумон билан қилинган ишдан беҳисоб зарарлар юзланади. Чунончи айтадилар:

Гумон билан асло бирор кишига,
Уқубат етказма, булгунг пушаймон.
Ошкор булган ишнинг ҳақиқий сири,
Сунги пушаймондан фойда йуқ ишон!

Хожа Самандар Термизий

Ғамнинг давоси дўстлар дийдорини қўриш.

«Оталар сўзи»

Ғамгин бўлмайин десанг, гиначи бўлма!

«Махзан ал-улум»

Арзимас ғам тортмоқ учун бу жаҳон,
Дунё шод яшамоқ учун, эй инсон!

Дунё дилхушлигу ҳам шодлик учун,
На заҳмат тортмоғу бедорлик учун.
Не учун узингга ситам айламоқ,
Йиллар аро ўзни гамга бойламоқ?
Оғирликни асло олма бўйнингга,
Олган сари кириб борар қўйнингга!

Низомий Ганжавий

«Жомеъ ул-ҳикоёт» китобида ёзилишича, ҳар бир ишни амалга оширишда гумон билан иш тутмаслик, пасткаш кишиларнинг сўзига ишонмаслик, гаразли одамларнинг гапига эътибор қилмаслик зарур. Киши ҳар қандай ишда ўзига ўзи ҳоким бўла олиши мумкин. Бунинг учун эса машқ қилиш керак.

Абулбаракот Қодирий

АЗИЗИМ, ишнинг оқибатини уйловчи кишилар оғзақи эшитилган сўзларга ишонмайдилар, эшитилган гапнинг далил ва ҳужжатини кўрмагунларича шошиб ҳукм чиқармайдилар. Байт:

Гараз эгасига солсанг қулогинг,
Пушаймондан учар нурли чирогинг!

Хожа Самандар Термизий

Эй ўғил, тўрт нарсада бордир хато,
Соҳ қулогинг, ёдлаб олгил беҳато!
Кутмагил ёмон хотиндан ҳеч вафо,
Соддадилдур ким вафо кутса хато.
Ким синаб кўрмай бировга сир айтар,
Эй ўғил, бундан кишига кўп хатар!
Феъли бад хотин, ўғил, сирдош эмас,
Айтма ҳеч сиррингни, у йўлдош эмас.

Фаридиддин Аттор

Буқрот Ҳақим шундай деган эди: «Билмаган нарсаниги биладигандек гапирма, керак булмаган нарсани қидирма, билмаган йулингдан юрма, яхши сўзни ким гапиришидан қатъи назар тингла, яхши сўз бир гавҳарки, у ҳеч вақт узгармайди. Нимани билмасанг, сўраб ўрган, қилган ёмон ишларингга қайғурма, бундай ишдан афсусланмаслик, яна баттарроқ хато қилишга олиб келади.

Шеър:

Агар сендан хато юз берса, ундан куп надомат чек,
Хатодан кимки ибрат олмаса, куплаб хато қилгай!

Абулбаракот Қодирий

Мумин кишининг яхши нияти қилган амалидан
ҳам афзалдир.

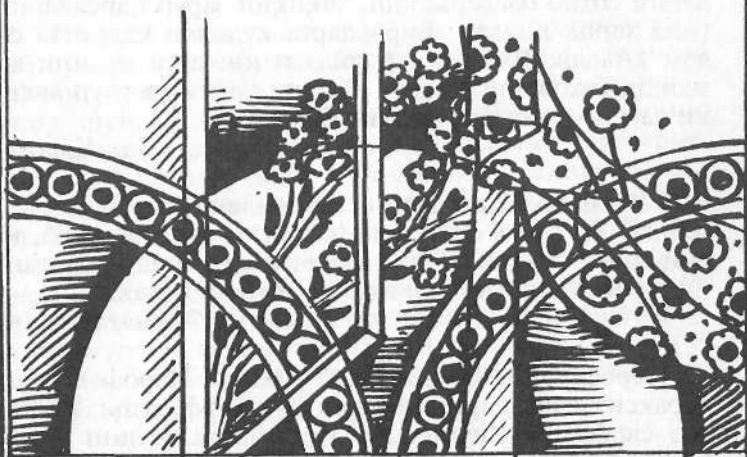
Ҳадис

Йулда қараб турсам бир қуш ногаҳон,
Чумолини чуқиб, қилди чалажон.
Ҳануз тумшугидан тушмасдан сайди,
Узи ҳам узга қуш зарбини еди!

Низомий Гафжавий

САРФУ-ХАРАЖАТ,
ИСРОФ,
ТЕЖАМКОРЛИК,
ҒАЗАБ, ЖАҲЛ, АРАЗ,
ПУШАЙМОНЛИК

Ҳар қандай нарсада исрофгарчилик бор, аммо яхшилик қилишда бўлмайди.

«Оталар сузи»

Тежамкор одам яхши сйди, яхши ичади, покиза кийинади, хушҳаво уйларда яшайди, кераксиз нарсаларни сотиб олавермайди, ҳақиқий зарур нарсаларнигина харид қилади. Бировларга қулидан келганча ёрдам қилади. Яхшилик йулидаги ишларга пулини аямайди, саховатли булади. Ватани ва халқи учун молини ҳам, пулини ҳам аямайди.

Ҳаслиддин ал-Ҳасаний

Тежамкор киши пулини керагидан ортиқча сарфламайди. Ун сумга олинадиган нарса учун ховлиқиб, юз сум сарф этмайди. Пулни фақат керакли нарсаларгагина сарфлайди. Ҳар бир ишда уртача йул тутади.

Олимат ал-Банот

Исрофгарчилик ақлга зид ишдир. Исроф деганда кераксиз нарсаларга беҳудага пул сарф этиш, фойдасиз сарфлаш тушунилади. Исрофгарчиликнинг охири ҳалокат билан тугайди. Исрофчи одам қанчалик бой бўлмасин, барибир оқибатда камбағалга айланади. Чунки исрофчининг сарф эшиги очик бўлиб, тежами

эса булмайди. Очиқ эшикдан ҳар нарса кира олгани каби камбағаллик ҳам кириб келади.

Ҳаслиддин ал-Ҳасаний

Уйлаб ҳозирланган оз нарса исроф бўладиган куп нарсадан афзал.

Муҳаммад Зеҳний

Шамини кундузи ёндирган одамнинг туни қоронгу бўлади.

Пулини беҳуда исроф қилган одам, огир кунда хор бўлади.

«Оталар сузи»

ҲИКМАТ. Бировнинг дилини хушнуд қилиш комил кишилар иши, дил огритиш эса жоҳил кишилар ишидир. Дил огритувчи киши куни келиб ҳасрат қонини ичиши муқаррардир. Байт:

Токайгача, эй нодон, бировни йиғлатарсан,
Сенинг ҳам дил ойнангни синдирувчи топилар!

Муҳаммад Жавҳар Заминдор

ҲИКОЯТ. Бир киши бир улуг киши ҳузурига келиб, ундан: «Эй фозил киши, одам дунёда қандай яшаши, қандай йул тутиши керак?» деб суради. У киши шундай деб жавоб қилди: «Шод яша, доимо хурсандчилик пайидан бул, ҳар нарсага гам чекаверма, яхшилик уругини экиб, омонлик ҳосилини олишга урин. Дунё шундайки, унда хатарли йўллар купдир, баъзан бу йўллар устига баргу хашак ташлаб қўйилган чоҳга ухшайди. Шунинг учун бу йўлдан юрган пайтда аввало яхшилаб уйлаш, тойиб кетмаслик чорасини куриш керак. Дунё шундай бир экинзорки, экилган нарсаларни лутфу карам суви билан сугор. Ундан топган обру эътибор ҳосилини ҳирс ва тамаъ ҳужумидан асра!» Шер:

Дунёга боқ, ичи жуда ажойиб,
Куз очиб юмгунча бўлади гойиб!

Муҳаммад Жабалрудий

Оловдан тушаги, илондан естиги булган одам қандай ухлай олиши мумкин.

Ғам-ғусса қаришни тезлатади.

Қулдан кетган нарсага қайгуриш нодонликдир.

Қулдан кетган нарсага қайгурма, улик қабристондан тирилиб қайтмайди.

Орзуси қупнинг ғуссаси ҳам қуп,

Ғамли айёмда угил асқотар.

«Оталар сузи»

Ақлдан барча иш яхши бўлади,

То ғазаб келмаса ақл барқарор.

Бу ҳикматни оқил яхши билади,

Ғазаб келса ақл бўлади ночор!

Хожа Самандар Термизий

АЗИЗИМ, ғазаб отини сабот жилови билан қайсарлик йулидан қайтар! Ҳар қандай шубҳа зимистонини ақл нури билан равшан эт! Шунда сен надомат ва пушаймонлик домига мубтало бўлмайсан!

Биров гуноҳ қилса, булсанг дарғазаб,

Жазо бермай туриб уйла яхшилаб!

Бадахшон лаълини синдириш осон,

Бироқ асли каби бўлмайди ямаб.

Қилинмаган ишни қилса бўлади,

Қилгач, надоматдан суд йуқ, нежаб!

Хожа Самандар Термизий

Ғазабнинг аввали жиннилик, охири надоматдир.

Абдулла Авлоний

Луқмони Ҳаким шундай буюради:

— Бирор киши билан биродарлик ва дўстлик ипини боғламоқчи булсанг уни бирор қийинчилик устида сина, асосан ғазаби келиб турган пайтда имтиҳон қил. Агар у ғазабини боса олса, шундагина дўстлик қил, ғазабини боса олмаган киши билан дўстлик қилиш қийин!

Абулбаракот Қодирий

ХИКОЯТ. Бир кишининг уйида сичқон пайдо булган эди. У уй томини кавлайвериб, илма-тешик қилиб

юборганди. Мушук уни ҳеч туюлмас, уй эгаси томга қараб оҳ тортар, уни тутиш чорасини тополмас эди. Бир куни у жаҳл билан ўрнидан туриб, сичқон кириб кетган тешикка қулини тикди ва икки дона марварид топиб олди. Уй эгасининг кунгли хушҳол бўлди. Шу пайт қайтиб келган сичқон марваридни қидириб, у еқдан бу еққа чопа бошлади. Тополмагач, ҳолсизланиб пастга йиқилди ва жон берди.

Эй азизим, сенинг нафсинг ҳам олтин ва бойлик туфайли доимо сакрашда булади. Мард кишигина нафс жиловини тортиб, уни ўз измига солади.

Муҳаммад Жавҳар Заминдор

Энг кучли киши шундай кишики, ғазаб келганда уни боса олади, ўз нафсини эса тўғри йўлга бошлай олади. Шеър:

Кучлигу ҳам шер юрак одамни сен мард дема,
Ғазаб келса ғазабин боса олган мард эрур!

Абулбаракот Қодирӣ

Жаҳл аҳли била кимгаки улфат бўлғай,
Ул улфати ичра юз минг офат бўлғай.

Навоӣ

АЗИЗИМ, ғазаб шайтоний оловнинг шуъласидир. У шундай бир дарахтки, меваси пушаймонликдан иборат. Шунинг учун тажрибали кишилар ғазаб оташини сундиришга уринганлар, жаҳл луқмасини эса ичларига ютишга ҳаракат қилганлар!

Ҳожа Самандар Термизӣ

Ардашер утмишнинг доно кишиларидан бири эди. У ўз ходимига учта хат ёзишни буюрди. Сунг унга деди: «Эй ходим, агар менинг юзимда ғазаб туғенини курсанг, бирор нарса устидан қатъий ҳукм чиқармасдан аввал хатлардан бирини менга курсат. Шунда ҳам ғазабим босилмаса, иккинчи хатни курсат. Шунда ҳам таскин топмаганини курсанг, учинчисини курсат!»

Айтишларича, биринчи хатнинг мазмуни шундай эди: «Шошилма, иродангни ғазаб қулига асир қилма, шошган киши доимо афсус чекиб, кейинчалик пу-

шаймонлик тортади!» Иккинчи хатнинг мазмуни эса қуйидагича эди: «Давлат қўлимда деб ўзингдан ожизларга жазо бераверма, куни келиб, замонлар ўзгарса, улар ҳам сен қандай муомала қилган бўлсанг, шундай муомала қилишади!» Учинчи хатнинг мазмуни эса қуйидагича эди: «Эй газабланаётган киши, шошиб ҳукм чиқарма, газабингни босиб, инсоф юзасидан иш кур!»

Шеър:

Мунча қаттиқ чопма отингни, углон,
Олиб қочса уни қайтармоқ гумон.
Сендан чиққан ҳукм ҳақ ҳукм бўлсин,
Золим ғамда куйсин, ожиз шод кулсин!

Абулбаракот Қодирий

Кимики уз жаҳлу газабини қайтарса, Аллоҳ Таоло
ундан ўз азобини қайтаради.

Ҳадис

Ғазаб шундай бир оловки, у ўз соҳибини ёндиради.
Жавобнинг юмшоғи ғазабни сўндиради, сузнинг
қаттиғи одамни ўлдиради.

«Оталар сўзи»

Маъмур уз даврида машҳур бўлган бир олимдан илтимос қилиб: «Бир икки оғиз фойдали суз айтсангиз, токи ундан кўпчилик манфаат топсин!» деди. Олим унга қуйидагиларни айтди: «Киши учун энг фойдали хислат — ғазаб келганда ўзни босиб, сукут сақлаб, жим туриш, ғазаб босилгандан кейингина фикр ва мулоҳаза билан гапириш. Жаҳлинг чиққанда ўзингни бос, бировга фойда келтирмайдиган ва дилни оғритадиган сузларни гапирма, то ишингга қараб харж қил, қиримдан ортиқ чиқим қилсанг, узгаларга муҳтож бўлиб қоласан, ўзингга наф келтириб, бировга зарар келтирадиган фойдадан кеч, ишни қаҳру-ғазаб билан эмас, чуқур уй ва мулоҳаза билан қил. Бировлар ҳақида гапирганигда уларнинг номини ёмонлаб тилга олма, оранг бузилиб қолган кишидан яхшилик кутма. Биров сенга сир айтса, бу сирни ҳар кимга гапириб юрма. Айбингни олдинда айтган ва қулфатга қолганинда ҳамроҳ бўлган кишинигина, дуст деб бил!»

Абулбаракот Қодирий

Ғазабсиз кишини синмас киши, дейдилар. Му-
лойим киши шундай кишики, ғазаб утини жидду-жаҳд
билан танидан чиқара олади. Байт:

Ғазаб келса ундан енгилмоқ нуқсон,
Ғазабин енголган ҳақиқий марддир!

Муиниддин Жувайний

Утган ишга пушаймон булиш энг оғир дард.

Охири пушаймонлик билан тугайдиган лаззатдан
фойда йуқ.

Яхшиликни куп қилган кишининг пушаймонлиги
кам булади.

Пушаймонлик уч хил булади: бир кунлик, бир йил-
лик ва бир умрлик. Бир кунлик пушаймонлик арзима-
ган пушаймонлик булиб, у бирор нарсани еяолмай
қолиш, арзимаган нарсага эга була олмай қолиш сабаб-
ли пайдо булади ва тезда унутилиб кетади. Бир йиллик
пушаймонлик эса қўлидан келса ҳам бепарволик ту-
файли, тайёр ерга экин экмай вақтни утказиб юбориш
орқали келади. Бир умрли пушаймонлик эса адашиш
орқали узига муносиб булмаган мурасасиз хотинга
уйланиб қолиш орқасидан келади.

«Оталар сузи»

Ғар пушаймон улмайин десанг, яна,
Буйла аҳволи қабоҳат айлама.

Аваз Утар

Фалакнинг гардишидан булма гофил,
Пушаймон бўлғосен охир, не ҳосил.

Хужандий

Самарасиз утса бу умринг булур тамоми абас.
Ишингни пухта қил, акнун ҳар ишнинг хоми абас.

Толиб Толибий

Кечди умрим нақди гафлат бирла нодонлиғда хайф.

Увайсий

Бу жаҳонга келдинг эй тан, булмағил андешасиз,
Баркамол кўклаб туролмайди дарахти решасиз.
Айла ислоҳи ҳаётинг, фикр этиб одоб қил,
Қилмағил умрингни зоеъ дангаса, нобоп ила.

Оразий

Фурқат бошингга тушмайин вуслатни қадрин
билмадинг,
Ранж ила меҳнат чекмайин роҳатни қадрин
билмадинг.
Аваз Утар

Чекиб миннат ададсиз, руйи роҳат кўрмадим ҳаргиз,
Азалдан, эй биродарлар, жафоқашга вафо бўлмас.
Мужрим Обид

Яна бегонасен, бори нечуксен?
Вафодин ёнасен, бори нечуксен?
Қилиб шарт аввалу охир пушаймон,
Сузингдан тонасен, бори нечуксен?

Гадоний

Кишининг бемаъни гаплардан тилини тийиши —
унинг мусулмонлиги нақадар чиройли эканлигидан да-
рак беради.

Ҳадис

Тугри булким, ундан топарсан камол,
Тугрига зафар ҳам кўрсатур жамол.
Рост йулдан тойилмай юрса гар киши,
Жаҳонда бўлмагай асло ташвиши!

Низомий Ганжавий

Ростлик шундай зарки, у узининг мукамаллиги ва
бенуқсонлиги билан кишининг улуглик ва эътибор
бозорининг равнақ топишига сабаб бўлади. Агар ҳар
кимсанинг тасарруф чунтагида ундан бир диноргина
бўлса, обруйи ва мустаҳкамлиги силсиласининг шеро-
заси ҳеч қандай нуқсоннинг таъсиридан парчалан-
майди. Қадри ва эҳтиросининг баҳористони ҳеч қан-
дай уят ва ҳижолатликнинг сариқ хазонидан заволга
юз тутмайди! Фард:

Куюш каби чеҳраси тўлиб тобон бўлса ҳам,
Эгриликдан ҳилолнинг қадри доим паст эрур!

Бархурдор ибн Маҳмуд

Деб эмишсен покдомонлиг мусалламдур манго,
Пок дил аҳди назарга айлагил лутфу қарам.

Осмон бирла замин фарқини дарк этмаган эл,
Тутуб одам узини бошида пиндор, недур.

Равнақ

Кунгил ва тилни тугри тут, эй билогон доно,
Уз вақтида сенинг ризқинг камаймайди.
Узинг бу дунёда бойлик истасанг,
Тугри бул, сузларингни тугри тут.

Юсуф Хос Ҳожиб

Тугри сузли киши барчанинг эътиборини қозонади.
Яхши ишидан янада улутроқ мартабаларга тавсия эти-
лади. Қадр-қиммати ортади, ҳамма ерда сузи мақбул
булади. Ёлгончи эса бу фазилатларнинг барчасидан
маҳрум бўлиб, унинг орқасидан одамлар нафрат билан
қарашади. Ёлгончи ёлгон сузи билан узгаларнинг об-
руйини тукмоқчи, ҳуқуқидан маҳрум қилмоқчи була-
ди. Ваҳоланки, унинг ёлгон сузлари узи учун зиён бўлиб
чиқади.

Ҳаёлиддин ал-Ҳасаний

Дунё давлат билан сени аврамасин,
Ҳамма ишларда ҳам тугрилик иста.

Юсуф Хос Ҳожиб

Тугри суз дағалдир, уни сингдиргин,
Эртага манфаати тегадир, сени суюнтиради.

Юсуф Хос Ҳожиб

Ақл эгалари, виждон соҳиблари ҳар вақт курган,
қилган ва билганларининг ҳақиқатини ва тугрисини
сузлайдилар.

Абдулла Авлоний

Одамлар билан муомала қилаётганда эҳтиёт бул-
моқ, рост билан ёлгон сузни фарқлай билмоқ керак.
Хушомад ботқоғига ботган нафсга тинимсиз сайқал
бериб, уни бу дарддан халос қилиш йулини тутмоқ
лозим. Хушомад сузини куп айтадиганлар куп булгани-
дек, рост сузни чин дилдан эшитадиганлар ҳам кам-
дир. Бу борада ибрат қузини очиб, фаросат билан иш
тутмоқ лозим.

Абулбаракот Қодирий

Олий ниятли киши шундай буладики, ростлик ва дустлик қондасини ҳақиқатпарастликнинг биринчи боби деб билиб, то имкони борича шу йўлдан юришга ҳаракат қилади ва ҳар бир ишда садоқат ва дустликни ҳамда виждонни саодат хазинасининг қалити, деб билади.

Бархурдор ибн Маҳмуд

Вале барча чин ҳам дегулик эмас,
Хирадманд чин суздин узга демас.

Навоий

Алифдек агар рост булсанг мудом,
Сенга олам ичра топилмас назир.

Пошшоҳуҷа

ҲИКМАТ. Ҳар ким ростлик йўлини ихтиёр қилса, сузида ёлгон булмаса, зафар унга доимо ёр булади. Байт:

Ёлгон суздан сузнинг қадри кам булди,
Кимки ростгуй булса, мухташам булди.

Муҳаммад Жавҳар Заминдор

Рост суз ар таъбингга келса ёмон,
Дема ёмонки, эрур ул нуши жон.

Пошшоҳуҷа

Истасангким булгосен, эй дил, неку,
Бул ҳамиша рост кору, рост ху.

Оразий

Оқиллардан бири шундай деган эди: «Улуғ кишилар атрофида юрадиган кишилар ростгуй кишилар булмағи керак, улар хушомад сузларини кам айтишлари керак».

Шеър:

Заҳарли найзадек булса ҳам рост суз,
Ёлгон ширин суздан яхшидир минг бор!

Абулбаракот Қодирӣ

Тугрилиқ одамни балодан кутқаради.

«Оталар сузи»

Тугри бул, тугри иш қил, тугри деб ном чиқар,
Халойиқ сени тугри, деб атасин.

Аҳмад Югнакий

Сарвдек озода булу росткор,
Ё уруку олма бикин мевадор.

Ҳайдар Хоразмий

Садафдин инжу, илондин заҳар ҳосил булгани
каби,
Ростликдан фойда, хиёнатдан зарар ҳосил булур.
Абдулла Авлоний

Ростлиққа завол булмас эмиш, билинг!
Вафо аҳлига ичмаклик жаҳонда,
Ҳақиқатда эрур душвор савганд.

Аваз Утар

Ёлгон ва бӯхтон ахлоқ бузилишидан дарак берувчи
феъллардандир. Бу феъллар энг қабих феъллардан ҳи-
собланади. Бундай феъл соҳиблари одамлар ҳақида
турли-туман бемаъни сузларни сузлаб юрадилар.

Ёлгон билан бӯхтоннинг фарқи шундаки, ёлгончи
уз ишлари ҳақида ёлгон гапирса, бӯхтончи бошқалар
ҳақида ёлгон гапларни тарқатиб юради. Бу хилдаги
одамлар халқнинг обрӯ-номусига, касбу-корига дахл-
дор бемаъни сузларни тарқатишлари билан оқибат
натижада кўпчиликнинг нафратига учрайди. Бӯхтончи-
нинг сири очилгач, қилган бӯхтонлари учун ҳатто жа-
зога лойиқ бўлиб қолади. Демак, ҳар бир киши бундай
номақбул феъллардан сақланишга қаттиқ тиришиши
ва бундай феъллардан узини сақламайдиган кишилар-
дан узок юришга уриниши лозим.

Ҳасиддин ал-Ҳасаний

Ёлгончи бўлиб яшагандан, умр сурмаган яхши.
«Қурқит Ота китоби»

Ибни Хатиб айтади:

— Ёлгончиликдан сақланинг, чунки ёлгончилик
фитна-фасодга олиб боради. Ростлик йулини ихтиёр
қилинг, барча эзгуликка стасиз!

Бир ҳаким айтади:

— Кимки ёлгончиликка урганган бўлса, у бошқа-
ларни ҳам ёлгончи, деб гумон қилади.

«Фавоқиҳ ал-жуласо»

Кимки узи айлади ёлгон сузин,
Кизбдек эл чин деса, қолгон сузин.

Навоий

Энг разил кишилардан бири ёлгончилардир. Бундай кишилар ёлгон нарсаларни нақд қилиб, одамлар орасига нифоқ солади. Биров ҳақида бўлмағур гапларни сенга, сеникини эса уларга етказида:

Ҳар киши айтса бировнинг айбини сенга қачон,
Сендаги айбни бировга айтажакдур бегумон.

Муҳаммад Жабалрудий

Ёлгон суз ила итоб этарсен,
Юз қаҳр бирла хитоб этарсен.
Гар ялғони булса зоҳир, эй дуст,
Шарманда булурсен охир, эй дуст.

Бобур

Феълу ҳулку сузларида ростлик эрмас аён,
Ман мунча ҳайрон, бу не атвор экандур, билмадим.
Қилсалар ҳар ваъда шак йуқ мунда ёлгондур бори,
Мунча ёлгон суз нега даркор экандур, билмадим.

Бағний

Ёлгондан ичилган қасамнинг охири хорликдир.
Улим хавфи булса ҳам ҳамиша рост сузламоқ керак.
Байт:

Эгри юрмоқ булса одатинг,
Дилингдан ҳеч гусса кетмайди.
Тугри булгил, эгри уқ ҳеч вақт,
Нишонга бориб етмайди.

Муиниддин Жувайний

Ҳар кимки сузи ёлгон, ёлғони зоҳир бўлғоч уёлгон.

Навоий

Барзу ал-Ҳаким айтади:

— Агар сен ёлгончилик балосига дучор булмайин десанг, узинга ростгўйлик хислатини шиор қил, ни-майки айтсанг, айтган галингга вафо қил, меҳнатга мубтало булмай десанг, меҳнат қилувчиларга раҳм кузи билан боқ! Ҳасад дардига йулиқмай десанг, узгалар,

молу-давлатга етса, хурсанд бўл! Оқил кишиларга ёқмай қолишдан қурқсанг, ҳаё отига мин!

«Жовидони хирад»

Ақл аҳли макрингга қачон ўлғай фирсфга,
Ёлғон кароматингни баён қилмағил абас.

Мунис

Ёлғончи кишининг уликдан фарқи йўқ. Чунки тирик кишининг фазилати унинг нутқидадир. Тирик киши ёлғон сузлайвергани учун, унинг сузларига ҳеч ким қулоқ солмай қўйгач, унинг энди уликдан фарқи йўқ.

Ёлғончининг дўсти ҳам ёлғончи.

Ёлғон ваъда бериш бекорга душман орттиришдир.

«Оталар сузи»

Ёлғончилик барча гуноҳларнинг бошидир. Ёлғончи ўз орзусига етишиш учун ёлғондан иборат сузларни тўқийди, уни рост деб исботлаш учун қасамлар ичади. Қасам билан ёлғонни ёпмоқчи бўлади. Бирор киши унинг ёлғончилигини ошкор қилса уни ўзига душман ҳисоблайди. Натижада икки орада адоват ва жанг содир бўлади. Бу жанг эса куп кишиларга зарар келтиради.

«Фавоқиҳ ал-жуласо»

Нақд ёлғон нася ошдан яхши,
Ёлғончининг дўсти бўлмайди.

«Оталар сузи»

Арасту айтади:

— Ростлик йулида улиш ёлғончи бўлиб узоқ яшашдан афзал!

Аммо айтишларича, тўғри сўз ҳар нарсадан яхши. Бироқ ёлғончи ва чақимчидан эшитилган тўғри сўз ҳам ёқимсиздир. Чунки уларнинг айтган тўғри сўзлари ҳам одамлар орасида ёлғон сўзлари каби фисқу фасод кўзғотади.

«Фавоқиҳ ал-жуласо»

Эгри дарахтнинг сояси ҳам эгри бўлади.

«Оталар сузи»

Узларида кашф-ихтиро қуввати бўлмаган кишилар
макр-ҳийла ва найрангбозлик санъати буйича узларига
очиқ-ойдин маълум бўлмаган турли жинсларни ёқ-
лайдилар, ва шу жинсларга ёрдам бериб, турли таъли-
мотларга қарши оёққа турадилар.

Абу Наср Фаробий

Бўлма утуз олиб оғир сотқучи,
Унга кепак, сиркага су қотқучи.

Ҳайдар Хоразмий

Ёнмагил айтгон ҳадисингдин,
Тонмагил айтгон ҳадисингдин.

Бобур

Ҳам эрур кундтабиатлар эл ичра мумтоз.

Мунис

Бул саховат боби ичра устароқ,
Чиқиминг булсин киримга мос бироқ!

Абдибек Шерозий

ГҮЗАЛЛИК, ҲАЛОЛ
МЕҲНАТ, РИЗҚ-РЎЗ,
ЯЛҚОВЛИК
ҲАҚИДА

Киши чиройига ички дунёси эшдир,
Юз кўрки билан унинг феъл-атвори тенгдир.

Юсуф Хос Ҳожиб

Кишида икки гузаллик бўлиб, улар ички ва ташқи гузалликка бўлинади. Ташқи гузалликка кишининг барча аъзолари, масалан, куз, қулоқ, қош, лаб, оғиз, қул, оёқ, қомат киради. Ички гузаллик эса кишининг ёқимли хулқлар билан безанишидир. Бу хулқлар мулойимлик, саховат, шижоат, илм, камтарлик, иффат ва шунга ухшашлардир!

Абулбаракот Қодирий

ҲИКМАТ. Икки нарса киши қўлида бўлса увол: гузалликка мағрур бўлган кишига берилган ҳусн, иккинчиси — гузаллик қадрини билмайдиган кишига тушиб қолган хотин!

Хуррабий

Гузаллик ҳам улугъ неъмат бўлиб, у ҳар кимсага ҳам берилавермайди.

Оти гузалнинг узи ҳам гузал булавермайди.

«Оталар сузи»

ҲИКМАТ. Чирой гузал юзда эмас, чиройли хулқда.

ҲИКМАТ. Кишини гузал қилиб кўрсатадиган унинг чиройи эмас, балки чиройли ҳулқидир. Чиройли ҳулқ хунук кишини ҳам чиройли қилиб кўрсатади. Чиройли ҳулқ чиройли кишиларда мавжуд бўлса, нур аълан нурдир.

Хуррамий

ҲИКОЯТ. Бир мансабдор киши ҳақида ҳикоя қилишларича, унинг жаҳли жуда тез, ўта золим, бадфезъл ва ситамкор экан. Айтишларича, унинг бир ўғли бўлиб, чиройда ягона, шўхликда офати замона, ақлда эса тенги йўқ экан. Аммо золим киши гофиллиги туфайли уни уйдан чиқармас, дўстларига эса қўшмас, доимо якка-ёлғизликда сақлар экан.

Доимо эл кўзидан пинҳон эди ганжи ҳусн,
Дарҳақиқат кимки топса ганж, пинҳон айлагай.
Ганжини эл кўзидан Қорун ниҳон айлар эди,
Лек билмас эрдик, охир пушаймон айлагай!

Хуррамий

Узр сураб келса душманинг ҳар чоқ,
Уйингдан қувлама, ҳушер бул бироқ!

Низомий Ганжавий

АЗИЗИМ, сен кечиринг хислатини узингга шиор қил, атрофингдагилардан арзимас гуноҳлари учун юз угираверма! Уларни афу суви ва марҳамат нуридан баҳраманд эт! Уларнинг аҳволидан доимо хабардор бўлиб тур! Марҳамат юзасидан шафқат либосини инъом айла! Чунончи айтадилар:

Узинг бунед этган мевали шохни,
Узинг нобуд этсанг, кўп ёмон бўлар!

Хожа Самандар Термизий

Биров сендан узр сўраса, узрини қабул эт. Уч олишдан кўра узрни қабул қилишда лаззат кўп!

Муҳаммад Ҳусайн

ҲИКМАТ. Ҳар ким гуноҳкор кишини кечира олса, бу улуглик нишони ва олийҳимматлик аломатидир.

Муиниддин Жувайний

ҲИКМАТ. Ҳисоб ва сарф муомала учун, узр ва ихлос дўстлик ва муҳаббат учундир. Байт:

Ҳар кимсага таъна тошини отма,
Гарчи булса ҳамки қайсар еки шум!
Айбсиз дустларни топмоқ муаммо,
Айтчи, хатолардан ким поку маъсум!
Ҳар ким дустларига хушфезл булмаса,
Дустлик изатидан булади маҳрум! .

Муиниддин Жувайний

ҲИКМАТ. Кичиклар гуноҳини кечмоқ катталар
учун чиройли фезл. Байт:

Гуноҳкор гуноҳин кечишдан авло,
Мукофот булмагай жаҳонда асло!

Муиниддин Жувайний

Гуноҳкор кишини гуноҳини кечир, адоват илди-
ни кес ва қупориб ташла.

Аҳмад Югнакий

Кечира олишлик мардлик, кечира билмаслик но-
мардлик.

«Амир Темур уғитлари»

Ҳаддан ортиқ ғазаб ваҳшийлик келтиради ва бевақт
қилинган лутф ҳам обруни кеткизади.

Кошифий

Жонли мавжудотнинг барчаси, шу жумладан ин-
соннинг узи ҳам, табиий равишда пайдо булган ва у
табиатнинг ривожланиши ва узгаришининг натижаси
ҳисобланади.

Абу Райҳон Беруний

То бани одам ила олам эрур,
Олам ичида бани одам эрур.

Навоий

Инсон баъзан мумкин булмаган нарсани ҳам қилги-
си келади, масалан, абадий булгиси келади.

Абу Наср Фаробий

Инсон уз суратини узгартиришдан ожиз булса ҳам,
тилсиз ҳайвондан орқада қолишни истамаса, нафсни
тозалашдан ожиз булмайди.

Абу Райҳон Беруний

Табиатга ҳар неки одат булур,
Чу эскирди, одат табиат булур.

Навоий

Хатто (деҳқонлар) ойга қараб уруглар сочиш, экиш,
кучатлар утқозиш, пайванд қилиш ва чанглатиш, ҳай-
вонларни урчитиш ва бошқа вақтларни аниқлайдилар.

Абу Райҳон Беруний

Йуқ ҳунари ёлғуз эса юз киши,
Қайда киши сониди ёлғуз киши.

Навоий

Кетур элга дили аҳли дилени,
Қабул эт хидмати бир муқбилени.
Кимаким лутфу хидмат ҳамдам эрмас,
Эрур ҳайвони нотик, одам эрмас.

Саид Қосимий

Куп кунгулни бу чаманга боғлама эй андалиб,
Ким, гули мақсуд ҳаргиз очмади гулзори даҳр.

Ҳусайн Бойқаро

Чарх золики жаҳонда ҳеч қилмас вафо,
Оқил эрсанг айлама ул бирла ақди издивож.

Толибий

Ёв томондан бирон киши уз жонига омонлик тилаб
келса, уни улдирмангиз.

Ҳадис

Ранж чекмасдан асло ганж насиб қилмас,
Кимки меҳнат қилди бахтиёр булди!

Хожа Самандар Термизий

Бирор касбу ҳунар орқасидан ризқу насибага эга
булиб яшаётган одам, шу касбини узгартирмасун.

Ҳадис

Бир дирам олмоқ чекибон даст ранж,
Яхшироқ ондинки биров берса ганж.

Навоий

Дунёда фақат ҳалол е, ҳалол ишла, ҳаромдан топил-
ган мол ҳеч кимга вафо қилмайди.

Муҳаммад Жабалрудий

Ҳар дам чекибон минг машаққат,
Кун дема утган кунингни туңдур.

Басний

ҲИКМАТ. Икки нарса дунёда энг азиздир. Бир
қул меҳнати билан топилган бойлик. Иккинчиси дилда
дўстлик барқарор бўлган содиқ дўст.

Муиниддин Жувайний

Жафо чекмай кишига роҳат улмас,
Агар куймас утунга, жуш бўлмас.

Мажлисий

АЗИЗИМ, то талаб оёғи ранжу меҳнат тикони би-
лан мажруҳ бўлмас экан висол қули мақсад гулини
ёқасига етолмайди. Кишида кучли интилиш булмагун-
ча муродининг офтоби Машриқ умиди уфқидан нур
сочиб чиқмайди. Чунки гул териш учун тикон захрини
чекиш лозим. Ранж чекмасдан туриб, ганж эшигини
очиш мумкин эмас. Демак, мақсадга етишмоқ учун
тинимсиз саъй ҳаракат қилмоқ керак.

Хожа Самандар Термизий

Тиларсен ҳосил этсанг номи мардий,
Бошни қил фидойи аҳли дарде.
Хомтамаъ одами одам дагул,
Ақлу басарот била ҳамдам дагул.
Кимки тамаъ риштасина бастадур,
Дарди қабоҳат ила побастадур.

Саид Қосимий

Ки осон одами мақсуда етмас,
Риёзат тортмайин маъбуда етмас.

Хужандий

Эй уғил! Бу дунё корхонасида шундай йул тутки,
кийган кийиминг ва еган овқатинг ҳалолдан бўлсин!

Абдибек Шерозий

Кимдаки ботини ҳаромдан пок эмас,
Они руҳи қобили афлок эмас!

Фаридиддин Аттор

Фельнинг кенглиги ризқнинг муллиги.

«Оталар сўзи»

Ҳеч биродардан манга келган эмас буйи вафо,
Аҳли оламда манингдек пуржафое бормикин?
Меҳр излаб қаҳр курган, шарбат излаб заҳр нуш,
Руйи роҳат курмаган меҳнатадое бормикин?

Мужрим Обид

АЗИЗИМ, ҳар ким бирор ишнинг талабида қадам
қўйса, бу ишнинг қийинчиликларига чидаши керак.
Мақсад қабаси сари йулга чиққан одам, заҳмат саҳро-
сидан чучимаслиги лозим.

Хожа Самандар Термизий

Қачон сочса тупроққа бугдой биров,
Йуқ имконки ул арпа қилгай даров.

Навоий

Жигаринг қонини нон қилиб е, аммо текин нон
учун бировларнинг эшигида ит каби изғиб юрма!

Абдибек Шерозий

Неъматим ошсин десанг уст-устига,
Нон ушогин сочма оёқ остига!

Фаридиддин Агтор

Дастурхонга тукилган таом ва ушоқларни териб
сайдиган одамнинг гуноҳлари тукилади.

Ҳадис

Чекмаса деҳқон арақи пой бил,
Емишининг фойдасин топмас эл.

Ҳайдар Хоразмий

Заҳмат чеккан лаззатни яхши билади.

«Оталар сузи»

Дарахт бесамар улса богида,
Богбон танида қолмагай ҳаловат.

Дилшоди Барно

Вазифаси юксак одамнинг заҳмати ҳам куп булади.
Заҳмат чекмаган хушбахт бўлмайди.

Ҳалол меҳнат билан топилган ва хайрли ишларга
сарфланган бойликдан кура яхшироқ бойлик йуқ!

«Оталар сузи»

Камол аҳли аро, албатта, топгай рутбаи олий,
Маоний касбида кимсаким қилди ҳунар ихлос.

Огаҳий

Ер юзида шундай яшашга уринки, топган пулинг
фақат тугрилиқ орқали келган бўлсин!

Абдибек Шерозий

Бўлмасин оламда ризқим кам десанг,
Масъиятни кам қилғил гам есанг.

Фаридиддин Аттор

Боқмаса деҳқон чаманин туни кун,
Нахли тарин англа қуругон утун.

Навоий

Ҳар ким меҳнат қилса, охири пушаймон бўлмайди.
«Маҳзан ал-улум»

Оқибатуламр булур ҳақ зуҳур,
Меҳнат утуб бўлғуси фасли сурур.

Дурбек

Бир ишбилармон ва меҳнаткашдин: «Ночор ва ожиз киши қандай булади?» деб сурадилар. У киши шундай деди: «Ночор, ожиз, дангаса, ялқов киши шундай кишики, оилани боқишда, нарса топишда сушт булади. Ғайрати кам, ҳиммати эса паст булади, хотиннинг ёнидан чиқмай, уйда утираверади».

«Фавоқих ал-жуласо»

Машаққатсиз ҳаёт йуқ бунда асло,
Эзгуликни кўрмасдан умр битар.

Маҳмуд Кошғарий

ЭЙ УҒИЛ, ҳунарсиз, дангаса ва ишқмас кишилар билан улфатлик қилма, уларнинг таъсири сенга ҳам уради, дангасаларнинг доимий фикру уйи ишламасдан катта ейиш, яхши кийинишдир. Улар беҳуда сузлашни, вақтни хуш ўтказишни, танини семиртиришни уйлайдилар. Семиз кишининг эса дил кўзи бекилган булади, доимо ором топишни уйлайди, кўп еб семиртишни уйловчи кишиларни донолар «хайвон табиатли кишилар» дейдилар.

Муҳаммад Жабалрудий

Меҳнату ақлу вужуд иттифок,
Одабийда булса гар яхши тилак.
Халқ учун тебратгуси доим билак.

Анбар Отин

Луқмони Ҳаким уз углига деди:

— Эй углим, ялқовлик кучасига кирма, кунглинг
тор булмасин, чунки кимда ялқовлик ва бесабрлик
булса, у ҳеч қачон бахтга эриша олмайди!

«Жовидони хирад»

Ҳақиқат аҳликим, чекти бу олам ичра меҳнатни,
Ушал меҳнат ила охир топар жоҳ ила давлатни.

Пошшоҳужа

Узгалардан тамаъ билан нарса тиламоқ кишини
танбалликка олиб келади, иззат ва обруни кеткизади,
охир кишини бахтсизлик кучасига олиб келади, ки-
шини шармисор қилиб, назардан қолдиради. Дангаса
ва пасткаш кишилар билан улфат булишнинг натижа-
си шулдир. Демак, сен қулогинга қуйиб олки, паст-
ҳимматли кишилар ва хасис табиатли одамлардан узоқ-
лашиш йулини қидир, улар билан яқинлик қилма,
уларнинг таъсири сенга уради!

Муҳаммад Жабалрудий

Чу деҳқон чекмаса жавру жафосин,
Эмишларнинг киши кўрмас вафосин.

Мажлисий

Ёз офтоби — қишга дори.
Меҳнат саломатлик гарови.

Мискин

Ед этмас эмиш кишини гурбатга киши,
Шод этмас эмиш кунгулни меҳнатда киши.
Кунглум бу гарибликда шод улмади, оҳ,
Гурбатда севинмас эмиш албатта киши.

Бобур

Киши уз меҳнат ва машаққат чекишлари жараёни-
да гарчи у инсонларнинг энг ақллиси ва энг зийрағи
булса ҳам, ҳаминша шоду хурсандликни орзу қилиб,
севинч келтирадиган нарсаларга мойил булади ва ёл-
гон кўриладиган нарсалардан тортинади.

Абу Райҳон Беруний

Давлатқа етиб меҳнат элини унутма,
Бу беш кун учун узунгни асру унутма.

Бобур

Ғаму меҳнатародур эътиборим,
Ки мумтоз улди хористон аро ут.

Мунис

Заҳмат била топқонингни узингдин аяма ва меҳнат
била йиққанингни дустлар билан душманлар учун ас-
рама.

Навой

На хушдур эмгак ичра топса роҳат,
Чу марҳамдур, туташса гар жароҳат.

Мажлисий

Меҳнат камола етмай, роҳат нишони қайда,
Топмас иложи корин бечора осий банда.

Толиб Толибий

Келиб ишрат, яна меҳнат туганди,
Кетиб меҳнат, яна давлат уланди.

Мажлисий

Дикар нахле чекиб меҳнат бировлар,
Вале андин кўрар роҳат бировлар.

Аваз Утар

Роҳат муяссар улмас то чекмасанг машаққат.

Оразий

Билурсан заҳмина чун тоқатинг йўқ,
Қулингни суқмагил акраб инина.

Сайфи Саройи

Куп етма, саҳар уйғона кўр арзи самога,
Гофил юрма, булма гирифтор балога.

Машраб

Тунда ухлагач, кундузи яна ухлаш умрни исроф
қилишдир.

Куп етиш хасталик келтиради.

Уйқудаги одамнинг уйғоқ одамдан хабари бул-
майди.

«Оталар сўзи»

Дангасалик ҳар вақт инсонни хор қилур.

Абдулла Авлоний

Ялқовлик туфайли ишламай камбағаллашган кишини барча ёмон қуради, дустлари ҳам ундан узоқлашади, болалари ҳам менсимай қўяди, камбағаллик барча балоларнинг бошланишидир.

«Фавоқиҳ ал-жуласо»

Булса танбаллик кишининг пешаси,
Теккай оёгина хорлик тешаси!

Фаридиддин Агтор

Зур бирла хушбахтлик ҳосил бўлмас.

Сидқий Хондойлиқий

Ёзда дангасага: «Эшикни оч!» десанг, «Ташқари совуқ», дейди. Бошингни фақат уз тирноқларинг билангина қаший оласан. Умрини дангасалик билан утказган одамга ҳеч қачон муваффақият ёр бўлмайди.

«Оталар сузи»

Жаҳонда ниш курмай, нуш бўлмас,
Муродин топмайин ошиқ қувонмас.

Мажлисий

ҲИКОЯТ. Айтишларича, бир ялқов қизни узидан ҳам ялқовроқ йигитга турмушга бердилар. Отаси қизига қараб деди: «Мана бу юмшоқ курпалар ва жиҳозлардан роҳатланиб фойдаланиб олинглар, имоним комилки, сизлар юз йил турсаларингиз ҳам камбағалликдан узга нарса туғдир олмайсизлар!»

«Фавоқиҳ ал-жуласо»

Вақтни бекор утказиш аҳмоқликдир.

Бекор юргандан кўра душманга тош ташиган афзал.

«Оталар сузи»

Ҳар кимки даҳр шоҳлигин айлади ҳавас,
Бордур насиб гуссаи фикри жаҳон анго.

Отаҳий

Эринчоқлик ва ялқовлик кишини яхши ишлар қилишдан қайтаради, гайратни йўқотади, касбу кор би-

лан шуғулланишдан қолдиради. Баъзи дангаса киши-
лар гайрат қилиш ва ҳаракатни кучайтириш урнига
оғир кунга тушиб қолганда қўлни қовуштириб, айбни
тақдирга тункайдилар.

«Фавоқиҳ ал-жуласо»

Заҳматни машшота чекади, аммо лаззатни куёв тор-
тади.

Кунгли балиқ тусаганнинг оёғи совуқ сувда бўлади.

Кун ётадиган одамнинг умрида барака кам бўлади.

Кун ётган оз яшайди.

Кечаси шароб ичиб, кундузи ухлашдан хонумон
барбод бўлади.

«Оталар сузи»

Булбул чекадур ҳазор нола,
Гул ёнина чунки хор бордир.

Ҳофиз Хоразмий

Ҳақимлар тайинлаб айтадиларки, ялқов кишилар
билан улфат бўлишдан қочиш зарур. Чунки улардан
маслаҳат суралса, улар ўзларининг ялқовлик нуқтаи
назаридан маслаҳат берадилар. Улар буладиган ишни
ҳам ўзларининг қувват ва идроки тақозоси билан бўл-
майдиғанга чиқарадилар, кишини гайрат кўчасидан
четга чиқарадилар.

«Фавоқиҳ ал-жуласо»

Ки занбур қошонасин эт ватан,
Даҳонингни доим шакар айламиш.

Увайсий

Минг йил подшолик қилди-ю Заҳҳок,

«Ёмон» деган номи қолди жаҳонда.

Кисро давлатидан асар йўқ, бироқ,

«Одил» деган номи тақрор ҳар онда!

Мажидиддин Хавофий

Дилозорларнинг ҳаммаси дузахга маҳкумдир.

Ҳадис

Нотинч кунгилга ширин уйқу келмайди.

Тинч яшашни истасанг, пасткаш одам билан душ-
манчилик қилма.

Молу пулинг кетса кетсин, аммо вақтингни зое
кеткизма.

Тозалик саломатликнинг энг биринчи сабаби ва иллатлардан қутулишнинг улуг йулидир.

Тозалик баданнинг қувватини қупайтиради ва гузаллигига гузаллик қушади.

Гузал юз куз нурини оширади.

Ёзувига боқма, ёзганига боқ.

Тинчликдан кура улкан неъмат бўлмайди.

Муҳтожлиги кам одамнинг умри узоқ булади.

Саломатликдан кура яхшироқ бойлик йуқ.

Бели яра отнинг бошига тушган иш соғлом отга осон кўринади.

Ғамлардан, дардлардан озод ҳар юрак,

Узганинг дардини қандайин билсин?!

Тинч булай десанг, нафсинг хоҳишига қарама-қарши иш қил.

Саломатликнинг қадри кетгандан сўнг билинади.

Уйқуга кетиш жонни бир нафас хатарга топширишидир. Чунки уйқу улим элчиси.

«Оталар сўзи»

Ғар қўймасанг бу олам аро накуномлиг,

Олтунга суд топмагунг отингни қоқтириб.

Комил Хоразмий

ҲИКМАТ. Ҳақиқий куз эгаси шундай кишики, ўз феъл ва сўзига ҳамиша танбеҳ назари билан қарайди. Доно юрак эгаси шундай кишики, дунё саройида яхши ишлар орқали маломатга қолмайдиган яхши номга эга бўлиб кетади.

Муиниддин Жувайний

Курклик тунинг узингга,

Тотлиғ ошинг узингга.

Қўноққа кургиз иззат,

Ёйсин шаънинг узоққа.

Маҳмуд Кошғарий

Йигит булса-ю, ундан ҳеч кимса оз булса-да бир фойда курмаса, уни йигит деб булмайди. Агар кишидан дунёда бирор ёдгорлик қолмаса, уни одам ҳисоблаш нораводир. Агар инсондин дунёда бирорга китоб ёки иморат қолса, у тириклар қатори йуқланади ва ундай киши улик, деб ҳисобланмайди.

«Ғавоқиҳ ал-жуласо»

Кур бул, шол бул, ном қолдир,
Яхши ном қозониш улкан бойлик топишдан афзал.
«Оталар сузи»

Анушервон бир куни Юнондан:
— Энг яхши яшаш қандай яшаш? — деб суради.
— Саломат бўлиш ва хотиржам янаш энг яхши
яшаш! — деб жавоб берди у ва давом этиб деди: —
Аммо яхши ном қолдириш абадий яшашдир!
«Жовидони хирад»

Кимики одамлар орасини бузиб юрувчи булса, у
хам аҳли исломдан эмас.

Ҳадис

Бу муддатни ганимат бил, бу фурсатда вафолар қил,
Бу иззат бирла бул куп йил халойиқнинг севар жони.
Сайфи Сароий

Яхшилик яхши ном келтиради, саховат эса кишини
бахтиёр қилади.

Муҳаммад Хусайн

Ёмон отли киши улик билан тенг,
Яхши улса ҳамки тирик эл аро.
Шундай яшагингки сен улсанг агар,
Бошга тупроқ сочиб чексинлар наво!
Муҳаммад Жабалрудий

Хулқи хушни пеш қил, халқ ичра беозор бул.
Толиб Толибий

Бокмас жаҳон совуқ суз,
Шилқим, юзсиз бахилга,
Ёқимли бул, хушхулқ бул,
Қолсин номинг куп йилга.
Маҳмуд Кошғарий

Нафс душмандурур яқин билгил,
Дустум бу сўзумни чин билгил.
Бобур

Инсон ҳар доим қувноқ, хушчақчақ булиши ва
бахтиёр яшамоғи лозим.
Абу Наср Фаробий

Мақсад на эди жаҳона келдинг,
Кайфиятини баён этиб кет.

Нодира

Ганимат тутмади гофил, чу уткарди ҳаётини,
Вале қилмадики жонига бир зарра нажотини.
Ки йиғди бу жаҳоннинг мунча асбоб-олотини,
Бу молдин зарра хайр айлаб, чу бермади закотини,
Сайедийким, бу ишларни суви йуқ анҳоре кўрдим.
Сайедий

Яша сен барча эл топар роҳат,
Иzzат авжида накуном яша.

Сидқий Хондойлиқий

Эл ичра ишла, эл бирла тирик бўлгил амалда,
Ки, танҳо ном чиқармас яхшиликда, дедилар устоз.
Дилшоҳи Барно

Яхши авсоф била қил ушбу жаҳон ичра сулук,
То санинг авсофинг улгай олам ичра дoston.
Пошшоҳужа

Қолмади ҳурмат аҳли оламда,
Оламу олам аҳлидин юв илик.

Бобур

Дехқон угли, соғ бул, мудом яша,
Шодлик билан субҳу шом яша.

Сидқий Хондойлиқий

Оқил улдурки билиб умр ила давлат қадрини,
Ҳақ ризосини тилабон хайр ила эҳсон айлар.
Роқим

Уш улким ани жисми булғоч ниҳон,
Ки андин қолур даҳр аро бир нишон.

Хиромий

Кимики кузи ожиз одамни қирқ қадам етаклаган
булса, унинг жаннатга кириши муқаррардир.
Ҳадис

Гул тилаган ҳор жафосин чекар,
Кимки асал олса, ариси тегар.

Дурбек

Егил зердастлар гамин зинҳор,
Санга ҳам забардаст эрур рузгор.

Оразий

Юз хайфки зоеъ утибдур умри азиз,
Афсуски ботил борадур умри азиз.

Бобур

Сенсиз манга керакмас рубъи маскун,
Гарчи қарин эса ҳар бир умри жовидона.

Бағний

Ишинг унгдан келиб зафар булса ёр,
Уз суровчилар узрин қабул қил!
Ғуноҳкор уз феълин қурбони булар,
Афу ҳиди тегса тирилади, бил!

Муҳаммад Ҳусайн

МУАЛЛИФЛАР ВА МАНБАЛАР ҲАҚИДА МУХТАСАР МАЪЛУМОТ*

АМИР ТЕМУР

Соҳибқирон Амир Темур 1336 йили Шаҳрисабз яқинидаги Хужа Илғор қишлоғида барлос уругидан бўлмиш Баҳодур Муҳаммад Тароғай хонадонида дунёга келди. Амир Темур ёшлигидан барча билимларни, тарих, жўғрофия, фикҳ, Қуръон ва ҳадисларни пухта ўрганди, Амир Кулол сингари шайхларнинг тарбиясини кўрди: ҳарбий юришларда иштирок этди; 1361 йили Кеш вилоятига ҳоким бўлди. Ҳарбий тактика ва стратегияда якто даражасига етди.

Амир Темур узоқ давом этган жангу можаролардан сўнг охириги мўғул ҳукмронларидан бири Ҳусайнни орадан кўтариб, 1371 йили «Амири Темури Курагон» номи билан Мовароуннаҳру Хуросоннинг ягона ҳукмдорига айланди. У оз фурсатда Волгабуйи, Олтин Урда, Эрон, Туркия, Кавказ, Ироқ, Миср ва бошқа улкаларни тadbиркорлик, адолат билан бирлаштириб, ягона улкан империяни ташкил этди. Амир Темур 1405

* Китоб оммавий нашр бўлганлиги тўғрисидаги библиография қондаларига изчил риоя қилинмаган. — *Мух.*

йили Хитой юриши арафасида касалга чалиниб, Утрор шаҳрида вафот этди.

Темур ва Темурийлар даврида Хуросону Ҳиндистон, Эрону Арабистонда маданият, илм-фан, тасвирий санъат, адабиёт янги тараққиёт босқичига кутарилди. У шеърятни севган, ижодкорларни эъзозлаган, Қуръоннинг баъзи оятларини тафсир этган. Узи ҳам «Темур тузуқлари» номли панднома яратган.

АЛИШЕР НАВОИЙ

1441 йил 9 феврал. Ўзбек мумтоз адабиётининг асосчиси ва кўши, адабий тилимизни камолотга етказган Амир Низомиддин Алишер бинни Ғиёсиддин Навоий Ҳирот шаҳрида Темурийлар хонадони амирларидан бўлмиш Ғиёсиддин Кичкина оиласида таваллуд топди.

1445 йил. Мактабга бора бошлади. Мактабда булажак подшо Ҳусайн Бойқаро билан бирга ўқиди ва у билан умрбод дўстлашди.

1447 йил. Ота-онаси билан биргаликда Ироққа кучди. Йулда XV асрнинг буюк тарихчиси Шарафиддин Али Яздий билан учрашди ва унинг дуосига мушарраф бўлди.

1449 йил. Оила Тафтдан Ҳиротга қайтиб келади ва Алишер яна ўқишни давом эттиради.

1452—1457 йиллар отаси Ғиёсиддин Кичкина Абул Қосим Бобур саройида хизмат қилади. Уни подшо Сабзавор шаҳрига ҳоким қилиб жўнатади.

1456 йил. Алишер Машҳадга ўқишга кетади.

1457 йил. Абул Қосим Бобур вафот этади. Абу Саид Мирзо Ҳирот тахтини эгаллайди. Алишерни саройга ишга олади.

1459 йил. Алишер Абдурахмон Жомий билан танишади. Бу танишув буюк дўстликка айланади ва умрбод давом этади. Навоийнинг Ҳусайн билан дўстлигидан чўчиган Абу Саид шоирни Самарқандга жўнатади.

1467—1469 йиллар. Навоий Самарқандда ўқиди. Бу ерда у машҳур олим Фазлуллоҳ Абуллайс ва бошқа стук донишмандлар қулида таълим олди. Замонасининг жуда кўп олимлари, шоирлари, мусиқачилари, мейморлари ва санъатнинг бошқа турлари вакиллари билан танишди.

1469 йилнинг боши. Ҳирот тахтини Ҳусайн Бойқаро эгаллади.

1469 йилнинг апрели. Ҳусайн Бойқаро чақирғига

биноан Навоий Ҳиротга қайтди. Уни подшо муҳрдор этиб тайинлайди.

1472 йил. Навоий амир (вазир) этиб тайинланади.

1476 йил. Навоий вазирликдан истеъфо беради. Энди у давлат ишларидан йироқда астойдил бадиий ижод билан шугуллана бошлайди.

1483—1485 йиллар. Навоий уз ичига «Ҳайрат ул-аброр» (1483); «Фарҳод ва Ширин» (1484); «Лайли ва Мажнун» (1484); «Сабъаи сайёр» (1485); «Садди Искандарий» (1485) дostonларини олган буюк «Хамса» асарини яратди.

1487 йил. Хусайн Бойқаро Навоийни Астробод шаҳрига ҳоким қилиб тайинлади.

1489 йил. Шоир Астрободда икки йил ишлағач, Ҳиротга қайтди.

1488—1501 йиллар. Бу давр давомида Навоий қуйидаги асарларни яратди:

1. «Тарихи мулуки Ажам» — 1488 йил.
2. «Ҳолоти Саййид Ҳасан Ардашер» — 1490 йил.
3. «Рисолаи муаммо» — 1491 йил.
4. «Мажолисун-нафоис» — 1491—1493 йиллар.
5. «Ҳамсатул-мутаҳаййирин» — 1492—1494 йиллар.
6. «Муншаот» — 1492 йил
7. «Мезонул-авзон» — 1492 йил.
8. «Ҳолоти Паҳлавон Муҳаммад» — 1496 йил.
9. «Насойимул-муҳаббат» — 1496 йил.
10. «Ҳазойинул — маоний» — 1491—1498 йиллар.
11. Девони Фоний» — 1491—1498 йиллар.
12. «Лисонут-тайр» — 1498—1499 йиллар.
13. «Муҳокамат ул-луғатайн» — 1498—1499 йиллар.
14. «Маҳбуб ул-қулуб» — 1500 йил.

Булардан ташқари қуйидаги диний-ахлоқий асарларни ҳам ёзган:

«Назм ул-жавоҳир» — 1485 йил.

«Тарихи анбиё ва ҳукамо» — 1488 йил.

«Сирожул-муслимин» — 1488 йил.

1501 йил 3 январ. Буюк Навоий дунени тарк этди. Хусайн Бойқаро буйруғига кура бутун мамлакатда мотам эълон қилинди. Қушлаб шоирлар Навоий вафоти муносабати билан марсиялар, тарихлар яратдилар.

«АВЕСТО»

«Авесто» зардуштийлик-оташпарастлик динининг муқаддас китоби бўлиб, унинг дастлабки қисмлари

эрамиздан олдинги биринчи мингинчи йилларда пайдо була бошлаган. Еттинчи асрнинг бошларига келиб кўпхудолик ва кўпқурбонликка қарши якка худо гоёси тарафдорлари кўпайиб боради. Уларни Хоразмнинг туябоқар қабиласидан чиққан Зардушт бошқаради. Турон ҳокими Аржасп Зардуштни тутиб ўлдириш ҳақида фармон чиқаради. У 300 тарафдорлари билан Эронга қочиб ўтиб, Исфаҳон шаҳрида янги динга асос солади.

Оташпарастилик қоҳинлари «Авесто»ни узил-кесил шакллантирадилар. У 12 минг ҳукиз терисидан қилинган қоғозга битилади. Вендидод, Ясна, Виспарад, Яшт, Гот каби беш қисмдан иборат «Авесто»да зардуштийлик динининг қонун-қоидалари, ибодат даврида ижро этиладиган қўшиқлардан ташқари қадимги Турон ва Эроннинг тарихи, табиати, илм-фани, таълим-тарбия, таъбабат, жамоани бошқариш, атроф-муҳитни муҳофаза қилиш, оила ва шахсий поклик, чорвачилик, деҳқончилик, боғдорчилик, савдо-сотик, бола тарбияси ҳақида қизиқарли маълумотлар бор. Масалан, «Авесто»да табиб қасамеди, таъбабат рамзи, касалларнинг ўн хил муолажа йўллари курсатилган. Амударё соҳилларида яшаган халқларнинг касб-кори, минтақа табиати, жўрофияси ҳақидаги мулоҳазалари гоётда қимматлидир.

Хуллас, «Авесто» тарихий, илмий, маънавий-маърифий қимматга молик энг қадимги манбадир

ОТОЙИ

Отойи XV асрнинг биринчи ярмида Балх шаҳрида туғилган. Исми маълум эмас. Аҳмад Яссавий авлодларидан бўлиб, етук лирик шоир эди. Қанча йил умр кўрганлиги маълум эмас. Хиротда ўқиб, замонасининг етук билимдон кишиси бўлиб етишган. Маълум муддат Мирзо Улуғбек саройида хизмат қилган, деган фикр бор.

Ундан кўплаб лирик шеърлардан иборат девон мерос қолган. Шоир девонининг ягона қўлёзмаси Русия Шарқшунослик илмий-тадқиқот институтининг Петербург бўлимида сақланмоқда. Унда 260 та ғазал бор.

Бизнинг давримизда Отойи девони тула ҳолда биринчи марта Тошкентда 1994 йили чоп этилди. Китобни истеъдодли олим Сайфиддин Рафъиддинов нашрга

тайёрлади. Бундан ташқари, унинг шеърлари турли тўпламларда кўп марта нашр қилинган.

АБДУЛЛА АВЛОНИЙ

Авлоний 1878 йил 12 июлда Тошкентнинг Мерганча маҳалласида туқувчи Миравлон ака оиласида таваллуд топди. Аввал Уқчидаги бошланғич мактабда, сўнг шаҳар мадрасаларидан бирида таҳсил олди. Бироқ кўпроқ мустақил ўқиб-ўрганди, тез орада ўз даврининг саводхон, маърифатпарвар кишисига айланади. Авлоний асримиз бошларида ўлкамизда авж олган жадидчилик ҳаракатининг фаол иштирокчиси сифатида миллат болаларини саводхон қилиш, улардан етук олимлар, мутахассислар тайёрлаш, Ватанни озод қилиш, фарон этиш йўлида фидоийлик билан меҳнат қилди. Ана шу мақсадда жуда кўп жабҳаларда фаол иш олиб борди. 1907 йил ўз уйида «Шўхрат» номли газета нашр қилди. Бу газета саҳифаларида миллат раўнақи учун кўйиб-пишиб ёзилган таъсирчан мақолаларни ўқиш мумкин эди. Ўз маҳалласида янги усулдаги мактаб очди. «Усули жадид» мактаблари учун тург қисмдан иборат «Адабиёт ёхуд миллий шеърлар», «Биринчи муаллим», «Иккинчи муаллим», «Мактаб гулистони», «Туркий гулистон ёки ахлоқ» каби дарслик ва ўқиш китобларини тузди. Мактаб-маориф ишларига ёрдам курсатиш мақсадида хайрия жамияти ташкил қилди. «Нашриёт» ширкати тузиб, Хадрада «Мактаб кутубхонаси» китоб дуконини очди. У ташкил қилган «Турон» группаси (1913) ўлкамиздаги биринчи профессионал театр труппаси эди. Адиб драматургияда ҳам унумли фаолият олиб борди. Татар, Озарбайжон драматургларининг асарларини ўзбек тилига таржима қилди, ўзи ҳам «Пинак», «Адвокатлик осонми?» номли пьесалар ёзиб, саҳнага қўйди.

1919—20 йилларда Авлоний Ҳиротдаги совет элчи-хонасида Бош консул вазифасида ишлади. Хизматдан қайтгач, маърифатпарварлик фаолиятини давом эттирди. Ҳарбий ўқув юртида, Урта Осиё Коммунистик университетида, Урта Осиё Давлат университетида ўзбек тили ва адабиётидан дарс берди, профессор даражасига кўтарилди. «Меҳнат қаҳрамони» унвонига сазовор бўлди.

Маърифатпарвар адиб, педагог, театршунос, но-

шир ва жамоат арбоби Абдулла Авлоний 1934 йили 25 августда Тошкентда вафот этди.

АБУ РАЙҲОН БЕРУНИЙ

Абу Райҳон Беруний 973 йили Хоразмнинг Қиёт қишлоғида зиёли оиласида дунёга келади. Аввал хусусий муаллимларда, сўнгра Кўҳна Урганч мадрасасида таълим олади. Хоразмшоҳ Маъмун академиясини бошқаради. Марказий ҳокимият Ғазнавийлар қулига утгач, Султон Маҳмуд фармонига кура Беруний бошчилигидаги бир гуруҳ олимлар Ғазнага боришга мажбур буладилар.

Маҳмуд Ғазнавийнинг Ҳиндистон сафарларида Беруний ҳам ҳамроҳ бўлиб, қадимги ҳинд тили, табиати, маданияти, адабиётию тарихини урганади. Масъуд Ғазнавий Беруний учун махсус ижодхона қурдириб берган. Қомусий билим соҳиби Беруний 1048 йили Ғазнада вафот этган. Беруний «Масъуд Жадвали», «Ҳиндистон», «Сайдана» (доривор ўсимликлар ҳақида), «Қадимги аждодлардан қолган ёдгорлик», «Геодезия» сингари 150 дан зиёд асарлар, езган, қадимги ҳинд эпослари «Вед», «Маҳобҳорат»ни, шоир Унсурийнинг «Ҳингбут ва Сурхбут», «Шодбаҳр ва Айнулҳаёт» дostonларини араб тилига таржима қилган.

АНБАР ОТИН

Анбар Отин 1870 йили Қўқонда зиёли оиласида тугилган. Анбарнинг шоира бўлиб етишида Увайсий ва Дилшоди Барноларнинг урни катта бўлган. Зероки, Анбарой Увайсийнинг жияни бўлиб, 7 яшарлигидан Дилшоди Барно мактабида ўқиган. Анбарой ёшлигиданоқ ўзининг нозик диди, зукколиги билан маҳалла аёллари орасида катта шўҳрат орттирган. Бир куни Омил мингбоши уйдаги маърифий базмда Анбар Отин зинадан йиқилиб, бир умрга шол бўлиб қолади. Аммо ногиронлик Анбар Отин руҳиятини сундирмайди. У Жомий, Навоий сингари шоирларга эргшиб жушқан лирик шеърлар, маърифатпарварлик руҳида шеърлар ези, Россия олиб бораётган истилочилик сиёсатини қоралаб асарлар битди: юрти истиқлолга эришиб, ҳур замонлар келишини орзу қилди.

Келиб хушнуд авлодим, мани мулким қилур обод,
Бу вайрона диеримда шаҳарлар айлагай бунед.

Анбар Отин 1910 йили ижтимоий-сиёсий руҳдаги «Қоралар фалсафаси» асарини ёзди. Шоира 1915 йили вафот этган.

АҲМАД ЯССАВИЙ

Аҳмад Яссавий XII асрда яшаган атоқли узбек шоиридир. У XII асрнинг бошларида Туркистоннинг Ясси шаҳрида зиёли оиласида туғилган. Дастлабки таълимни бобоси Арслонбободан олган. Сунг Бухорога бориб, мадрасада ўқиган, машҳур шайхулислом Юсуф Ҳамдонийдан суфизм таълимотини урганган.

Туркистонга қайтгач суфизмнинг Яссавия йулига асос солган. Уз таълимотини халқ орасида тез ва кенг ёйиш мақсадида Яссавий куплаб шеърлар ёзган. Кейинчалик улар «Девони ҳикмат» номи билан алоҳида китоб ҳолига келтирилган. Яссавий 1166 йили вафот этган.

АБУЛБАРАКОТ ҚОДИРИЙ

«Қачқули Султоний» асари Абулбаракот Қодирий ибн Муҳаммад Насруллоҳ қаламига мансуб. У машҳур хинд тарихчиси, «Тарихи Акбарий» ва «Оини Акбарий» каби йирик асарлар муаллифи Абул Фазл Муборак Алломий (1541—1602)нинг акаси. «Қачқули Султоний» бобурийлардан Акбаршоҳ даврида ёзилган. «Қачқул» деб гадоёларнинг нарса соладиган идишига айтилади. Гадоёлар нима топса, қачқул идишига аралаштириб ташлайверадилар. Баъзи олим ва шоирлар ҳам хаёлга келган фикрини ифодалаб ёки бошқа олимларнинг асарларидан ёқтириб қолган ҳикмат ва ҳикоятларни туплаб, китоб шаклига келтирганлар ва уни «қачқул» деб атаганлар. Шарқда қачқул тузиш анъанага айланган булиб, Шарқшунослик институтида бундай қачқуллардан анчагина бор. Абулбаракот Қодирий ҳам шу йулдан бориб, ижтимоий фанларга оид купгина фикрларни ифодаловчи қачқул тузган ва уларни махсус обларга ажратган. Бу асар кулёзма ҳолида кенг тарқалган.

АҲМАД ЮГНАКИЙ

Таниқли туркийгуй шоир Аҳмад Югнакий XII асрнинг охири ва XIII асрнинг бошларида яшаб ижод этган. У Самарқанд яқинидаги Югнак қишлоғида зиёли хонадонида дунёга келган. Самарқанд мадрасаларида таълим олган, тугма кўр бўлган. Ундан бизга қадар «Ҳибат-ул-ҳақойиқ» (Ҳақиқатлар армуғони) достони сақланиб қолган. Ун тўрт бобдан иборат дидактик достонни шоир зодагонлардан Додсипоҳсоларга бағишлаган. Асарнинг бизгача бир неча қул ёзмаси етиб келган. Алишер Навоий ҳам «Насойимул муҳаббат»да шоирни эслаб «Ҳибат-ул-ҳақойиқ» дан бир байт келтирган. Достонда илм урганишнинг фойдаси, ширинсуханлик, камтарликнинг фойдаси, такобур, хасислик, аччиқзабонликнинг зарари хусусида фикр юритади.

АВАЗ УТАР

Аваз Утар 1884 йили Хивада сартарош оиласида туғилади. У дастлаб мактабда, кейин Хива мадрасаларида ўқийди. Отаси Полвонниёз уша вақтдаги Хоразм шоир ва олимлари билан яқин дўст бўлгани, ўқимишчи зиёли бўлгани учун угли тарбиясига жиддий эътибор беради.

Аваз Утар 18 ёшидаёқ зукко шоир сифатида шуҳрат қозонади. У Муҳаммад Раҳимхон-Феруз саройидаги адабий муҳитга жалб этилади. Лекин орадан қуп утмай у сарой доирасидаги ижодкорлар билан, хон билан келиша олмайди, танқидий руҳда шеърлар ёза бошлайди. Шунинг учун хон ҳукми билан 200 дарра қалтакланади. Озарбайжон, татар, турк ва рус тилларидаги газеталарни ўқиб бориш натижасида Ҳофиз, Навоий, Бедил каби Шарқ мутафаккирларига эргашиб лирик ғазаллар ёзиш билан бирга, маърифатпарварлик руҳидаги шеърлар ҳам ижод эта бошлайди. Аваз Утарнинг «Мактаб», «Тил», «Фидоий халқим», «Уламоларга», «Сипоҳийларга» сингари қатор асарлари бевосита миллий уйғониш давридаги ирфоний ғоялар билан сугорилган. Аваз Утар 1919 йили оғир касалликдан вафот этган.

АБДИБЕК ШЕРОЗИЙ

Хожа Зайн ул-Обидин Али Абдибек Шерозий (1515—1580) урта аср Шарқининг кузга куринган истеъдодли шоирларидан биридир. Унинг ижоди шу пайтгача гулиқ урганилган эмас. Абдибек Шерозий фақат шоиргина булиб қолмай, моҳир тарихчи ҳам эди. Унинг «Такомилат ал-ахбор» номли тарихий асари бизгача етиб келган булиб, бу асар Урта Осиенинг XV—XVI асрлардаги сиёсий ва иқтисодий аҳволи ҳақида қимматли маълумотлар беради.

Абдибек Шерозий узидан жуда катта адабий мерос қолдирган. У учта «Хамса» ёзган. Бундан ташқари учта газаллар девони тузган, иккита таржима асари бор ва купгина бошқа ҳар хил рисоалар муаллифи. Унинг шу кунгача фақат тўққизта асари босилиб чиққан, холос. Сунгги пайтда унинг унингчи асари, яъни биринчи «Хамса»сининг бешинчи достони «Ойнаи Искандарий» асари босмадан чиқди. Форс тилидаги бу достоннинг танқидий матнини Абдулфазл Ҳошим ўғли Раҳимов амалга оширган. Бу танқидий матн Москвада «Наука» нашриёти томонидан чоп этилди.

БОБОРАҲИМ МАШРАБ

Машҳур исенкор шоир Бобораҳим 1641 йили Наманганда руҳоний оилада дунёга келган. Дастлаб у эшон Мулло Бозор Охунд қулида таълим олади; диний ва дунёвий билимларни эгаллайди, «Машраб» таҳаллуסי билан шеър ёза бошлайди. 25 ёшида уни Қашқардага шайх Офокҳужага мурид қилиб жунатадилар.

Аммо бу ерда пиру муршидлик узоқ давом этмайди. Жушқин қалб соҳиби Машраб Офокҳужа даргоҳидаги канизақлардан бирини севиб қолади. Буни сезиб қолган шайх шоирни бадном қилиб, уз ҳузуридан ҳайдаб юборади. Шундан сунг Машраб Самарқанд, Хужанд, Бухоро шаҳарларини кезиб юради; Қубодиенда Суфи Оллоёр билан учрашади. 1711 йили Машраб Балхта келади, вилоят ҳокими Маҳмуд Қатагон уни исломга шак келтирганликда айблаб, дорга осиб ўлдиртиради.

Машраб ўз асарларини туплаб, девон тузмаган бўлса-да бизга қадар унинг каттагина шеърлар туплами етиб келган; «Мабдаи нур» китобини ҳам Машрабга

нисбат берадилар. Халқ у ҳақда «Девонаи Машраб» қиссасини яратган. Машраб уз асарларида дунёвий севгини, илоҳий ишқ, адолат ҳамда ҳақиқатни тараннум этди.

БАЁНИЙ

Шоир, олим ва таржимон Муҳаммад Юсуф Баёний 1840 йили Хевада зиёли оиласида тугилади; хусусий муаллимларда таълим олади, мадраса хатмидан сунг Феруз саройидаги адабий муҳитга дохил булади; девонбегги вазифасида ишлайди. Уз давридаги барча билимларни мукамал эгаллаган Муҳаммад Юсуф Мунис, Огаҳийлар изидан бориб «Баёний» таҳаллуси билан шэърлар ёза бошлайди. Баёний 1923 йили вафот этган.

Баёнийдан бизга қадар шэърлар девони, «Шажараи Хоразмшпоҳий», «Хоразм тарихи» китоблари мерос қолган. Унинг девонида ишқий ғазаллар билан бирга илгор илм-фанни, улкага кириб келаётган янги техника, маърифий фикрларни тарғиб этадиган шэърлар ҳам мавжуд. Шоирнинг илмий асарлари XIX аср Хива хонлиги тарихини урганишда энг мукамал ва муътабар манбалардан ҳисобланади. Улар таркибида турли жанрлардаги бир қанча шэърлар ҳам мавжуд.

БАРХУРДОР ИБН МАҲМУД

«Маҳбуб ул-қулуб» (Кунгилларнинг севгани) асари XVII аср охири ва XVIII аср бошларида яшаган Бархурдор ибн Маҳмуд Туркман Фароҳий томонидан ёзилган. Асар муаллифи жуда кўп шаҳарларда умр кечирган киши. У аввало «Маҳфилоро» номли ҳар хил ҳикоятларни ўз ичига олган асар ёзади. Бироқ бу асар душманлар ҳужуми пайтида қўлёзма ҳолида йўқолади. Муаллиф эсида қолганларини қайта тиклайди ва уни «Маҳбуб ул-қулуб» деб атайд.

ГАДОИЙ

Гадоий XV асрда яшаб ижод этган забардаст узбек шоирларидан бири ҳисобланади. Алишер Навоийнинг «Мажолисун нафоис» (Нафис мажлислар) тазкирасида берган маълумотига қараганда шоир 1403 йилда туғи-

либ, 90 йил умр куриб оламдан утган. Гадоийнинг ҳаёти ва ижодий фаолияти ҳақида бошқа маълумотлар йўқ. Шоирнинг бизгача сақланиб қолган девонининг ягона қулъзмаси Париж миллий кутубхонасида сақланади. У газаллардан ташкил топган. Уз шеърларида Гадоий чин инсоний хислатларни тарғиб қилади:

Васли нигору фасли баҳору шароби ноб,
Хар кимга даст берса, зиҳи, бахти комёб.

ГУЛХАНИЙ

XVIII асрнинг охириги чораги. Атоқли ҳажвчи шоир, ўзбек масалчилигининг йирик вакили Муҳаммад Шариф Гулханий Тоғли Дарвозда туғилди. Аммо айрим олимлар шоир Қўқонда туғилган, деб ҳисоблайдилар.

XIX асрнинг боши. Гулханий Қўқонда уқийди. Айни вақтда узининг шеърлари ва аскиялари билан шўҳрат топади. Шунинг учун бу бақувват йигитни Қўқон амири Олимхон навкарликка олади. Гарчи шоир хон навкари булиб хизмат қилса-да, жуда оғир иқтисодий аҳволда яшади. Узининг машҳур «Ҳазратим, очликдан ўлдим, егали нон бер менга», — деб бошланувчи шеърини шу йилларда ёзган.

1810 йил. Қўқон тахтига амир Умархон утирди. Гулханий энди унинг навкари вазифасида хизмат қила бошлади. Амир Олимхон ва амир Умархон замонларида Гулханий бир қанча ҳарбий юришларда иштирок этди, бироқ унинг жасорати амирлар томонидан етарли даражада қадрланмади.

1822 йил. Амир Умархон топшириғига биноан шоир узининг машҳур «Зарбулмасал» номи асарини яратди.

XIX асрнинг 40-йиллари боши. Гулханий вафот этди. Унинг улими туғрисида ҳар хил маълумотлар бор. Баъзилар Қўқонда вафот этган, дейдилар. Бошқа олимлар эса мана бундай маълумотни берадилар: Умархоннинг угли Муҳаммад Алихон тахтга утиргач, орадан бир неча вақт утгач, шоирни ҳозирги Наманган вилоятидаги Янгиқўрғон қишлоғига ҳоким қилиб жунатади. Аммо хоннинг яширин топшириғига кура, Жу-жа қишлоғида уни тутиб, кечаси Сирдарёга чуқтириб юборадилар. Шунинг учун ҳозиргача унинг қабри топилган эмас.

Умр буйи Гулханий ва Журъат таҳаллуслари билан

лирик шеърлар ва қасидалар яратган. Унинг асарлари ўзбек ва тожик тилларида ёзилган. Бироқ алоҳида девон ҳолида бизга етиб келган эмас. Гулханийнинг шеърлари шоир яшаган даврда ва ундан кейин ёзилган турли тўпламларда мавжуд.

1980 йил. «Зарбулмасал»нинг илмий-танқидий матн моҳиятидаги наشري яратилди.

ДИЛШОДИ БАРНО

Дилшоди Барно 1800 йили Уратепада шоир Раҳмонқул Суфи Истаравшани оиласида таваллуд топган. Амир Умархон 1812 йили Уратепани босиб олгач, бошқа асирлар қатори Дилшодни ҳам Қўқонга элтади. Умархон саройидан қутилган булажак шоира Тошмаҳдум деган кишининг хонадонидида паноҳ топади. Ўзбек тилини мукаммал урганиб, Дилшоди Барно таҳаллуси билан тожик ва ўзбек тилларида газаллар ёза бошлайди.

Дилшоди Барно дастлаб қайнонаси билан, унинг вафотидан сунг 51 йил мактабдорлик қилади. Сарчашмаларда 891 ўзбек қизи унинг мактабида таҳсил кургани ёзиб қолдирилган. Тутиқиз, Хайринисо, Баҳринисо, Анбаротун сингари шоиралар бевосита Дилшоди Барнонинг шогирдларидандир. Ундан бизга қадар тожик ва ўзбек тилларидаги шеърларни уз ичига олган «Мунтахаб-ул-ашъор», «Тарихи муҳожирон» китоблари мерос бўлиб қолган. Икки тилда баробар ижод этган — зулисонайн санъаткор Дилшоди Барно 1907 йили Қўқонда вафот этган.

ДУРБЕК

XIV асрнинг охири ва XV аср бошларида «Юсуф ва Зулайҳо» номли севги ҳақидаги дostonнинг муаллифи Дурбек яшаб ижод этди.

У 1409 йили «Юсуф ва Зулайҳо» дostonини ёзди. Асар Балх қамали кунларида битилган. Унда Қанъон шаҳзодаси Юсуф билан Мағрибзамин маликаси Зулайҳо ўртасидаги чин севги тасвирланган.

Дoston биринчи марта тулалигича Тошкентда 1959 йили босилди. Асар ўрта мактаб дарсликларига киритилган ва мажмуалардан жой олган. Айрим олимлар «Юсуф ва Зулайҳо» Дурбек қаламига мансуб эмас» де-

ган фикрдалар. Аммо бу мулоҳаза баҳсталаблигича қолмоқда.

«ЖОВИДОНИ ХИРАД»

(Боқий ақл-идрок) китоби йирик олим Абу Али ибн Муҳаммад ибн Яъқуб ибн Мисковайҳ томонидан ёзилган. Китоб муаллифи тарихчи, файласуф, филолог, табиб сифатида бир қанча асарлари билан машҳур. «Жовидони хирад» утмиш олимларининг ахлоқий масалаларга бағишланган ажойиб фикрларини узида муҷассамлаштирган булиб, унинг қулёзма нусхалари Шарқда кенг тарқалган.

ЗАҲИРИДДИН МУҲАММАД БОБУР

1483 йил 14 февраль. Таниқли давлат арбоби, иқтидорли қўшин қўмондони, ажойиб лирик шоир ва адабиёт назариятчиси, уз даврининг буюк тарихчиси ва наср устаси Заҳириддин Муҳаммад Бобур Андижон шаҳрида (баъзи олимлар фикрича, Наманган вилоятидаги Ахсикатда) теурийзода подшо Умаршайх мирзо оиласида дунёга келди.

1494 йилнинг июни. Фожиали вафот этган отасининг урнига 12 ёшли Бобур тахтга утирди. Шу кундан бошлаб у уз олдиға улуг бобоси Амир Теурурнинг буюк давлатини тиклашни мақсад қилиб қўйди.

1497 йил ноябрь. Бобоси Теурурнинг пойтахти булган Самарқандға ҳужум қилади ва уни эгаллайди. Аммо юз кундан сўнг Андижонни қўлдан чиқармаслик учун бу ерни ташлаб кетишға мажбур булади.

1498 йил февраль. Узини Андижон ҳокими деб эълон қилган Узун Ҳасан Бобурни шаҳарға киритмайди. Бобур мадад излаб тоғаси Султон Маҳмуд олдиға — Тошкентға келади.

1501—1502 йиллар. Тоғаси ердамида Андижонни эгаллайди.

1503 йил. Андижонни Шайбоний забт этади.

1504 йил. 300 тача йигити билан Бобур Афғонистонға жунайди. Тез орада Афғонистонға подшо булади.

1505 йил. Онаси Қутлуғ Нигорхоним вафот этади.

1512 йил. Бобур Самарқандға ҳужум қилиб, уни эгаллайди.

1513 йил. Шайбоний сулоласидан булган Убайдулло Султон ва Муҳаммад Темур Султон Самарқандга қарши юриш бошлайдилар. Бу урушда Бобур енгиледи ва Самарқандни ташлаб, Ҳисорга қочади. Шундан сунг у бобоси юртини эгаллаш ва давлатини тиклаш умидидан воз кечади. Энди Бобур Афғонистонда илмфан, маданият, хунармандчилик ва қишлоқ хўжалигини ривожлантиришга, мамлакат осойишталигига катта эътибор қилади. Айни замонда Афғонистондаги давлатни жануб ва Ҳиндистон ҳисобига кенгайтириш режаларини туза бошлайди.

1519 йил. Бобур ўз лирик шеърларини тўплаб, Кобулда биринчи девонини тартиб берди. Аммо бу девон ҳозиргача топилган эмас.

1519—1525 йиллар. Ҳиндистондаги узаро келишмовчиликлардан фойдаланган Бобур 5 марта юриш қилди ва охири Ҳиндистонни батамом бўйсундирди.

1526 йил 27 апрель. Бобур Ҳиндистонни ҳокими мутлақи, деб эълон қилинди ва ҳамма жойда унинг подшолиги тан олинди. У Агра шаҳрини узига пойтахт қилди. Мамлакатда тинчлик ўрнатиб, ободончиликка, маданият ривожига катта эътибор берди.

1528—1529 йиллар. Бобур Ҳиндистонда иккинчи шеърлар девонини тузди.

1530 йил 26 декабрь куни Бобур Аграда вафот этди.

1533 йил. Бобур васиятига кўра унинг хоки Кобулга кўчирилди ва унинг ўзи барпо қилган боғда қурилган мақбарага дафн қилинди. Ҳозир ҳам Бобур қабри уша жойда. Бобур умр бўйи лирик шеърлар ёзди.

Кундалик дафтар юритиб, улар асосида машҳур «Бобурнома» номли мемуар асарини яратди. Унда 1499—1529 йиллар воқеалари тасвирланган.

«Хатти Бобурий» деб аталган алифбе яратган (1503—1504 й.).

Бобур Аруз назарияси ҳақида «Муфассал» рисоласи (тахм. 1525 й.)ни ёзди.

Булардан ташқари Бобур: «Муסיқий илми», «Мубаййин», «Волидия» каби музика, ҳуқуқ ва фалсафага доир асарлар ёзган.

ЗЕБУННИСО

Шарқ шеърятининг ёрқин юлдузларидан бўлмиш Зебуннисо 1636 йили Бобур авлодларидан шоҳ Авранг-

зеб хонадонида Деҳлида таваллуд топди. Уни Ҳофиз Марям тарбиялайди: ун яшарлигига қадар диний билимларни тула урганиб булади; икки йил давомида Қуръонни ёд олади. Шундан сунг саройдаги донишмандлардан араб тили, мантиқ, фалсафа, адабиёт, тарих ва бошқа фанларни урганади. Зебуннисонинг ҳар жиҳатдан комил донишманд бўлиб етишишида сарой адиби мулло Муҳаммадсаид Ашрафи Мозандаронийнинг хизмати катта.

Зебуннисо «Махфий» таҳаллуси билан шеърлар ёзган. Бундан ташқари «Зебун-нишот», «Иродаи фаҳм» сингари асарлар ёзган. Тарихий маълумотларга қараганда Аврангзеб қизига ҳар ойда 400 минг рупия маош тайинлаган. Зебуннисо ана шу маблағга турли вилоятлардан, халқдан кўҳна китобларни сотиб олиб, улкан кутубхона ташкил этган. Мир Фуломалихон Озодий (XVIII)нинг ёзишича, бу маърифат масканида юздан зиёд хаттот, лаввоҳ, чехракушо, давотчи, қоғозрезлар китоблардан нусха кучириш, зеб-зийнат бериб, миниатюралар чизиш билан машғул бўлган. Муҳаммад Ашраф ҳам Зебуннисо ижоди ҳақида қизиқарли маълумотлар ёзиб қолдирган. Зебуннисо 1707 йили вафот этган. У ўша давр анъанасига кура форсий тилда ижод қилган. Зебуннисонинг айрим шеърлари ўзбек тилига таржима қилинган. Машҳур адиб Тухтасин Жалилов шоира ижоди ҳақида махсус мақола ёзган.

ИРҚ БИТИГИ («ТАЪБИРНОМА»)

Бу ёдгорлик туркий халқларнинг барчаси учун ягона муштарак шеърий асардир. У IX асрда яратилган бўлиб, илм-фанга XIX асрдан маълум бўлди. Уни ўзбек тилида биринчи марта 1991 йили филология фанлари доктори Боқижон Тухлиев эълон қилди ва ҳозир 9-синфлар учун ёзилган «Ўзбек адабиёти» дарслигига киритилган. Асар «Таъбирнома» деб аталса-да, китобхонни инсондуст, ватанпарвар, жасоратли, имон-этиқли булишга ургатадиган китобдир.

ИМОМ АЛ-БУХОРИЙ

Имом Исмоил ал-Бухорий 810 йили туғилиб, 871 йили вафот этган. У киши Ислом оламида Пайгамбар

ҳадисларини туплаб «Ал-жомий-саҳиҳ» (Ишонарли туплам) китобини яратувчи сифатида машҳурдир. Бундан ташқари олимнинг Шарқ халқлари ҳамда Ислом тарихига доир бир неча асарлар ёзгани ҳам маълум.

Ушбу тупламга киритилган ҳадис намуналари «Ҳадис» (1992—93), «Минг бир ҳадис» (Абдулазиз Мансуров таржимаси, 1991 й.) китобларидан олинди. Шарқда Ислом таълимотини ёйишда Имом ал-Бухорийнинг хизмати беқиёсдир.

ИБН КАМОЛПОШШО

Ибн Камолпошшо номи билан машҳур булган Мавлоно Аҳмад ибн Сулаймон XV—XVI асрларда яшаган йирик олим ва шоир. У кўпгина арабча ва форсча асарлар муаллифи. Шулардан бири «Нигористон» китоби бўлиб, у форс тилида ёзилган. Ибн Камолпошшонинг ёзишича, у мазкур асарини Саъдийнинг «Гулистон» асари таъсирида ижод қилган. Унинг бир неча қўлёзма нусхалари Беруний номидаги Шарқшунослик институтида сақланмоқда.

КОШИФИЙ

Нозиктабъ адиб, нуктадон олим, маърифат дарғаларидан бири Ҳусайн Воиз Кошифий 1440 йили Сабзавор вилоятининг Байҳақ ноҳиясида дунёга келган: дастлабки таълимни ўз ватанида олган бўлгуси олим кейинчалик Нишопур, Машҳад шаҳарларида ўқишни давом эттиради. 1470 йили Ҳиротга келган Кошифий Жомий ва Навоийлар ҳомийлигида мадрасада таҳсил куради: нотик, воиз, олим, ёзувчи, мударрис, хаттот сифатида шуҳрат қозонади. Кошифий 1505 йили Ҳиротда вафот этади.

Кошифийдан бизга қадар нотиклик санъати, барча билимларнинг муқаддимаси, тарих, фикҳ, ахлоқ-одобга доир унлаб асарлар мерос қолган. Адибнинг «Искандар ойнаси», «Анвори Суҳайлий», «Ахлоқи Муҳсиний», «Калила ва Димна», «Саъбаи Кошифий», «Маҳзан-ул-иншо», «Футувватномаи Султоний», «Рисолаи Ҳотамия» сингари асарлари Шарқ илм-адаб аҳли орасида катта шуҳрат ва эътирофга муяссар булган. «Ахлоқи Муҳсиний» ўзбек шоири Огаҳий томонидан таржима қилинган.

КОМИЛ ХОРАЗМИЙ

1825 йил. Комил тахаллуси билан шеърлар ёзган таниқли шоир, мусикашунос, тарихчи ва маърифатпарвар Ниезмухаммад Хива шаҳрида туғилди. Унинг отаси Абдулла Охунд мадрасада мударрис эди.

1832 йил. Мактабга ўқишга кирди.

1844—45 йиллар. Мадрасага боради. Уқиб юрган кезларда отаси вафот этади.

1856—65 йиллар. Хива хони Саид Мухаммадхон саройида хаттот вазифасида ишлади.

1865 йил. Хива тахтига Мухаммад Раҳимхон II утиргач, Комил мирзабоши этиб тайинланди.

1873 йил. Хоразм хонлиги Россия вассалига айланди. Рус шарқшуноси Н. Кун билан Комил илмий ҳамкорлик қилади.

1883 йил. Биринчи марта Москва ва Петербургга элчи сифатида келади. Кейинчалик яна борган.

1891 йил. Тошкентга келади ва бу ерда Лаҳтин босмахонаси билан танишади.

1896—97 йиллар. Яна Тошкентга келади. Бу сафар у Тошкент ҳақида «Дар баъни таърифи ва тавсифи Тошканд» (Тошкент таърифи ва тавсифи баънида) асарини ёзади. Бу асар «Қасидаи наврӯз» номи билан ҳам машҳур. Қасида «Туркистон вилояти газети»да босилган.

1899 йил. Комил Хивада вафот этди. Унинг қабри Хивада.

Умр буйи лирик шеърлар, қасидалар ва манзумалар ёзган.

1865 йил. Комил Маҳмуд Фароҳийнинг «Маҳбул қулуб» ва Фаҳриддин Али Сафийнинг «Латойиф-ут-тавойиф» асарини форсийдан ўзбекчага таржима қилди.

1880—81 йиллар. Комилнинг 204 саҳифали шеърлар девони Хивада нашр этилди.

КАРИМБЕК КАМИЙ

Таниқли маърифатпарвар шоир Каримбек Камий 1895 йили Тошкентда туғилади. Дастлаб Мансурхон домлада таълим олган Камий кейинчалик Девонбеги мадрасасида ўқийди: замонасидаги барча билимларни эгаллайди. У мумтоз адабиётимизнинг барча жанрларида ижод этган. Шеърлар девони 6 минг мисрадан зиёдир: XIX асрнинг охирида тузилган барча баёлар-

га шоир асарларидан намуналар киритилган. У Муқимий, Фурқат, Юсуф Сарёмий каби шоирлар билан яқиндан ҳамкорлик қилган, узаро мактублар олишган, бир-бирларининг шеърларига мухаммаслар битган.

Камий уз шеърларида илм-фан, маърифатни, касб-хунарни, ҳаётга кириб келаётган янги техникани тарғиб этди. «Темур йул хусусида», «Гимназия хусусида» сингари шеърларида улка ҳаётига кириб келган илғор илм-фан, маърифий йуналишлар ташвиқ этилиб, жаҳолат ва нодонлик, маънавиятга беписандлик, бидъат қораланади. Шоир 1922 йили вафот этади, унинг ҳаёти ва ижодий мероси ҳали мукаммал ўрганилмаган.

МАЖИДИДДИН ХАВОФИЙ

«Хористон» (Тиконзор) китобининг муаллифи Мажидиддин Хавофий XV асрнинг кузга қуринган олими, фақиҳи ва воизи эди. У уз умрининг кўп қисмини саёҳат ва дарбадарликда ўтказиб, охири 1443 йилда Ҳиндистонда вафот этган. У узининг қурган кечирганлари асосида «Равзат ул-хулд» (Боқий боғ) номли асар ёзган. Кейинчалик муаллиф камтарлик билан уни «Хористон» деб атаган. Бу асарни олимлар Саъдий Шерозийнинг «Гулистон» китоби билан тенглаштирадilar. Асрлар ўтиши билан «Хористон» китобининг муаллифи ким эканлиги номаълум бўлиб қолган. Ҳиндистон олимлари узоқ изланишлардан сўнг муаллифни аниқладilar, уни чоп қилиб, муаллифга ва китобга иккинчи умр бағишладilar.

МАЖЛИСИЙ

Мажлисий XV асрнинг охирларида Хоразмда тугилди. Исеми маълум эмас. Уқиш мақсадида Бухорога келди. Ундан бизгача ёзилган йили номаълум бўлган «Қиссаи Сайфулмулк» номли дoston қолган. Бу асар ишқий-саргузашт қисса бўлиб, илм-адаб аҳли орасида кенг шуҳрат тутган. Унда шахзода Сайфулмулк билан малика Бадёулжамол уртасидаги севги тасвирланган. Нишотий ундан илҳомланиб «Хусну дил» дostonини ёзган.

МАҲМУД ИБН МУҲАММАД

«Одобу-л-музийфийн ва зоду-л-оқилийн» (Меҳмондорчилик одоби ва меҳмонлар гизоси) номли форсча

асар муаллифи Маҳмуд ибн Муҳаммаддир. Бу асарнинг 2338/II рақамли 1094 ҳижрий йилда кучирилган қўлёзма нусхаси Беруний номидаги Шарқшунослик институтининг қўлёзмалар хазинасида сақланмоқда. Унинг айрим қисмлари форс тилидан таржима қилиб берилди.

МАҲМУД КОШГАРИЙ

Маҳмуд ибн ул-Хусайн ибн Муҳаммад ал-Кошгарий XI асрда яшаган қомусий билим соҳибидир. Унинг бизга қадар 1072 йили ёзилган «Девону луготит турк» (Туркий сўзлар тўплами) китоби етиб келган. Соф тилшуносликка доир бўлган бу асарда олим турли сўз ва ибораларни изоҳлаш, маъноси ва келиб чиқишини тушунтиришда туркий халқлар оғзаки ижодидан 300 дан зиёд мисол келтирган. Бу шеърини парчалар тематик жиҳатдан ранг-барангдир. Мазкур асар туркий тиллар тарихини урганишда нодир манбаа бўлибгина қолмай, балки энг қадимги туркий шеърятни, адабиётшунослик атамаларини урганиш жиҳатидан ҳам ягона дастхатдир.

МУИНИДДИН ЖУВАЙНИЙ

«Нигористон» китобининг муаллифи Муиниддин Жувайний ҳақида маълумотлар кам сақланган. Сомибекнинг «Қомус ул-аълум» китобидаги маълумотларга қараганда, Жувайний бу асарини 1431 йили ёзган. «Нигористон» жуда кўп ахлоқий ҳикоят, ҳикмат ва шеърларни уз ичига олади. Давлатшоҳ Самарқандийнинг «Тазкират уш-шуаро» китобида ёзилишича, бу китоб гоятда гузал хатда кучирилиб, Улугбекка тақдим қилинган. Улугбек эса уни севиб ўқиб, ўзи билан бирга олиб юрган экан.

МИРИЙ

Очилдимурод Нейматулло ўғли Мирий 1839 йили Каттақўрғоннинг Эшонқишлоқ мавзесида деҳқон оиласида дунёга келади. У дастлабки бошланғич таълимдан сунг, Нақибхон мадрасасида ўқийди. Шавқий, Роқим

каби шоирларга эргашиб газаллар эса бошлайди. Мад-раса хатмидан сўнг Мирий забардаст шоир, донишманд мутаффакир сифатида танила бошлайди ва имомлик, қозилик вазифаларида ишлайди. Аммо муҳолифлари шоир атрофида фитналар қўзғайдилар, икки ўглини ўлдиртирадилар, ўзи эса ғам-хасратлар оғушида, 1899 йили галдаги фитна касофатида ҳалок бўлади.

Очидимурод нозиктабъ лирик шоир, хушнавис хаттот, моҳир дostonнавис, салиқали таржимон сифатида ўзидан кейин катта мерос қолдирган. Унинг шеърлар девони, «Чойнома», «Гулнома», «Раъно ва Зебо», «Анвори Суҳайлий», «Қиссаи Салим Жавҳарий», «Мажиддин ва Фахруннисо» дostonлари, Фирдавсийнинг «Рустам ва Суҳроб» дostonининг таржима-си илм-адаб аҳли томонидан ўзбек адабиёти тарихининг зарварақлари сифатида юксак баҳоланади. Бу асарларнинг етакчи гоёси севги, садоқат, инсонпарварлик, маърифатпарварлик тарғибидир.

МИСКИН

Мулла Қушоқ Тошмуҳаммад ўгли Мискин 1880 йили Тошкентда туғулиб, 1937 йили вафот этган. Булажак шоир Қўқалдош мадрасасини тугатади, темирчилик, баққоллик, новвойлик билан шугулланади. 12 ёшидан «Мискин» тахаллуси билан шеърлар ёзган шоир илм-маърифатни тарғиб этди; зулм-зурлик, бидъат ва хурофотни қоралади. Мискин шеърларини туплаб, алоҳида девон тузмаган. Унинг асарлари «Армуғони Хислат», «Савғоти Хислат», «Баёзи Мужалло», «Баёзи Ҳазиний», «Савғоти Сидқий» тупламларига киририлган; уша даврдаги вақтли матбуотда чоп этилган.

МУҲАММАД СИДДИҚ РУШДИЙ

Муҳаммад Сиддиқ Рушдий XVIII асрда яшаб ижод этган шоир, таржимон ва ёзувчидир. Унинг ҳаёти ва ижодий фаолияти ҳақида маълумот етарли эмас. Фақат адибнинг Қўқонда туғилиб, умрининг охирини Қошғарда ўтказганлиги маълум.

Бизга қадар ёзувчининг араб ҳамда форсий тилдаги ун еттита манбалардан фойдаланиб, 4 йил давомида ёзган «Тазкират-ул-авлиёи туркий» китоби, «Ғавсул Аъзам» қиссаси етиб келган. Тазкирада Рушдий илк су-

фий-авлие Увайс Қаранийдан тортиб Робия Адвия, Башир Ҳофий, Жунайд Бағдодий, Мансури Халлож, Ҳаким ат-Термизий, Абулҳасан Харрақоний, Абу Туроб Нахшабий сингари 88 та суфизм алломалари ҳақида маълумот беради; шогирдлари тилидан улар ҳақидаги ҳикоятларни нақл этади, ҳикматли сузларидан келтиради. Зикр шаклида берилган айрим бўлимлар яхлит қиссани ташкил этади.

Бу китоб Шарқ машойихлари ҳақида мукаммал маълумот берадиган энг камеб қўлёзмалардан ҳисобланади.

МУҲАММАД СОЛИҲ

Атоқли лирик шоир ва дostonнавис Муҳаммад Солиҳ 1455 йили Хоразм ҳокими Нурсайдбек хонадонидан туғилади, 1467 йили Ҳиротга келиб мадрасада ўқийди. 1499 йили шоир дустлари маслаҳати билан Самарқандга — Шайбонийхон даргоҳига боради. У Шайбонийхоннинг юриш ва сафарларида ҳамроҳ булади. Муҳаммад Солиҳ қисқа муддатларда Нисо, Марв ҳамда Бухоро шаҳарларида ҳоким булади. Шайбонийхон вафотидан сунг (1510) Муҳаммад Солиҳ Бухорода муқим яшаб, 1534 йили вафот этган.

Муҳаммад Солиҳ умр буйи ўзбек ва тожик тилларида газаллар яратган, «Шайбонийнома» дostonини ёзган. Аммо бизгача шеърлар девони етиб келмаган; турли баёзларда бир нечта тожикча шеърлари сақланган, холос. «Шайбонийнома» дostonида Муҳаммад Солиҳ Шайбонийхоннинг сафарлари, урушларию зафарларини қўқларга қутариб мақтайди, таърифлайди.

МУЖРИМ ОБИД

Ўзбек шоири Мирак ибн Мужрим XVIII асрда Бухорода яшаб утган. «Ҳасби ҳол» шеърисида таъкидланишича, шоир ўз давридаги барча билимларни пухта эгаллаган; Мири Араб мадрасасида таҳсил курган. Вафот этган йили ҳам номаълум. Шеърларидаги ишораларга қараганда Мужрим Обид тахаллуси билан асарлар битган, шоир Қарилгида хор-зор яшаб утган.

Мужримдан бизга қадар ўзбек ва тожик тилида шеърлар девони сақланиб қолган. Унинг бир қисмини адабиётшунос Рустам Комилов 1960 йили нашр эттир-

ган. «Гулистон ичра кирсам, ҳолима сарву суман йиглар» деган шоир аксарият шеърларида замона зулмидан шикоят қилади, аччиқ тақдирдан нолиб, одамларни инсоф, адолатга чорлайди.

МУҲАММАД ЖАБАЛРУДИЙ

«Жомий ут-тамсил» китоби муаллифи Оқо Муҳаммад Жабалрудий форс донишмандларидан булиб, узининг асарини одоб-ахлоқ масаласига бағишлайди. Бу китоб Эронда бир неча бор нашр қилинган, халқ орасида кенг тарқалган. Муаллиф уз олдига форс халқ мақолларини жамлашни мақсад қилиб қўяди. Сунг уша мақолларга мос булган ибратомуз ҳикоятларни мисол тариқасида келтиради.

МУҲАММАД ЗЕҲНИЙ

Машҳур турк олими одоб-ахлоқ ҳамда фаннинг бошқа соҳаларига бағишланган унлаб асарлар муаллифи. Асосан араб тилида ёзган. Асарлари Истанбул ва Бомбай шаҳарларида қайта-қайта нашр қилинган. Унинг арабча ҳикматларни уз ичига олган «Муқаттаоти арабийя» (Арабча ҳикматлар сайланмаси) китоби Шарқда кенг шухрат топган.

МУСТАФО ҲОМИЙПОШШО

Турк олими Мустафо Ҳомийпошшо узининг «Вазоифи атфол» (Болаларнинг вазифалари) деган китобини ушиб келатган ёш авлоднинг таълим-тарбиясига, уларнинг одоб-ахлоқ масалаларига бағишлаган. Китобда болаларнинг Ватан ва халққа садоқатда булиши, ота-онани ҳурмат қилиши, устозни эъзозлаш, мард, инсофли, ҳаёли, тугри сузли булиши ҳақидаги масалалар баён қилинади.

МУҲАММАД ЖАВҲАР ЗАМИНДОР

«Нукоти гарйба» (Ажойиб ҳикматлар) асарининг муаллифи. Асар форс тилида булиб, тахминан Ҳиндистонда ёзилган. 2775/1 рақамли нусхаси Шарқшунослик институтининг қулёзмалар хазинасида сақланмоқда.

МУҲАММАД ИБН МУҲАММАД АЛ-ЖОМИЙ

Машхур ҳадисчи олимлардан бири. Унинг «Риёз унносихийн» (Насихатчилар бустони) асари қомусий китоб бўлиб 835/1431 йили Шохрух ҳукмронлиги даврида ёзилган. Муаллиф бу асарни ёзишда 44 та китобдан фойдаланган. У форс тилида. Унинг 1035/1625 йили кучирилган бир нусхаси Шарқшунослик институтининг қўлёзмалар хазинасида сақланмоқда.

«МАХЗАН АЛ-УЛУМ»

«Илмлар хазинаси» — Ҳиндистонда тартиб берилган тўплам бўлиб, у 1873 йили Канпур, 1861, 1863 йиллари Бомбай ва 1891 йили Истанбулда нашр этилган. Китобда фаннинг кўпгина соҳалари буйича ёзилган асарлардан парчалар берилган. Катта қисмини табобатга оид лавҳалар ташкил этади. Баъз форсийда битилган.

МУҲАММАД ҲУСАЙН ВА УНИНГ «МЕБОЯД ДИД» КИТОБИ

Муҳаммад Ҳусайн Толибпурий ибн Шайх Али Афсар Ҳиндистоннинг Муршидобод шаҳрида яшаган. У уз даврининг олим ва доно одамларидан бири бўлган. Муҳаммад Ҳусайн ва унинг бир неча авлодлари муншӣлик ва дабирлик вазифасида ишлаганлар. Муҳаммад Ҳусайн 1877 йили узининг «Мебояд дид» (Курмоқ керак) номли китобини ёзиб тугатди. Асар форс тилида ёзилган. Асарнинг муқаддимасида келтирилишича, Муҳаммад Ҳусайннинг Миён Муҳаммад Абдул Азим исмли ўғли бўлиб, бу китобини унга атаб ёзган. Муаллиф бу китобни ёзишда ўзидан олдин ўтган доноларнинг асарларини ўқиб, улардаги ибратли ҳикматларни тўплаб, янги тамсиллар билан тўлдириб, қайта ишлаган. «Агар фурсат ёр бўлса, — деб ёзади муаллиф, — бу рисоланинг жумлаларини ўқисинлар ва унга амал қилсинлар. Чунки беамал илм — асалсиз мум каби белазат булади!» Муҳаммад Ҳусайннинг китоби 1900 йилгача Ҳиндистонда беш марта нашр қилинган. «Мебояд дид» китоби 1900 йили Лакҳнавда бешинчи марта нашр қилинган.

НИШОТИЙ

Нишотий XVIII асрда яшаган ўзбек шоирдир. Унинг Бухородан эканлиги маълум. Аммо ҳаёти ва ижодий мероси ҳақида мукаммал маълумот мавжуд эмас. Бизгача шоирнинг кичик шеърлар девони ҳамда 1776 йили ёзилган «Хусну Дил» достони сақланиб қолган. Ғазалларида шоир асосан юксак инсоний туйғу—севгини тараннум этади. Нишотий «Хусну Дил» достонида эса Оқилшоҳ, Иноқшоҳ, Фуод, Хусн, Назар, Ҳиммат, Қомат, Хаёл сингари мажозий образлар орқали адолат, инсонпарварлик, ҳалоллик, маърифат, тинчлик, фаровонлик, мардлик ва жасорат гоъларини тарғиб этади. Достон таркибидаги масаллар асар гоъясининг янада тулақонли чиқишини таъминлашга хизмат қилади.

НОСИРИДДИН БУРҲОНИДДИН УҒЛИ РАБҒУЗИЙ

XIII асрнинг охири ва XIV асрнинг боши. Хоразмнинг Работи Уғуз мавзеида қадимги ўзбек насрининг илк вакили Рабғузий туғилади ва уша ерда яшаб ижод қилади. Умр буйи қозилик қилади.

Рабғузийнинг бизгача етиб келган яккаю ягона асари «Қиссаи Рабғузий» (1311) ёки «Қиссасул-анбие»дир. Китоб қисман назм аралаш қисса ва ҳикоятлардан иборат.

XV асрда китобнинг бизгача етиб келган энг қадимий қулъзмаси кучирилди. Ҳозир бу қулъзма Лондонда сақланади. Пайғамбар ва саҳобаларга бағишланган қисса ва ҳикоятларда ахлоқ-одоб, одамийлик гоълари тарғиб этилади.

НОДИРА

1792 йил. Таниқли ўзбек шоираси, давлат арбоби, илм-фан ва маданият ҳомийси Нодира Андижон шаҳар ҳоқими Раҳмонқулибий оиласида туғилди. Унинг исми Моҳлар ойим бўлиб, у ўзбек ва тожик тилларида ёзган асарларида Нодира, Макнуна ва Комила тахаллусларини қўллаган. Ёшлигидан илм-фан, турли тиллар ва хуснихат билан шугулланган, хусусан, шеърят уни ўзига мафтун қилган. У Камол Ҳужандий, Жомий,

Навоий, Лутфий, Бобур, Фузулий, Бедил каби Шарқнинг буюк шоирлари ижодини севиб урганди. Узи ҳам шеърлар ёза бошлади ва тез орада шоира сифатида шуҳрат топди.

Нодира талантли шоира булишдан ташқари, бағоят гузал, латиф тарбияли ва юксак дидли қиз булиб етишган эди. Унинг таърифини эшитган, уша вақтларда Марғилонда ҳокимлик қилиб турган, узи иқтидорли шоир бўлган Умархон унга ғойибона ошиқ булиб қолади ва акаси Қўқон хони Олимхон ёрдамида унга одам қўяди.

1808 йил. Нодира ва Умархонларнинг никоҳ тўйлари булади. Нодира Марғилонга кўчади. Уша йили Нодира шоира Увайсий билан танишади ва уни девонга олиб келади.

1810 йил. Олимхон улимидан сўнг Қўқон тахтини эгаллаган Умархон Қўқонга кўчади. Нодира у билан кетади.

1822 йил. Нодиранинг суюкли ҳамдами Умархон вафот этади. Энди мамлакатни бошқариш, эл-юртга раҳнамолик, улканинг хавфсизлиги ва бошқалар Нодира зиммасига тушади.

1842 йил. Қўқонга бостириб кирган Бухоро амири Насруллохон Нодирани, унинг фарзандлари ва набиралари билан биргаликда ваҳшиёна қатл қилдиради.

Умр бўйи Нодира ўзбек ва тожик тилларида лирик шеърлар битди. Ўзбекистон Шарқшунослик ҳамда Ҳамид Сулаймон номидаги Қўлғезмалар институтларида шоиранинг икки мўътабар қўлғезмаси сақланади. Наманган шаҳрида истиқомат қилган ва Нодимга набира бўлган Мусалламхоннинг шахсий кугубхонасидан топилган қўлғезма анча тўлиқ ва мукамалдир.

Шунингдек, Шарқшунослик илмий-тадқиқот институтида шоиранинг Макнуна тахаллуси билан ёзган тожикча шеърлар девони ҳам сақланади.

НОДИМ

Сулаймон Улуғхўжа ўғли Нодим 1844 йили Наманган шаҳрида зисли оиласида туғилган. Хусусий муаллимда хат-саводини чиқаргач, 1855 йили шаҳардаги Саидқулибек мадрасасига ўқишга киради. Талабалик йилларидаёқ «Нодим» тахаллуси билан шеърлар ёза бошлайди ва нозиктабъ шоир сифатида танилади.

1899 йили шоир Бухоро, Самарқанд, Тошкент, 1902—1903 йиллари эса Туркия, Миср ва Арабистон саёҳатида булади. Ҳажга боради. Нодим 1910 йили она шаҳрида вафот этади.

Нодимдан бизга шеърлар девони, «Баёни саёҳати Нодим», «Баёни саёҳати Тошканд», «Баёни воқеоти сафари Бухоро ва Самарқанд» сингари асарлар мерос қолган. Унинг шеърлари «Туркистон вилоятининг газети»да босилиб турган, «Тухфат-ул-обидин», «Анис-ул-ошиқин» сингари уша йиллари тузилган баёзларга киритилган. Нодим ўз асарларида ишқ-муҳаббатни куйлаш билан бирга, илм-маърифат, янги техникани тарғиб этган.

НИЗОМИЙ ГАНЖАВИЙ

Озарбайжон халқининг буюк шоири Илос бинни Юсуф ўгли Низомий Ганжавий 1141—1143 йиллар орасида Ганжа шаҳрида зиёли оилада дунёга келган. Унинг отаси Эроннинг Кум шаҳридан булган, онаси ҳарбий сарқарда қизи эди. Ота-оналари болалигидаёқ вафот этгани учун, унинг тарбияси билан амакиси Умар шуғулланган. У аввал мактабда, сунгра мадрасада уқиган, араб, форс, юнон, санскрит, паҳлавий тилларини урганган; замонасидаги барча билимларни эгаллаган. Низомий ёшлигиданоқ форсий ва араб тилларида газаллар ёзган; шоир Хоқоний Шервоний билан яқин дўст булган. Моддий муҳтожликда яшаган булса ҳам, бирон ҳукмдор саройида хизмат қилмаган. Низомий Шарқда «Хамса» ёзишга асос солиб, ахлоқий-таълимий мавзуда «Маҳзан-ал-асрор», ишқий-саргузашт мавзуда «Хусрав ва Ширин», «Лайли ва Мажнун», «Ҳафт пайкар», ижтимоий-фалсафий йўналишда «Искандарнома» дostonларини битган. Охириги асари «Иқболнома» ҳамда «Шарафнома» сингари икки қисмдан иборат. Бизга қадар 200 дан зиёд қасида, газал ва рубоийлари етиб келган. Шоир 1209 йили Ганжада вафот этган.

НОСИР ХИСРАВ

Машҳур шоир ва давлат арбоби Носир Хисрав 1004 йили ҳозирги Тожикистоннинг Кубодиён шаҳрида ту-

гилган. Она юртида хат-саводини чиқарган Носир Хисрав Балх ва Марв шаҳарларида мадрасада таҳсил курган; Салжукийлар саройида 17 йил солиқ маҳкамасининг бошлиги бўлиб ишлаган. 1040 йили вазифасидан истеъфо берган Носир Хисрав 7 йил Шарқ мамлакатларини кезиб чиқади, уч маротаба пиёда ҳажга боради. 1063 йили куп сарсонликлардан сунг Тоғли Бадахшоннинг Юмгон қишлоғида урнашиб, муаллимлик қилади, илмий, бадий ижод билан машғул бўлади; 1088 йили шу ерда вафот этади.

Носир Хисрав Шарқда адолат, халқпарварлик, маърифатпарварлик ғоясини дадил куйлаган шоир, жасоратли фикр донишманди сифатида шухрат топган. Ундан бизга қадар араб ва форсий тиллардаги шеърлар девони, «Зодул мусофирин» (Мусофирларнинг йул озиқаси), «Рушноинома», «Саодатнома», «Сафарнома» ҳамда дин ва сўфизм назариясига доир бир неча рисоалар мерос бўлиб қолган. Носир Хисравнинг айрим шеърлари профессор Ш. Шомухамедов томонидан узбек тилига таржима қилинган.

ОРАЗИЙ

Алихон Муллаохун ўғли Оразий 1867 йили Наманганда рухоний оиласида туғилган. Рус-тузем мактаби ҳамда мадрасада ўқиган. Мактабларда муаллимлик, жамоат ташкилотларида котиблик қилган; Фурқат, Муқимий, Завқий, Хайратийларга эргашиб шеърлар ёзиб, Фарғона водийси матбуотларида мунтазам чоп эттирган. Шоир ғазал, мухаммас, мурабба, рубойларида, жумладан «Ўқи», «Илм», «Рузгор ойнаси» шеърларида илм-маърифат, хуррият ва касб-ҳунарни тарғиб этган. Оразий 1942 йили вафот этган. 1959 йили Ўзбекистон бадий адабиёт нашриети Оразийнинг танланган асарларини чоп этган.

ОГАҲИЙ

1809 йил. Таниқли узбек шоири, тарихчиси, таржимони ва жамоат арбоби Муҳаммадризо Эрнийезбек ўғли Огаҳий Хива яқинидаги Қиёт қишлоғида туғилди.

1811 йил. Отаси Эрнийезбек вафот этди. Уни тоғаси, машҳур шоир Мунис уз тарбиясига олди.

Булажак шоир Муниснинг назорати остида мактаб ва мадрасада жуда яхши ўқиди. У ёшлигидан бадиий адабиётга ҳавас қўйди. Жомий, Навоий каби Шарқ мутафаккирларининг асарларини кунт билан ўрганди. Куплаб тарихий асарлар билан танишди.

1829 йил. Тоғаси Мунис вафотидан сунг мироблик мансаби Оғаҳийга топшириди.

1840 йил. Отдан йиқилиб, оёғи шикастланди. Бироқ қийналиб бўлса-да, анча йил хизматни давом эттирди.

Тоғаси Мунис бошлаган «Фирдавсул-иқбол» номли тарихий асарни ёзиб битирди.

1857 йил. Оғаҳийнинг оёғи батамом ишдан чиқиб, шол бўлиб қолгани учун истеъфога чиқди ва уйда фақат ижодий ва илмий ишлар билан шугулланди.

1874 йил. Оғаҳий вафот этди. Унинг қабри Хивада. Умр бўйи Оғаҳий лирик шеърлар яратди. Унинг шеърлари «Таъвизул ошиқин» номли девонга тушланган. Девон шоир умрининг охириги йилларида жамланган. 1832 йил. «Таъвизул-ошиқин» девони Хивада биринчи марта босилди. Оғаҳий 19 та асарни араб ва форсий тиллардан ўзбек тилига таржима қилган.

«ОТАЛАР СУЗИ»

Озарбайжонда нашр этилган асар номи. Унда араб тилидаги купгина ҳикмат ва мақоллар ўрин олган бўлиб, уларнинг озарбайжон тилидаги муқобиллари ҳам келтирилган. Ундан айрим намуналар таржима қилиниб, ушбу китобга киритилди.

ОЛИМАТ УЛ-БАНОТ

Тулик исми Олимаат ул-Банот бинти Лутфуллоҳ Сулаймоний. Маърифатпарвар татар олимаси. Унинг «Таргиб ул-банот фий таълим ил-адабиёт» (Адабиёт таълими борасида аёлларга таргибот) асари 1897 йили ва «Муошарат одоби» (Ҳаёт одоблари) китоби 1898 йилда Петроградда босилган. Бундан ташқари унинг яна «Қизлар тарбияси», «Оила дарслари», «Иршод ёки кузгу» каби асарлари ҳам бор.

ПАХЛАВОН МАҲМУД

XIII асрнинг охири ва XIV асрнинг бошлари Хоразмда улуғ мутафаккир ва шоир Пахлавон Маҳмуд яшаб ижод этди. Унинг иккинчи тахаллуси Қитолий эди. 1247 йил шоир Хива шаҳри яқинида туғилди.

1326 (баъзилар 1322 йил дейдилар) Пахлавон Маҳмуд вафот этди. Ундан бизгача қўлаб рубоийлар қолган. Унинг рубоийлари тожик тилида яратилган бўлиб, шакли ва мазмуни жиҳатидан улуғ Хайём рубоийларини эслатади. Шоир рубоийлари бизнинг давримизда қўп марта ўзбек тилига таржима қилиниб, нашр этилган.

РОЖИЙ

Хужа Низомиддинхужа ўғли Рожий 1834 йили Марғилонда туғилган. Қўқон ва Бухоро мадрасаларини тугатган; хушхат бўлгани учун муаллимлик ва котиблик қилган. Рожий 1918 йили вафот этган. Бизгача шоирнинг 10 минг мисрадан иборат шеърлар девони етиб келган. Унда ғазал, мухаммас, мусаддас, маснавий, муаммо, рубоий, туюқ сингари жанрлардаги асарлар жамланган. «Қози сайлов», «Сайлов», «Тойчоқ», «Той» каби шеърларида Рожий Россия истибдоди зулми остида эзилган халқнинг аянчли турмушини тасвирлаган.

РОҚИМ

Роқим XVIII асрнинг охири XIX асрнинг биринчи ярмида яшаб ижод этган ўзбек шоиридир. У тахминан 1742 йили Хивада туғилган, мадрасада ўқиган, қозихонада мунши бўлиб хизмат қилган, хусусий мактаб очиб, муаллимлик қилган.

Тарихий сарчашмаларда Роқим хушнавис хаттот, моҳир таржимон, забардаст лирик шоир, мактабдор мураббий сифатида таърифланади. Аммо бизга қадар Роқимнинг ғазаллари, мухаммасу ахлоқий-маърифий характердаги шеърлардан иборат девони сақланиб қолган. Унинг танланган асарлари 1965 йили чоп бўлган.

САЙФИ САРОИЙ

Лирик шоир ва дostonнавис Сайфи Сарoий 1321 йили ҳозирги Хоразм вилоятининг Сарикамиш қишлоғида туғилган. Кейин Олтин Урданинг Сарoй шаҳрига келган ва шу ерда яшаб ижод қилган. Шоир Мисрга бoриб, умрининг охиригача шу ерда муқим яшаган.

1390—1391 йиллар улуг фoрe-тожик шоири Саъдийнинг «Гулистон» асарини «Гулистони биг-туркий» номида узбекчага таржима қилди. 1934 йил «Сухайл ва Гулдурсун» дostonини ездди. 1396 йили Сайфи Сарoий вафoт этган.

1398 йили Мисрда Абдул ибн Қодир деган киши Олтин Урдалик бир гуруҳ туркийзабон шоирлар шеърларини кучириб китoб қилди. Булар орасида Сайфи Сарoийнинг асарлари ҳам бoр.

СУФИ ОЛЛОЁР

Суфи Оллоёр 1620 йили Самарқанд яқинидаги Минглар қишлоғида зиёли Оллоқули хонадонидида дунёга келган. У бошланғич таълимни маҳалла масжиди ҳузуридаги мактабда олгач, Бухорога бoриб Жуйбор шайхлари қулида тарбияланади, оила қуради. Бироз вақт Бухоро божхонасида ишлаган шоир, уни тарк этиб, ун икки йил давомида Шайх Хабибулло ҳузурида суфизм таълимoтини урганади.

Шундан сунг Суфи Оллоёр машҳур шоир, кароматгуй шахс сифатида шуҳрат орттиради. У куплаб шеърлар, «Маслак-ул-муттақин», «Нажот-ул-толибин», «Сирож-ул-ожизин», «Сабот-ул-ожизин», «Мурод-ул-орифин» сингари маснавий, рисолалар езади. Шоир 1721 йили вафoт этган бўлиб, қабри Денов туманидаги қабристонлардан биридадир.

Суфи Оллоёр исломий аҳкомларга асосланиб, фарз ва суннатларни тарғиб қилиб, комил инсон гоъсини бадий адабиёт орқали гоътда моҳирона тарғиб эта билган, суфизм шеъриятини узбекона усулда халққа янада яқинлаштирган, оммабoп, ҳаммафаҳм қилиб яратган санъаткордир:

Ҳамма аъзо раиятдур, кунгил шоҳ
Омонлик булгуси шоҳ адлидан роҳ.
Агар султон ўзи қилса ёмонлиғ,
Қачон булгай раиятда омонлиғ.

СИДҚИЙ ХОНДОЙЛИҚИЙ

Сирожиддин Сидқий 1884 йили Бўстонлиқнинг Хондойлиқ қишлоғида туғилган. Саводини ўз қишлоғида чиқарган бўлажак шоир Тошкентга келиб Бекларбеги, Кукалдош мадрасаларида ўқийди, аynи пайтда хаттотлик, ўймакорлик, сангтарошлик ҳунарларини ҳам урганади. Шеърлар ўза бошлайди. «Баёзий Ҳазиний», «Баёзий мужалло», «Баёзи Ҳислат» каби тушламларда ўз ғазаллари билан иштирок этади.

Сидқий классик адабиётимиздаги барча жанрларда шеърлар битиш билан бирга, «Тухфаи Шавкат» (1913), «Савти Шавкат» (1914) сингари баёзлар тузган: «Рабочийлар келиши», «Тоza ҳуррият», «Русия инқилоби», «Рабочийлар намойиши» каби достонлар ҳам ўзган. Шоир ва ношир Сидқий Шарқ адабиётининг нодир намуналари «Минг бир кеча», «Бўстон», «Ажойиб-улмаҳлуқот» китобларини ўзбек тилига муваффақият билан таржима қилган. Сидқий Хондойлиқий 1934 йили вафот этган.

САИД ҚОСИМИЙ

Саид Қосимий XVI асрда яшаб ижод этган ўзбек шоиридир. Унинг ҳаёти ва ижодий фаолияти ҳақида бизга қадар старли маълумотлар сақланиб қолмаган. Филология фанлари номзоди Б. Қосимхонов «Саид Қосимий маснавийлари» номли китобини нашр этгирди. Унда шоирнинг ахлоқий-таълимий характердаги «Гулшани роз», «Мажмаул ахбор», «Ҳақиқатнома», «Садоқатнома» сингари достонлари жамланган. Ушбу достонларда шоир ўзининг илм-маърифат, ахлоқ-одоб, хайр-эҳсон, адолат ва одил шоҳ, ризқ, шукр, қаноат, ибодат, тақво, имон, ишқ, ризо ҳақидаги мулоҳазаларини баён этган. Ҳар бир масала хусусидаги назарий қарашларини тарихий шахслар, ҳаётий воқеалар хусусидаги ҳикоят ҳамда масаллар билан исботлаб, тасдиқлаб боради, кишиларга панд-насиҳат беради.

САЙҚАЛИЙ

Таниқли ўзбек шоири Собир Сайқалий 1730 йили Ҳисорда туғилган. У дастлаб хусусий муаллим қулида,

сунгра Бухоро мадрасаларида таълим олган. Шоир 1798 йили ватанида вафот этган. Сайқалий лирик шеърларини туплаб девон тузган булса ҳам, унинг қулёзмаси ҳали топилмаган. Аммо шоир «Қиссаи Сайқалий», «Қиссаи Ҳамроҳ ва Ҳурилиқоҳ», «Қиссаи Иброҳим бинни Муҳаммад», «Вайс-ул-қаран», «Жанномаи имом Ҳанафия», «Равзот-уш-шуҳадо», «Зайн-ул-араб» қиссалари ҳамда «Баҳром ва Гуландом» достони билан ўзбек адабиёти тарихида муҳим мавқега эга.

САЙЕДИЙ

Сайид Муҳаммад Сайедий XVIII асрда яшаб ижод этган ўзбек шоири. Унинг ҳаёти ва ижодий фаолияти ҳақида маълумот жуда кам. Сайедийнинг бизга қадар 50 дан зиёд ғазаллари ҳамда халқ оғзаки ижоди анъаналари асосида яратилган «Тоҳир ва Зухра» достони етиб келган, холос. Ушбу дoston асосида шоир ва драматург Собир Абдулла «Тоҳир ва Зухра» (1938) музыкали драмасини яратган; кейинчалик машҳур кинорежиссёр Наби Ганиев «Тоҳир ва Зухра» (1950) кинофильмини суратга олган.

ТОЛИБИЙ

Толибий XVIII асрда яшаб утган ўзбек шоири. Унинг ҳаёти ва ижодий фаолияти ҳақида маълумот кам. XVIII—XIX асрларда тузилган қулёзма ҳамда босма баёзларда шоирнинг ишқий ғазалларидан намуналар жой олган. Бундан ташқари шоирнинг ихчамгина «Толибнома» ахлоқий-таълимий характердаги достони етиб келган. Унда Толибий ҳалоллик, ростгуйлик, ширинсуханлик, инсонпарварлик, меҳнатсеварлик, имон, диёнат, мустаҳкам эътиқодни; ислomий аҳқомларни тарғиб этиб, зулм-зурлик, барча гайринсоний хатти-ҳаракатларни лаънатлайди.

ТУРДИ

Ўзбек адабиёти тарихида ҳажвий мухаммаснинг асосчиси, оташнафас шоир Турди Фароғий 1641 йили Бухорода зодагон оиласида туғилган. Ёшлигида яхши-

гина билим олган Турди Бухоро мадрасаларида ўқиган; Абдулазизхон даврида хон саройида катта мансабларда ишлаган.

Бухоро хонлигини Субҳонқули эгаллагач, олдинги амалдорлар ишдан четлатилади, таҳқирланади. Турди сарсон-саргардонликда Самарқанд, Жиззах, Хужанд вилоятларида юради; 1685 йилги Миенкол кўзғолонида иштирок этади; кўхна дуслари Норбутабий, Ҳалим-бийлардан мурувват кутади, аммо умидлари пучга чиқади. Шоир тахминан 1712 йили Хужандда вафот этган.

Турдидан бизга қадар мухаммас, ғазал, рубоий ва тарих жанрларида яратган кичик ҳажмдаги шеърлар китоби етиб келган. Бошқа шоирлардан фарқли улароқ Турди Субҳонқулихон давридаги зулмни рўй-рост танқид қилган; тарафқаш феодал зодагонларни бирлашиб, юртни обод қилишга чақирган.

УВАЙСИЙ

1779—80 йиллар орасида таниқли ўзбек лирик шоираси Жаҳон Отин Увайсий Марғилон шаҳрининг Чилдухтарон маҳалласида дунёга келди. Унинг отаси, онаси Чиннибиби ва акаси Охунжон Ҳофиз уз даврининг маърифатли кишиларидан бўлиб, Увайсийнинг тарбиясида катта рол ўйнашган.

XIX асрнинг 90-йиллари охири. Шоирани марғилонлик Ҳожихон исмли кишига турмушга берадилар. Увайсий Қуёшхон исмли қиз ва Муҳаммадхон исмли ўғил кўрғач, орадан бир оз вақт ўтиб, Ҳожихон вафот этади ва шоира тул қолади.

1800—1809 йиллар. Увайсий шоира сифатида шуҳрат орттиради. Уша вақтларда Марғилонда яшаётган Умархоннинг рафиқаси Нодири Увайсийни девонга олиб келади ва бу икки катта шоира ўртасида умрбод дўстлик ришталари боғланади.

1810 йил. Нодири Қўқонга кучиб келгандан кейин Увайсийни махсус ёрлик билан Марғилондан чақиртириб олади ва унга алоҳида ҳовли-жой олиб бериб, доимий раҳнамолик қилади. Увайсий саройида Нодири билан биргаликда умргузаронлик қилади.

1822 йилдан сўнг Увайсий бошига кетма-кет ташвишлар тушади; унинг Ҳокий тахаллуси билан шеърлар ёзувчи шоира қизи бевақт вафот этади, ўгли Му-

ҳаммадхон Умархон урнига тахтга утирган Муҳаммадалихон томонидан Кошгарга урушга жунатилади.

1840 йил. Муҳаммадалихоннинг тазйиқи ва фарзандларидан айрилиқ шоирани тез қаритди. Шунинг учун у Нодирадан рухсат олиб, уз она шахри Марғилонга кучиб кетди ва уша ерда қашшоқликда умр кечирди.

1842 йилдан кейин, олимларнинг тахминига кура, Увайсий 65 ёшларида вафот этган.

Умр буйи тасаввуф фалсафи гояларини ифодаловчи ва дунёвий масалаларга бағишланган лирик шеърлар ёзди. Шоира шеърларини уз ичига олган бир қулёзма девон Ўзбекистон Фанлар Академияси Шарқшунослик илмий-тадқиқот институтида сақланади. Унда Увайсийнинг лирик шеърлари ҳамда «Шаҳзода Ҳасан» ва тугалланмай қолган «Воқеаи Муҳаммадалихон» номли тарихий достони мавжуд.

ФАРОБИЙ

Абу Наср Фаробий 870 йили Сирдарё буйидаги Восинч қишлоғида ҳарбий хизматчи оиласида дунёга келади. Хусусий муаллимларда савод чиқарган Фаробий Бухоро ва Самарқанд мадрасаларида ўқийди. Сунгра у отаси билан Исфаҳон, Рай, Ҳамадон шаҳарларида сафарда булиб, охири Бағдодда муқим яшаб қолади. Булажак файласуф олим Абубашр Маттон ҳамда Юҳан ибни Ҳатлон каби машҳур олимлардан тил ва мантиқ буйича дарс олади, муаллимлик қилади, Шом мадрасаларида дарс айтади. Фаробий 950 йили Бағдодда вафот этган.

Қадимий манбааларда Фаробийнинг мантиқ, фалсафа, тил билими, илми бадеъ, мусиқа назарияси, фалсафанинг ўрганиш усули ва бошқа масалаларга доир 160 та асар ёзганлиги қайд этилган. «Фалсафага кириш», «Сиёсат ва маданият», «Рисолаи мусиқий», «Идеал шаҳар кишиларининг ахлоқий қарашлари», «Илмлар мажмуаси» шулар жумласидандир. Фаробий қадимги грек философларининг асарларини таржима қилиб, араб тилида кенг шарҳлагани, фалсафада янги бир йўналиш яратгани учун Аристотелдан сунг иккинчи муаллим — «Муаллими соний» лақабини олган.

ФАРИДИДДИН АТТОР

Йирик мутасаввуф олим ва етук шоир, куплаб шеърӣ ва насрий асарлар муаллифи Фаридиддин Атор 1148 йили Нишопурда туғилган. Умр буйи табобат ва дукондорлик билан кун кечирган, газаллар, маснавийлар битган. Буюк адиб 1220 йили ватанида вафот этган.

Фаридиддин Атор юздан зиёд китоб ёзган. Улардан «Мантиқут тайр», «Хусравнома», «Мусибатнома», «Илоҳийнома», «Мухторнома», «Шарҳул-қулуб» бизгача етиб келган. Мазкур мажмуада шоирнинг «Панди беҳад» номли шеърӣ асаридан намуналар берилди.

ФАЗЛУЛЛОҲ АЛМАИЙ

Нозиктабъ шоир, хаттот, қори ва таржимон Фазлulloҳ Алмаий 1850 йили Тошкент шаҳрида туғилди. Тошкент, Бухоро ва Қўқон мадрасаларида таҳсил курди. Умр буйи ўзбек, тожик ва араб тилларида газал, мухаммас, маснавийлар ёзди. Тожик тилидан қадимги ҳинд масаллар мажмуаси «Қалила ва Димна»ни ўзбекчага таржима қилди. 1918 йили Алмаий Тошкентда вафот этган.

Алмаий ўз газал ва мухаммасларида дуневий севгини улуғлади: «Этти», «Ҳаёт», «Ярашур», «Қулсанг-чи» сингари газаллари китобхонни яшашга, гузалликка интилишга, меҳр-оқибатли булишга ундайди; «Хат», «Эрур», «Қилсанг-чи», «Тилдин» радифли газалларида эса Алмаий илм-маърифатни, ростгуйлик, ширинсуханлик, ҳалоллик сингари инсоний хислатларни тартиб этади.

«ФАВОҚИҲ АЛ-ЖУЛАСО»

«Фавоқиҳ ал-жуласо» (Дуст богининг мевалари) асарининг муаллифи Қаюм Носирӣдир. Қаюм Носирӣ арабча машҳур «Мустатраф» ва «Равза ал-ахр» китобларидан керакли қисмини танлаб олиб, татар тилига таржима қилган ва уни бобларга ажратиб, китоб шаклига келтирган. Асар 1884 йилда Қозонда нашр қилинган бўлиб, у ўзбек тилига ҳам таржима қилинган ва Тошкентда литографик усулда чоп қилинган. Ёзувчи-

нинг Ибни Сино ҳақидаги қиссаси ҳам илм-адаб аҳли орасида машҳур.

ХИРОМИЙ

Мулла Қурбон Хиромий 1810 йили Китоб шаҳрида қосиб оиласида туғилган, Бухородаги Мири Араб мадрасасида ўқиган; Саъдий, Ҳофиз, Жомий, Навоийлар анъанасини давом эттириб, лирик шеърлар ёзган, 200 дан ортиқ шеърларини ўз ичига олган «Мухаммаслар девони»ни тузган. У ишқий саргузашт мавзусида «Маҳфилоро» (1844), «Тутинома» (1853), «Чор дарвеш» (1856), «Раъно ва Зебо», «Юсуф ва Зулайҳо» (1862) каби дostonлар ёзган. Шоир 1891 йили вафот этган.

Хиромий дostonларида чин инсоний севги билан бирга инсондустлик, ватанпарварлик, илм-фан, касбунарга меҳр қўйиш, маърифатчилик тарғиб қилинган. У ўзбек адабиётида мухаммаслардан девон тузган ягона шоир ҳисобланади.

ХУЖАНДИЙ

Хужандий XVII асрда яшаб ижод этган ўзбек шоиридир. Хужандийнинг ҳаёти ва ижодий мероси ҳақида маълумот кам. Унинг бизга қадар Хоразмийнинг «Муҳаббатнома»си таъсирида ёзилган «Латофатнома» китобигина етиб келган. Асар унта номадан ташкил топган бўлиб, асосан дунёвий севги тасвирига бағишланган. Аммо айрим номаларда ахлоқ-одоб, илм-маърифат, одамийлик, адолат тасвирига алоҳида эътибор беради. У зодагонларга мурожаат қилиб, жаҳонда аморат (амир)лик қилишни истасанг, бева-бечораларнинг кунглини ол, дейди:

Тилар булсанг жаҳон ичра аморат,
Фақирлар кунглини қилгин иморат.

ПОШШОХУЖА

Асли исми Ибодулло Саййид Пошшоҳужа бинни Абдулваҳҳобҳужа бўлиб, Ҳожа таҳаллуси билан бадий асарлар яратган таниқли ўзбек шоири ва адиби 1480

йили таваллуд топган. Ҳозирча унинг туғилган жойи ҳақида аниқ маълумот йўқ. Унинг ота-боболари мансабдор шахслар бўлишган. Ака-укалари замонасида анча таниқли шоирлар бўлишган. Хожанинг узи анча вақт Балх шаҳрида яшаган, уқиган ва ишлаган.

Хожа Балхда садр (солиқ ишлари нозири), кейинчалик шайхул — исломлик вазифаларини бажарган.

Умр буйи Хожа шеърлар ёзган. У икки тилда — узбек ва тожик тилларида асарлар яратган. Маълумотларга қараганда у узбек ва тожик тилларида девонлар тузган, аммо улар бизгача етиб келмаган.

1538—1539 йиллар. Хожа томонидан «Гулзор» ва «Мифтоҳул-адл» (Адолат калити) номли асарлар яратилди. Бу асарларда буюк Саъдийнинг «Гулистон» ва «Бустон» асарларига ўхшаш дидактика — панд-насиҳат гоёлари ифодаланган. 1528 йил «Махзанул-асрор» номли достони ёзилган. Хожа 1566 йили вафот этган.

«ХУЛОСАТ АЛ-ҲУКАМО»

«Хулосат ал-ҳукамо» (Ҳақимлар хулосаси) асари 1860 йилда Ҳофиз Калон ибн Бадриддин Қори томонидан ёзилган. Асар 33 бобдан иборат бўлиб, табобатга оид масалалар ҳар хил муаллифларнинг китобларидан танлаб олинган ва китоб шаклига келтирилган. Унинг бир нусхаси 436/III рақами билан Беруний номидаги Шарқшунослик институтида сақланмоқда.

ХОЖА САМАНДАР ТЕРМИЗИЙ

«Дастур ул-мулк» (Подшооларга қўлланма) асарининг муаллифи Самандар Термизий Абдулазизхон (1645—1680) ва Субҳонқулихон (1680—1702) ҳукмронлиги даврида яшаган. Асар Субҳонқулихонга бағишланган. Унинг 1829 йили кучирилган нусхаси Беруний номидаги Шарқшунослик институтининг қўлезмалар ҳазинасида сақланмоқда.

ХУРРАМИЙ

«Равзат ул-ошиқин» (Ошиқлар боғи) асарини Хуррабий форс тилида битган. 954/1547 йили Бухорода

Абдулазиз Баҳодурхон (1540—1549) даврида ёзилган. Китобнинг 1102/1691 йили кучирилган нусхаси Шарқ-шунослик институтида сақланмоқда.

ШАВҚИЙ КАТТАҚУРҒОНИЙ

Муҳаммад Шариф Шавқий 1785 йили Каттақурғон шаҳри яқинидаги Алижон қишлоғида зиёли оилада туғилган: хусусий таҳсилдан сўнг, 1815 йили Бухородаги Говқушон мадрасасини тугатган. Ўзбек, араб ва тожик тилларида ижод қилган, мукаммал шеърлар девони бизгача етиб келган. У Жомий, Навоий, Бедил, Хусрав Дехлавий анъаналарини давом эттириб, дунёвий муҳаббатни қуйлади, илм-маърифатни тарғиб этиб, мавжуд ҳукуматдорларни инсоф ва адолатга чорлади.

Бундан ташқари Шавқий бир неча илмий рисола-лар ҳам ёзди. Жумладан «Мухтасар-ул-виқоя»ни тожик тилида шарҳлади, «Рисолаи қофия»ни ёзди, ислом дини қонун-қоидалари ҳақида махсус рисолалар битди. Возеҳ, Ноқис, Аҳгар, Мирий сингари замондошлари Шавқийни устоз сифатида таърифлаб, газалларига муҳаммаслар битганлар. Шавқий 1861 йили вафот этган.

ШЕРМУҲАММАД МУНИС

1778 йил. Хоразм адабий муҳитининг энг пешқадам шоирларидан бири Шермуҳаммад Мунис Хева яқинидаги Қиёт қишлоғида саройнинг бош мироби Авазбий оиласида туғилди. Болалиги Қиёт ва Хевада ўтди. Аввал мактабда, сўнг мадрасада ўқиди. Шарқ мумтоз шоирларининг асарларини урганди.

1800 йил. Отаси вафот этди. Ўша йили Хоразм хони Авазбий иноқ Мунисни фармоннавислик (хон фармонларини қоғозга тушурувчи — котиблик) вазифасига тайинлади.

1806 йил. Муҳаммад Раҳимхон I хон булғач, отаси ўрнига шоирни мироблик лавозимига ишга тайинлади.

1825 йил. Хоразм тахтига Оллоқулихон утирди. Мунис унинг саройида ҳам мироблик вазифасини бажарди.

1829 йил. Хоннинг Хуросонга қилган юришида иш-

тирок этди. Қайтишда вабо касалига йулиқиб, йулда вафот қилди. Уни Хоразмга олиб келиб дафн этишди.

1804—1805 йиллар. Шоир узининг биринчи девонини тузди.

1813—1814 йиллар. Биринчи девонга кейинги ёзган шеърларини қушиб, иккинчи девонини тузди. Унга «Мунисул-улшоқ» деб ном қуйди. Бу девонда шоирнинг турли жанрларда яратган 8500 байтга яқин шеъри жамланган. 1803 йил. «Саводи таълим» асари ёзилди.

1813 йили. «Фирдавсул-икбол» номли тарихий асарининг 1813 йил воқеалари тасвиргача бўлган қисмини ёзди.

ЮСУФ ХОС ҲОЖИБ

Атоқли давлат арбоби, илк туркий дostonнавис Юсуф Хос Ҳожиб 1020 йили Қорахонийларнинг марказий шаҳарларидан бири Боласоғунда тугилади. Булажак шоир уз давридаги барча билимларни, араб ва форсий тиллар ҳамда ундаги адабиётларни пухта эгаллайди. Шоир 1069—1070 йиллар орасида 73 бобдан иборат панднома характеридаги «Қутадғу билиг» дostonини ёзиб, қорахоний ҳукмдор Буграҳонга тақдим этади. Хон Юсуфга «Хос Ҳожиб» деган мансабни инъом этади. 80-йилларга келиб Қорахонийлар салтанати таназулга юз тутаяди. Юсуф Хос Ҳожиб умрининг охириги йилларини хор-зорликда, саргардонликда утказаяди. Шоир асарда адолатли ҳукумрон, давлатни тадбир билан бошқариш, илм урганиш, касб-ҳунар эгаллаш, халқ гамини ёйиш ҳақида панд беради.

«ҚУРҚИТ ОТА КИТОБИ»

Бу асар туркий халқларнинг энг қадимги оғзаки ижод намунаси бўлиб, халқни қаҳрамонлик, ватанпарварлик, инсондустлик руҳида тарбиялайди. Китоб 1988 йили эски туркийчадан ҳозирги ўзбек тилига таржима қилинди ва «Ёшлик» журналида эълон қилинди. Назм ва наср аралаш бу қаҳрамонлик қиссаси X—XIV асрлар орасида яратилиб, XV асрда китоб ҳолига келтирилган. Ун икки ҳикоятда воқеа насрда баён этилади, руҳий ҳолатлар шеърда тасвирланган. Ровий тимсолида келадиган Қурқит Ота адолат, халқ донишмандлиги

тимсоли, зодагону авом, имом, олиму баҳодиру деҳқон, савдогару хунарманд маслаҳатчиси, пешвосидек гавдаланади. «Қурқит Ота китоби» халқ қаҳрамонлигию донишмандлиги ҳақидаги асардир.

ҲАЙДАР ХОРАЗМИЙ

Ҳайдар Хоразмий XIV асрнинг охири ва XV асрнинг бошларида яшаб ўтган лирик шоир ва дostonнависдир. Алишер Навоий ва Заҳириддин Бобурлар уни лирик шоир сифатида таърифлашган. Бизга қадар Ҳайдар Хоразмийнинг Низомийнинг «Махзан-ул-асрор» дostonидан файз топиб яратган ахлоқий-таълимий «Гулшан-ул-асрор» дostonи ҳамда 1411 йили ёзган «Гул ва Наврӯз» ишқий-саргузашт маснавийси сақланиб қолган. «Гулшан-ул-асрор»да шоир бир неча боб ва мақолотларда ростлик, меҳнатсеварлик, ҳалоллик, инсондўстлик, илм-хунар урганиш ҳақида панд беради, уз фикрларини ҳаётий ҳикоятлар билан тасдиқлайди. «Гул ва Наврӯз»да эса, икки ешнинг чин инсоний севгисини тасвирлайди, шахзода Наврӯз ва малика Гулнинг ният йулида садоқат ва фидоийлигини курсатади.

Ҳайдар Хоразмийнинг дostonлари узбек адабиетида панднома ҳамда ишқий-саргузашт мавзуидаги маснавий ривожида муҳим урин тутади.

ҲОФИЗ ХОРАЗМИЙ

Абдураҳим Ҳофиз Хоразмий XIV асрнинг охири XV асрнинг биринчи чорагида яшаб ижод этган узбек шоиридир. У Хоразмда туғилиб, умрининг охириги йилларини теурийзодалардан Иброҳим Султон саройида — Шерозда утказган.

70-йилларгача Ҳофизнинг мероси маълум эмасди. Машҳур олим, филология фанлари доктори, профессор Ҳамид Сулаймонов Ҳиндистоннинг Ҳайдаробод шаҳридан шоирнинг девонини топиб, нашр этгирди (1981). Маълум булишича Ҳофиз Хоразмий уз замондоши Ҳофиз Шерозийга эргашиб, лирик турнинг тўққиз жанрида асарлар ёзган, қасида, марсиялар битган. 18 минг мисрадан иборат бу шеърларда Ҳофиз Хоразмий дуневий ҳамда илоҳий муҳаббатни узига хос соз ва

овозда куйлаган. Шоир мероси ҳали атрофлича таҳлил қилинмаган.

ҲУСАЙНИЙ

Атоқли давлат арбоби, нозикбин шоир Ҳусайн Бойқаро 1439 йили Ҳиротда теурий зодагон оиласида дунёга келган. Бобур уни ҳар икки — ота ва она томонидан Амир Темурга уруг эканини уқтирган. Ҳусайн Бойқаро болалигида Навоий билан мактабдош бўлган, мадрасада ўқиган, «Ҳусайний» тахаллуси билан шеърлар ёза бошлаган. Аммо у 1456 йилдан тож-тахт учун кураш можароларига кушилиб кетади.

Ҳусайн Байқаро узоқ давом этган жанглардан сунг 1469 йили Хуросон пойтахти Ҳиротни эгаллайди. Мамлакатни Абдурахмон Жомий ва Алишер Навоийлар кумагида тадбиркорлик билан бошқариб, 1506 йили вафот этади. Ҳусайн Байқаро давлатни мустаҳкамлаш, ободончилик; илм-фан, маданият ва адабиётни ривожлантириш борасида жиддий ишларни амалга оширди; юзлаб мактаб, мадраса, хонақоҳ, мачит, ҳаммом, табо-батхона, карвонсаройлар қурилди; ҳовуз, каналлар қазилди, ариқлар чиқазилди. Ҳусайнийдан бизга қадар кичик ҳажмда шеърлар девони ва дусту Навоийга ба-ғишланган «Рисола» мерос қолган.

ҲАКИМ ҚООНИЙ

«Паришон» китоби Ҳаким Қооний номи билан машҳур бўлган Мирзо Ҳабибуллоҳ Шерозий қаламига мансуб. Муаллиф одоб-ахлоқ мавзуларига оид фикр ва мулоҳазаларини шеър ҳамда ҳикоятлар билан ифода-лаб, уни «Паришон», яъни «Сочилган» деб атаган. Чунки унда мавзулар боб ва фаслларга бўлинмаган ва аралаш ҳолда бериб кетилаверган. Ҳаким Қоонийнинг куллиёти Бомбай ва Техронда чоп этилган бўлиб, «Па-ришон» асари ҳам шу куллиётга киритилган.

ҒОЗИЙ

Ўзбек шоири Муҳаммадғозий XVIII асрнинг урта-ларида Қўқонда туғилган. Бухоро мадрасаларида ўқи-

ган, Қуқондаги Мадрасаи Мирда дарс айтган, шаҳар муфтиси булган. Ешлигиданоқ «Ғозий» таҳаллуси билан ўзбек ва тожик тилларида шеърлар ёзган. Ғозий 1818 йили вафот этган.

Ғозийдан бизга қадар катта ҳажмдаги шеърлар девони сақланиб қолган. Академик А. Қаюмов шоир ҳақида «Ғозий» (1959) номли рисола битган. Зулписонайн шоир, бир томондан, дунёвий муҳаббатни узига хос баднийликда тасвирласа, ҳажвий шеърларида замонасидаги зулм-зўрликни, айрим амалдорлар шахсиятидаги ғайринсоний хатти-ҳаракат, иллатларни танқид қилади. У лирик турнинг тарих, марсия, чистон, рубоий, мусаддас, ширу-шакар сингари жанрларида мумтоз асарлар ёзган санъаткордир.

ҒУЛОМ МУҲАММАД ВОСИФ

«Ҳикояти дилписанд» (Кунгилга ёқадиган ҳикоятлар) деб номланган ва айрим парчалари диққатингизга ҳавола этилаётган бу китоб ҳиндистонлик олим Ғулом Муҳаммад (Восиф) қаламига мансубдир. Ғулом Муҳаммад бу китобни XIX асрнинг иккинчи ярмида ёзган ва у Лакнав ҳамда бошқа шаҳарларда бир неча бор босилган. Китоб бошдан-оёқ масаллардан иборатдир ва бу масаллар, китоб муаллифининг тили билан айтганда: «кучли қудратга эга булиб, хилма-хил ваъз ва ҳикматларни ўз ичига олади, ибрат кўзига узоқни кўра олиш сурмасини суриб, ҳаётдаги тажрибасиз кишиларни олийлик даражасига етказди, баднафслик иллатини йўқотиб, Исо нафасидек хуш таъсир курсатади».

ЛУҒАТ ВА ИЗОҲЛАР

«А»

- Абас* — беҳуда, фойдасиз, бемаъни
Абгар — узилган, юлик, бенасл
Адам — душман, ёв
Азолиғ — ранж, азият
Ал — қул
Аммора — нафси аммора-жисмоний нафс, нафси бузуқ
Анушервон — қадимги Эрон шоҳи
Асрор — сирлар
Асгар — кичикрок
Афлоқ — фалак, осмон
Афлотун — қадимги юнон файласуфи — Платон
Ахий — биродар, дуст
Ашжор — дарахт, усимлик
Ашҳаб — кулранг, кук от
Ақраб — чаён
Ақдом — қадам, энг олдин
Ақрон — яқин, яқинлик

«Б»

- Бадр* — тулин ой
Бози — уйин
Бозу — биллак
Бок — даҳшат, қурқинч
Бегазанд — зарарсиз
Борон — ёмғир
Бонола — мунгли, нола чекучи
Баруманд — самарали, омадли
Бархурдор — манфаатдор, фойдаланувчи
Болият — азоб, ранж, кулфат
Батлимус — қадимги юнон файласуфи — Птолемей
Басорат — тетик куз
Бебор — ҳосилсиз, бесамар
Бикин — каби, сингари

Бутимор — денгиз соҳилида балиқ билан тирикчилик қилувчи, лайлаксимон қуш. Чайканинг бир тури

Башар — одамзод, инсон, халқ

Бухл — бахил, зикна

«В»

Васат — урта, оралиқ

Виждод — дустлик, муҳаббат

Вуслат — висол, етишмоқ

«Г»

Ганж — хазина, бойлик

Газанд — зарар, ёмонлик

Ганда — ёмон

Гил — лой, балчиқ

Гов — сугир

Гунжойиш — сугиш, сугим

Густох — беақл, нодон

Гуй — човган тупи, соққаси

«Д»

Додхоҳ — одил, адолат талаб қилувчи

Давомат — мудом, доим

Даҳр — замон, дунё

Даф — Шарқ мусиқа асбобларидан бири

«Ж»

Жав — арпа

Жалис — улфат, суҳбатдош

Жуд — саховат; жуд аҳли — сахийлар

Жовидон — доимий, абадий

Жуен — истовчи, қидирувчи

Журм — гуноҳ, жиноят

Жафғ — геран

Жамил — гузал, чиройли

Жаҳл аҳли — нодонлар

Жигой — авом, оддий халқ

Жуз — булак, бошқа

«З»

Залил — сояли, серсоя; пасткаш, тубан
Занбур — болари
Заъф — нотавонлик, кучсизлик
Зубда — сара, асил
Зол — кампир, жодугар
Зоҳир — ташқи куриниш

«И»

Идбор — бахтсизлик, омадсизлик
Издивоҳ — никоҳ, уйланмоқ
Иззу жоҳ — салтанат, тахт ва ҳашамат
Иксир — ҳар қандай жисми олтинга айлантирадиган тош,
 мода
Илик — қул
Инфи — уялиш, ҳаё, ачиниш
Итик — шаффоф, ялтироқ
Ихтилот — аралашини, юришиш

«К»

Кавокиб — юлдузлар
Кайкубод — қадимги Эрон шоҳи
Каср(и) — таъсири
Кизб — ёлғон, сафсата
Ком — мақсад, ният, истак
Колас — подон, ақлсиз
Кушодруй — очиқ юзли
Кўфта — эзилган, янчилган

«Л»

Лаванд — аскар, сипоҳи (киноя тарзида «ношуд» маъноси
 ҳам бор)
Лаим — пасткаш, очкуз
Лайлу наҳор — туну кун, кеча ва кундуз
Лафка — лавка, кичик дукон
Луқмон — Шарқ исломий донишмандларидан бирининг но-
 ми; у Қуръони каримда алоҳида сурада зикр этилган
Лос — ипак, ипак чиқиндиси; мато маъноси ҳам бор

«М»

- Мажастн* — қадимги юнон олими Ал-Магеста
Маздур — хизматкор, мардикор
Митра — мифологик тимсол, Қуёш ва адолат тангриси
Моя — асос, сабаб, боис, мол-мулк, муҳим фикр, асбоб-анжом
Маснад — тахт; урин
Малах — чигиртка
Малул — ғамгин, хафа
Мужола — ҳамдам, ҳамсуҳбат
Мужрим — гуноҳкор, айбли
Мул — май, шароб
Муvasvas — васвос, васваса қилувчи
Муттафиқ — иттифоқ, бирлаштирувчи
Махмур — хумор, кайф
Маҳрам — яқин дуст, ҳамдам, ҳамроҳ
Маҳак — кумуш ва олтинга сайқал беришда ишлатадиган қора тош.
Маҳз — шу сабабли, шунинг учун
Мағфур — авф қилинган, вафот этган
Мақдам — келмок, ташриф буюрмок
Маъмун — Хоразмшоҳлардан бири, астроном олим
Маъсият — гуноҳ, гайришаърий хатти-ҳаракат
Машшота — пардозчи, келинларни ясантирадиган хизматкор

«Н»

- Нагун* — сарнагун — эгилган, остин-устун бўлган
Надим — амиру шоҳларнинг ҳамсуҳбати, яқин кишиси
Нахл — ниҳол, кучат
Низор — заиф, хароб, ночор
Носазо — нолойиқ, номуносиб
Носиҳ — насиҳатчи, пандчи
Нушдору — тарёк, шифобахш дору
Ноф — кийикнинг мушк ҳосил қиладиган беzi

«О»

- Ожун* — олам, дунё
Оғоз — ибтидо, бошланиш
Шино — сузиш, дарёда чумилиш

«П»

Пироҳан — либос, кийим
Пиндор — мағрурлик, такобур

«Р»

Равза — боғ, жаннат боғи
Раятписанд — халқсевар, адолатпеша
Рубъи маскун — ер юзи, қуруқлик
Руй — юз, афт
Рузи — тирикчилик
Руфта — тозаланган, супурилган
Роз — сир

«С»

Саҳбо — шароб, май
Саидал — афсонавий, хуш ҳид таратадиган дарахт
Синон — найза
Сим — зар, олтин
Сирож — чироғ
Сипанд — исирик
Соир — бошқа, боқиманда, сайр этувчи, машхур, ёйилган
Сомъ — эшитувчи, тингловчи
Соғар — жом, қадаҳ
Сифла — ңокас, пасткаш
Сузон — куйган, куйдирувчи

«Т»

Тавонгар — бой, қудратли, давлатманд
Тазвир — алдаш, найранг
Тавсан — от, туфичоқ
Такалдум — сўзламоқ, сўзамол
Талим — барча
Тиҳи — буш, холи
Тобанда — бардошли, чидамли (товланувчи маъноси ҳам бор)
Тар — ҳул
Туз — тик, туғри
Таҳқиқ — аниқламоқ, тафтиш этмоқ

«У»

Уд — Шарқ чолгу асбобларидан бири, дарахтнинг номи
Укуш — куп
Улум — илмнинг куплиги, илмлар

«Ф»

Фис (фас) — қимматбаҳо тош

«Х»

Хасм — душман, рақиб
Хар — эшак
Хайл — оломон, туд, гурух
Хома — қалам
Хор — тикан
Хон — дастурхон
Хулд — жаннат, абадийлик
Хужаста — муборак, бахтли, қуслуг
Хуффош — куршапалак
Хуша — бошок

«Ч»

Чугз — бойугли
Чин фағфури — Чин шоҳи

«Ш»

Шарр — ёмон, бадфеъл
Шаҳд — асал, ширинлик
Шингарф — қимматбаҳо тош

«Э»

Эваз — тенг, баробар

«Қ»

Қаму (қамук) — барча, купчилик
Қави — забардаст, бақувват
Қилу қол — гап, суз; қилу қол айламоқ-гапирмоқ

«Ғ»

Ғарра — алданган, мағрур

Ғариқ — сувға чуққан

Ғизо — овқат, егулик

«Ҳ»

Ҳамида — бахтли, таърифланган

Ҳасаб — буюклик, шараф

Ҳаким — донишманд, табиб, файласуф

Ҳарис — очкүз, зикна

Ҳашмат — шуҳрат, дабдаба

Ҳанзал — аччиқ қовоқ, ит қовун

Ҳуққа — қутича, жавоҳирлар сандуқчаси

Ҳурмус — оташпарастлар тангриси

Ҳилм — мулойимлик, юмшоқлик

МУНДАРИЖА

Донишмандлар сузлайди	4
Одоб, таълим-тарбия, истеъдод фойдалари ҳамда беодобликдан етадиган зарари	13
Олим, илм, китоб, қалам, устоз, касб-ҳунар, яхши фазилатлар	25
Ота-она, оила, қариндош ва қўшнилари	47
Сўхбат, сўхбатдошнинг яхши ва ёмон таъсирлари	65
Дуст, дустлик қондалари, дусту душманни фарқлай билиш	73
Ақл, ақлнинг фазилатлари, доноликнинг фойдаси ҳамда доно- ликнинг зарари	93
Халқ, Ватан, сафар, сасҳат, ешлик, йигитлик, кексалик	113
Мардлик, шижоат, гайрат, ҳушерлик фойдалари ҳамда номард- ликнинг зарари	127
Ишқ, муҳаббат бағнида	135
Ҳўшхулқлик, ширинсузлик, раҳм-шафқат, мурувватнинг фой- даси, миннатнинг зарари	145
Вафда, вафдага вафо, ҳас, иффат ва камтарлик	157
Яхшилик, ёмонлик, тўғрилиқ ва эғрилиқ	163
Суз, сузлаш қондаси, уйлаб гапириш, тилни тийиш, сукут бае- нида	173
Иззат, обрў, улуглик, қадр-қиммат, буюқлик, амал, бахт-саодат	195
Меҳмон, мезбон, меҳмондорчилик одоби	205
Сабр, чидам, қаноат, умид бағнида	213
Тақаббурлик, худбинлик, ғараз, риё, камтарлик, тамагарлик	223
Панду насиҳатга қулоқ тутиш ва маслаҳатлашиб иш куриш	230
Бахиллик, баднафслик, очкузлик, ҳасад, ҳасислик	243
Саховат, ҳиммат, олийжаноблик, ҳадя, шодлик ҳақида	257
Оз ва кўп ейиш қондалари, ичкилик, саломатлик, табиблар	263
Уйланиш, эр-хотин, яхши аёллар хусусида	275
Сир сақлаш ва тилни тий билиш	285
Ғийбат, тўхмат, бўғтон, угрилиқ, омонатга хиёнат хусусида	291
Адолат, ҳақиқат, инсоф, хато, гумон, шошқолоқлик, уйлаб иш қилиш ҳақида	301
Сарфу-ҳаражат, исроф, тежамкорлик, ғазаб, жадл, араз, пушай- монлик	319
Гузалик, ҳалол меҳнат, ризқ-руз, ялқовлик ҳақида	333
Муаллифлар ва манбалар ҳақида мухтасар маълумот	349
Дуғат ва изоҳлар	391

ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ
ОЛИЙ ВА УРТА МАХСУС ТАЪЛИМ
ВАЗИРЛИГИ

МАШРИҚЗАМИН — ҲИКМАТ БУСТОНИ

«Шарқ» нашриёт-матбаа концернининг
Бош таҳририяти
Тошкент — 1997

Мухаррир *Барнобек Эшпулатов*
Жамоатчи муҳаррир *Карима Шайхова*
Мусаввир *Темур Саъдуллаев*
Бадий муҳаррир *Феруза Башарова*
Техникавий муҳаррир *Лина Хиждова*
Мусахҳиҳлар *Х. Ҳожиматова, Ю. Бижаатова*